

**БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ І НАГЛЯД:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПРАКТИКА**

Монографія

За редакцією професора

В.В. Коваленко

УДК 336.722:336.717.8.663.12
ББК 65.261

Авторський колектив: Керівник та науковий редактор – Коваленко В.В., д-р екон. наук, проф.

Д.е.н., професор Алексєєнко Л.М. (підрозділ 1.5); д.е.н., професор Дадашев Б.А. (підрозділ 3.4); д.е.н., професор Коваленко В.В. (вступ, підрозділи 3.2, 5.3); д.е.н., професор Кузнецова Л.В. (підрозділ 3.3); д.е.н., професор Рябініна (підрозділ 2.2); д.е.н., професор Шевцова О.Й. (підрозділ 4.5); к.е.н., доцент Владимирська Н.І. (підрозділ 5.4); к.е.н., доцент Єріс (підрозділ 5.1); к.е.н. Гаркуша Ю.О. (підрозділ 4.3); к.е.н., доцент Жердецька Л.В. (підрозділи 3,5; 4.1); к.е.н., доцент Коренева О.Г. (підрозділ 5.3, 6.1, 6.2); Онищенко Ю.І. (підрозділи 1.1, 1.3, 1.4); к.е.н. Ребрик Ю.С. (підрозділ 4.4); к.е.н., доцент Сирчін О.Л. (підрозділ 3.1); к.е.н., доцент Терасевич Н.В. (підрозділ 5.2); викладач Литвинюк О.В. (підрозділ 1.2); викладач Сергеєва О.С. (підрозділи 2.3, 2.4; 5.6); викладач Шепель Є.В. (підрозділ 2.1); аспірант Зверяков О.М. (підрозділ 4.2).; заступник начальника відділу методології стандартів капіталу управління підготовки до впровадження нових методів нагляду департаменту нормативно-методологічного забезпечення банківського регулювання та нагляду Національного банку України аспірант Кузніченко Я.М. (підрозділ 5.5); аспірант Мандзюк Г.В. (підрозділ 4.5); аспірант Соколовський Є.А. (підрозділ 3.6); здобувач Падалко А.О. (підрозділ 5.7); аспірант Шевцов Ю.О. (підрозділ 4.5).

Рецензенти: Міщенко В.І., д.е.н., професор, директор Центру наукових досліджень Національного банку України;

Колодізєв О.М., д.е.н., професор, завідувач кафедру банківської справи Харківського національного економічного університету;

Школьник І.О., д.е.н., професор, проректор з навчальної роботи ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»

Банківське регулювання і нагляд: методологія та практика: монографія /
За ред. В.В. Коваленко. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2013. – с.

Монографія підготовлена за результатами проведеного комплексного дослідження щодо методології та практичних напрацювань в сфері банківського регулювання та нагляду. У монографії обґрунтовано теоретико-методологічні засади розвитку банківської діяльності та формування банківської системи. Проаналізовано тенденції організації та регулювання грошового ринку в Україні. Доведено роль антикризового управління в системі банківського регулювання та нагляду. Обґрунтовано теоретичні основи регулювання процесу організації системи ризик-менеджменту в банках. Визначено теоретико-методологічні засади бухгалтерського обліку в банках України та напрямки його розвитку.

Монографія є продовженням попереднього дослідження кафедри банківської справи Одеського національного економічного університету – «Розвиток банківської системи в умовах формування нової архітектури фінансового ринку».

Розраховано на працівників банківських та фінансових установ, науковців, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів та всіх, кого цікавлять проблеми розвитку банківської системи в умовах формування нової архітектури фінансового ринку.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Одеського національного економічного університету (протокол №2 від 29.10.2013).

© Коваленко В.В. (керівник та науковий редактор), 2013

© Атлант, 2013

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. Розвиток банківської діяльності та формування банківської системи	9
1.1. Генезис виникнення банківської діяльності	9
1.2. Особливості становлення, тенденції та періодизація розвитку банківської системи України	20
1.3. Сутність та методологічні основи побудови банківських систем	36
1.4. Взаємозв'язок процесів управління та самоорганізації банківських установ при формуванні структури банківської системи	59
1.5. Маркетингові стратегії застосування фінансових інновацій у розвитку банків з небанківськими установами	76
Розділ 2. Організація та регулювання грошового ринку	96
2.1. Еволюція і чинники інфляційного процесу та їх вплив на регулювання грошово-кредитного ринку	96
2.2. Діяльність вітчизняних банків на грошовому ринку України	123
2.3. Удосконалення управління грошовими потоками сучасного банку	135
2.4. Вплив інформаційних технологій на управління грошовими потоками банків	144
Розділ 3. Концептуальні основи регулювання та нагляду банківської діяльності	154
3.1. Державне регулювання банківської діяльності в контексті ідей економічної теорії	154
3.2. Регламентація економічної сутності, функцій та завдань регулювання та нагляду банківської діяльності	176
3.3. Регулювання банківської діяльності: теорія та необхідність реформування	185
3.4. Характеристика міжнародних стандартів регулювання та нагляду банківської діяльності	202
3.5. Обґрунтування методичних засад оцінки достатності власного капіталу для покриття ризиків банківської діяльності	211
3.6. Концептуалізація дослідження державного регулювання іпотечного кредитування	224
Розділ 4. Антикризове управління в системі банківського регулювання та нагляду	249
4.1. Теоретико-методичні засади організації процесів фінансового управління в банку	249

4.2.Оцінка результативності інструментів антикризового регулювання фінансової стійкості банківської діяльності.....	260
4.3.Методичні підходи до визначення стабільності банківської діяльності та її вплив на систему антикризового управління.....	266
4.4. Антикризове управління ліквідністю банків.....	279
4.5. Державне регулювання та антикризове управління банківською діяльністю, щодо життєвого циклу розвитку банківської установи як економічної організації.....	294
Розділ 5. Регулювання процесу організації системи ризик-менеджменту в банках.....	326
5.1. Організаційні засади ризик-менеджменту в банках.....	335
5.2. Банківські ризики, їх класифікація.....	361
5.3. Обґрунтування методів управління ризиками в банках.....	374
5.4. Методологічні підходи до оптимізації методики оцінки банками кредитоспроможності позичальників – корпоративних клієнтів.....	386
5.5. Аналіз підходів до розрахунку кредитного ризику як складової оцінки достатності капіталу банку.....	403
5.6.Регулювання грошових потоків банківської установи інструментами ризик-менеджменту.....	410
5.7. Роль кредитних дефолтних свопів на фінансовому ринку.....	
Розділ 6. Бухгалтерський облік в банках України: теоретико-методологічні засади та напрямки розвитку.....	427
6.1.Розвиток методичних підходів до організації бухгалтерського обліку в банках України.....	427
6.2. Вплив глобалізаційних процесів на методологію бухгалтерського обліку в банках.....	440
Список використаних джерел	449

ВСТУП

Особливості функціонування банківської системи в ринковій економіці обумовлюють необхідність організації контролю та нагляду за діяльністю комерційних банків. Банківська система виконує життєво важливу роль посередника, акумулюючи заощадження приватних осіб і підприємств, надаючи їх іншим фізичним і юридичним особам, тобто банки перерозподіляють мобілізовані грошові кошти для найбільш ефективного і продуктивного використання.

Нагляд і регулювання банківської діяльності виступають однією з основних умов забезпечення фінансової стійкості. Потреба в інституті банківського нагляду виникла внаслідок особливої соціальної значущості і відповідальності банків перед суспільством.

Криза довіри до банківських інститутів внаслідок їх нездатності виконувати узяті на себе зобов'язання викликає дезорганізацію грошової сфери і зростання соціальної напруженості. Саме з цієї причини банки традиційно знаходяться під пильним наглядом спеціально створених для цього органів державного управління.

Актуальність питання банківського регулювання та нагляду забезпечується певним набором аргументів. Банківські установи є важливими учасниками фінансової системи країни. Стійкість окремої банківської установи прямо впливає на рівень стабільності банківської системи в цілому. Тому, визначення механізмів і інструментів регулювання діяльності банків є головним завданням сьогодення.

Головними проблемами формування системи банківського нагляду та регулювання у сучасній вітчизняній практиці є: визначення структури банківського нагляду; визначення сфери контролю органу банківського нагляду; визначення рівня незалежності банківського нагляду.

Дослідженню проблеми банківського регулювання та нагляду приділяється значна увага як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Серед вітчизняних науковців, які займаються дослідженням даної проблеми, слід

виділити наукові праці наступних авторів: С.Г. Арбузова, С.М. Аржевіна, О.Б. Бус, О.В. Васюренка, В.Г. Ворочека, В.І. Грушко, І.І. Д'яконової, О.С. Любунь, Р.М. Набока, С.В. Науменкової, В.В. Коваленко, Т.Д. Косової, В.С. Котковського, В.М. Кочеткова, В.Л. Кротюка, В.І. Міщенко, С.В. Міщенко, А.М. Мороза, О.М. Сарахмана, Т.С. Смовженко, А.О. Селіванова, В.С. Стельмаха, О.П. Орлюка, Н.П. Шульги, О.О. Чуб, О.І. Хаб'юка, І.О. Школьник та інших.

Теоретичним і методологічним аспектам банківського регулювання та нагляду в західних країнах присвячено достатньо наукових досліджень, що викладені у працях О.В. Буздalina, О.Є. Кузіної, І.Д. Мамонової, Ф.С. Мишкіна, С.Р. Моїсеєва, О.В. Муричева, М.К. Олсен, О.М. Островської, Р.Л. Портера, С.Г. Пиита, Е.С. Рустамова, А.Ю. Симановського, Дж. К. Ван Хорна, Дж. В. Шарпа та інших.

Водночас, незважаючи на значну кількість публікацій з даної проблематики, наукові дослідження, на наш погляд, потребують подальшого розвитку.

Актуальність теми дослідження зумовила логіку представленого наукового дослідження та його складові.

Перший розділ монографії присвячено розвитку банківської діяльності та етапам формування банківської системи. У цьому розділі визначено генезис виникнення банківської діяльності; систематизовано особливості становлення, тенденції та періодизація розвитку банківської системи України; обґрунтовано сутність та методологічні основи побудови банківських систем; доведено взаємозв'язок процесів управління та самоорганізації банківських установ при формуванні структури банківської системи; досліджено маркетингові стратегії застосування фінансових інновацій у розвитку банків з небанківськими установами.

У другому розділі монографії досліджено процеси, що стосуються регулювання та організації грошового ринку. Проведено періодизацію та чинники інфляційного процесу та їх вплив на регулювання грошово-кредитного

ринку Обґрунтовано функціональні ознаки діяльності вітчизняних банків на грошовому ринку України, представлено підходи удосконалення управління грошовими потоками сучасного банку; досліджено вплив інформаційних технологій на управління грошовими потоками банків.

Третій розділ монографії присвячено проблематики формування концептуальним основам регулювання та нагляду банківської діяльності; представлено основні аспекти державного регулювання банківської діяльності в контексті ідей економічної теорії; проведено регламентацію економічної сутності, функцій та завдань регулювання та нагляду банківської діяльності; обґрунтовано необхідність сучасної системи регулювання та нагляду за банківською діяльністю; представлено характеристику міжнародних стандартів регулювання та нагляду банківської діяльності; обґрунтовано методичні засади оцінки достатності власного капіталу для покриття ризиків банківської діяльності; представлено концептуалізацію дослідження державного регулювання іпотечного кредитування.

У четвертому розділі монографії визначено основні напрями антикризового управління в системі банківського регулювання та нагляду, зокрема: визначено теоретико-методичні засади організації процесів фінансового управління в банку; проведено оцінювання результативності інструментів антикризового регулювання фінансової стійкості банківської діяльності; обґрунтовано методичні підходи до визначення стабільності банківської діяльності та її вплив на систему антикризового управління; систематизовано основні компоненти антикризового управління ліквідністю банків.

П'ятий розділ містить результати досліджень стосовно регулювання процесу організації системи ризик-менеджменту в банках. У даному розділі представлено організаційні засади ризик-менеджменту в банках; класифікацію банківських ризиків та їх характеристику; обґрунтовано методи управління ризиками в банках; обґрунтовано методологічні підходи до оптимізації методики оцінки банками кредитоспроможності позичальників –

корпоративних клієнтів; проведено аналіз підходів до розрахунку кредитного ризику як складової оцінки достатності капіталу банку; підхід до регулювання грошових потоків банківської установи інструментами ризик-менеджменту; визначено роль кредитних дефольних свопів на фінансовому ринку як інструменту мінімізації кредитного ризику.

Шостий розділ монографії присвячено питанням бухгалтерського обліку в банках України, розглянуто теоретико-методологічні засади та напрямки його розвитку. Зазначений розділ присвячено питанням розвитку методичних підходів до організації бухгалтерського обліку в банках України та оцінювання впливу глобалізаційних процесів на методологію бухгалтерського обліку в банках.

Отже, дослідження теоретико-методологічних засад розвитку банківського регулювання та нагляду банківської діяльності має важливе значення для встановлення пріоритетних напрямів функціонування ринку банківських послуг та обґрунтування стратегії щодо реформування системи регулювання банківської діяльності.

РОЗДІЛ 1

РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

1.1. Генезис виникнення банківської діяльності

Гене́за банківської системи України є однією з найважливіших сторінок вітчизняної історії. Процес ринкових перетворень у нашій державі об'єктивно стимулювався саме стрімким розвитком банківських установ, що є центральною ланкою ринкової системи організації економічних відносин. Отже, основою формування повноцінних ринкових інститутів та сукупності тих базових елементів, які пов'язані з рухом фінансових ресурсів та без яких узагалі неможливе функціонування ринкового господарства, є банківська система.

Зазначимо, що помітний внесок у розроблення теоретичних і практичних питань світової банківської індустрії зробили такі західні та російські економісти, як Ф. Мішкін, М. Тейлор, Дж. Сінкі, Дж. Сорос, М. Федотова та інші.

Підкреслимо, що банки є невід'ємним елементом сучасної світової цивілізації і потужною продуктивною силою, які акумулюють величезні обсяги грошових ресурсів та перерозподіляють їх в економіці з метою забезпечення неперервності відтворювального процесу і, як наслідок, збільшення матеріальних та нематеріальних благ суспільства.

Певний інтерес становить етимологія слова «банк». Традиційно вважається, що слово «банк» походить від італійського «banco», що означає лава, конторка, стіл, на якому середньовічні італійські мінняйли розкладали свої монети [1]. Французьке слово «banque» означає «скриня», тобто вказує на функцію збереження чогось цінного. Багатьма мовами світу слово «банк» завдяки його єдиним кореням має аналогічне значення: bank (англ., нім), banco

(італ., ісп.), *banque* (фр.). В українській мові це слово почало вживатися за посередництвом французької мови [2].

Історія розвитку банківської справи тісно пов'язана з історією діяльності банків та виникненням грошей. На жаль, немає достовірних відомостей про виникнення перших кредитних установ і характер здійснюваних ними позичкових операцій. Однак історичні дані свідчать, що перші банківські операції з обміну грошей існували ще за дві тисячі років до нашої ери у Стародавній Греції (IV ст. до н.е.), у Стародавньому Вавілоні (VI ст. до н.е.), у Стародавньому Єгипті та Римі. Більшість дослідників вважають, що початок банківської діяльності сягає часів Стародавнього Вавилону, де храми приймали вклади на зберігання і видавали позички під відсотки, беручи у клієнтів письмові зобов'язання чи заставу. Вже у VIII ст. до н.е. Вавилонський банк приймав внески, платив за ними відсотки, видавав позики і навіть випускав банківські квитки ("гуду") [3]. На думку деяких істориків, набагато раніше, ще за 2300 років до н.е., у халдеїв були торгові компанії, які разом з виконанням своїх безпосередніх функцій видавали також позики.

В економічній літературі умовно виділяють чотири основні етапи розвитку банківської діяльності, що пов'язані зі знаковими подіями в історії банківництва, які наведені в табл. 1.1.

Отже, на *першому етапі* розвитку банківської діяльності, що охоплював період від античності до виникнення Венеціанського банку, відбувалося зародження банківництва. За свідченням істориків, перші кредитні операції здійснювалися у Стародавньому Вавілоні, де не тільки обмінювалися гроші однієї держави на гроші іншої, а й практикувалося прийняття вкладів та виплата за ними певних відсотків.

У стародавніх Вавілоні і Греції першими банкірами були жерці. Храми одержували великі доходи від їх земельної власності, грошові штрафи, подарунки та ін. Завдання жерців полягало в тому, щоб шляхом умілого завідування майном, видачі позик і участі у вигідних підприємствах збільшити доходи і зібрати такі скарби, які давали б можливість гідно підтримувати

пишність святині [4]. Найвні кошти використовувалися для видачі лихварських кредитів, які за рахунок великого відсотка приносили дохід. З'явилися нові види кредитів, наприклад, під заставу майна, що переходило у власність церкви при неповерненні кредитів.

Таблиця 1.1

Основні етапи розвитку банківської діяльності

Етапи	Назва періоду	Характеристика періоду
I (IV ст. до н.е – XII ст.)	Зародження банківництва (період від античності до виникнення Венеціанського банку)	Надання банківських послуг здійснювалися у Стародавній Греції та Вавілоні жрецькими храмами і трапезитами, а у Стародавньому Римі – менсаріями
II (XII ст. – кінець XVII ст.)	Виникнення державних банків (період з 1156 р. до заснування Англійського банку в 1694 р.)	На початку даного періоду найкрупнішими банкірами є тамплієри. В середні віки банки створюються купцями, спочатку в Італії, пізніше у Франції, Гамбурзі, Нідерландах, Англії. У 1156 р. з'являється один з перших громадських жиробанків «Монтеньєва» у Венеції. У 1587 р. у Венеції відкривається перший державний жиробанк. Банки створюються для проведення розрахунків та надійного зберігання коштів, а також еволюціонують разом з розвитком грошового обороту
III (кінець XVII ст. – XVIII ст.)	Розподілення банків на універсальні та спеціалізовані	Створення Англійського банку в 1694 р., який мав право торгувати золотом, дисконтувати векселі, видавати позики під заставу, приймати внески. Виникнення спеціалізованих банків. Поширення депозитних операцій. Поява емісійних банків
IV (XIX ст. – до теперішнього часу)	Розширення повноважень банків у всіх сферах економічної діяльності, особливо на ринку цінних паперів	Поширення депозитних банків в Англії, Шотландії, Австрії, Німеччині, Швейцарії й Північній Америці. Створення центральних банків, які монополізували функцію емісії банкнот. Починають формуватися повноцінні банківські системи. Розширення операцій банків з цінними паперами, що викликає законодавче обмеження їх участі на ринку цінних паперів.

Грецькі храми приймали на зберігання гроші за певну процентну плату і зберігали їх в спеціальних підвалах-сховищах. Поступово з ослабленням храмів припинилася їх діяльність як банків.

У IV ст. до н.е. в Афінах конкурентами храмів стають трапезити (трапезити). Ця назва походить від грец. *трапеза*, що означає стіл, на якому

мінняйли проводили свої операції. Їх появу зумовила інтенсивна торгівля, що велася з використанням різних монет, які карбувалися як державами, так і містами. У зв'язку з чим, виникла необхідність у таких учасниках торгових операцій, які б розбиралися у монетах, що були в обігу. Спочатку трапецити займалися обміном грошей однієї монетно-вагової системи на іншу й перевіряли їх якість, а пізніше здійснювали інші грошові операції, такі як: здійснення грошових переказів в інші міста, зберігання грошей та видача кредитів, а також укладання різноманітних угод від імені свого клієнта. На кінець V ст. до н.е. трапеза – лавка мінняйли, де працювали кілька осіб, перетворилася на прототип сучасного банку [4; 5, с. 279].

Різнманітність банківських операцій призвела до спеціалізації трапецитів. Наприклад, існували аргираймози, які займалися мінняльною справою, і довейстаї, які видавали не тільки лихварські позики, але і промислові, здійснювали довгострокові інвестиції у промислові підприємства, за що одержували певні відсотки [4].

Подальший розвиток банківської справи зумовив появу і розповсюдження банків у Єгипті, де О. Македонський організував "королівські банки", якими управляли греки.

Банківська справа в Римі була організована на зразок банківської справи у Греції в III ст. до н.е. Банки називалися аргентарії або мензарії. Вони приймали гроші на зберігання, здійснювали обмінні операції і видавали позики – лихварські, промислові, під заставу нерухомості – іпотечні. Вони також займалися організацією і проведенням аукціонів, на яких продавалося закладене майно свого та інших банків з отриманням комісійних [4].

Починаючи з епохи великого переселення до хрестових походів, банківська практика обмежувалася мінняльною справою. З огляду на те, що перевезення грошей було пов'язане з величезним ризиком, мінняйли займалися також видачею грошових переказів у міста, де відбувалися ярмарки або де у них були ділові відносини з місцевими мінняйлами. Це було пов'язано з появою

паперових грошей: золото стиралося і втрачало свою цінність, тому з'явилися дрібні золоті монети, потім їх замінили міддю і сріблом.

Грошові знаки, які використовувалися в кожній країні, мали свій грошовий зміст та назву, тому купцям доводилося не тільки перевозити, але й міняти гроші. У цьому їм допомагали міняйли або банкіри. В одному з документів про проведення такої операції записано: «міняйло Симон Розі свідчить, що він одержав 34 генуезки і 32 динари, за які брат його Вільгельм у Палермо повинен сплатити пред'явнику цього папера 48 марок добрим сріблом». Записка, що відображає таку обмінну операцію, називалася «вексель». Надалі такі обмінні операції набули досить значного поширення [4].

Аналогічні операції, а також грошові розрахунки, здійснювалися у Стародавній Греції жрецькими, храмами і міняйлами-трапезитами, а у Стародавньому Римі - менсаріями. Із занепадом Римської імперії занепали і банківські ремесла.

Другий етап розвитку банківської діяльності, що охоплює період з 1156 р. до заснування Англійського банку в 1694 р., пов'язан в основному з розвитком виробничих і торгівельних відносин.

Велику роль у відродженні банківської справи (фінансова активність в Європі занепала з розпадом Римської імперії) відіграли хрестоносці. У той час найкрупнішими банкірами були тамплієри. Орден тамплієрів – це релігійна і військова організація, яка не була банком у сучасному розумінні цього слова, оскільки її фінансові операції були лише побічною діяльністю. Гроші, віддані тамплієрам під заставу, не об'єднувалися в загальний фонд і не розміщувалися в інші операції, а залишалися в особистих сховищах власників та були доступні лише за їх згоди [6].

На початку своєї діяльності тамплієри використовували тільки звичайний депозит: вкладник, зберігаючи право власності на предмет внеску, сплачував організації певну суму за охорону. У подальшому вже італійські банкіри, які не були під впливом церкви, удосконалили цю операцію таким чином, що з'явився

вклад до запитання, терміновий депозит з відчуженням власності, а також відновлюваний терміновий вклад. Фактично тамплієри були монопольними фінансистами хрестоносців і, крім того, знатними міняйлами. Вони сприйняли і ґрунтовно переробили теорію обміну, створену стародавніми греками, яку після розпаду Римської імперії успадкувала вся Європа через посередництво євреїв і ломбардів. Протягом декількох сторіч прийом вкладів на поточній і терміновій основі, обмін готівки здійснювалися за правилами, встановленими тамплієрами, оскільки не було необхідності змінювати їх. Використовувалися ці операції для надання позик солідним позичальникам, які, продовжуючи традиції монастирів, оперували сільськогосподарськими позиками і фінансово сприяли прогресу галузі.

Завдяки тамплієрам банківська справа була вдосконалена також в частині подвійного запису, тобто зазначалися одночасно джерела коштів і напрям їх використання. Касовий журнал штаб-квартири в Парижі у 1295-1296 рр., що зберігся до наших днів, відображає баланс рахунків короля з 1286 по 1295 р. На кожному аркуші журналу вказувалося ім'я окремого члена ордена, дата, надходження і виплати коштів за день. Для кожного внеску зазначалася сума, ім'я вкладника, походження коштів, ім'я утримувача рахунку призначення, реєстр, де відображалася видана розписка про отримання коштів. Якщо вклад здійснювався за підсумками операції з обміну готівки, детально записувалися грошові знаки і курс обміну. Здійснюючи подібні фінансові операції, тамплієри стали дуже відомими, тому що їх послугами зі збору, зберігання і транспортування грошей користувалися королі. Орден розробив систему збору, надійного зберігання і переправлення великих грошових сум та інших цінностей із заходу на схід [6].

Розвиток виробництва і торгівлі у середні віки зумовив відродження банківництва. У багатьох країнах Європи банки виникли завдяки розвитку торгівлі. Вони створювалися купцями для зберігання грошей і здійснення розрахунків. Поступово банки з'явилися по всій Італії, особливо у великих

торгових центрах – Генуї, Венеції, Флоренції, а потім – у Франції, Гамбурзі, Нідерландах, Англії.

Внаслідок того, що стан міжнародних грошових оборотів був не найкращим, а також через різноманітність мінової одиниці і зловживання міняйл, деякі міські управління і торгові класи відкрили громадські банки. До цього спонукало й те, що у банкірів поступово зосереджувалися всі наявні кошти торговців, які в результаті цього здійснювали між собою грошові розрахунки не готівкою, а безготівковими розрахунками, тобто шляхом письмового перенесення грошей в книгах банкірів з рахунку боржника на рахунок кредитора [4]. Ця операція одержала назву жироборот, що від грецького означає коло.

Перші громадські банки з'явилися в Італії. У 1156 р. у Венеції утворився жиробанк "Монтеньєва" – громадська установа, куди вносилися податки і де проводилися окремі банківські операції.

У 1407 р. банк Святого Георгія був створений шляхом злиття дрібних банків і знаходився під заступництвом Генуї. Як кредитор республіки банк мав колосальні привілеї. Генуезький дож (мер) при вступі на посаду повинен був присягати, що він зобов'язується захищати самостійність банку Святого Георгія. У 1463 р. Папа Римський надав банку право відлучати від церкви всіх боржників. Цим правом банк користувався 42 роки, тому боржників у нього не було. На жиробанк цей банк був перетворений тільки в 1675 р. [4].

У 1587 р. у Венеції після краху великого приватного банку Пізани був відкритий державний жиробанк з назвою "Banco di Rialto". У 1609 р. уряд Голландії внаслідок зловживань місцевих банкірів заснував Амстердамський банк під гарантію міста. У 1619 р. Гамбург за прикладом Амстердама з тих же причин заснував під гарантію міста жиробанк, який проіснував до 1812 р. Основними операціями, які виконували ці банки, були операції зі зберігання коштів та розрахункові операції [4], а саме:

- банки приймали гроші на зберігання і забезпечували надійне їх зберігання у важкі часи. Це не були депозитні операції у сучасному розумінні,

оскільки кошти приймалися лише на зберігання. Банк не користувався ними для проведення власних операцій, тому клієнти не одержували проценти, а навпаки сплачували банку комісійну винагороду за надійне зберігання;

- клас торговців, які мали гроші на своїх рахунках у банках, здійснював розрахункові операції через проведення переказів або за допомогою перенесення коштів зі своїх рахунків на рахунки одержувачів, якщо ті мали рахунки в цьому ж банку.

На цьому етапі розвитку банківської справи банки у Європі були тільки жиробанками, які створювалися в основному для проведення розрахунків та надійного зберігання коштів.

Отже, можна зробити висновок про те, що банки еволюціонували разом з розвитком грошового обігу, починаючи із первинних форм, які не були схожі на майбутні розвинені форми банківських установ, але зберігаючи їх суттєві риси.

На *третьому етапі* розвитку банківської діяльності, який охоплював період з 1694 р. до кінця XVIII ст., зародилася банківська справа в сучасному вигляді, коли почали з'являтися банки, які надавали кредити промисловим та торгівельним капіталістам під помірний відсоток.

На початку зазначеного етапу розвиток банків відбувався в Англії. Основним банком, що з'явився у цей час, був перший центральний акціонерний банк – банк Англії, створений в 1694 р. шотландцем Уільямом Петерсоном для вирішення урядових фінансових проблем. Статутний капітал банку в сумі 1 200 000 фунтів стерлінгів був вилучений державою, внаслідок чого були випущені банківські квитки на таку ж суму. Банк розплачувався цими квитками, мав право торгувати золотом (був монополістом), дисконтувати векселі. З'явилося заставне право, тобто банк надавав позики під заставу майна з умовою його відчуження при неповерненні кредиту. Крім того, йому було дозволено приймати внески для поповнення свого капіталу і виплачувати за ними відсотки.

Зазначимо, що перша спроба створення банків в Росії була зроблена у XVII ст. в 1665 р. у Пскові. Воєвода Афанасій Ордин-Нащокій вирішив створити комерційний банк, однак ця ідея не була схвалена центральним урядом, й банк так і не розпочав свою діяльність. Поява першого російського банку відноситься до 1733 р., коли указом було створено державний позичковий банк, який значною мірою відіграв роль каземного ломбарду. У 1754 р. було засновано два банки – Державний займовий банк для дворянства у Москві і Санкт-Петербурзі – для кредитування купецтва, однак ці банки швидко припинили свою діяльність, зіткнувшись з проблемою повернення кредиту. Отже, в цей період у Росії розпочинається формування банківської системи [7, с. 36-37].

В Україні початок банківської діяльності було покладено в середині XVIII ст. Вона розвивалася разом зі становленням банківської системи Росії. У ті часи торгівля велась за готівку, а промисловість розвивалась в основному за рахунок держави. В Україні поширення комерційного кредиту значно затримувалося порівняно із Західною Європою. Першими позичальниками були уряд і землевласники, а в ролі кредиторів виступали одноосібні підприємці-лихварі. За умов натурального поміщицького господарства така діяльність давала можливість безконтрольно підвищувати відсоток за кредит [7, с. 57]

Поступово виникають спеціалізовані банки: у Шотландії - Королівський (1695 р.), Банк Британської компанії для торгівлі полотном (1706 р.), Віденський банк (1703 р.), Пруський банк для морської торгівлі (1767 р.), Паризька облікова каса (1776 р.), Петербурзький банк (1780 р.) [4].

У цих банках з'являється новий спосіб розрахунків: перенесення коштів з рахунку на рахунок за допомогою чекового обігу. Сьогодні за кордоном значна частка розрахунків здійснюється за допомогою чеків.

На даному етапі розвитку банківської справи з'являються депозитні операції, які раніше називалися операціями зі зберігання коштів. Після багаторічної практики банкіри зробили висновок про те, що сума грошей, які депонуються, майже не змінюється, виплати покриваються надходженнями, а

залишок вкладу поступово навіть збільшується. Отже, значну частину довірених їм грошей можна без збитку для вкладників пустити в оборот шляхом обліку векселів і видачі позик [4].

Цей висновок одержав практичне втілення, і відразу змінився характер вкладних операцій та самих банків – вони перетворилися на депозитні банки. Вкладники, для яких ця зміна не була таємницею, відмовилися від сплати комісійних і зажадали виплати відсотків [4]. Депозитні операції набули значного поширення, оскільки стали вигідними і банкірам, і клієнтам. З'являється три основні види депозитів: до запитання, строкові, ощадні.

Іще однією з характерних рис цього періоду була поява емісійних банків, основною функцією яких стала емісія банкнот.

***Четвертий етап* розвитку банківської діяльності, що охоплює період з початку XIX ст до теперішнього часу, пов'язан з розширенням повноважень банків.**

На даному етапі особливого поширення набули депозитні банки в Англії, Шотландії, Австрії, Німеччині, Швейцарії, а також у Північній Америці.

На початку XIX ст. з'явилися центральні банки, які монопольно виконували функцію емісії банкнот. Наприклад, у Франції Центральний банк був створений Наполеоном у 1800 р., Австрійський банк – у 1806 р., Російський державний банк - у 1860 р.

Виникали і спеціалізовані банки: іпотечні, що видавали позички під заставу нерухомості, народні, які обслуговували населення, ремісничі – для ремісників.

Функціонували також позикові каси, які видавали кредити. Ощадні каси, які приймали внески від населення і не мали права займатися кредитуванням, були державними установами і розміщували гроші у державні цінні папери [4]. У 1848 р. у Пруссії з'явилися ломбарди, які стали дуже популярними і швидко розповсюдилися в інших країнах.

Отже, у XIX ст. у Європі та Північній Америці було створено та функціонувало багато банків. Крім того, у деяких країнах починають

формуватися повноцінні банківські системи, до яких входили центральні банки, універсальні та спеціалізовані банки.

Конкуренція серед банків призводить до універсалізації банків, в процесі якої депозитні операції все більше переплітаються з чековими і переказами, розширюються депозитні і кредитні операції, з'являються нові види банківських операцій.

Так, у 1877 р. були запроваджені лізингові операції, а пізніше банки починають проводити факторингові операції. Розвиток ринку цінних паперів зумовив розширення операцій з цінними паперами, а згодом, у 70-ті рр. ХХ ст., і сек'юритизацію активів [4].

Законодавчі обмеження участі банків на ринку цінних паперів, участь в капіталах підприємств сприяли виникненню трастових операцій. Банки розширюють торгівлю золотом, займаються валютними операціями, розвивають кореспондентські відносини.

Отже, постійне удосконалення банківської діяльності зумовило формування сучасних банків як установ, які займаються досить широким колом фінансових питань, здійснюють розрахунково-касове обслуговування клієнтів і відіграють значну роль у розвитку економіки. Особливий статус банків в економічній системі, на нашу думку, пов'язан з їх відповідальністю за стан економіки, оскільки вони впливають на масу грошей в обігу. Саме тому необхідна була особлива система контролю і регулювання діяльності банків – банківська система.

Однак, на нашу думку, з 2007 р. можна виділити *п'ятий етап* розвитку банківської діяльності. Насамперед, це обумовлено світовою фінансовою кризою, що розпочалася у 2007 році з ринку іпотечного кредитування, а пізніше поширилася на весь фінансовий ринок США і за його межі. Причиною фінансової кризи, на наш погляд, стало нераціональне функціонування національних банківських систем, яке базувалося на помилках як окремих банківських установ, так і центральних банків окремих країн, що й вплинуло на світову фінансову систему.

Світова фінансова криза сприяла пошуку нової моделі фінансового нагляду. Так, в 2010 р. було розроблено та затверджено глобальну реформу світового банківського сектору – пропозиції Базельського комітету з банківського нагляду щодо нових банківських стандартів капіталу та ліквідності («Базель III») [8].

Базельська угода була розроблена у відповідь на недоліки у фінансовому регулюванні, що були виявлені фінансовою кризою. За своєю суттю ініціативи Базельського комітету з банківського нагляду направлені на посилення вимог до капіталу та ліквідності банків. Важливими ознаками нових капітальних стандартів за «Базелем III» є: поліпшення якості структури власного капіталу банків та підвищення якості управління ризиками, що сприятиме зменшенню системного ризику.

В сучасних умовах ключовим завданням будь-якої держави є забезпечення фінансової стійкості банківської системи. Саме для захисту банківської системи слід розвивати механізм забезпечення фінансової стійкості. Без сумнівів, важливою складовою такого механізму є ефективна система нагляду за банківською діяльністю.

Отже, на даному етапі розвитку банківської діяльності, світова економіка потребує дослідження, пошуку та розроблення таких систем банківського нагляду, що давали б змогу регулювати не тільки діяльність окремих банків, а й національних банківських систем.

1.2. Особливості становлення, тенденції та періодизація розвитку банківської системи України

Становлення та розвиток держави та основоположних інституцій, які забезпечують її функціонування, є взаємозалежними процесами. Таким державотворчим елементом виступає банківський сектор країни, без належної діяльності якого неможливе економічне зростання. Отже, розвиток України як

держави тісно пов'язаний із розвитком її банківництва і навпаки – генезис банківської системи значною мірою впливає на зміцнення економічного становища нашої держави.

Банківництво зародилось на території України ще за часів Київської Русі, територією якої проходив знаменитий торговий шлях «із варягів в греки», що значною мірою стимулювало розвиток банківських операцій. Еволюція банківського посередництва простежується протягом століть на шляху України до незалежності, але саме поняття «банківська система України» з'явилося лише після створення Національного банку України на базу Українського республіканського банку Державного банку СРСР, коли розпочалося функціонування власне незалежної банківської системи України, що було спричинене розпадом Радянського Союзу та формуванням незалежних банківських систем у всіх новостворених державах. За часів СРСР суттєвого розвитку банківської системи не відбувалось, основною причиною цього являлось те, що діяльність банківських установ пильно контролювалась державою. Але, після проголошення незалежності України було створено дворівневу банківську систему, що спричинило стрімкий розвиток недержавних банківських установ.

Роль банківських установ суттєво змінювалась в умовах подальшого розвитку ринкової економіки. В цей період ставлення та розвитку незалежної банківської системи, банки стали важливим механізмом проведення державної грошово - кредитної політики, а через неї – вплив на всі основні економічні процеси в суспільстві.

Відповідно до Закону України «Про банки та банківську діяльність», банк – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [9].

Сукупність всіх банківських установ, що функціонують у країні, перебувають у тісному взаємозв'язку між собою, утворюють банківську систему – специфічну економічну й організаційно – правову структуру, яка забезпечує функціонування грошового ринку та економіки загалом.

Варто зазначити, що дослідженням проблем становлення та періодизації розвитку банківської системи України займалися видатні вітчизняні вчені – економісти, такі як: О.В. Дзюбик [10, с.84-87], С.М. Аржевітін [11, с. 8-12], І.Ю. Лютий [12, с.129-130], О.Д. Вовчак [13, с. 98-105], П.В. Матвієнко [14, с.44-49], О.А. Кириченко [15, с.34-36], Л.М. Рябініна [16, с.22-30], А.О. Епіфанов [17], В.В. Коваленко [18, с.7-13], але в розглянутих наукових працях відсутня єдина думка щодо кількості етапів розвитку структури банківської системи України. Загалом вчені виділяють від двох до шести етапів еволюції банківської системи України, що значною мірою відрізняються часовими проміжками, які охоплюють кожен із етапів.

Слід відмітити, що при розгляді періодизації розвитку банківської системи вчені переважно виокремлюють етапи, які враховують специфіку процесів, що мали місце у певний період часу. Також, крім того, період наукових досліджень банківської системи України в більшості вказаних учених закінчується 1998 роком. Звідси, необхідно констатувати той факт, що зміни, які відбувались безпосередньо в структурі банківської системи з моменту її створення і до сьогодні, як правило залишаються поза увагою.

Детальний аналіз запропонованих дослідниками банківської діяльності етапів розвитку банківської системи України дає змогу стверджувати, що більшість науковців погоджуються: 1991 р. - початкова точка відліку у періодизації. Але, якщо за початкову точку відліку прийняти запропонований 1991р., ми цим самим ігноруємо тривалу історію банківництва на території України. Ідентифікація українців як нації відбувалось задовго до проголошення незалежності України як держави, якому передували численні спроби відновлення української державності після занепаду Київської Русі. Традиції

українського банківництва, зародження та розвиток банківських установ простежується задовго до 1991 року.

Отже, формування та розвиток банківської системи України відбувається у нестабільних умовах перехідного періоду. Тому, критичний аналіз наукових праць та їх узагальнення дозволило розробити та запропонувати періодизацію банківської системи України, яка розпочинається із 1988 року в основі якої покладено еволюційний принцип структурування банківської системи України на кожному із етапів. Зважаючи на складний розвиток економічної та політичної ситуації в країні, недостатню розвиненість ринкових механізмів регулювання діяльності банківських установ, відносно низький рівень дії інтеграційних процесів – процес удосконалень і реорганізації банківської системи України не завершено.

Історичний досвід свідчить про те, що та або інша структура банківської системи залежить від конкретних суспільно – економічних умов. Становлення банківської справи в Україні відбувалось в першу чергу шляхом створення прототипу системи українських комерційних банків в складі банківської системи СРСР. Однак розвиток банків в новій незалежній державі відбувався досить швидкими темпами порівняно з провідними країнами світу.

В умовах світової фінансової кризи вітчизняній банківській системі необхідна реструктуризація, що пов'язана з високим рівнем ризиків, низькою ефективністю діяльністю та неоптимальним розподілом фінансових ресурсів. Дослідивши та провівши критичний аналіз наукових праць присвячених дослідженню розвитку банківської системи України, вважаємо за необхідне запропонувати та виділити шість етапів періодизації розвитку банківської системи України, які приведені нижче на рис.1.1.

Тенденції розвитку банківського сектору України вказують на те, що протягом останніх років вона перетворилась на одну із найбільш динамічних та працюючих сфер національної економіки. Отже, вважаємо за необхідне розглянути створення та розвиток національної банківської системи поетапно.

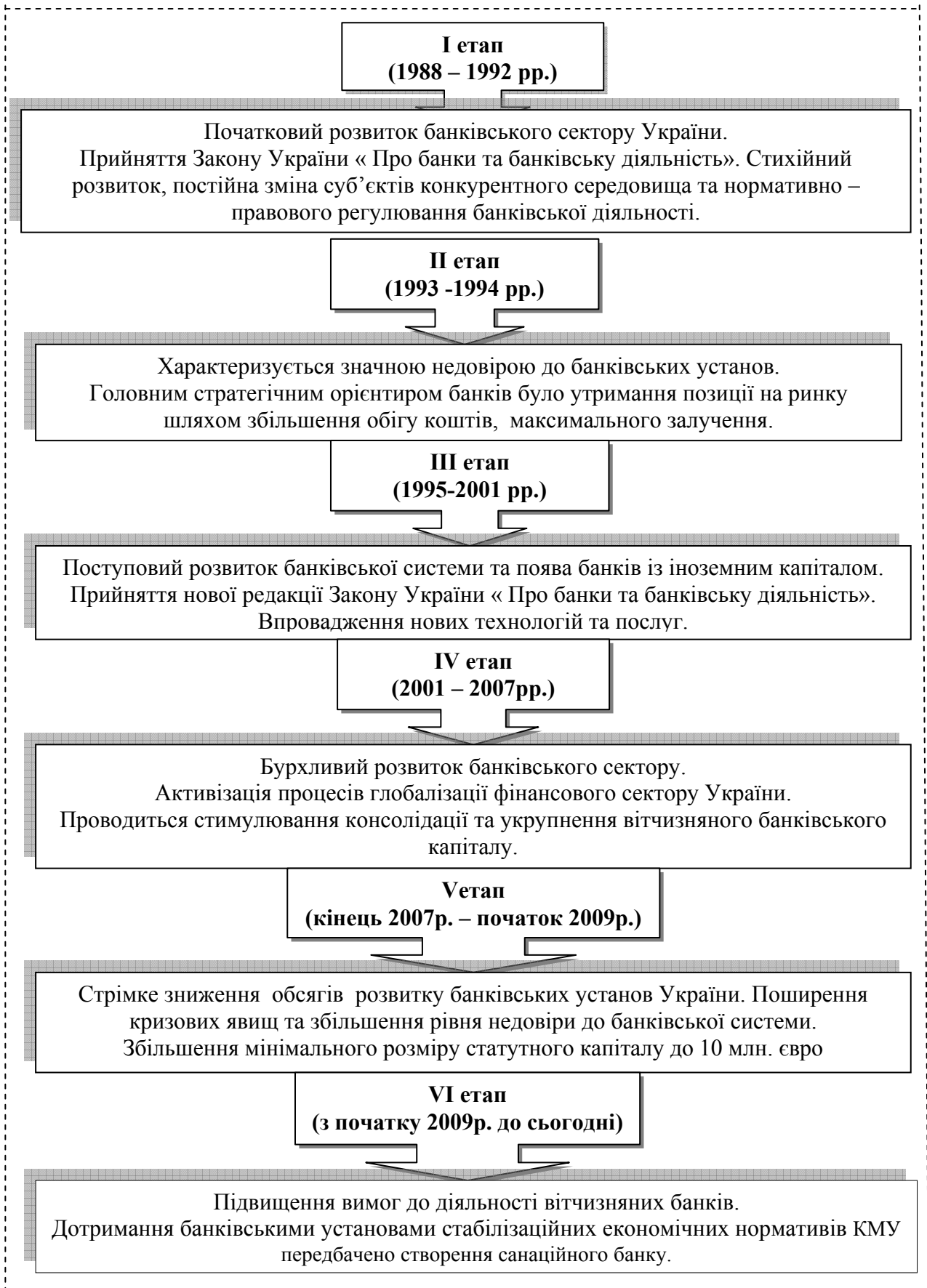

Рис.1.1. Періодизація етапів розвитку банківської системи України

На першому етапі (1988 – 1992 рр.) розвитку банківської системи України відбувались процеси перереєстрації та реорганізації банків. Починаючи із жовтня 1991 року Національний банк України починає перереєстрацію комерційних банків України, що були зареєстровані ще Держбанком ССРСР. У цей період галузевий капітал, тобто частка капіталу, вкладеного у комерційні банки різними державними установами, поступово витісняється ринковим капіталом спільних та малих підприємств, акціонерних товариств. Економічна ситуація країни в цей період була вкрай нестабільною. Знецінення національної валюти, зростання грошової маси в перші роки незалежності спонукали органи державної влади до прийняття рішення, яке б кардинально змінило ситуацію в країні на користь стабілізації. Отже, перший етап розвитку банківської системи України характеризується створенням прототипу системи українських комерційних банків у складі банківської системи ССРСР. На цьому етапі розвиток банківського сектору проходить стихійно, що характеризується постійною зміною суб'єктів конкурентного середовища та не сформованою нормативно – правовою базою. Даний період розвитку банківської системи супроводжувався нестабільністю в політичній сфері та відсутністю нормативно – правових актів, які б забезпечували стабілізацію та розвиток фінансової діяльності банківських установ.

На другому етапі (1993-1994рр.) розвитку банківської системи України характеризується значним рівнем недовіри фізичних та юридичних осіб. Більшість банків не ставили перед собою завдання розробки та впровадження нових послуг, а головним пріоритетним напрямом виступало збільшення обігу коштів. Збільшення обсягу коштів в порівнянні з попереднім періодом, що дозволяло банкам збільшувати кількість кредитних послуг та програм.

Також, протягом даного періоду розвитку банківської системи у грудні 1993 року було затверджено НБУ Постанову «Про затвердження Положення про економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків», відповідно до якої встановлювались обов'язкові економічні нормативи для банківських установ таких, як мінімальний розмір статутного фонду,

платоспроможність банку, показники ліквідності балансу, максимальний розмір ризику на одного позичальника та обов'язкові резерви, що розміщувались в Національному банку [19].

В 1993 році було зареєстровано близько 100 банківських установ. Цей етап розвитку банківської системи України був практично некерований, а суми акціонерного капіталу – мінімальними. Від засновників не вимагали свідчень про їх попередній вид діяльності в цій галузі, що свідчить про відсутність чітко продуманих механізмів формування ефективної банківської системи. Саме в період перших двох етапів (1988-1994 рр.) розвитку банківської системи України спостерігалась активність в сфері видачі кредитів, які видавались на строки, що відповідали сезонним потребам клієнтів, тобто були короткостроковими. Значна частина кредитів, які прагнули видавати банківські установи, були такими, що самоліквідуються, оскільки платежі за ними здійснювались протягом усього нормального циклу ділової активності – від виробництва до кінцевої реалізації продукції. Звідси, необхідно відзначити, що основною проблемою даних етапів розвитку, являється те, що всі кошти, які були залучені банками, були без урахування ефективних напрямків розміщення, тобто за принципом «чим більше, тим краще», що і призвело в подальшому до збитковості банківської діяльності.

Третій етап (1995 - 2001 рр.) розвитку банківської системи України характеризувався періодом першої банківської кризи, яка була спровокована кредитними ризиками. Існуюча до цього практика списання безнадійної заборгованості без визначення конкретних джерел погашення призвела до виникнення значних розбіжностей між реальним і балансовими капіталами банківських установ. Так, в 1994-1995 роках рівень неповернених позичок склав, відповідно 28,3 % і 23,3% від суми всіх кредитних вкладень, що в абсолютному вираженні значно перевищував сукупний розмір капіталу вітчизняної банківської системи [20, с.313].

У зв'язку із такою ситуацією, важливим заходом у вирішення даної проблеми стала розробка департаментом банківського нагляду НБУ

«Положення про порядок формування і розмір страхових фондів комерційним банкам», затвердженою постановою Правління НБУ №167 від 30 червня 1995 року, введеного з метою підвищення надійності та стабільності банківської системи України, захисту кредиторів та вкладників комерційних банків. В основі цього положення було закладено основні принципи нагляду, які були сформульовані Базельською угодою щодо банківського регулювання. Це дозволило створити методику оцінки кредитних вкладень банку, ефективного управління виявленими ризиками.

Однак, в процесі виконання рекомендацій цього положення перед банківськими установами постали наступні проблеми: складність визначення якості кредитного портфеля; джерелом формування резервів виступав прибуток банку, що викликало протидію у власників банку, тому що не відповідало їхнім інтересам.

Тому Правлінням НБУ було видано Постанову № 20 від 31 січня 1996 року, згідно з якою формування резервів із рекомендаційних перейшло в статус обов'язкових. Зазначені недоліки створили необхідність змін та уточнень багатьох настанов даного положення. Тому із виходом Закону « Про оподаткування прибутку підприємств» розроблено Постанову НБУ № 323 від 29 вересня 1997 року «Положення про порядок формування та використання резервів на відшкодування можливих втрат за позичками комерційних банків».

Розроблене положення враховувало основні принципи нагляду сформованого в 1997 році Базельським комітетом з банківського регулювання, досвід закордонних банків у використанні різних джерел формування резервів, після чого джерел стало два: прибутки та валові витрати банку, що привело до створення двох резервів – загального та спеціального [20, с. 318].

Перехід до міжнародних стандартів вимагав, щоб у всіх нормативних актах НБУ в тому числі й порядку формування та використання резервів за кредитними операціями. Тому 27 березня 1998 року було прийнято нову редакцію положення про формування резервів – Постанову № 122. До основних особливостей Постанови № 122 можна віднести формування резерву

в гривні, розширення кількості операцій, під які потрібним є формування резерву та зміни в рівні резервування, вводяться поняття резерву під стандартні та нестандартні кредитні операції.

Наступний четвертий етап (2001 - 2007 рр.) розвитку банківської системи України характеризується бурхливим розвитком. В 2001 році виходить нова Постанова № 279 «Про порядок формування та використання резервів під кредитні операції». Це положення значно вдосконалює попередні нормативні акти та більш чітко розподіляє кредитні операції за рівнем ризику. Зміни та доповнення до Постанови щодо рівня резервування під стандартні кредити, умов пролонгації кредитів, урахування строків погашення кредитів за окремими операціями дозволяють банківським установам здійснювати на практиці більш гнучкий підхід до формування та використання резервів банками.

За цей період спостерігається бурхливий розвиток банківського сектору України, для більш детального дослідження даного етапу необхідно розглянути співвідношення основних показників банківської системи України протягом 2001-2006 роках до ВВП (на кінець періоду), які приведені в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Співвідношення основних показників банківської системи України в 2001-2006 рр. до ВВП (на кінець періоду)

Показники	2001		2002		2003		2004		2005		2006	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Активи банківської системи	50784,6	25,1	67877,4	30,1	1005539	39,5	141497	41,0	223024	53,3	363100	67,8
Балансовий капітал	7915,3	3,9	9983	4,4	12882	4,8	18421	5,3	25451	6,1	42566	7,9
Кредитний портфель	32096,7	15,9	46736,3	22,0	73442	27,5	97197	28,2	156385	37,4	269688	50,3
Вклади фізичних осіб	11164,9	5,5	19092	8,5	32113	12,1	41207	11,9	72542	17,3	106700	19,1
Валовий внутрішній продукт	204190	X	225810	X	267344	X	344822	X	418529	X	535860	X

В цей період в українській економіці відбулось зростанням загалом, а у банківському секторі зокрема. На даному етапі розвитку банківська система України продемонструвала підвищення своєї стабільності та конкурентоспроможності, успішно подолавши у 2004 році депозитну кризу, яка була пов'язана із політичною нестабільністю в державі.

Четвертий етап розвитку банківського сектору України характеризувався активізацією процесів глобалізації світової фінансової сфери. Глобалізаційні процеси не минули й Україну. Посилили увагу і до українського банківництва іноземні банківські групи, з огляду на значний потенціал його розвитку – банківський сектор України вважається найбільш інвестиційно привабливим. Вважаємо за необхідне, що для того щоб більш детально проаналізувати процеси глобалізації банківської системи на четвертому етапі розвитку необхідно розглянути динаміку основних показників діяльності банківського сектору України за період з 2001-2007 роки див.рис.1.2.

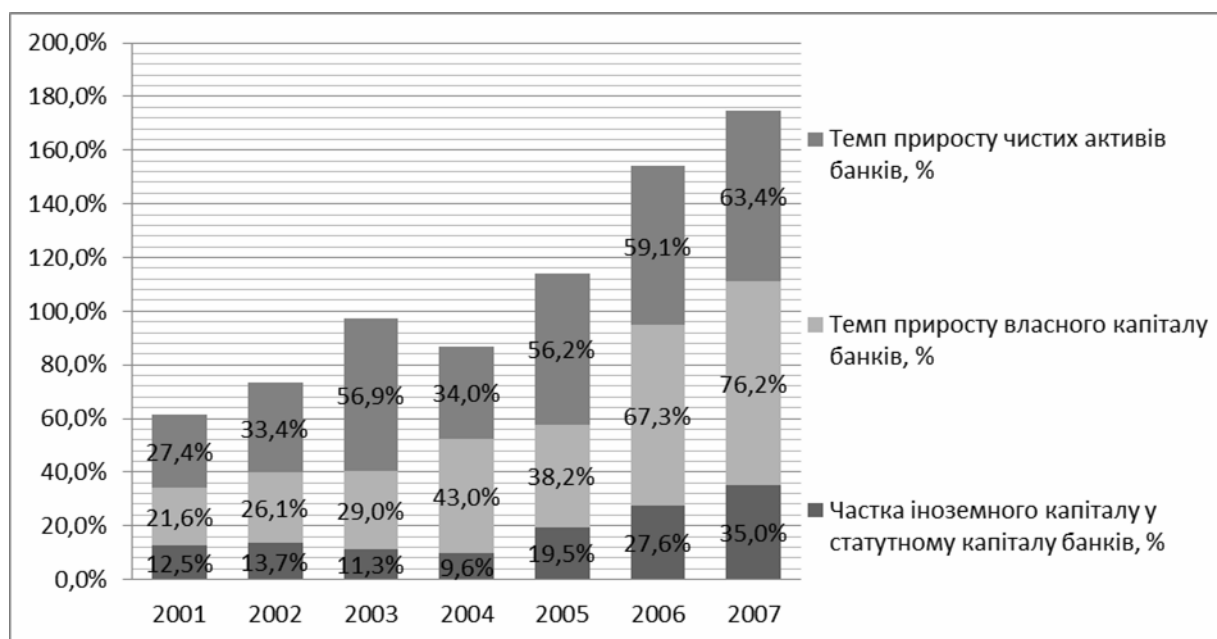

Рис.1.2. Динаміка основних показників діяльності банківського сектору в 2001- 2007 роках [21]

Цей період розвитку банківського сектору України необхідно охарактеризувати наступними змінами:

- до 2002 року здійснювалась ліквідація конкурентоспроможних банків, загальна кількість банків на кінець року становила 182;

- з 2003 по 2007 роки відбувалось стрімке зростання загальної кількості банків та банків, що мають ліцензію на здійснення банківських операцій у кінці періоду налічує 198 та 175 відповідно;
- зростає інтерес міжнародних організацій до банківської сфери України, що супроводжується збільшенням частки іноземного капіталу у статутному капіталу банків;
- стійка тенденція до зростання активів, зобов'язання, власного капіталу банків, підвищення рентабельності, покращення якості активів та пасивів, зростання кредитної та інвестиційно активності комерційних банків та підвищення прибутковості банківського сектору.

П'ятий етап (2007-2009рр) розвитку банківської системи

характеризувався фінансовою кризою, що виникла в умовах динамічного розвитку глобалізаційних процесів на фінансовому ринку та інтеграції країн світу, включаючи Україну.

На початок 2010 року частка іноземного капіталу банків становить 40,4%, що свідчить про залежність вітчизняних банків від закордонних і про неможливість ухилитися від процесів, які відбувались на світовому фінансовому ринку. На даному етапі банківські установи зіткнулись із проблемою неефективного управління банківськими ризиками, що й призвело до негативних наслідків.

Початок *шостого етапу розвитку банківського сектору України (з 2009 – до сьогодні)* характеризувався зменшенням на 4,9% чистих активів, а також основні зусилля регулюючих органів були спрямовані на зменшення частки проблемних кредитів у банківському сектору, шляхом їх продажу та реструктуризації, так як частка простроченої заборгованості зросла на 366,7% за аналізований період. Загальні зобов'язання в 2009 році зменшились на 5,1% у порівнянні з 2008 роком, що зумовлено складною економічною ситуацією у світі, коливанням валютного курсу гривні та зниженням довіри до банківського сектору

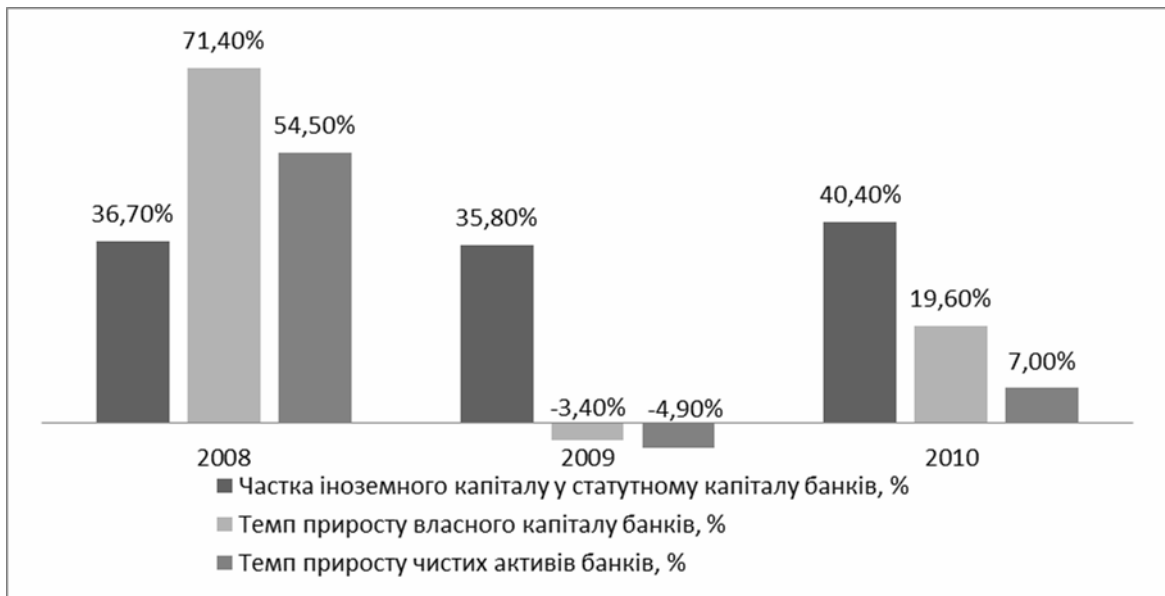

Рис.1.3. Динаміка деяких показників діяльності банківської системи України протягом 2008-2010 років [21]

Розглянувши динаміку основних показників діяльності банківської системи України, необхідно відзначити, що шостий етап розвитку банківської системи України являється етапом стабілізації та ліквідації наслідків негативного впливу фінансової кризи на економіку країни та банківську сферу. Починаючи із 2008 року Національний банк України зосередив свою діяльність на забезпечення банківської стабільності та надійності, захист прав вкладників та відновлені довіри суспільства. Отже, оскільки даний етап розвитку банківської системи триває досі, то необхідно відзначити, що на відміну від негативних фінансових результатів 2009- 2011 років, за 2012 рік банківська система України продемонструвала позитивний фінансовий результат, який дорівнював 4698,849 млн. грн. (див.рис.1.4.).

Поступовий вихід на прибуткову діяльність пов'язаний із завершенням формування банками резервів під проблемну заборгованість. Окремо слід зауважити, що комісійний дохід за результатами 2012 року у порівняно з аналогічними періодами 2011 року та 2010 року збільшився на 8,55% та на 30,58% відповідно.

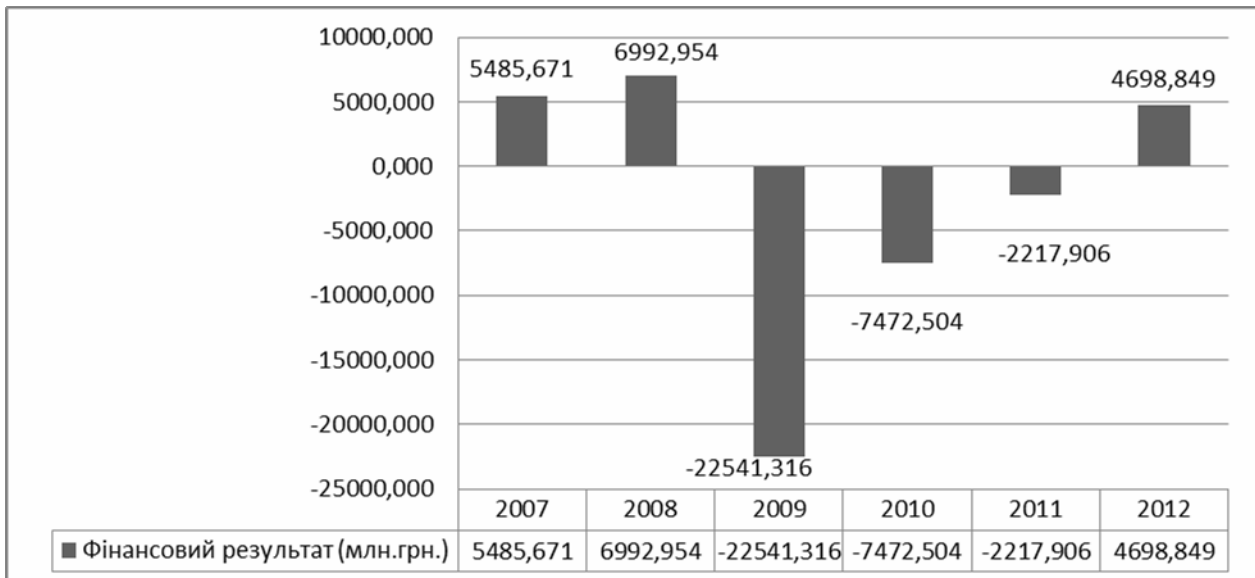

Рис. 1.4. Динаміка фінансових результатів банківської системи України протягом 2007-2012 років (млн. грн.)

Дані тенденції свідчать, що за відсутності можливості активного кредитування суб'єктів господарювання та фізичних осіб, банківські установи, за рахунок введення нових послуг та підвищення діючих тарифів, сфокусували увагу на збільшенні частки комісійних доходів.

Протягом 2012 року з Державного реєстру банків було виключено 26 банківських установ, також зареєстровано 4 нових банки, таким чином, станом на 01.01.2013 року ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій мали 176 банків, усі з яких є публічними акціонерними товариствами.

У регіональному розрізі більшість банків, що подають звітність до Національного банку України, було зареєстровано у м. Києві та Київській області – 115 банків (65,0% від загальної кількості). Серед інших регіонів лідерами були Дніпропетровська область (14 банків), Донецька область (10 банків), а також Одеська (8 банків) та Харківська (7 банків) області. Кількість учасників Фонду гарантування вкладів фізичних осіб станом а кінець ІІІкварталу 2012 року склав 176 організацій.

На початок 2013 року в Україні діяло 53 банки з іноземним капіталом, а саме: в повній власності (100% статутного капіталу) іноземних інвесторів перебувало 12,5% (22 банки) від загальної кількості банків, які мають ліцензію

Національного банку України на здійснення банківських операцій див.рис.1.5. Якщо розглядати 2012 рік, то слід відзначити, що в цілому частка іноземного капіталу зменшилась з 41,9% до 39,5%, а на кінець 2012 року дещо зросла(на 0,2 п.п.)[14].

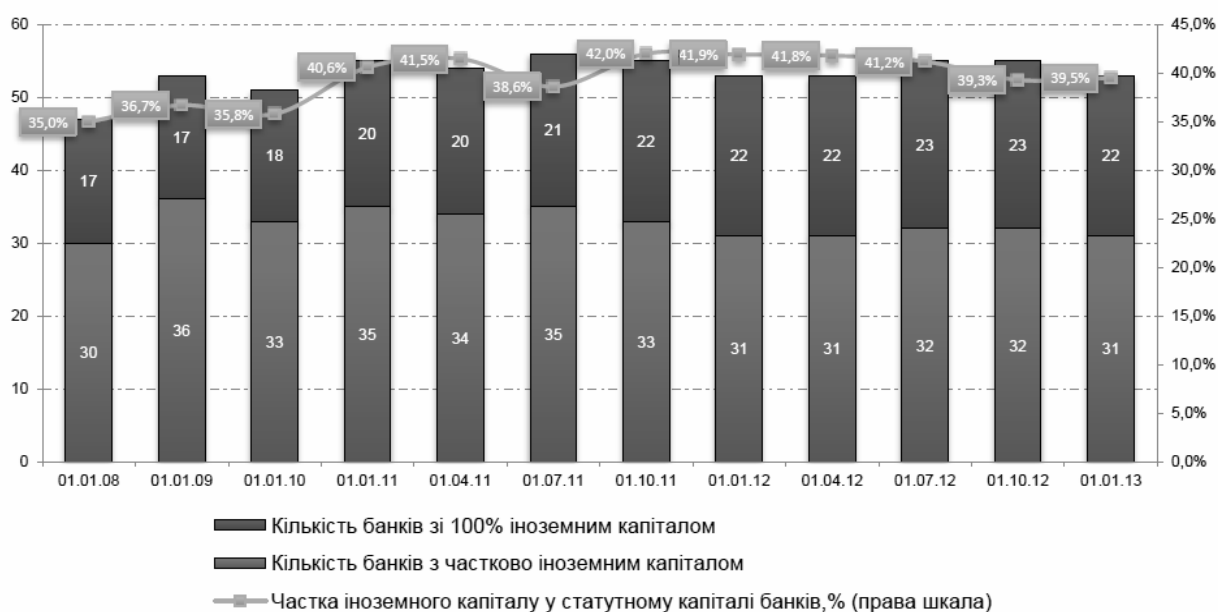

Рис. 1.5. Динаміка впливу іноземного капіталу на банківську систему України

Із приведенного вище рисунка, слід зазначити, що банківські установи з іноземним капіталом продовжують згортати діяльність на роздрібному ринку та переорієнтовуються на корпоративний сектор економіки. Також, доречно відмітити те, що деякі банківські установи у зв'язку з нерентабельною діяльністю, продовжують процес виходу з українського фінансового сектору економіки.

Аналізуючи та розглядаючи сучасний стан та розвиток банківського сектору України слід відзначити, що за результатами 2012 року сукупний обсяг активів банківської системи збільшився на 72,91 млрд. грн. (або на 6,9%) і перевищував в 1,1 трлн. грн., досягнувши 1127,2 млрд. грн.. станом на

01.01.2013 року. Якщо порівнювати з розміром активів на 01.01.2011 року, то необхідно констатувати те, що вони росли на 19,65 % (або на 185,1 млрд. грн.).

Також, необхідно відзначити, що розмір кредитного портфелю без вирахування сформованих резервів за 2012 рік зменшився на 1,21%, більш детально представлено на рис. 1.6.

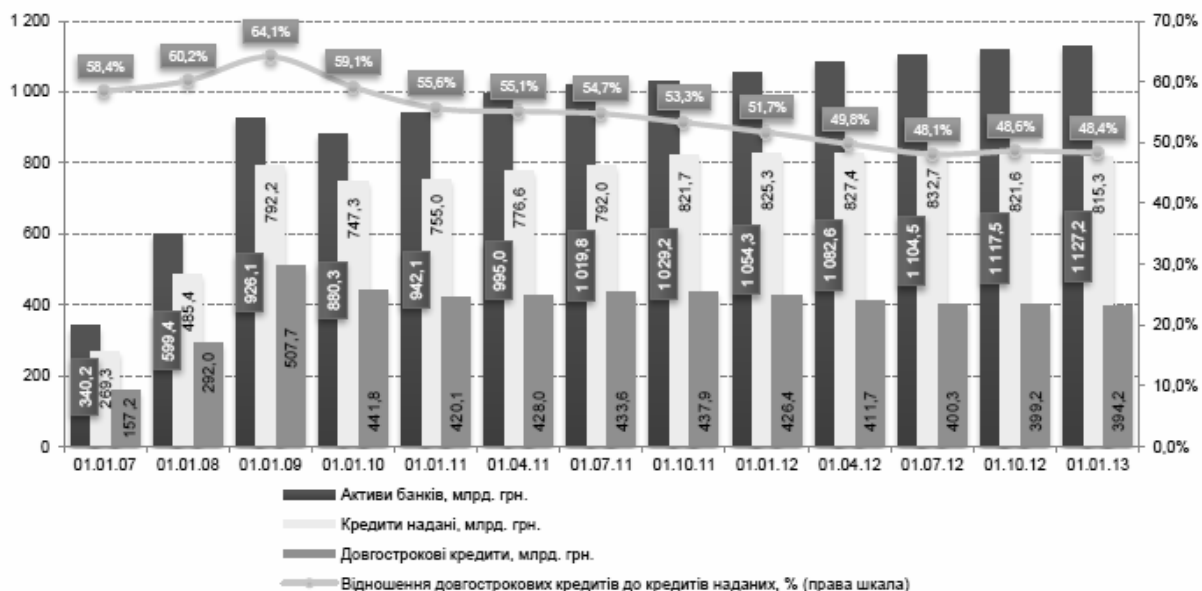

Рис.1.6. Динаміка активів банківської системи України протягом 2007-2013 років (млн. грн.)[22]

Що ж стосується довгострокового кредитування, то частка довгострокових кредитів в кредитному портфелі банківських установ зменшилась протягом 2012 року з 51,7% до 48,4%, в той час як станом на 01.01.2009 року вона становила 64,1%[23]. Також необхідно відзначити те, що довгострокове кредитування виступає стимулом та основним пріоритетним напрямком розвитку економіки країни.

Проводячи дослідження динамічного розвитку банківського сектору України, слід відмітити основні характеристики банківських установ України на сучасному етапі, а саме:

- *їх неоднорідність* - п'ять найбільших банківських установ концентрують майже 25% сукупного капіталу банківської системи та 25% чистих активів;

- значні територіальні диспропорції щодо забезпечення банківськими послугами окремих регіонів;
- універсальний характер діяльності більшості українських банків, пріоритетні напрямки яких визначаються характером їхнього клієнтської бази;
- кон'юктурою ринку банківських операцій та послуг;
- помірною участю іноземного капіталу в банківському секторі;
- низьким рівнем кредитування, (зокрема довгострокового).

Отже, із приведеного вище дослідження основних тенденцій та періодизації розвитку банківської системи України, необхідно зробити наступні висновки: незважаючи на те, що кількісні параметри свідчать про динамічний розвиток вітчизняної банківської системи, банківські установи повинні приділяти більшу увагу своєму якісному управлінні та розвитку – підвищенню ефективності фінансової діяльності, стійкості, надійності та конкурентоспроможності на внутрішньому та міжнародному фінансових ринках, а також підвищенню своєї ролі у фінансуванні реального сектору економіки країни. Формування та розвиток банківського сектору України відбувається у нестабільних умовах перехідного періоду. В основі запропонованої та розробленої періодизації розвитку покладено еволюційний принцип.

Розглянувши основні тенденції та періодизацію розвитку банківської системи України, можна стверджувати, що реалізація заходів щодо стабілізації банківського сектору, зокрема стимулювання до нарощення капіталу й ліквідності, боротьба з проблемними кредитами, сприятиме відновленню основних функцій банківських установ України і спрямуванню кредитних ресурсів в економіку. Негативні наслідки фінансової кризи навчили банківські установи оперативного реагувати на складні ситуації та застосовувати відповідні антикризові заходи, обережніше оцінювати свої можливості та ризики, що дозволяє сподіватись на більш збалансований та фінансово стійкий розвиток України на новому етапі економічного піднесення.

1.3. Сутність та методологічні основи побудови банківських систем

Сучасні проблеми, які пов'язані з переорієнтацією економіки України в напрямі сталого економічного зростання, загострюються внаслідок необхідності подолання негативного впливу світової та національної фінансово-економічної криз в умовах обмеженості фінансових ресурсів. Перспективи розвитку економіки залежать від обсягів кредитних ресурсів, які формуються та перерозподіляються банківською системою. Одним із важливих напрямів реалізації цих завдань є забезпечення стійкої та ефективної діяльності банківських установ, чому сприятиме формування раціональної структури банківської системи України.

Структура сучасної вітчизняної банківської системи не відповідає вимогам реформування економічної системи країни внаслідок її низької капіталізації, залежності від іноземного банківського капіталу, наявності великої кількості проблемних банків, відсутності галузевих банків, використання неефективних методів регулювання центральним банком діяльності банків другого рівня, що не сприяє вирішенню проблем переходу до випереджаючого інноваційного розвитку галузей економіки. У свою чергу, це вимагає розроблення підходів до обґрунтування теоретико-методологічних засад структурування банківських систем.

Вивчення стану банківської системи України та аналіз тенденцій її розвитку дають підстави стверджувати, що за роки незалежності України вона сформувалася як дворівнева, і в цілому відповідає вимогам перехідного періоду. Вона стала важливою складовою фінансової системи країни та активно впливає на соціально-економічні процеси як держави в цілому, так і її регіонів. Стрімкий розвиток вітчизняних банків став підґрунтям формування повноцінних ринкових відносин та базових елементів, пов'язаних із рухом фінансових ресурсів, без яких функціонування ринкового господарства неможливо. Варто зазначити, від надійного та ефективного функціонування

банківської системи залежить можливість досягнення стабільного та пропорційного розвитку всіх секторів економіки нашої держави.

Відмітимо, що особливості сучасного розвитку банківських систем, насамперед, процеси фінансової інтеграції та глобалізації, проникнення транснаціональних компаній і банків у національні економіки та банківські системи, а також сучасна фінансово-економічна криза створюють необхідність та передумови для дослідження процесів формування структури банківської системи.

Критичний аналіз економічних публікацій із зазначеної тематики дозволив дійти висновку, що у наукових дослідженнях відсутнє єдине визначення поняття «банківська система». Окремі проблеми функціонування банківських систем висвітлено в роботах таких зарубіжних вчених, як: Р. Коттер, О. Лаврушин, П. Роуз, Дж. Сінкі, Дж. Сорос, В. Усоскін, та працях таких вітчизняних вчених, як: О. Барановський, І. Бритченко, О. Васюренко, О. Вовчак, О. Дзюблюк, М. Могильницька, А. Мороз, М. Савлук. Варто відмітити, що в теоретичних дослідженнях зазначених науковців розглядаються окремі аспекти діяльності банківських систем, а єдиний теоретико-методологічний підхід до сутності банківської системи та її структури відсутній, що не дає змоги визначити вплив структури банківської системи на її функціонування та розвиток. Тому виникає необхідність системного аналізу складових банківської системи та розроблення нових концептуальних підходів щодо управління процесами структурування банківської системи, що є важливим в сучасних умовах нестабільності, та розроблення антикризових заходів.

Передуючи подальшому дослідженню банківської системи за допомогою системного аналізу, слід зазначити, що основною категорією, якою оперує системний аналіз, є поняття «система».

Так, в економічному словнику наводиться наступне визначення даного поняття: система (system, syst.; система) – 1) множина закономірно пов'язаних між собою елементів (предметів, явищ, знань тощо), яка представляє собою певне цілісне утворення; 2) порядок, зумовлений планомірним, правильним

розташуванням складових у певному зв'язку, чіткій послідовності дій тощо [24, с. 189]. Система, згідно з найпростішим визначенням, є комплексом взаємодіючих елементів [25, с. 22.]. Варто зазначити, що визначень поняття «система» дуже багато, найбільш розповсюджені з них наведені в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Підходи до визначення поняття «система»

Автор	Рік	Визначення
Л.фон Бергаланффи [26]	1951	Комплекс елементів, що взаємодіють
Ст. Бир [27]	1963	«Взаємозв'язок самих різних елементів», «все, що складається з пов'язаних один з одним частин»
В. Іванов, В. Топоров [28]	1965	Сукупність елементів, яка організована таким чином, що зміна, виключення чи введення нового елементу закономірно відображається на інших елементах
М. Месарович [29]	1966	Відображення входів та станів об'єкту у виходах об'єкту
А. Холл, Р. Фейджин [30]	1969	Множина елементів з відношеннями між ними та їх атрибутами
Уемов А.[31]	1970	Це сукупність елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність.
Математика и кибернетика [32]	1975	Безліч об'єктів m відносно заданого співвідношення R та властивості P , якщо у цих об'єктах існує властивість P , яка знаходиться у відношенні до R
А. Н. Аверьянов [33]	1985	Обмежена множина елементів, що взаємодіють
Алексеев П., Панин А. [34]	1998	Комплекс взаємодіючих елементів
В. П. Кохановский [35]	1999	Загальнонаукове поняття, що виражає сукупність елементів, які перебувають у відносинах і зв'язках один з одним і з середовищем і утворюють певну цілісність, єдність
Энциклопедический социологический словарь (Г. И. Осипова) [36]	2000	Упорядкована кількість взаємопов'язаних елементів, які утворюють деяку цілісну єдність
Алексеєнко Л. [24]	2000	1) множина закономірно пов'язаних між собою елементів (предметів, явищ, знань тощо), яка представляє собою певне цілісне утворення; 2) порядок, зумовлений планомірним, правильним розташуванням складових у певному зв'язку, чіткій послідовності дій тощо

Критичний аналіз існуючих понять «система» дав можливість виділити чотири основні загально методологічні підходи до визначення цієї дефініції:

- перший підхід базується на визначенні системи як будь-якої сукупності елементів, що обирається дослідником [29; 31];
- другий – пов’язує систему з ціленаправленою активністю [27];
- третій підхід базується на розумінні системи як множини елементів, пов’язаних між собою [26; 30; 33; 35];
- четвертий – визначає ознаки, якими повинен володіти об’єкт, щоб його можна було віднести до категорії «система» [28; 36].

Водночас окремі автори розмежовують онтологічний та гносеологічний аспекти системи. Варто відмітити, що більшість наведених вище визначень характеризують онтологічний аспект системи, тобто розглядають її як сукупність елементів та зв’язків між ними, які існують об’єктивно, незалежно від волі і свідомості людей [27; 28; 29; 35]. У гносеологічному аспекті йдеться про використання поняття "система" та інших споріднених понять як інструменту пізнання сутності складних матеріальних систем [28; 31; 32].

Теоретично розкрити поняття «система» можливо через виявлення послідовності ознак, коли розгляд кожної нової ознаки все більш обмежується переліком об’єктів, що підпадають під визначення, але разом з тим все більш розгорнуто та змістовно їх характеризує [37, с. 10], (рис. 1.7).

З рис. 1.7 видно, що утворення – це найбільш загальна сукупність об’єктів, що не володіє будь-якою властивістю упорядкованості. В тому випадку якщо для будь-яких об’єктів можна виявити деякі загальні елементи та зв’язки, вони формують множину. Якщо між об’єктами задано засіб зв’язку, то множина трансформується у об’єднання. Якщо ж об’єднанню елементів задані певні структурні характеристики, то така сукупність є системою.

Дослідження ознак та характеристик системи, що виділяються сучасними науковцями, дозволило виділити основні з них:

- цілісність – сукупність елементів системи має розглядатися як одне ціле [37, с. 11; 38, с. 14-15; 39, с. 10];

- властивості системи – це не просто сума властивостей її елементів, тобто система має особливі властивості, яких може не бути у окремих її елементів [39, с. 11];

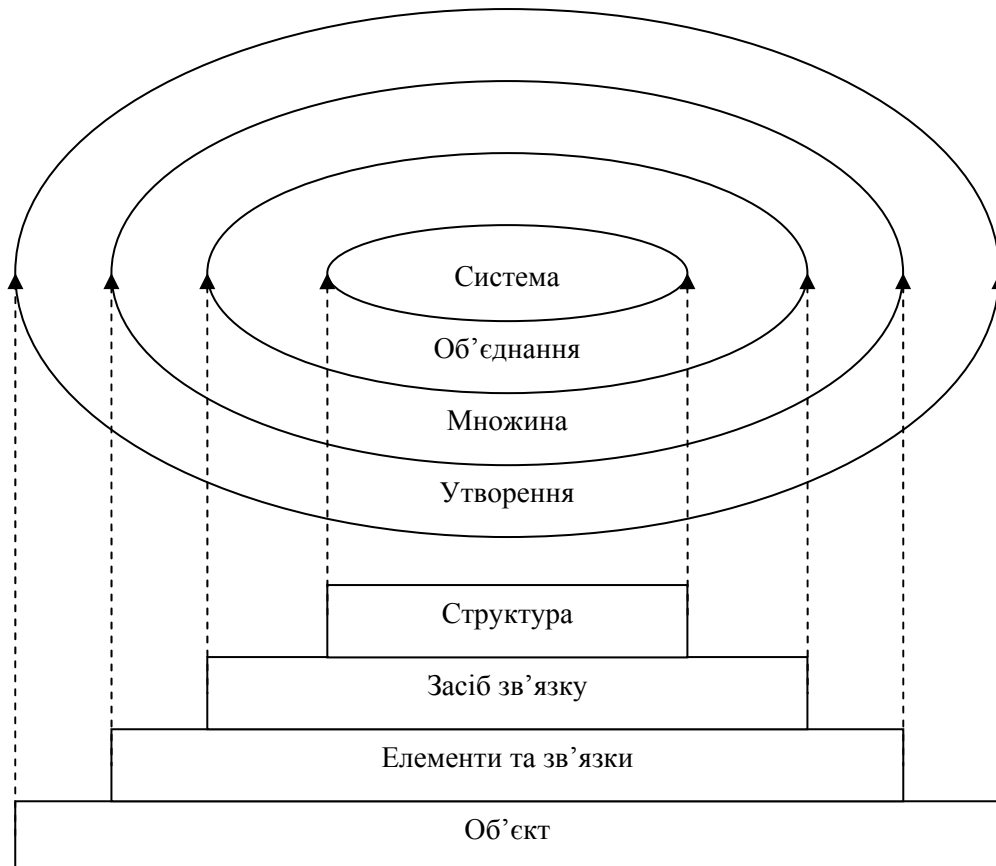

Рис. 1.7. Графічна інтерпретація визначення поняття «система»

- ієрархічність – це означає, що при декомпозиції системи кожний елемент можна розглядати як цілісну систему, елементи якої, в свою чергу, можуть бути також представлені, як окремі системи; з іншого боку, будь-яка система – це компонент більш широкої системи більш високого рівня; згідно з властивістю ієрархічності, будь-який елемент – це система, але на вибраному рівні аналізу цю систему характеризують тільки її цілісні властивості [37, с. 11; 38, с. 16-17; 39, с. 11];

- максимальна ефективність системи; теоретично доведено, що завжди існує функція цінності системи — у вигляді залежності її ефективності (майже

завжди це економічний показник) від умов побудови та функціонування [39, с. 11];

- систему необхідно розглядати, враховуючи вплив зовнішніх факторів, а не як автономну, відособлену [37, с. 11; 39, с. 10];

- існує можливість розподілу даної системи на частини, підсистеми [38, с. 17; 39, с. 10].

Згідно з визначеним предметом дослідження, на наш погляд, варто акцентувати увагу на підході до класифікації систем в залежності від мінливості, відповідно до якого вони поділяються на динамічні та статичні. Серед динамічних систем розрізняють системи, що можуть саморозвиватися та системи, які не володіють властивістю саморозвитку. Системи, що саморозвиваються, можуть бути цілеспрямованими та нецілеспрямованими, залежно від наявності або відсутності необхідності досягнення однієї або групи цілей, як поставлених ззовні, так і виникаючих всередині системи [40, с. 78]. Зазначимо, що банківські системи відносяться до тих, що саморозвиваються, тому важливе значення для раціональності процесів саморозвитку має розроблення стратегій.

До основних напрямів стратегії розвитку банківської системи слід віднести [41, с. 36]:

- забезпечення режиму чіткої узгодженості грошово-кредитної політики з вимогами зміцнення банківської системи та підвищення довіри до банків;
- створення максимально повної законодавчої бази функціонування банківської системи;
- забезпечення відповідальності банків за прийняті ними зобов'язання перед державою, іншими банками та фінансовими посередниками, фізичними та юридичними особами;
- активне включення банківського капіталу в структурні перетворення економіки;

- досягнення збалансованості попиту і пропозиції грошей шляхом послідовного зниження ставки рефінансування і, відповідно, підвищення попиту суб'єктів підприємницької діяльності на кредитні ресурси;
- розроблення та впровадження сучасних методів управління активами і пасивами банків, створення системи страхування ризиків.

Наявність великої кількості ознак та характеристик впливає на можливість існування різних підходів науковців до визначення дефініції «банківська система». Необхідно зазначити, що в літературі відсутнє єдине трактування поняття «банківської системи». Поняття банківської системи не є єдиним та сталим. В табл. 1.4 автором досліджено розвиток підходів до визначення поняття «банківська система» та наведено найбільш розповсюдженні з них.

Таблиця 1.4

Розвиток підходів до визначення поняття «банківська система»

Автори	Рік	Визначення
Райзберг Б., Лозовский Л., Стародубцева Е., Азрилиян А., Барихин Ф.	1996 1999 2000	складова частина кредитної системи – сукупність різноманітних видів взаємопов'язаних банків та інших кредитних установ, що функціонують в рамках єдиного фінансово-кредитного механізму [42, с. 28-29], [43, с. 424], [44, с.39]
Лаврушин О.	2000	Банковская система определяет не только состав банков, но и включает совокупность элементов; достаточность элементов, образующих определенную целостность; взаимодействие элементов [45, с. 285]
Стельмах В.	2001	сукупність різноманітних видів банків та інших кредитних установ, інституцій у їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи іншій країні в певний історичний період і функціонує в межах єдиного фінансового механізму; складова частина кредитної системи [46, с. 56]
Финансово-кредитный энциклопедический словарь	2002	це система організації банківського діла в країні, що історично склалася та законодавчо закріплена, що встановлює сфери діяльності, підпорядкованості та відповідальності різних видів банків; частина кредитної системи [47, с. 40]
Савлук М.	2002	законодавчо визначена, чітко структурована та субординована сукупність фінансових посередників, які займаються банківською діяльністю на постійній професійній основі і функціонально взаємопов'язані в самостійну економічну структуру [48, с. 566]

Автори	Рік	Визначення
Матвієнко В.	2003	сукупність банків країни та їх філій, які функціонують у відповідному правовому полі, і система відносин даних банків один з одним, зі своїми клієнтами, органами влади, іноземними структурами» [49, с. 172]
Масленников В., Соколов Ю.	2003	складна система, що входить в системи вищого рівня, самоорганізується та історично складається під впливом зовнішніх і внутрішніх процесів, є цілісною сукупністю установ, що здійснюють банківську діяльність і виконують функцію внутрішнього управління банківських інститутів [50, с. 36]
Орлюк О.	2003	сукупність різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією національних банківських установ, що існують у межах єдиної фінансової системи та єдиного грошово-фінансового механізму в певний проміжок часу (певний історичний період) [51, с. 33]
Вешкин Ю., Авагян Г.	2004	сукупність учасників грошово-кредитного ринку – комерційних та спеціалізованих банків, небанківських кредитно-фінансових установ, що виконують депозитні, позичкові та розрахункові операції та діють в рамках загального грошово-кредитного механізму [52, с. 11]
Тавасиев А.	2006	єдину та цілісну сукупність кредитних установ, що включена до економічної системи держави, кожна з яких виконує свою особливу функцію, проводить свій перелік грошових операцій, в результаті чого весь обсяг потреб суспільства у банківських продуктах забезпечується в повній мірі та з максимально можливим ступенем ефективності. [53, с. 5]
Селищев А.	2007	форма організації функціонування в країні спеціалізованих кредитних установ, що склалася історично та закріплена законодавчо [54, с. 309]
Сенищ І.	2007	система, що історично формується під впливом зовнішніх і внутрішніх процесів, що відбуваються в країні, є цілісною сукупністю усіх банків країни, які взаємодіють між собою, підпорядковуючись установленим нормам і правилам введення банківської справи [55, с. 209-215]

Критичний аналіз досліджень, які присвячено питанням сутності поняття «банківської системи», дозволяє провести певні узагальнення підходів науковців і практиків до розуміння поняття «банківська система».

Проведений автором аналіз економічної думки щодо трактування поняття «банківська система» дає змогу виділити три підходи до розуміння сутності даної категорії: інституціональний, функціональний та системний (рис. 1.8).

Рис. 1.8. Підходи до визначення поняття «банківська система»

Інституціональний підхід базується на визначенні банківської системи як сукупності різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією банківських установ та небанківських кредитно-фінансових установ. Так, провідні вітчизняні науковці О. Орлюк [51, с. 33] та М. Савлук [48, с. 566] відносять до банківської системи лише банківські установи, які функціонально взаємопов'язані в самостійну економічну структуру у відповідному правовому полі.

Варто зазначити, що існує інша група дослідників (Ф. Барихин [44, с. 39], Ю. Вешкин [52, с. 11], С. Моїсєєв [56, с. 35], А. Селищев [54, с. 309], В. Стельмах [46, с. 56], А. Тавасієв [53, с. 5]), які до складу банківської системи

включають поряд з банківськими установами, ще й небанківські кредитно-фінансові установи. Відповідне визначення надане у Великому економічному словнику [43, с. 424] та Сучасному економічному словнику [42, с. 28-29]. На наш погляд, вони пропонують визначення понять не системи, а банківської архітектури.

Функціональний підхід базується на визначенні банківської системи як системи відносин між банками [49, с. 172; 47, с. 40]. Зазначимо, що з функціональної точки зору банківську систему розглядає менша кількість науковців. Можна виділити В. Матвієнко, який в другій половині свого визначення розглядає банківську систему як систему відносин банків один з одним, зі своїми клієнтами, органами влади, іноземними структурами [49, с. 172]. Ще одне визначення банківської системи з функціональної точки зору надається Енциклопедичним словником, в якому банківська система визначається як система організації банківського діла в країні, що історично склалася та законодавчо закріплена, що встановлює сфери діяльності, підпорядкованості та відповідальності різних видів банків; частина кредитної системи [47, с. 40].

А дослідники І. Сенищ [55, с. 210], О. Лаврушин [55, с. 285], В. Маслеников та Ю. Соколов [50, с. 36] визначають банківську систему з позиції системного аналізу, тобто вказують ознаки, що притаманні банківській системі. На наш погляд, визначення, яке запропоноване В. Маслениковим та Ю. Соколовим найбільш вдало та повно характеризує сутність банківської системи як самостійного утворення, що функціонує та саморозвивається, при цьому дослідниками враховується як вплив зовнішнього середовища, так і діяльність внутрішніх суб'єктів системи.

Критичний аналіз різних підходів науковців до визначення банківської системи дозволяє дійти висновку про необхідність уточнення визначення цього поняття. На нашу думку, банківська система – це складова фінансової, що поєднує сукупність банківських установ, специфіка взаємодії між якими створює самостійну економічну структуру (рівні) з метою забезпечення та

регулювання процесів формування і використання фінансових ресурсів, необхідних для потреб розвитку економіки з максимально можливим ступенем раціональності, оптимальності та ефективності.

Варто зазначити, що запропоноване визначення узагальнює виокремлені підходи, та розкриває сутність банківської системи з інституціональної та функціональної точки зору, а також з точки зору системного аналізу.

На нашу думку, використання запропонованого тлумачення наукового поняття «банківська система» є доцільним через низку причин: по-перше, виділяє інститути, що є елементами банківської системи; по-друге, дозволяє розглядати банківську систему як елемент більш складної фінансової системи, яке змінюється під впливом зовнішніх і внутрішніх процесів; по-третє, визначає, що банківській системі притаманна певна структура; по-четверте, виділяє критерії функціонування та структуризації банківської системи, а саме раціональності, оптимальності та ефективності.

Слідуючи логіці схеми, що наведена на рис. 1.8, розроблено графічну інтерпретацію поняття «банківська система» (рис. 1.9), що поетапно відображатиме необхідні умови створення банківської системи в країні [57].

З наведеного рисунку видно, що банківська система – це утворення, що відноситься до економічної сфери діяльності та підпорядковується дії основних економічних законів, діяльність якого визначається законами попиту та пропозиції, а досягнення економічного результату залежить лише від економічних умов, що склалися в країні.

З рисунку видно, що, з одного боку, банківська система є системою нижчого порядку в загальній економічній системі країни, але, з іншого боку, саме вона є основою економічної системи країни та сполучною ланкою між всіма суб'єктами економіки. Діяльність банківської системи як підсистеми національної економіки підпорядкована цілям економічної політики держави і, на нашу думку, полягає в стимулюванні оптимальних темпів господарського розвитку [58]. Визначати особливості дії банківської системи, на наш погляд,

необхідно через використання тих рахунків, на яких відображається рух фінансових ресурсів країни.

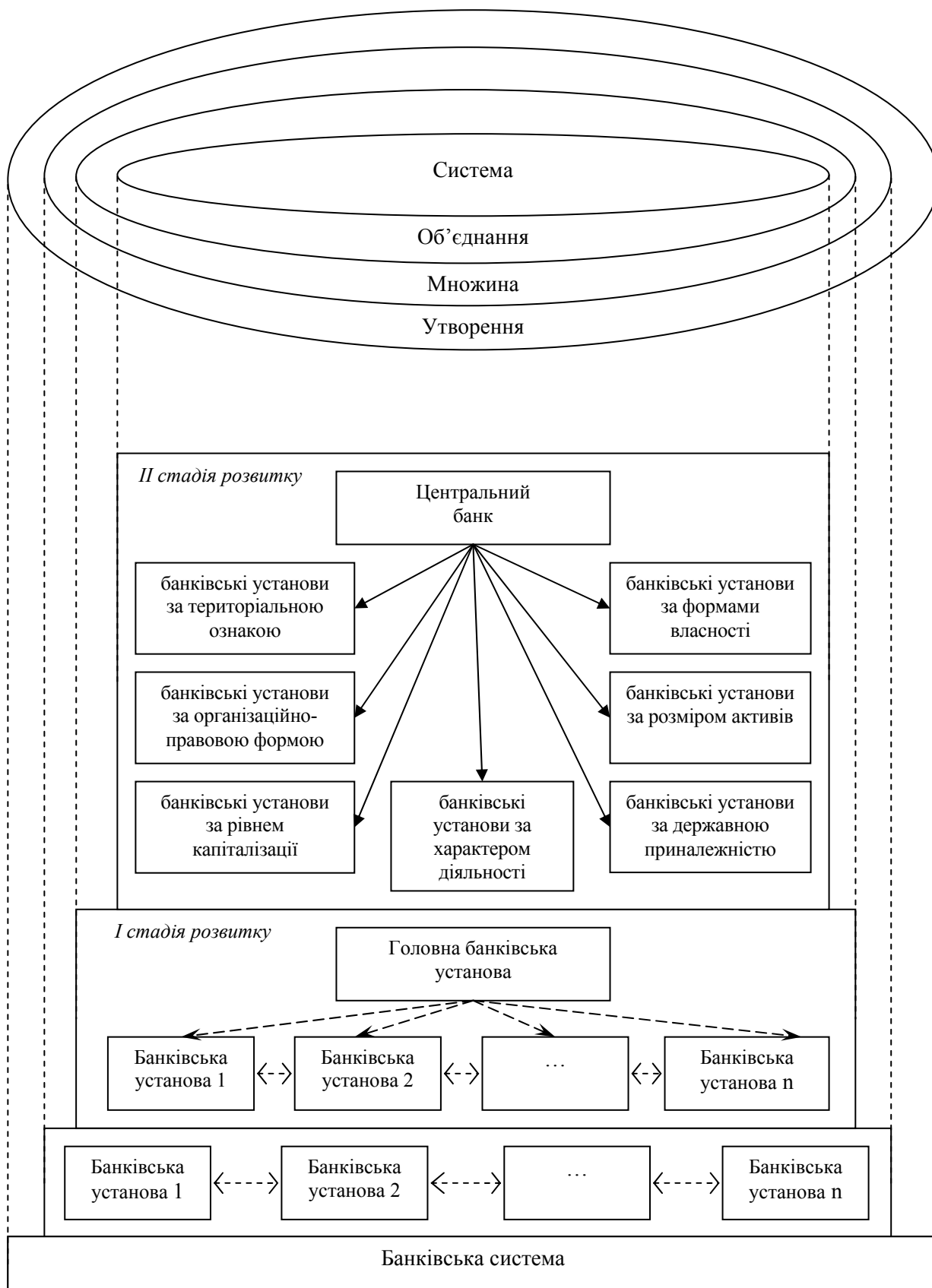

Рис. 1.9. Графічна інтерпретація поняття «банківська система»

Схематично місце банківської системи в суспільстві зображено на рис. 1.10.

Рис. 1.10. Місце банківської системи в соціально-економічній системі

Зазначимо, що національні рахунки розробляються та застосовуються в Україні на основі стандартів системи національних рахунків, прийнятих у 1993 році міжнародними організаціями – Міжнародним валютним фондом, Європейською комісією, Організацією економічного співробітництва і розвитку, Світовим банком та Організацією Об'єднаних Націй [59].

Відповідно до вимог системи національних рахунків кожна інституційна одиниця належить до п'яти секторів економіки:

- сектору загального державного управління (державні інституції, що забезпечують діяльність законодавчої, виконавчої та судової влади);
- сектору нефінансових корпорацій (охоплює підприємства бізнесу, основою діяльності яких є виробництво товарів і надання послуг);
- сектору фінансових корпорацій (включає інституції, які спеціалізуються на фінансових послугах);

- сектору домашніх господарств (об'єднує приватну економіку громадян – кінцевих споживачів, кожен з яких разом із членами своєї родини веде власне домашнє господарство);

- сектору некомерційних організацій (обслуговує домашні господарства) [59].

При цьому важливо, щоб між сектором фінансових корпорацій та сектором нефінансових корпорацій підтримувалась раціональна пропорція: розвиток сектору фінансових корпорацій повинен відповідати та підкріплюватися розвитком сектору нефінансових корпорацій. Схематично взаємодію банківської системи з зовнішнім середовищем відображено на рис. 1.11 [58].

З наведеного рисунку видно, що банківська система тісно взаємодіє із зовнішнім середовищем, одночасно виступаючи як підсистема більш великих утворень – кредитної, фінансової та економічної систем країни, чим визначається необхідність функціонування її в рамках загально прийнятого законодавства та дотримання єдиних юридичних норм. Бюджетна система, податкова система, система ціноутворення органічно взаємопов'язані із банківською системою і разом впливають на визначення цін у внутрішньому обігу та зовнішньоекономічній діяльності. Розвиток банківської системи не повинен суперечити також загальним стратегіям, програмам і принципам суспільного життя.

Зазначене дає можливість стверджувати, що банківська система впливає на процеси, що відбуваються у всіх сегментах економіки. Банківські установи при організації своєї діяльності тісно взаємодіють з іншими галузями економіки, органами державної влади та населенням. Враховуючи це діяльність банківської системи, на нашу думку, не можна розглядати у відриві як від виробництва, обігу, грошових потоків та споживання матеріальних та нематеріальних благ, так і від політики, права, культури, освіти тощо.

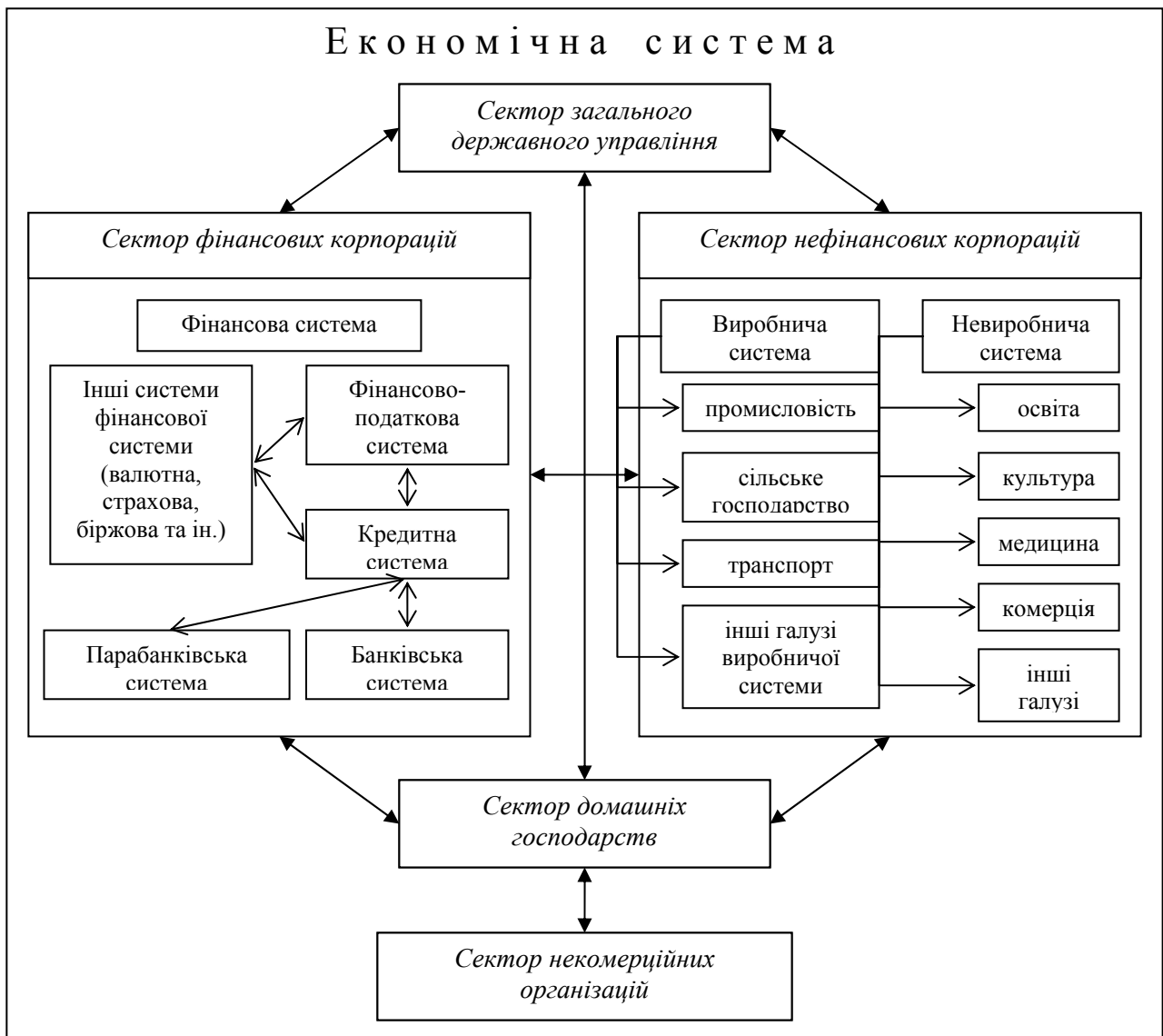

Рис. 1.11. Схема взаємодії секторів різних рівнів економічної системи

Зрозуміло, що банківська система є результатом дії таких фінансових посередників як банки та здійснює: забезпечення способів переміщення фінансових ресурсів у часі та між окремими галузями; розроблення методів управління фінансовими ризиками; функціонування механізму об'єднання фінансових ресурсів та їх розподілу між окремими суб'єктами господарювання; забезпечення безперервного функціонування платіжних систем, зокрема, шляхом вдосконалення методів клірингу та здійснення розрахунків, що сприяють розвитку торгівлі; формування можливостей насичення ринку ціною інформацією, що дозволяє координувати децентралізований процес прийняття рішень в окремих галузях економіки [51, с. 30].

Однак, варто зазначити, що існує певна необхідність виділення банківської системи із фінансової, що визначається двома основними групами причин:

- по-перше, необхідністю здійснення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із державними та суспільними інтересами – для забезпечення стабільності національної валюти і стабільної роботи банківських установ;

- по-друге, особливістю функціонування грошового ринку, необхідністю забезпечення збалансованості попиту і пропозиції на грошовому ринку і в кожному його секторі. Для забезпечення цього завдання банки повинні опиратися на значний набір банківських продуктів та послуг, які повинні відповідати вимогам мобільності. В такому разі, при виникненні необхідності, банківські установи зможуть заповнити ресурсами та послугами будь-який сектор ринку, яким би вузьким чи не вигідним він не був [51, с. 37].

Дотримуючись логіки нашого дослідження та визначаючи умови існування банківської системи, виділимо окремі її елементи – банківські установи, які в свою чергу є множиною елементів та здійснюють свою діяльність на конкурентних умовах за для досягнення поставленої мети, що перетворює банківське утворення в множину, діяльність якої і визначає характер зв'язків, що склалися між елементами системи.

Зазначимо, що банківська установа – це основний елемент банківської системи, який є інституційною основою розвитку грошово-кредитної системи, забезпечення товарно-грошових відносин, простого і розширеного відтворення економіки. Так, банк має відповідати наступним ознакам:

- володіти такими родовими властивостями, які дозволяють йому бути органічною частиною цілого (мати статус банку, ліцензію на право здійснювати банківські операції) та функціонувати за загальними правилами функціонування як суб'єктів господарювання взагалі, так і фінансових посередників;

- функціонувати у рамках загальних та специфічних законів, юридичних норм суспільства;

- бути здатним до саморегулювання, розвитку та самовдосконалення;
- взаємодіяти з іншими елементами банківської системи [45, с. 305].

Варто зазначити, що сучасні науковці визначають важливу роль банків, одні підкреслюють їх системоутворюючу роль, інші – суспільну. Наприклад, О. Барановський визначає, що банки «...в ринковій економіці є системоутворюючими структурами, тобто чим більш стійкими та стабільними є функціонуючі банки, то ефективнішою є фінансова взаємодія між учасниками економічних відносин [60, с. 105]»*. Російські вчені Н. Єгорова та О. Смулов визначають суспільну роль банків [37, с. 25-29], що в сучасних умовах, на наш погляд, є актуальним напрямком дослідження.

Суспільна роль банків аналізується теорією банківської фірми. Трансформацію спрощених уявлень про банк як про економічного агента в більш складні відображає еволюція теорії банківської фірми. Найбільш відомі наступні концепції банківської фірми (табл. 1.5): банк як фінансовий посередник [61, 62, 65], банк як виробник фінансових продуктів та послуг [61, 62], банк як мультиплікатор росту [63, 64], банк як делегований контролер [45, 46], банк як фірма, що забезпечує раціонування між споживанням та заощадженням [66, 67].

Проведений аналіз ролі сучасних банків можна, на наш погляд, усю сукупність відносин, що виникають між банками різних рівнів, поділити на такі групи: проведення розрахунків шляхом встановлення кореспондентських відносин; перерозподіл фінансових ресурсів, а саме: надання міжбанківських кредитів, розміщення депозитів, міжбанківський обіг цінних паперів; забезпечення механізмів проведення та здійснення валютних операцій; здійснення операцій з купівлі або продажу готівки; налагодження відносин з приводу надання гарантій, підтверджень, а також для відкриття акредитивів, авалю векселів, здійснення чекового обігу; забезпечення обміну досвідом

* Розвиток банківської системи України / за ред. д-ра екон.наук О. І. Барановського. – К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2008. – 584 с.

(проведення семінарів, конференцій); виконання функцій управління, які виникають тоді, коли один банк має право власності в іншому.

Таблиця 1.5

Розвиток концепцій банківської фірми

Назва концепції	Представники концепції	Сутність концепції	Функції банку відповідно до кожної концепції
Банк як фінансовий посередник	G.Daly (1971) [61], G.Benston (1976) [39], T.Campbell (1980) [65]	фірма, що надає послуги в особливій сфері – фінансовій	переміщення надлишкових коштів у виробничі інвестиційні проекти
Банк як виробник фінансових продуктів та послуг	J. Scott (1978) [68] F.Edwards(1977) [69]	утворення банківського портфелю, до якого входять такі операції: трансакційні, портфельні, з цінними паперами, документарні та гарантування, трастові	функціонер фінансового ринку
Банк як мультиплікатор росту	D. Hodgman (1964) [63], S. King (1986) [64]	розширення та ріст обсягів депозитів під впливом виданих позик (ефект мультиплікатору), при якому інвестиції обумовлюють ріст виробництва за ланцюгами технологічних зв'язків.	відіграє важливу роль у підйомі ділової активності, здійснює вплив на ріст грошової маси в обігу та сприяє або виходу із кризи, або інфляційним процесам.
Банк як делегований контролер	D. Diamond (1984) [66], C. James (1987) [67]	неповнота інформації у вкладника про інвестора, який бажає отримати дохід, використовуючи його грошові кошти	1) посередника, що забезпечує вивільнення часу власника капіталу та ефективне використання його грошових коштів, вільних на протязі якогось періоду часу; 2) інформатора, що здійснює відбір найбільш ефективних та благонадійних позичальників.
Банк як фірма, що забезпечує раціонавання між споживанням та заощадженням	I. Fisher(1930) [70], R.Brealey та S.Myers(1984) [71]	економічний агент, що надає нефінансову послугу порівняння поточного та майбутнього споживання своїх клієнтів	допомагає реалізувати клієнтам різні моделі споживання та заощадження

Варто відмітити, що зв'язки між елементами банківської системи носять стійкий, стабільний характер, що зумовлено великою кількістю банківських операцій. При відсутності постійної та регулярної взаємодії між банками вони перетворилися б в ізольовані кредитні організації, що виконують обмежену кількість операцій. Взаємозв'язок елементів банківської системи обумовлюється неможливістю функціонування в ізоляції один від одного.

Конкретизація міжелементних зв'язків перетворює множину на об'єднання: здійснення розрахунків опосередковано через кореспондентський рахунок в головному банку, реалізація одним із банків – центральним – функцій щодо емісії банкнот, регулювання діяльності банківських установ. Виникнення необхідності виділення головної банківської установи, яка спочатку виконувала лише емісійну функцію, а потім вже функції з розроблення та проведення грошово-кредитної політики, кредитора останньої інстанції, з регулювання діяльності банків, здійснення валютного регулювання і контролю, та інших, було обумовлено історичним розвитком та еволюцією банківських систем розвинутих країн.

Подальший розвиток банківських установ приводить до ускладнення діяльності банків, що обумовлює існування законодавчого розмежування функцій центрального банку та всіх інших банківських установ. Центральний банк припиняє конкурувати з банками другого рівня, а його діяльність спрямовується на реалізацію економічної політики уряду та досягнення загальнодержавних цілей.

Наглядним прикладом є діяльність Національного банку України, основні функції якого закріплені в Законі України «Про Національний банк України». Так, відповідно до статей 6 та 7 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк виконує такі функції [72]:

- 1) основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України, при виконанні якої Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі;

2) відповідно до розроблених Радою Національного банку "Основних засад грошово-кредитної політики" визначає та проводить грошово-кредитну політику;

3) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує готівковий грошовий обіг;

4) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування;

5) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

6) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної, банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;

7) регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками;

8) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює та забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування, розвиток створених ним платіжних та облікових систем, контролює створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

9) здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі;

10) здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, Реєстр аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків;

11) веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;

12) складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;

13) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

14) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;

15) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;

16) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин;

17) організовує інкасацію і перевезення банкнот, монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет, інших цінностей;

18) реалізовує державну політику щодо питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

19) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

20) визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;

21) вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України;

22) здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю;

23) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом;

24) визначає порядок здійснення в Україні маршрутизації, клірингу та взаєморозрахунків між учасниками платіжної системи за операціями, які здійснені в межах України із застосуванням платіжних карток, емітованих банками-резидентами;

25) створює Засвідчувальний центр для забезпечення реєстрації, засвідчення чинності відкритих ключів та акредитації центрів сертифікації ключів, визначає порядок застосування електронного підпису, у тому числі електронного цифрового підпису в банківській системі України та суб'єктами переказу коштів;

26) видає ліцензії небанківським фінансовим установам, які мають намір стати учасниками платіжних систем, на переказ коштів без відкриття рахунків та відкликає їх відповідно до законодавства;

27) веде реєстр платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури;

28) здійснює нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків.

Усі вищенаведені функції Національного банку України можна умовно поділити на дві групи. Перша група - це функції, притаманні Національному банку України як банківській установі (кредитування, операції з валютою та банківськими металами, інкасація тощо). Друга група - це функції, які характеризують Національний банк України як орган державного управління. Головною функцією його є здійснення банківського регулювання та нагляду.

Вказані тенденції супроводжуються структуруванням за різними ознаками банків другого рівня: за масштабом діяльності, за розміром капіталу, за формами власності, за організаційно-правовою формою, за державною приналежністю, за територіальною ознакою, за характером діяльності – в залежності від особливостей їх діяльності, що перетворює об'єднання в систему.

Отже, найважливішою характеристикою банківської системи є її структура. Під структурою банківської системи розуміють сукупність банків (елементів) та зв'язків між ними, які визначають внутрішній стан та організацію банківської системи як цілісної. Структура банківської системи – це множина всеможливих відносин між її елементами та підсистемами. Вона визначається складом і спеціалізацією банківських установ та сукупністю зв'язків, що їх об'єднують. Поняття «банківська система» та «структура банківської системи» розглядають як рівно масштабні, так як не існує безструктурних систем та

позасистемних структур. При дослідженні банківської системи структура виступає як спосіб опису її організації. Структура банківської системи динамічна за своєю природою, її еволюція у часі та просторі відображає процес розвитку системи.

Зазначене відмічає О. Лаврушин, який доводить, що структура банківських систем різних країн залежить від багатьох чинників, до яких разом з історичними, національними традиціями слід віднести також ступінь розвитку товарно-грошових відносин в країні, загальний рівень розвитку економіки, способи регулювання грошового обігу [45, с. 297].

Отже, структура сучасної банківської системи залежить від конкретних суспільно-економічних умов та в різних країнах розрізняється залежно від ступеню розвитку ринкового господарства та історичних особливостей становлення банківської справи.

Підкреслимо, що структуру банківської системи визначають два основних фактори – економічний і юридичний. На грошово-кредитному ринку, як і на будь-якому іншому, число продавців (банківських структур) залежить від попиту на їх товар. Попит на банківські послуги впливає й на величину функціонуючих банків. Значно впливають на склад банківської системи методи регулювання державою кредитних відносин. Одні законодавчі акти встановлюють порядок і обмежують створення нових банків, інші, впливаючи на організацію банківської справи, визначають тим самим їх структуру та структуру банківської системи у цілому [60, с. 16].

Узагальнення результатів проведеного дослідження дозволяє виділити основні ознаки банківської системи:

по-перше, банківська система є системою «відкритого типу», що пов'язано із взаємодією банківської системи з іншими економічними системами, такими як податкова, бюджетна та ін., а також з її впливом на розвиток економічної системи країни та, навпаки, залежністю розвитку банківської системи від економічної ситуації в країні;

по-друге, банківська система – це велика система, що є результатом структурної різноманітності, яка проявляється через велику кількість банків, банківських груп, системних банків, які ієрархічно організовані та мають свої локальні цілі функціонування і розвитку, а також підпорядковуються єдиним цілям, які проявляються в боротьбі кожного з них за прибутковість і ліквідність;

по-третє, банківська система – це складна система, про що свідчить наявність складних взаємозв'язків, включаючи зворотні;

по-четверте, ієрархічний порядок створення банківської системи проявляється у дворівневій побудові, коли центральний банк знаходиться на першому рівні, а всі інші банківські установи – на другому;

по-п'яте, банківська система є динамічною, що пов'язано з динамічністю поведінки банків на фінансовому ринку;

по-шосте, банківська система має здатність до самонастроювання, саморегулювання, саморозвитку, що проявляється в постійному її розвитку через адаптування до змін зовнішнього середовища та економічної ситуації в країні;

по-сьоме, банківська система є цілеспрямованою. З одного боку, банківська система як підсистема національної економіки підпорядковується цілям економічної політики держави. А з іншого боку, можна виокремити і внутрішні цілі банківської системи. Відмітимо, що в різні періоди часу внутрішні цілі системи можуть змінюватися або корегуватися, що відображає неперервний процес розвитку системи.

1.4. Взаємозв'язок процесів управління та самоорганізації банківських установ при формуванні структури банківської системи

В основі процесів розвитку, виникнення та трансформації динамічних економічних систем лежить непростий діалектичний взаємозв'язок процесів

управління та самоорганізації. Його складність зумовлена участю людини у всіх соціально-економічних процесах. Отже, самоорганізація залежить насамперед від суб'єктивного фактору, що включає процес управління. Більше того, самоорганізація є складовою процесу управління. Тому співвідношення самоорганізації та управління не може розглядатися лише з позиції їх однозначності за всіх станів економічних систем. Отже, важливим є дослідження цих процесів у взаємозв'язку та взаємодії.

Особливої уваги, на думку автора, заслуговує вивчення та дослідження зазначених процесів у банківській системі, що обумовлено, по-перше, сучасною світовою фінансовою кризою, причиною якої стало незважене функціонування національних банківських систем, яке базувалося на нераціональній поведінці як окремих банківських установ, так і центральних банків окремих країн, що, в свою чергу, вплинуло на світову фінансову систему, а, по-друге, тим, що банківська система є важливим та центральним елементом суспільно-економічної системи кожної країни, що вимагає її раціонального структурування.

Отже, в сучасних умовах розвитку економіки та банківської системи дослідження взаємодії процесів самоорганізації та управління є актуальною проблемою сучасної економічної науки.

Дослідженням процесів управління та самоорганізації економічних систем займалися такі вітчизняні та іноземні вчені як О. Богданов, Н. Гражевська, Л. Кузнецова, Ю. Маслов, В. Масленников, Р. Пребиш, Ю. Соколов, Д. Чистилин. Однак взаємозв'язок даних процесів в економічних системах, та зокрема в банківських, досліджено, на нашу думку, недостатньо, що потребує подальшого вивчення та вдосконалення.

Зазначимо, що управління є інструментом, який підтримує динамічну організованість системи. За умов, коли управління є довільним, самоорганізація сприяє подоланню консерватизму організації шляхом її дезорганізації й таким чином знову включається у процес подальшого становлення та розвитку складної системи.

Обов'язковою умовою виникнення процесу самоорганізації є сильний не рівноважний стан зовнішнього середовища. Внаслідок процесів самоорганізації виникають нові, більш стійкі форми, що визначають процес розвитку [73, с.236-237]. Особливого значення набуває самоорганізація банківської системи в умовах кризи.

Необхідно зазначити, що Й. Шумпетер розглядав період кризи та депресії як необхідне середовище для прояву підприємницьких новаторських властивостей людини в широких масштабах економіки, так як до більш ефективного використання обмежених ресурсів спонукає саме умови всезагальної кризи та застою. Криза, за Шумпетером, є поворотною точкою зміни стану суспільства, переходу від кризи до економічного підйому [74, с. 398]. Отже, для реорганізації інституціональної та економічної структури банківської системи необхідною є умова сильного не рівноважного стану всієї системи.

Інструментом реалізації підвищення ефективності та реструктуризації є сама людина, яка володіє специфічними, підприємницькими властивостями. Ефект групової взаємодії людей в період кризи називають синергізмом, а механізм реалізації синергетичного ефекту виступає як процес самоорганізації соціуму, який й є інструментом подолання кризи.

Самоорганізація людей в період кризи є необхідним інструментом переходу банківської системи від кризи до депресії та економічному підйому. Самоорганізація, що створює нові форми-комбінації ресурсів, підвищує економічну ефективність, є лише інструментом. Рушійною силою ситуації є кредит в ринковій економіці [74, с. 163-164], який спонукає до виникнення процесів конкуренції між економічними агентами. Конкуренція – це ще один механізм збільшення ефективності використання обмежених ресурсів суспільства, так як, з одного боку, відбувається конкурентна боротьба нових комбінацій ресурсів з іншими, а, з іншого, конкуренція є основою для перетоку обмежених ресурсів із малоефективних комбінацій в більш ефективні.

Критичний аналіз наукових праць з зазначеної проблематики дозволив дійти висновку, що першим комплексним дослідженням процесів управління та самоорганізації в розвитку складних систем було дослідження російського вченого О. Богданова, який сформулював «закон відносних опорів», розглядаючи в ролі чинника дезорганізації послаблення активності елементів та ускладнення структури системи. Згідно з сформованим законом сумарна стійкість системи до несприятливих умов є складним результатом «часткової стійкості» її елементів [75; 76]. Отже, структурна стійкість банківської системи визначається стійкістю найбільш слабого банку в системі, а спрямованість змін станів системи, пов'язана з самоорганізацією, та є важливим чинником подолання процесів дезорганізації.

Зазначимо, що процеси самоорганізації та управління не збігаються у своїх основах, принципах та результатах. Якщо самоорганізація ґрунтується на зростанні різноманітності та зменшенні стійкості задля розвитку, то управління передбачає узгодження та впорядкованість на основі ієрархічності, керованості, мінімізації різноманітності задля підвищення стійкості та стабілізації життєдіяльності системи. При цьому самоорганізаційні та управлінські засади розвитку економічних систем перебувають у нерозривній та водночас суперечливій єдності [77, с. 251-273.].

Отже, прогрес і розвиток банківських систем істотно залежить від співвідношення самоорганізаційних та управлінських засад їхньої трансформації, а також від того, наскільки управління відповідає внутрішній природі системи, об'єктивним процесам її еволюції.

Оптимальне управління складними системами, з одного боку, максимізує головну цільову функцію та зберігає другорядні характеристики процесу в межах «золотої середини», а, з іншого боку, залежить від гнучкості реагування системи управління на специфічні умови, що постійно змінюються [78, с. 150].

Слід відмітити, що співвідношення управління та самоорганізації визначається типом, національною моделлю та конкретним етапом розвитку економічної системи країни. Роль держави зводиться до індикативного впливу

за умов органічного економіко-суспільного розвитку, та водночас за умов нестійкої економічної системи й недостатнього регулюючого впливу самоорганізації, виникає необхідність у своєчасному цілеспрямованому втручанні держави у процеси соціально-економічного розвитку.

З метою дослідження процесів управління банківською системою, на нашу думку, необхідно в першу чергу виділити суб'єкти управління. Як видно з наведеного нижче рисунку, управління банківською системою здійснюється як зовні, так і в межах самої банківської системи. Тому, на нашу думку, суб'єктів управління доцільно розділити на зовнішні та внутрішні для банківської системи. При цьому, зазначимо, що управління банківською системою може здійснюватися як державними органами, так і недержавними організаціями (рис. 1.12). До зовнішніх державних органів відносяться парламент, уряд та судові органи, в компетенцію яких входять питання бюджету та фінансів, регулювання окремих областей діяльності банківських установ; спеціальні державні відомства надзору за кредитною системою та особливі урядові та парламентські спостережні органи за центральним банком та банківською системою, якщо ці функції виділяються із компетенції діяльності центрального банку країни.

Зазначимо, що ефективне функціонування економіки потребує загальнопризнаних регулюючих рамок. Якщо вони дуже широкі, то ринок сам створює власні правила, та, навпаки, вузькі рамки сповільнюють економічну активність та конкуренцію. Так, необхідною умовою нормального функціонування банківської системи є участь органів державної влади в її управлінні.

Варто зазначити, що саме органи державної влади створюють правові основи, які регулюють діяльність банківських установ. Органи виконавчої влади також розпоряджаються значними грошовими ресурсами, що спрямовуються через банківську систему у відповідний сегмент фінансового ринку. Державні бюджетно-фінансові міністерства відповідають за управління окремими видами діяльності, якими займаються й банки.

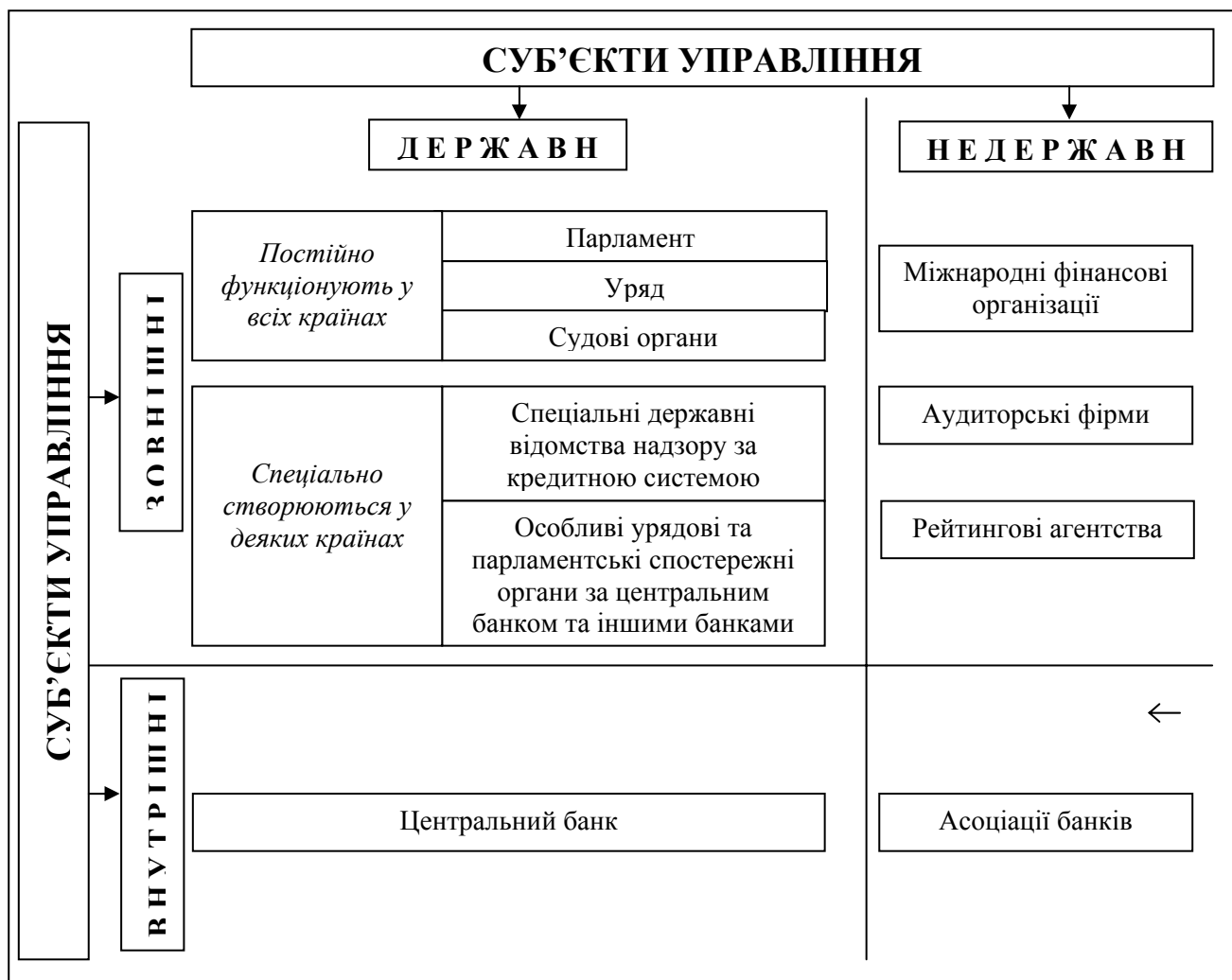

Рис. 1.12. Розподіл суб'єктів управління банківською системою

Джерело:[50, с. 78]

До зовнішніх недержавних суб'єктів можна віднести, на нашу думку, міжнародні фінансові організації, що встановлюють загальні норми та стандарти банківської діяльності та надзору. Вплив даних суб'єктів управління на національну банківську систему є опосередкованим, але відчутним. Так, прийняття нових банківських стандартів міжнародними організаціями спонукає всі національні банківські системи створювати умови поступового переходу на прийняті стандарти. Наприклад, прийняття як першої Базельської угоди, так і другої, вплинуло на зміну вимог до капіталу банків практично у всіх банківських системах світу.

Також до недержавних зовнішніх суб'єктів відносяться рейтингові агентства та аудиторські компанії, які опосередковано здійснюють значний управлінський вплив на банківську систему через виконання інформаційної функції, яка приводить до стандартизації процесу прийняття рішень контрагентами та клієнтами банку. Поліпшення якості аудиту банків та їх клієнтів підвищує загальний рівень довіри на фінансовому ринку, поліпшує інвестиційний клімат.

Недержавним внутрішнім суб'єктом управління банківською системою є асоціація банків, яка є суспільною неприбутковою організацією, та створюється банками для консультацій та захисту власних інтересів.

Внутрішнім державним суб'єктом управління банківською системою є центральний банк, основи діяльності якого постійно знаходяться в центрі уваги провідних вітчизняних та іноземних науковців. У центрі уваги при цьому знаходиться вирішення проблеми низької ефективності макроекономічного управління – управління банківською системою як єдиним об'єктом. Так, головне теоретичне та практичне питання зосередилося навколо проблеми неефективної політики центральних банків.

Так, за думкою багатьох економістів, ні одна змінна управління центрального банку – рівень інфляції, відсоткова ставка або обсяг грошової маси – не забезпечує ефективного контролю за поведінкою як банківської системи зокрема, так і фінансової системи в цілому. Варто, відмітити працю М. Дж. Дрисколла «Монетарна політика в умовах невизначеності», в якій він зазначив, що «економічна середа, в якій здійснюється грошова політика, відрізняється високим ступенем ризику та невизначеності... Теоретичні дослідження та емпіричний досвід висвітлили недоліки таких грошово-кредитних показників, як грошові агрегати, відсоткові ставки та валютні курси. В сучасну епоху центральні банки на шляху до того, щоб «наглядати за всім», оцінюючи та формулюючи грошову політику... Існуюча конкуренція різних концептуальних підходів слугує додатковим джерелом невизначеності, з якими

працюють особи, що приймають рішення в області грошової політики [79, с. 103]»*.

Зокрема, центральний банк нездатний підтримувати цільові співвідношення між номінальною вартістю (темпами росту) валового продукту й темпами росту грошової маси, з одного боку, і, з іншого, між різними грошовими агрегатами. Основними факторами, які є відповідальними за нову ситуацію, стали «фінансові інновації, швидка зміна структури фінансових ринків, прискорення фінансових потоків, а також той факт, що попит на тверду валюту міг бути підданий різким коливанням, що не мають прямої підстави на рівні фундаментальних показників економічної ситуації [80, с. 56]»*.

Разом з тим сама ситуація глобальної некерованості, що сприймається як фінансова криза, змушує регулювати якийсь один фінансовий показник, що представляє джерело особливої небезпеки та в результаті приводить до підвищення ступеню керованості банківської системи на певний проміжок часу. Однак, відмітимо, що для підтримки даного стану системи незмінно необхідна кризова ситуація.

Справа в тому, що в кризових умовах створюється ситуація, коли найбільш нестійка змінна управління об'єктивно виявляється в ролі параметра управління (у синергетичному змісті). Кризова ситуація — це ситуація, у якій спонтанно проявляється принцип підпорядкування (у розумінні Г. Хакена [81, с. 244-262]). Саме це й створює ілюзію раптово зростаючої – як правило, на досить короткий строк – керованості банківської системи й змушує, уже після подолання кризи, відшукувати способи підтримки ефективності регулювання за допомогою даною змінної або шукати іншу змінну управління в надії на її більш стійку ефективність.

* Driscoll M. Monetary Policy under Uncertainty // Risk and Uncertainty in Economics: Essays in Honour of James L. Ford // David G. Dickinson, Michael J. Driscoll, Somnath Sen. – Elgar, Edward Publishing, Inc., 1995. – 240 p. – P. 103.

* Giordano Fr. The Political Economy of Monetary Union. Towards the Euro. / Fr. Giordano, Sh. Persaud. – London; New York: Routledge, 1998. – 79 p.

Необхідно констатувати, що поряд зі зростанням «еклектичності» у політиці центральних банків, характерною рисою нової епохи в розвитку банківських систем стає незалежність центрального банку у визначенні й проведенні його політики.

В сучасних умовах проблема незалежності центрального банку від уряду широко дискутується серед провідних вітчизняних та іноземних вчених. Так, однією з умов вступу до Європейського Союзу є забезпечення високого ступеню незалежності центрального банку на законодавчому рівні.

Нами пропонуються наступні методологічні підходи до визначення рівня незалежності центрального банку від уряду. По-перше, незалежність центрального банку має цінність тільки в конкретній ситуації. По-друге, рівень незалежності центрального банку залежить від державної економічної політики. Так, для різних країн подібні відносини між центральним банком та урядом можуть свідчити про різний рівень незалежності центрального банку, якщо урядом реалізується різна економічна політика.

Виходячи з зазначених методологічних підходів, можна виділити чинники, що визначають рівень незалежності центрального банку. До них відносяться:

- використання окремих методів регулювання національної економіки, що застосовується урядом. При використанні урядом адміністративних методів управління економікою відбувається концентрація влади в єдиному центрі. Дані методи потребують планування, дисципліни та чіткого розподілу дій між всіма гілками влади, тому в цьому випадку центральний банк є залежним повністю від дій уряду. При ринкових методах управління, коли підтримується спроможність економіки до саморегуляції, а суб'єкти управління лише коригують та спрямовують ці процеси, то в цьому випадку центральний банк повинен мати достатній рівень незалежності, щоб мати можливість вчасно реагувати на непередбачувані зміни економічного середовища.

- визначення ролі банківської системи в реалізації державної економічної політики. Державна економічна політика передбачає не тільки визначення

довгострокових цілей та орієнтирів, але й розробку програм їх досягнення. Так, наприклад, однією з важливих цілей функціонування банківської системи в країні з позиції держави є забезпечення розвитку економіки країни через фінансове посередництво між державою та галузями економіки. Для досягнення даної мети, яка не співпадає з внутрішньою ціллю банківської системи, необхідна відповідна організаційна структура банківської системи на чолі з центральним банком. В даному випадку центральний банк набуває функції та ознаки державного відомства, банківська сутність якого зводиться лише до форми організації. Однак досягнення даної мети можливе й при високому рівні незалежності центрального банку, коли цілі державної політики зіставляються з внутрішніми цілями та виробляється компромісний метод досягнення поставленої мети.

Таким чином, центральний банк, з одного боку – це банківська установа, а, з іншого – це провідник державної політики у банківській системі. Використання центрального банку для впливу на банківську систему необхідне для органів влади, так як він є частиною банківської системи та держава отримує прямий доступ до механізмів її внутрішнього регулювання. Але при такому втручанні знижується здатність банківської системи до самоорганізації.

Тому, на нашу думку, чим вища незалежність центрального банку, тим вище його значення в механізмі самоорганізації банківської системи. Хоча система державного регулювання при наявності незалежного центрального банку дійсно становиться менш ефективною з точки зору виконавчої влади, однак це компенсується механізмами самоорганізації системи.

Сучасними науковцями пропонуються різні теоретичні пояснення необхідності надання незалежності центрального банку, з яких найбільш близьким до істини, на нашу думку, є дослідження, що пов'язує розширення незалежності центрального банку з потребою в довірі з боку ринків – з боку приватного сектору, фінансової системи – до політики, що проводиться центральним банком [80, с. 63-66]. Тобто принцип незалежності центрального банку обумовлений тими обставинами, що в новій реальності ефективною може

бути лише та політика, яка свідомо прийнята й підтримана банківською системою, тобто оформлена як система «тонких» структурних зв'язків усередині банківської системи, як складна система самообмежень.

Слід наголосити, що ефективною виявляється та політика центрального банку, про яку суб'єкти банківської системи знають заздалегідь і включають це знання в процедуру формування своїх раціональних очікувань. Вираженням оберненої пропорційності між інформаційною ефективністю фінансового ринку і його (у традиційному змісті) керованістю служить відомий «закон Гудхарта», що узагальнює емпіричні спостереження, які зводяться до того, що функціональні зв'язки в складній економічній системі слабшають або повністю вироджуються, як тільки на їхній основі починають формуватися управлінські сигнали. Іншими словами, складається системна тріада ефективного управління банківською системою: незалежність центрального банку; інформаційно розвинутий ринок; самоорганізація банківської системи. Варто зазначити, що всі ці три моменти найтіснішим чином взаємозалежні й взаємно обумовлені.

Так, можна взяти будь-який з великої безлічі аналітичних публікацій, присвячених оптимальній конфігурації грошової влади і їхніх взаємин з іншими фінансовими інститутами в сучасних умовах, щоб з високою ймовірністю зустріти той висновок, що «чим більша незалежність центрального банку — тим, імовірно, буде необхідна більш розвинена система добровільно прийнятих правил поведінки (фінансових інститутів) [82, с. 19]»*, тобто складних структурних зв'язків, які в той же час є добровільним самообмеженням спектра вибору рішень.

Уже до початку 1980-х рр. стало зрозумілим, що у вирішальній мірі втратили зміст колишні відносини управління, при яких керуючий суб'єкт — центральний банк — розглядав фінансову систему як свій внутрішній об'єкт

* Mayes D. G. Evolving Voluntary Rules for the Operation of the European Central Bank/ David G. Mayes // Bank of Finland Discussion Papers. — №2. — 1998.— 35 p.

управління. Прикладом зазначеного є підходи до вирішення проблеми регулювання реальних процентних ставок.

У цілому ряді досліджень було визначено, що реальні процентні ставки можуть ефективно регулюватися керуючим суб'єктом тільки при умові існування досить тривалого відрізка часу — період запізнювання при формуванні раціональних очікувань, протягом якого ринок позбавлений доступу до інформації про дії керуючого суб'єкта або не встигає переробити цю інформацію [83, с. 117-156.]. Інакше кажучи, сама можливість ефективного регулювання реальних ставок обумовлена інформаційною неефективністю фінансового ринку, його відхиленням від інформаційно зробленого стану. В умовах самоорганізації банківської системи зовнішнє управління замінюється її самоврядуванням. Це означає принципову зміну механізму вироблення агрегатних (макрорівневих) рішень.

Тепер агрегатні рішення виробляються самою системою й узагальнено виражають стан її елементів, а не виникають у вигляді відповідної реакції на її стан як єдиного об'єкта. Принципову новизну ситуації нескладно не помітити. Її принциповий характер укладається у двох моментах: по-перше, у якісно вищій складності самого механізму (процесу) вироблення рішень, що залежить тепер не від раціональності рішень єдиного керуючого суб'єкта, а від нелінійного поведіння складної системи; по-друге, у новій ролі керуючого суб'єкта, який тепер виступає як рівноправний партнер банківської системи.

Отже, сучасний розвиток банківської системи потребує розроблення нових підходів до процесів формування структури банківської системи, спричиненого необхідністю врахування процесів управління та самоорганізації в банківській системі, так як вони активно впливають на стабільність її діяльності.

Особливість нового підходу полягає в тому, що банківська система розглядається як «відкрита» система, передумови діяльності якої знаходяться не в середині, а ззовні цієї системи. Продуктивність функціонування банківської системи пов'язується з тим, наскільки вдало вона може

адаптуватися до зовнішнього середовища. Проблема ця не може вже вирішуватися тільки діями центрального банку, вона потребує формування відповідного механізму, в основі якого буде лежати взаємозв'язок процесів управління та самоорганізації банківської системи.

Процеси управління банківською системою сконцентровані в центральному банку, який є керівною підсистемою, а діяльність банківських установ другого рівня контролюється та управляється центральним банком. Однак діяльність кожного банку залежить не тільки від дій та рішень центрального банку, а ще й від зовнішніх чинників, таких як економічна та політична ситуація в країні, під впливом яких вони корегують та спрямовують свою діяльність на отримання прибутку через механізм самоорганізації.

В межах дослідження необхідно акцентувати, що процеси самоорганізації банківської системи засновані на здатності до самоорганізації банківських установ другого рівня. Виходячи з цього, на наш погляд, першочергового дослідження потребує саме механізм самоорганізації банку.

Автори монографії «Організація планування фінансової діяльності банку» в основі механізму банківської самоорганізації виділяють чотири елементи [84, с. 56-57]: управління ризиками, управління внутрішньою периферією, управління зовнішньою периферією та управління інформаційними потоками. Варто підкреслити, що в основі банківської самоорганізації на рівні банку лежить управління окремими напрямками його діяльності. Це свідчить, на нашу думку, про те, що самоорганізація та управління знаходяться в постійному взаємозв'язку та взаємодії.

Необхідність впровадження механізму банківської самоорганізації зумовлена бурхливим розвитком наукомістких галузей, систем зв'язку та засобів масової інформації, появою нових фінансових інструментів та методів роботи з ними, що відображається на вимогах клієнтури до рівня та діапазону банківських послуг. Великих успіхів здатен досягти тільки той банк, який адекватно реагує на зміни зовнішнього середовища, причому ефективність його діяльності безпосередньо залежить від швидкості змін, що в ньому

відбуваються, так як відстаючі від інших в цьому розумінні банки навряд чи отримають нових клієнтів або високий прибуток за рахунок проведення змін, аналогічних тим, які вже здійснювали конкуренти.

Окрім появи нових банківських продуктів і фінансових інструментів на рівень конкурентоспроможності банку значно впливає розвиток засобів зв'язку, нових систем обробки інформації, інтернаціоналізація банківської діяльності, виникнення нових перспективних ринків і багато інших факторів. При цьому важливим стає розширення можливостей банку з контролювання майбутнього і ефективного реагування на те, що не знаходиться під його контролем.

Варто зазначити, що в сучасних умовах потребує утворення механізму самоорганізації банківської діяльності впровадження рекомендацій Базельського комітету (Базель-2), що вимагає розроблення та використання різноманітних методів і прийомів управління ризиками.

Доцільність розроблення та впровадження механізму банківського самоорганізації підтверджується і необхідністю вирішення проблем управління банківською інфраструктурою. Новий погляд на процес нормальної діяльності банку в світлі концепції банківської самоорганізації потребує і нового підходу до організації діяльності різноманітних його підрозділів і дочірніх структур. Так як особливості управління ними залежать в першу чергу від їх місця знаходження, то банківську інфраструктуру можна розділити на два рівня: внутрішню та зовнішню.

До внутрішньої інфраструктури належать пункти обміну валют, відділення банків та їх філії.

До зовнішньої інфраструктури відносяться різні дочірні структури, утворені банками з метою забезпечення проведення тих чи інших операцій в ході його повсякденної діяльності: фінансові компанії, фірми по торгівлі нерухомістю, страхові, аудиторські, факторингові, лізингові, колекторські, іпотечні і інші фірми і компанії. Основним критерієм доцільності утворення філіалів та підрозділів банків і фірм зовнішньої периферії є ефект від значного росту втрат через недобросовісність чи непередбаченість поведінки партнерів

або через зниження витрат в порівнянні з вартістю послуг сторонніх організацій.

Банківські установи другого рівня не є керівними органами банківської системи, а лише її складовими частинами, тому вони не можуть впливати на банківську систему адміністративними методами управління. В основі їх внутрішньої самоорганізації лежать ринкові механізми, такі як, наприклад, конкуренція. Чим вищий рівень конкуренції в банківській системі, тим більший вплив на функціонування системи здійснює не центральний банк, а банківські установи другого рівня, для яких конкуренція є природнім регулятором. Чим вищий рівень конкуренції в банківській системі, тим більше вона залежить від внутрішньої структури банківської системи та її окремих елементів, ніж від зовнішнього впливу економічної системи.

Отже, механізм банківської самоорганізації функціонує на двох рівнях, які доповнюють один одного: мікро- та макрорівні.

На мікрорівні – це механізм самоорганізації банківської установи, що засновується для досягнення поставленої мети на діяльності кожного окремого банку.

На макрорівні – це механізм самоорганізації банківської системи – «невидима рука» Адама Сміта [85], тобто сам процес обміну між економічними агентами. Так, кожний банк організує процес обміну найкращим для себе чином за рахунок чого й досягається суспільна ефективність, тобто відбувається конкурентна боротьба за клієнтів та за грошові ресурси.

Зазначимо, що Н. Моисеев визначає розвиток системи як постійну зміну її стану [86, с. 603]. Кожний стан характеризується структурно – організацією зв'язків системи, та кількісно – ефективністю даної організації системи. Час існування одного незмінного стану системи – це інтервал існування її структурних характеристик в незмінному виді, який визначається граничним мінімальним та максимальним значеннями стійкості системи даного стану. Кожний окремий стан системи включає в себе час формування структури системи та час її ефективного функціонування.

В умовах сучасної фінансово-економічної кризи виникла об'єктивна потреба зміни структури вітчизняної банківської системи через її самоорганізацію. Чинники банківської самоорганізації на макрорівні реалізуються через конкурентну боротьбу між банками (рис. 1.13).

Рис. 1.13 Чинники банківської самоорганізації на макрорівні

Опрацьовано автором на основі: [50; 87]

З рисунку 1.13 видно, що конкуренція в банківській системі визначається внутрішніми та зовнішніми характеристиками розвитку банківської системи. До зовнішніх характеристик можна віднести рівень концентрації, частку ринку,

бар'єри для входження нових банків, кількість філій. До внутрішніх характеристик можна віднести цінові показники та показники дохідності [87].

В результаті критичного аналізу чинників, що впливають на конкуренцію в банківській системі, запропоновано їх поділ на структурні та неструктурні.

До структурних чинників банківської системи, що впливають на банківську конкуренцію, на нашу думку, можна віднести: достатню кількість банків; наявність розгалуженої філіальної мережі; наявність в банківській системі великих банківських установ; існування поділу банківських установ на універсальні та спеціалізовані; структуру розподілу банків за територією країни та наявність регіональних банків; структуру власності на капітал банків; наявність банків з іноземним капіталом в банківській системі.

Однак, слід відмітити, що поряд із структурними чинниками, автор виділила й неструктурні, які також впливають на конкуренцією, але не відображаються в структурі банківської системи. До них відносяться рентабельність банків, наявність умов в банківській системі для ведення офшорного бізнесу та розповсюдженість використання сучасних електронних банківських технологій.

Передуючи подальшому дослідженню слід зазначити, що відповідно до визначеного предмету, автор приділить увагу характеристиці та аналізу лише структурних чинників, що впливають на конкуренцію в банківській системі, та, як наслідок, на її самоорганізацію.

Проведене дослідження дозволяє зробити ряд висновків та узагальнень.

По-перше, незалежність центрального банку має цінність тільки в конкретній ситуації, а рівень незалежності центрального банку залежить від державної економічної політики. Так, для різних країн подібні відносини між центральним банком та урядом можуть свідчити про різний рівень незалежності центрального банку, якщо урядом реалізується різна економічна політика.

По-друге, при ринкових методах управління, коли підтримується можливість економіки до саморегуляції, а суб'єкти управління лише коригують

та спрямовують ці процеси, центральний банк повинен мати достатній рівень незалежності, щоб мати можливість вчасно реагувати на непередбачувані зміни економічного середовища.

По-третє, ефективною виявляється та політика центрального банку, про яку суб'єкти банківської системи знають заздалегідь і включають її напрями та вимоги в процедуру формування своїх раціональних очікувань, що, як наслідок, приводить до формування системної тріади ефективного управління банківською системою (незалежність центрального банку; інформаційно розвинутий ринок; самоорганізація банківської системи), які три моменти найтіснішим чином взаємозалежні й взаємно обумовлені.

По-четверте, механізм банківської самоорганізації реалізується на двох рівнях, що доповнюють один одного: мікро- та макрорівень. При цьому, зазначимо, що самоорганізація на мікрорівні – це механізм самоорганізації банківської установи, що засновується на діяльності кожного окремого банку для досягнення поставленої їм мети, а на макрорівні – це механізм самоорганізації банківської системи.

Отже, сучасний розвиток банківської системи потребує розроблення нових підходів щодо формування структури банківської системи, спричинених необхідністю врахування процесів управління та самоорганізації в банківській системі, що впливає на можливість її структурування за запропонованими критеріями, принципами й ознаками та створює умови для фінансової стабільності її діяльності.

1.5. Маркетингові стратегії застосування фінансових іновацій у розвитку банків з небанківськими установами

Модифікація бізнес-процесів вимагає удосконалення програм маркетингових стратегій застосування фінансових іновацій для зростання прибутковості, ефективності управління ризиками і вибору пріоритетів

розвитку банків і небанківських установ. Важливим джерелом забезпечення діяльності фінансових установ є фінансові ресурси, як спроможні трансформуватися в матеріальні, інноваційні і інтелектуальні ресурси. Значні втрати власних фінансових ресурсів відбуваються внаслідок збиткової діяльності фінансових установ, високої інфляції, недосконалості системи оподаткування, високої вартості залучення позикових грошових коштів. Дослідження маркетингових стратегій має бути орієнтоване на визначення фінансових механізмів і інструментів, спрямованих на максимально ефективне формування власного капіталу і портфеля запозичених і залучених коштів.

Сучасні ринкові перетворення сприяли розвитку сфери надання фінансових послуг на основі застосування інноваційних технологій, сучасних моделей і методів управління фінансовим сектором, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності фінансових інститутів на макро- і мікрорівнях. Різним аспектам систематичного дослідження теорій інституційних інвесторів і функціонування фінансових ринків присвячено наукові дослідження таких відомих вітчизняних науковців, як А. Арістової, В. Беляєва, О. Вовчак, М. Зверякова, В. Коваленко, В. Ковтюха, Л. Кузнецової, І. Лютого, О. Мозгового, Д. Навроцького, С. Реверчука, Н. Ткаченко, А. Федоренка, О. Шевченка.

Водночас у процесі послідовного дослідження проблем функціонування окремих елементів національної банківської системи і бізнес-процесів відсутні ґрунтовні праці, присвячені співпраці банків з недержавними пенсійними фондами, страховими компаніями і інститутами спільного інвестування. Погоджуємося з твердженням Зверякова М. І., який вважає, що специфічно-історичне ставлення теорії до практики не усуває існуючі відмінності між теоретичним підходом до дійсності на основі розуміння її сутності й емпіричним підходом, що має обмежену мету, підпорядковану конкретним потребам практики. [88, с. 10]

Сутністю відносин теорії та практики є їх взаємодія, що розуміється як реальний конкретно-історичний процес їх розвитку. У зв'язку з цим без

комплексного вивчення фінансових відносин, що виникають у бізнес-процесі взаємодії фінансових агентів, неможливе повноцінне дослідження маркетингових стратегій їх фінансової збалансованості та використання сучасних фінансових інновацій.

Фінансовий ринок на практиці є масштабним за обсягами здійснюваних на ньому фінансових операцій, має дієву організаційну інфраструктуру і значна частка термінової торгівлі здійснюється в світових фінансових центрах за допомогою застосування міжнародних телекомунікаційних систем. Системне збільшення обсягів нових видів фінансових угод зумовлює залучення нових учасників. [89, 90, 91]

Сучасною тенденцією є створення глобального торговельного простору (міжконтинентальних і міжрегіональних торговельних альянсів), зокрема в площині консолідації біржової і позабіржової інфраструктури, що потребує гармонізації регулятивних норм і технічних стандартів для одночасної участі в торгах на декількох площадках. Директор-розпорядник МВФ Крістин Лагард вважає, що необхідно розірвати порочне коло, коли «банки завдають шкоди суверенним структурам, а суверенні структури – банкам». [92] Відновлення довіри до суверенних боргових зобов'язань сприятиме банкам, які зберігають значні авуари таких боргових зобов'язань і використовують непрямі або прямі державні гарантії.

Вплив глобалізаційних і інформаційних технологій якісно змінив потреби клієнтів у фінансових послугах, що сприяло розширенню взаємозалежних процесів сек'юритизації і дезінтермедитації. Фінансовий інжиніринг сприяє розробці нових фінансових інструментів і операційних фінансових схем, розвитку систем оперативного фінансового управління та мінімізації фінансових ризиків при здійсненні фінансово-кредитних операцій.

Пріоритетну роль у інноваційних процесах відіграли фінансові інновації, які «у своїх кращих проявах, були і залишаться інструментом підвищення ефективності та розширення сфери функціонування фінансової системи». [93] Під фінансовою інновацією розуміємо процес модернізації діяльності

фінансового інституту, що полягає в удосконаленні операцій, послуг, бізнес-процесів або створенні нових для задоволення потреб клієнтів в процесі одержання додаткового прибутку. [94] Водночас, на думку зарубіжних вчених-економістів, фінансові інновації варто розглядати як:

по-перше, створення, а потім і популяризацію нових фінансових інструментів, а також нових фінансових технологій, установ і ринків [95];

по-друге, нові продукти та послуги, які створені фінансовою індустрією для задоволення зростаючих і все більш різноманітних потреб клієнтів [96];

по-третє, непередбачувані вдосконалення в ряді фінансових продуктів та інструментів, викликані несподіваними змінами у сфері оподаткування й регулятивних обмежень. [97]

Фінансові інновації охоплюють як нові фінансові інструменти, так і фінансові технології. Фінансові інструменти поділяють на: концептуальні засоби – реалізація конкретних концепцій (теорія хеджування); фізичні засоби – інструменти (цінні папери) й процеси (електронна система торгівлі цінними паперами), які можна використовувати для досягнення обраної мети. Зміни у системі оподаткування певних операцій призводять до зниження їх рентабельності, що обумовлює необхідність появи нових фінансових інструментів для компенсації); технологічні (модернізація технології використання фінансових інструментів забезпечує ефективніше управління ризиками, застосування складних математико-економічних моделей, котрі, до появи фізичних інформаційних технологій, здійснювалися із значними витратами часу та ресурсів).

Щодо фінансових технологій, то їхній розвиток впливає на вибір стратегії фінансовими установами. Відповідно, застосування фінансових інновацій потребує ідентифікації багатьох чинників. По-перше, розробляючи технологію фінансових інновацій, необхідно враховувати правові засади та адаптивність. По-друге, інновації повинні враховувати потреби клієнтів. По-третє, інновації пов'язані з ризиком і тому доцільно реалізувати пілотні проекти, які є дорогими та тривалими.

Розвиток фінансових інновацій залежить від зміцнення глобальної системи фінансового захисту, якій має сприяти підвищення потенціалу МВФ – внесення 37 країнами виняткового вкладу у розмірі 456 млрд. дол. США для підтримки Фонду. Здійснюються заходи щодо поповнення ресурсів Фонду для підтримки країн з низькими доходами – через Трастовий фонд для фінансування скорочення бідності і сприяння економічному зростанню. [98]

Особливої уваги заслуговує розмежування відповідних функцій і обов'язків регіональних механізмів для надання кризових позик без залучення МВФ. [99]

По-перше, варто визнати, що продовжує заглиблюватися поділ праці. Якщо в одній або двох невеликих країнах відбувається фінансова криза малого масштабу, то регіональний фінансовий механізм краще підходить для надання кризових позик без залучення МВФ. По-друге, необхідно узгодити можливі сегменти конкуренції між регіональними механізмами і МВФ для попередження негативних наслідків. Варто зауважити, що одночасне застосування різних схем участі приватного сектора в даному механізмі може викликати хаос на міжнародних ринках капіталу.

Суспільство зацікавлене, щоб глобальна економічна інтеграція супроводжувалася координацією заходів макроекономічної політики на національному рівні і гармонізації міжнародного регулювання для запобігання уразливості в глобальній фінансовій системі. Загалом «нова структурна економіка» є методом перегляду підходів до стійкого розвитку. До важливих ініціатив провідних центральних банків варто віднести програму покупки облігацій «Прямі монетарні операції» Центрального Європейського банку, третій раунд кількісного пом'якшення Федеральної резервної системи США, розширену Програму покупки активів Банку Японії.

Дотримання економічних постулатів щодо доцільності застосування маркетингових стратегій діяльності інституційних інвесторів зумовлено взаємозалежністю нормативно-правових актів і об'єктивних обставин, що

визначають пріоритетні засади їх діяльності: вибір дієвої інвестиційної політики інституційним інвестором.

Сучасні імітаційні стратегії є економічним феноменом, оскільки більшість нових послуг, продуктів, бізнес-процесів, бізнес-моделей мають елементи запозичення, тобто імітують альтернативні аналоги. Дослідження взаємозв'язку інновацій і імітацій фінансових послуг та застосування на практиці дає змогу досягати конкурентні переваги учасникам фінансового ринку. [101, 102, 103] Відпрацьоване логістикою проведення першокласних фінансових операцій має практичний інтерес для фінансових інституцій країн, що розвиваються.

Імітатори часто використовують конкурентні стратегії: «переваги в ціні», «переваги в продукті», «переваги в ринковій позиції», «зниження конкурентних ризиків». Імітатори, що використовують стратегію «переваги в ціні», дотримуються двох варіантів поведінки: 1) пропозиція точної копії по більш низькій ціні, 2) пропозиція спрощеної версії продукту по суттєво зниженій ціні. Стратегія «переваги в продукті» – імітатор створює продукт, що перевершує оригінал по окремим чи основним властивостям, або переважає його щодо певних сфер застосування по цільовим групам споживачів.

«Переваги в ринковій позиції» – використовують лідери ринку, що мають фінансовий потенціал для перехоплення новинки в першопрохідника. Лідери ринку часто витісняють піонера на стадії розширення ринку, коли попит на інноваційну новинку досягає таких розмірів, що піонери не встигають задовольняти попит. Таку «дилему успішного інноватора» ефективно застосовують іноземні фінансові установи для виходу на національний фінансовий ринок.

Стратегія «зниження конкурентних ризиків» вирішує переважливо оборонні завдання, оскільки покликана захистити від загроз із боку новатора інших агентів фінансового ринку. Рішення повторити хід конкурента виправданий у більшості випадків, незалежно від ступеня правильності дій піонера. Для запобігання ризикам група конкурентів діє узгоджено (herd

behavior). Проте така поведінка може призвести до появи і поширенню економічних «міхурів».

В Україні на фінансовому ринку, за даними Української асоціації інвестиційного бізнесу, діє 346 компаній з управління активами, 1289 інститутів спільного інвестування та 86 недержавних пенсійних фондів. Відповідно до імітаційних стратегій, тактика цілеспрямованого пошуку перспективної і при цьому незайнятої ніші, для обслуговування якої вже існують рішення, у більшості випадків приносить більшу віддачу. Це стосується діяльності недержавних пенсійних фондів (НПФ).

Для активізації форм і видів фінансових відносин, підтримки критерію фінансової збалансованості пенсійної системи в довгостроковому періоді доцільно розробляти дієві програми соціального страхування населення і накопичувального фінансування пенсій. Варто враховувати принцип автономності, тобто функціонувати за рахунок ресурсів пенсійних програм і залучених фінансових ресурсів. При модернізації організації соціального страхування особливого значення набуває принцип солідарності, що передбачає рівний розподіл страхового випадку між учасниками програми страхування.

Пенсійні системи включають нестрахові складові; страхові складові, представлені встановленими виплатами; накопичувальний елемент, що передбачає встановлені внески; професійні і індивідуальні добровільні програми; матеріальну підтримку пенсіонерів. При модернізації організації соціального страхування особливого значення набуває принцип солідарності, що передбачає рівний розподіл страхового випадку між учасниками програми страхування. [103]

Фінансовий механізм системи пенсійного забезпечення включає: обов'язкове пенсійне страхування, державне пенсійне забезпечення, добровільне додаткове пенсійне страхування, обов'язкове професійне пенсійне страхування, недержавне пенсійне забезпечення. Впровадження накопичувального способу формування ресурсів пенсійної системи потребує

підвищення залежності величини пенсії від розміру заробітку громадянина з урахуванням обов'язкового накопичувального елемента. Цей підхід фінансування соціальних виплат дозволяє дотримуватися критерію максимальної залежності пенсії від заробітку.

Пенсійні нагромадження є засобами довготермінового інвестування. Між початком формування пенсійного капіталу і одержанням першої пенсії проходять десятиліття. Світовий досвід розвинених країн показує, що виплати з недержавних пенсійних фондів перевищують державні пенсії і відповідно нівелюють розвиток солідарної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. [104, 105, 106] Важливо заздалегідь визначити майбутній розмір власного пенсійного капіталу.

Фінансові ресурси НПФ мають такі особливості: формуються і процесі вторинного перерозподілу ВВП; використовуються для формування пенсійних накопичень; знаходяться в розпорядженні компанії з управління активами НПФ; перераховуються на розрахунковий рахунок, відкритий у зберігача; право власності на фінансові ресурси належить учасникам НПФ. У загальній сумі виплачених пенсій частка виплат недержавних пенсійних фондів залежить від кількості осіб, які беруть участь у системі недержавного пенсійного забезпечення, скористалися послугами недержавних пенсійних фондів.

До переваг вибору недержавних пенсійних фондів для формування одного із джерел доходів можна віднести такі: непідприємницький статус, що забороняє фонду займатися якою-небудь іншою діяльністю, крім збору пенсійних внесків вкладників, їхнього інвестування й здійснення пенсійних виплат в майбутньому; контроль із боку державних регуляторів за роботою НПФ; прозорість роботи і розкриття на офіційному сайті Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; встановлення обмежень для інвестування пенсійних коштів; розподіл отриманого від інвестування прибутку між учасниками фонду пропорційно до коштів на їхніх індивідуальних рахунках; можливість одержання податкових пільг; право спадкування пенсійних нагромаджень.

Недержавні пенсійні фонди мають такі пріоритети: додаткову диверсифікованість ризиків свого портфеля за рахунок використання послуг декількох різних управляючих компаній; більший ступінь персоніфікованості відносин за рахунок укладання договору із застрахованою особою й відкриття йому індивідуального рахунку; можуть надавати застрахованій особі більший обсяг інформації; є більш «клієнтоорієнтовані» (наявність досвіду роботи із громадянами, філіями). [107, с. 37]

Відповідно діє вимога про те, що акції та облігації українських емітентів у складі пенсійних активів повинні пройти лістинг та перебувати в обігу на фондовій біржі. Розділом IV Положення про функціонування фондових бірж, затвердженого рішенням ДКЦПФР від 19.12.2006 р. № 1542, передбачено вимоги, яким мають відповідати цінні папери для внесення та перебування у котирувальних списках першого та другого рівня лістингу (строк існування емітента (крім облігацій місцевих позик), вартість чистих активів емітента (крім облігацій місцевих позик), річний дохід від реалізації товарів, робіт, послуг за останній фінансовий рік (для акцій першого рівня лістингу, ринкова капіталізація емітента (для акцій) та ін.).

Управляючі компанії, що регулюють пенсійні нагромадження, оцінюють свої майбутні витрати у зв'язку з пенсійними виплатами з урахуванням розвиненості національного фінансового ринку і намагаються інвестувати свої кошти на середньотермінову перспективу. [108] Тому вони формують свої інвестиційні портфелі за рахунок активів з помірними ризиками (облігації, депозити). Порівняння середньорічної прибутковості фондів з розрахунковими індексами показує, що більшість НПФ формують свої інвестиційні портфелі з урахуванням кон'юнктури фінансового ринку. Середні і великі НПФ практикують диверсифікованість своїх інвестиційних портфелів шляхом збереження пенсійних нагромаджень у кілька управляючих компаніях. [109]

Поточні результати інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів свідчать про їх неспроможність одержати прибутковість, що перевищує рівень інфляції. При існуючому наборі фінансових інструментів і поточному

рівні інфляції пенсійним фондам практично неможливо перевищити її по прибутковості. В Україні значну частку пенсійних активів інвестують в банківські депозити і меншу – в державні боргові цінні папери. Компанії з управління активами приймають рішення про розміщення коштів на депозитах в банках з метою мінімізації ризиків та нестабільною ситуацією на ринку державних цінних паперів і фінансовому ринку.

Велика питома вага пенсійних внесків припадає на корпоративний фонд Національного банку України, учасниками якого можуть бути тільки працівники цієї установи. У 2010 році понад 123 млн. грн. НБУ перерахував у цей фонд на індивідуальні рахунки більше 10000 своїх співробітників. Ці суми становлять близько 70% усіх пенсійних внесків по країні за цей же період і відповідно впливають на показники НПФ. [110] Доцільно використати досвід даного фонду щодо структури розміщення пенсійних внесків і напрямів диверсифікації фінансових ризиків.

Варто визначити стратегію у випадку законодавчих змін статусу пенсійних нагромаджень і можливого зростання кількості пропозицій щодо продажу НПФ. При високій вартості продажу збільшення кількості угод не буде спостерігатися, оскільки більшість потенційних інвесторів не буде погоджуватися з високою вартістю, що встановлять фонди.

Покупці оцінюють фонд не за обсягом його зобов'язань і не за витратами засновників, а за величиною очікуваного грошового потоку, який залежить від якості фінансових активів, клієнтської бази і рівня корпоративного управління НПФ. Вважаємо, що власникам важливо контролювати саме фінансову стабільність і якість клієнтської бази, а не операційні ризики. Фонди, орієнтовані на нарощування кількості пенсійних рахунків без врахування якості цих рахунків, рівня організації інвестиційного процесу й фінансової стійкості не є інвестиційно привабливими для інвесторів.

Сучасні стандарти управління ризиками НПФ потребують економіко-правової регламентації процедур, а також створення окремого підрозділу, відповідального за управління ризиками і спроможного розробити та

запровадити власну систему ризику-менеджменту у співпраці з банками і небанківськими установами.

Модифікація діяльності страхових компаній і розробка програм страхування мають сприяти зростанню прибутковості, ефективнішому управлінню ризиками, вибору дієвої стратегії, а також якісної роботи з клієнтами для досягнення конкурентних переваг.

У сучасній економіці розвиток страхових посередників і страхового ринку характеризується такими тенденціями: по-перше, у споживачів страхових послуг знижується зацікавленість у використанні послуг страхових посередників; по-друге, у страхових посередників зростають витрати, що не завжди пов'язані з ліцензованою фінансовою діяльністю. В умовах зростання недовіри до фінансових посередників деякі компанії активно переходять на пряме страхування – без участі страхових агентів, що сприяє скороченню витрат і зниженню вартості страхових продуктів. Водночас зростає використання нетрадиційних каналів продажу страхових продуктів через банки, поштові відділення, автосалони і Інтернет.

Страховики шукають альтернативні варіанти продажу страхових полісів, зокрема шляхом підтримки корпоративних бізнес-процесів. Банкострахування (*англ.* Bankassurance) – проникнення банків у сферу страхування (переважно в особисте страхування) і супроводжується придбанням діючих страхових компаній або організацією системи продажу полісів через розгалужену мережу банківських філій. Однією з форм банкострахування є створення банківських трастів. [111, 112] Банкострахування вимагає залучення співробітників банків, що співпрацюють з клієнтами, для укладання договорів страхування. Участь співробітників полягає як в укладанні договорів, так і в поданні співробітникам страхової компанії інформації про готовність клієнтів банку до переговорів.

Страховики застосовують різні стратегії щодо просування страхових послуг через банківські установи. [113, 114] Одні страховики зосереджують на добровільних видах, а інші використовують банки для організації продажу обов'язкових видів страхування. Страховий продукт має бути простим,

зрозумілим і якісним, прозорим щодо умов виплат страхових відшкодувань. При реалізації спільних програм у страхових компаній з'являється можливість знизити витрати на розміщення страхових продуктів і використовувати дані про клієнтів банків.

Програми страхування, пропоновані через банки: програми добровільного страхування позичальників споживчих кредитів; програми страхування життя й страхування від нещасного випадку, продавані через банки; програми страхування кредитних карт і пов'язаних з ними ризиків; програми страхування майна фізичних осіб (автострахованіе, страхування майна); особливості страхування різних застав юридичних осіб; особливості страхування застав малого бізнесу.

Розширення спектра послуг шляхом розвитку співпраці страхових компаній з банками сприяє залученню нових клієнтів чи задоволенню потреб постійних клієнтів; досягненню конкурентних переваг для просування власних програм; отриманню комісійної винагороди; формуванню позитивного іміджу задіяних фінансових установ. Емпірично встановлено, що відділення HSBC Bank у Канаді в 2011 році знизили дохід від продажу страхових продуктів у порівнянні з 2010 роком майже у два рази – з 40 млн. дол. США до 22 млн. дол. США. Водночас сумарні комісійні доходи банку зросли до 734 млн. дол. США із 727 млн. дол. США.

Аналітичним центром компанії «АльфаСтрахування» визнано, що 12% респондентів хоча б один раз довідувалися про фінансові послуги банків, страхових і інвестиційних компаній, використовуючи їхній сайт або сайт-агрегатор послуг. Найчастіше затребують такі сервіси, надавані фінансовими установами, подання заявки на придбання фінансових послуг (кредит, відкриття рахунку в інвестиційній компанії) (89 % респондентів); відкриття депозитів (18 %); звмовлення послуг страхових компаній (2,2 % респондентів).

Банки, як правило, не розголошують розміри комісій за реалізацію страхових продуктів (Comissions for acting as insurance agent). Найбільші комісійні банки отримують від страхування фінансових ризиків, страхування

від нещасних випадків і страхування життя. У Російській Федерації за перше півріччя 2012 року страховики зібрали через банки 10,86% премій (49,96 млрд. руб. із 412,38 млрд. руб.) і віддали банкам за це 35,69% (15,99 млрд. руб.) у вигляді комісій.

SAS Banking Analytics Architecture сприяє використанню новітніх технологій гарантування безпеки і дозволяє досить швидко реагувати на зміни бізнес-процесів. Застосування спеціалізованих ІТ-рішень для банків: автоматизованих банківських систем (власної розробки чи провідних світових вендорів), ERP-рішень, CRM-платформ і багатьох інших типів ІТ-систем. Розширювана платформа SAS Intelligence Architecture дає змогу забезпечувати моделювання, а інвестиції в операційні системи мають нові унікальні функціональності, зокрема логічні й фізичні моделі визначають критично важливі дані, необхідні для прийняття ефективних бізнес-рішень на всіх рівнях.

Заповнення полісів з використанням страхових програм дає змогу миттєво враховуватися побажання клієнтів, автоматично перераховувати комплексні знижки при оформленні полісів по декількох видах страхування, що сприяє скороченню витрат і відповідно дозволяє збільшити комісійну винагороду страховим агентам.

Інвестиційна діяльність страхових компаній сприяє підвищенню ефективності використання їх страхових резервів. Інвестиційна діяльність страхових компаній потребує аналізу інвестиційних проектів; мінімізації ризиків на етапі попередньої оцінки проекту й у процесі його реалізації із застосуванням системи перестрахування інвестиційних ризиків; наданню допомоги потенційним позичальникам при розробці бізнес-планів і документів по проектах; визначення умов матеріальної відповідальності учасників інвестиційних проектів використанням договорів із симетричними штрафними санкціями.

Особливої уваги заслуговує проблема шахрайства при участі страхових агентів. Страхові агенти, які допомагають страхової компанії реалізовувати поліси, продають їх за більш низькою ціною і на коротший термін,

відстежуються відмінності умов. Якщо раніше страхове шахрайство мало індивідуальний характер, то тепер відбувається розширення сфери шахрайства і відповідно збитковість від внутрішнього шахрайства становить біля 50%. Державні регулятори зобов'язані моніторити і запобігати шахрайським діям в страховій справі.

Для підвищення ефективності фінансової діяльності агентів зростає значення комплексного страхування фінансових інститутів від злочинів і відповідальності співробітників. В США збиток банківських установ від комп'ютерних злочинів становить 100 млрд. дол. США щорічно, а в Європі – 30 млрд. дол. США. Поліс страхування від комп'ютерних злочинів не є обов'язковим, проте більшість банків страхуються від цих ризиків. Відповідальність страховиків становить 5–10 млрд. дол. США, для великих банків – до 100 млн. млрд. дол., а з урахуванням підвищеної страхової премії – до 200–300 млн. дол. США. Страхові внески становлять від 2 до 8% суми покриття. Стабільності цього виду страхування сприяє перестраховування – страхування ризиків самих страхових компаній.

Дослідження феномена імітацій фінансових інновацій свідчить про відсутність однозначного домінування об'єкта імітації. Це стосуються не лише фінансових продуктів, послуг, бізнес-процесів, технологій, а й діяльності фінансових установ. В умовах макроекономічної нестабільності і з урахуванням практики функціонування інститутів спільного інвестування (ІСІ) з 1 січня 2014 року у новій редакції почне діяти Закон України «Про інститути спільного інвестування» від 5 липня 2012 року № 5080.

Діяльність управління активами та ринку спільного інвестування матиме такі основні новації – розширення класифікації інститутів спільного інвестування. [115, 116]

Крім поділу на диверсифіковані чи недиверсифіковані, фонди можуть бути також спеціалізованими або кваліфікаційними. До спеціалізованих належатимуть ІСІ грошового ринку, державних цінних паперів, облігацій, акцій, індексні фонди та фонди банківських металів. Склад та структуру активів

спеціалізованих фондів визначено нормами законодавства. При виборі фонду інвестор заздалегідь знатиме, в які активи будуть вкладені кошти та зможе оцінити рівень ризику та доходності такої інвестиції.

Кваліфікаційними вважатимуться ІСІ, які інвестують активи виключно в один із кваліфікаційних класів активів та кошти, а також не мають жодних вимог до структури активів. До кваліфікаційних класів активів належатимуть: об'єднаний клас цінних паперів; клас нерухомості; клас рентних активів; клас кредитних активів; клас біржових товарних активів, а також інші класи активів, приналежність яких до кваліфікаційних визначатиме регулятор ринку.

Акцентуємо увагу на основних змінах чинного законодавства і можливих їх наслідках щодо перспектив розвитку інститутів спільного інвестування. По-перше, передбачено зняття заборони ІСІ інвестувати в акції банків. Інститути спільного інвестування зможуть бути засновниками та власниками банків, але не більше 10% їх частки. По-друге, зміниться процедура розрахунків з учасниками ІСІ при ліквідації фонду. Якщо дючий закон передбачає можливість розрахунку іншими, ніж грошові кошти, активами фонду виключно з учасниками венчурних ІСІ, то новий закон надає таку можливість всім фондам, які здійснювали приватне розміщення своїх цінних паперів за умови, що така норма є у регламенті фонду та всі учасники фонду надали свою згоду на такий розрахунок. Крім того, визначено послідовність дій при створенні корпоративних та пайових інвестиційних фондів та при проведенні процедури розрахунків з інвесторами під час ліквідації. По-третє, важливим для розвитку корпоративних інвестиційних фондів (КІФів), які створюються у формі акціонерних товариств, але суттєво відрізняється від них, є виведення їх з-під юрисдикції закону «Про акціонерні товариства». Їхня діяльність, в тому числі й корпоративне управління, буде регулюватися виключно законодавством про ІСІ.

Зміна чинного законодавства сприятиме розвитку ринку цінних паперів, оскільки удосконалив їх емісію і розміщення: нові вимоги щодо іменної форми випуску цінних паперів інститутів спільного інвестування та існування таких

цінних паперів виключно в бездокументарній формі; буде запроваджено новий порядок обрахунку ціни цінного паперу ІСІ, яка визначатиметься на день проведення фактичного розрахунку за відповідною операцією: при купівлі – на день зарахування коштів на рахунок ІСІ; при викупі – на день зарахування викуплених у інвестора цінних паперів на рахунок ІСІ у зберігача. Для активізації діяльності агентів уточнено визначення акцій корпоративного інвестиційного фонду – як цінних паперів, емітентом яких є корпоративний фонд та які посвідчують майнові права власника – учасника фонду (право на отримання дивідендів – для закритого корпоративного фонду; право на управління фондом та ін.) і немайнові права, передбачені законом.

Розкриття інформації про діяльність інститутів спільного інвестування сприятиме підвищенню надійності функціонування суб'єктів спільного інвестування, ефективності інвестиційної діяльності ІСІ, захищеності коштів, вкладених у цінні папери цих інститутів.

При виборі маркетингових стратегій варто оподатковування фінансового сектора досліджувати з урахуванням таких позицій: з урахуванням ризикованого поведіння податки можуть стати корегувальним інструментом, що попереджує ймовірність кризових явищ; податки в фінансовому секторі можуть стати інструментом надходжень до державного бюджету і основою видатків, спрямованих на запобігання кризових явищ.

У економічній літературі [117] розглядається чотири основних види податків у фінансовому секторі:

1. Відрахування на цілі фінансової стабільності – збір з балансу фінансової організації (і деяких позабалансових статей) з метою забезпечення сплати галузю справедливої частки прямих витрат, пов'язаних з урегулюванням проблемних організацій, яке може включати їхній продаж, передачу або ліквідацію

2. Податок на фінансові операції (ПФО) стягується з вартості окремих фінансових операцій, таких як операції з інструментами участі в капіталі.

3. Податок на фінансову діяльність – стягується з суми прибутку й винагороди організації. Податок на фінансову діяльність по економічній суті є еквівалентом податку на додану вартість для фінансового сектора, від якого цей сектор традиційно звільнявся.

4. Реформування податку на доходи корпорацій – у більшості країн податкова система дозволяє компаніям (включаючи компанії фінансового сектора) вираховувати з оподатковуваних доходів виплати відсотків кредиторам, але не виплачені інвесторам дивіденди. Це створює податковий перекид на користь боргового фінансування, що підсилює стимули для фінансових компаній до прийняття надмірного ризику. Модернізація податку на доходи корпорацій сприяла б зменшенню надмірного левериджу у фінансовому секторі. Пропозиції про розширення сфери оподаткування фінансового сектора дозволить акумулювати податки з нинішнього покоління для оплати збитків, які викликали його дії, для майбутніх поколінь.

Підсумовуючи зазначимо, що в сучасній фінансовій сфері варто вживати заходів для підвищення міцності банківських систем і ефективності стратегій маркетингу діяльності економічних агентів. Враховуючи важливе економічне значення фінансових інновацій варто звернутися до нового осмислення даного питання і розробки нових більш ефективних форм діяльності фінансових агентів у процесі розвитку інноваційних бізнес-процесів.

1. Для збільшення обсягів надходжень інвестиційних ресурсів в економіку країни доцільно акцентувати увагу на техніці формування фінансового потенціалу, ліквідності і платоспроможності фінансових агентів, а також обслуговуванні фізичних і юридичних осіб. Для ефективної роботи фінансових установ доцільно вдосконалювати напрямки програмно-цільового методу формування фінансових ресурсів та використання сучасних імітаційних стратегій. Наявність неузгоджених економіко-правових норм, відсутність єдиного трактування понять вимагає коректування й уніфікації національного законодавства з урахуванням імітаційних можливостей запозичення фінансових

інновацій. До нових пріоритетних фінансових інновацій належать брокерські рахунки управління готівкою; забезпечення пулом іпотек; процентні свопи; конвертовані облігації з правом дострокового погашення.

2. В фінансовому секторі прямий маркетинг допомагає фінансовим установам усвідомити особливості маркетингової стратегії в просуванні інноваційних фінансових технологій – рекламувати себе у царині «фінансових ковбоїв» у якості «доблесного лицаря». Суть такої стратегії полягає в сполученні відомих фінансових послуг і відносно низьких початкових витрат щодо просування банківських, страхових, інвестиційних інноваційних послуг з метою захоплення більшого сегменту ринку і відповідності економічним інтересам клієнтів.

Використання технологій директ-маркетингу при просуванні фінансових інновацій дозволяє фінансовим посередникам цілеспрямовано співпрацювати з цільовими групами споживачів; за короткі строки залучити більше нових клієнтів; створювати альтернативні інновації; ефективніше мотивувати клієнтів.

3. В умовах волатильності фінансових ринків більшість недержавних пенсійних фондів стали вибирати консервативні інвестиційні стратегії розміщення фінансових ресурсів. Стимулювання довіри до недержавних пенсійних фондів і їх розвитку має двоякий ефект: економічний – накопичення та залучення довгострокового капіталу в інвестиційну сферу; соціальний – підвищення матеріального стану і забезпечення соціальних гарантій для пенсіонерів. Метою інвестування пенсійних активів недержавних пенсійних фондів є приріст пенсійних коштів для забезпечення прав учасників фонду щодо отримання ними додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат. Недержавні пенсійні фонди постійно балансують між прибутковістю й надійністю вкладень, тому дотримання принципу «майже розумного інвестора» потребує реалізацію поміркованої інвестиційної стратегії розвитку. Важливо підвищити роль банків у

забезпеченні надійності недержавних пенсійних фондів і створити нормативно-правові засади для створення корпоративних та відкритих пенсійних фондів банками.

4. Страхові продукти мають надавати людині почуття захищеності й упевненості в своєму матеріальному благополуччі. Визнаємо, що страхові відносини є більш розвиненими в тих країнах, де страхова посередницька діяльність є активною і відповідно більші обсяги фінансових ресурсів. Процес реалізації страхових послуг потребує активізації фінансового посередництва за допомогою залучення страхових агентів і брокерів.

5. Доцільно використовувати інноваційну методику продажу страхових послуг юридичним особам – клієнтам банків (продажу з робочих місць). Розвиток фінансових супермаркетів сприятиме задоволенню потреб клієнтів у фінансовому консалтингу в сегментах банківського обслуговування, наданні страхових послуг і залученні фінансових ресурсів. Банкостраховання сприяє універсалізації банківської діяльності і підвищенню банківської ліквідності, посилює конкуренцію на фінансовому ринку щодо активізації обігу фінансових ресурсів.

6. Запровадження нового системного Закону України «Про інститути спільного інвестування» сприятиме розширенню можливостей інвестування і залучення фінансових ресурсів; використанню нових та економічно привабливих для інвесторів фінансових продуктів; залученню та ефективному розміщенню фінансових ресурсів інвесторів; поліпшенню якості послуг компаній з управління активами; формуванню сприятливого інвестиційного середовища для розвитку спільного інвестування.

7. Застосування нових видів інститутів спільного інвестування (спеціалізованих, кваліфікаційних) відповідає сучасним тенденціям розвитку сфери спільного інвестування та надає учасникам ринку можливості використання ширшого переліку фінансових інструментів для інвестування. Інвестори, як фізичні, так і юридичні особи, отримають більш широкі

можливості для ефективного інвестування своїх коштів. У перспективі зміниться порядок придбання і викупу цінних паперів, що унеможливить спекулятивні операції досвідчених інвесторів інститутів спільного інвестування, які зумовлювали збитки інших учасників фонду.

Адаптація інноваційних продуктів, послуг, бізнес-процесів до національного фінансового ринку потребує розвитку моделей інноваційно-імітаційного континуума з урахуванням вітчизняних реалій.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОГО РИНКУ

2.1. Еволюція і чинники інфляційного процесу та їх вплив на регулювання грошово-кредитного ринку

Актуальність досліджень, присвячених вивченню інфляційних процесів, їх впливу на банківську діяльність та регулюванню цих процесів з боку центральних банків, полягає у тому, що інфляція є однією з найбільш гострих проблем сучасного розвитку економіки в багатьох країнах світу, негативно впливаючи на всі сторони життя суспільства. Вона знецінює результати праці, знищує заощадження, перешкоджає довгостроковим інвестиціям і економічному зростанню. Висока інфляція руйнує грошову систему, провокує відтік національного капіталу за межі країни, ослабляє національну валюту, сприяє доларизації, підриває можливості фінансування державного бюджету. Водночас, інфляція є найефективнішим засобом перерозподілу національного багатства – від бідніших верств суспільства до багатших.

Слід відмітити, що на інфляційні процеси впливає як соціально-економічна політика держави, так і монетарна політика центрального банку. Це зумовлено тим, що монетарна політика центрального банку не є автономною. Зазвичай центральний банк, як функціональний орган країни з регулювання грошового обігу, має забезпечити досягнення цілей, які ставить перед собою уряд. Тому кінцева мета грошово-кредитного регулювання економіки має співпадати з ключовими цілями макроекономічної політики держави.

Розглядаючи середовище формування монетарної політики в Україні, науковці відзначають становлення таких його основних складових: по-перше, це створення законодавчої бази та нормативно-правових актів з питань грошово-кредитного регулювання, по-друге, формування організаційних та інституціональних структур, головними функціями яких є організація та реалізація монетарної політики в країні, по третє, формування зовнішнього макроекономічного середовища [1].

Оскільки розвиток інфляційних процесів тісно переплітається з монетарним розвитком, з метою дослідження еволюції інфляційних процесів в Україні було проведено структурування монетарного розвитку на окремі етапи, кожному з яких притаманні свої особливості становлення і проведення грошово-кредитної політики та проявів інфляції. Водночас, в економічній літературі зустрічаються різні підходи до структурування і хронологізації етапів розвитку як банківської системи, так і монетарного розвитку.

Аналізуючи монетарну політику в Україні, нами виявлено, що більшість дослідників виділяють такі етапи у її формуванні та реалізації:

– I-й етап – 1991–1994 рр. - формування монетарної політики в умовах економічної кризи та несприятливого інституційного середовища для її реалізації;

– II-й етап – 1995–1999 рр. - період ринкових реформ, макроекономічної стабілізації та становлення інституційного середовища формування монетарної політики;

– III-й етап – 2000–2007 рр. - період економічного зростання та відкритості національної економіки: стимули та виклики монетарної політики;

– IV-й етап – від 2008 р. – дотепер. - період формування і реалізації монетарної політики в умовах економічної кризи [2, с. 3-10].

З нашої точки зору, доцільним є використання підходу до структурування монетарного розвитку за п'ятьма основними етапами, в межах яких, на нашу думку, найбільш реально відображається етапність реалізації монетарної політики та інфляційних процесів в Україні.

Як початковий етап нами визначено період, який охоплює 1992-1996 рр. Для цього періоду характерно створення національної грошової системи на основі запровадження в обіг українського карбованця та підготовка до введення в обіг національної валюти. Розроблені Національним банком України у 1992 р. основні напрями грошово-кредитної політики на період до запровадження повноцінної національної валюти передбачали реалізацію ним заходів щодо стабілізації діючої грошової одиниці та подолання інфляції. На той час інфляція досягала надзвичайних масштабів.

Так, у 1992 р. рівень інфляції перевищив 2000%, а в 1993 р. він досяг гіперінфляційного значення - понад 10000%. Це призвело до різкого зниження економічної активності виробників і життєвого рівня населення. Темпи зростання реального ВВП знизилися з 90,1% у 1992 р. до 77,1% - у 1994 році (рис. 2.1).

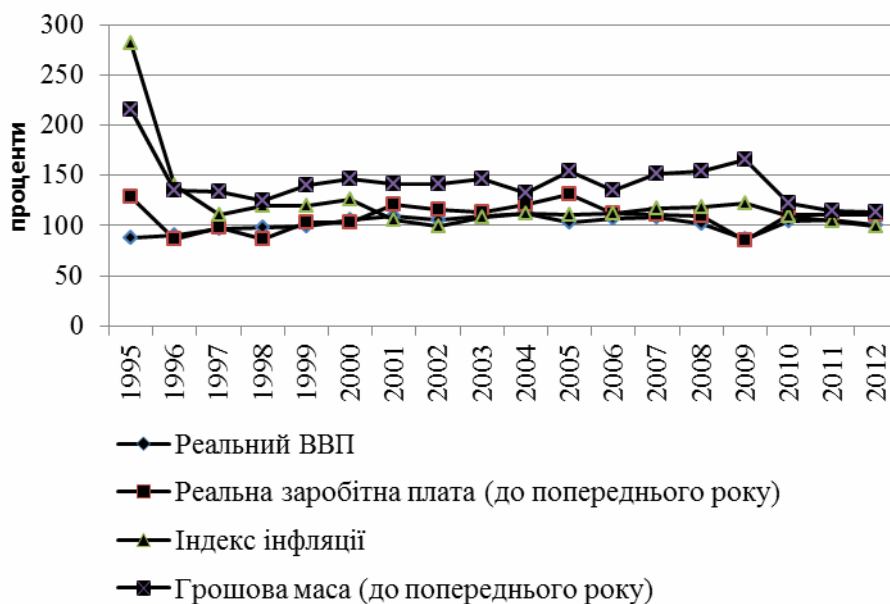

Рис. 2.1. Динаміка ВВП, зарплатної плати, інфляції та грошової маси в Україні у 1995-2012 рр. (на початок періоду) (складено автором з використанням [3; 4, с. 87])

Посиленню інфляційних процесів сприяли додаткові вливання грошей в економіку через кредитну систему. Загалом монетарна політика цього часу була підпорядкована емісійній підтримці неефективної економічної системи і мала на меті не допустити її остаточного розвалу й уникнути структурної перебудови. Однак це було надзвичайно складним завданням і, як наслідок, поява гіперінфляції у 1993 р., а економіка потрапила у «замкнене коло», тобто, замість зниження, зростання емісії грошової маси посилювало інфляційні очікування, що спричинило ще більшого зростання цін та, в кінцевому підсумку - падіння обсягів виробництва і реальної економіки загалом.

Якщо зростання грошової маси в обігу в 1992 р. більш ніж у 10 разів призвело до скорочення реального ВВП до 90,1%, то 20-кратне збільшення

маси грошей упродовж 1993 р. - до ще нижчого показника реального ВВП - 85,8% [2].

Як свідчать проведені дослідження, у той час на розвиток інфляційних процесів великий вплив мали чинники немонетарного характеру, що не піддаються контролю безпосередньо з боку Національного банку України, зокрема такі, як відсутність структурних змін у виробництві, монополізація окремих галузей і підприємств, зовнішньоекономічні чинники, пов'язані насамперед з підвищенням цін на енергоносії тощо.

У 1993 р. загальний стан економіки характеризувався ще глибшим спадом виробництва, скороченням споживання і нагромадження, уповільненням темпів проведення реформ в економічній і соціальній сферах. Негативні явища поглибили фінансову кризу, яка була пов'язана значною мірою з ціновими і структурними диспропорціями, проведенням політики підвищення цін і заробітної плати, що вимагало відповідного нарощування грошової маси в обігу. Отже, можемо зробити висновок, що тенденції в монетарній політиці були тісно пов'язані із значним розвитком інфляційного процесу. А значні темпи зростання грошової пропозиції за майже незмінного рівня виробництва автоматично перетворилися в гіперінфляцію (рис.2.2).

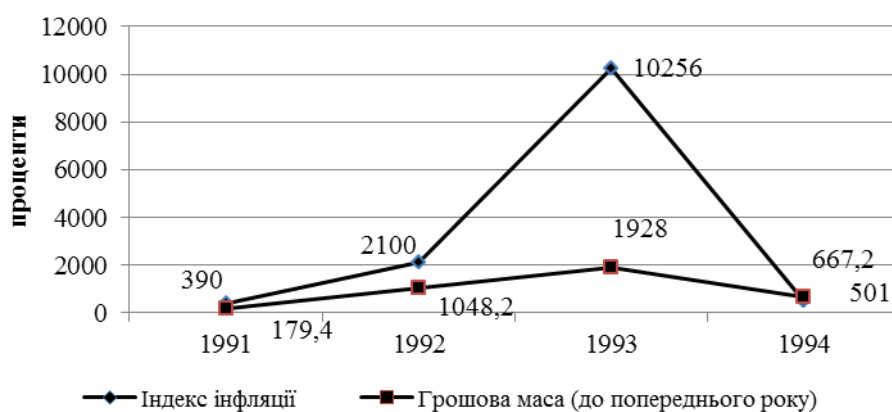

Рис. 2.2. Зв'язок між зростанням грошової маси та інфляцією, % [3]

За таких умов Національний банк України змушений був здійснювати заходи щодо суттєвого скорочення темпів нарощування грошової маси. Однак

його дії в умовах зростання цін мали негативний вплив на зменшення показників ліквідності комерційних банків. Це, у свою чергу, негативно відобразилося на проведенні розрахунків у національній економіці. Саме ці дві причини призвели до того, що наприкінці 1993 р. Національний банк України змушений був тимчасово застосувати такий надзвичайний захід, як обмеження обсягів кредитування з боку комерційних банків.

Крім того, наприкінці 1993 р. з боку НБУ були вжиті заходи щодо значного стримування випуску в обіг засобів платежу, у результаті чого темпи зростання цін перевищили темпи зростання випуску платіжних засобів. Такі дії Національного банку України, з нашої точки зору, були доцільними, оскільки спрямовувалися на забезпечення зниження в майбутньому інфляції.

Як свідчать статистичні дані, вже в 1994 р. зниження темпів зростання грошової маси відбулося майже в 3 рази порівняно з 1993 р. З цього можна зробити висновок про те, що Національний банк України розпочав рестрикційну монетарну політику. Наслідком цього стало значне зниження темпів інфляції - у 20 разів. Уперше за 4 роки темпи інфляції виявилися нижчими від темпів зростання грошової маси, що свідчило про послаблення грошових очікувань, уповільнення обігу грошей, зростання попиту на національні гроші.

У той же час в Україні, не було сформовано передумов виходу економіки з кризової ситуації. Зазначене мало прояв у зниженні обсягів виробництва та загостренні фінансової кризи. Свідченням цього є зменшення у 1994 р. ВВП на 23% порівняно із 17% у 1993 р. Фінансова криза охопила не лише товаровиробників, а й поширилася на державні фінанси. Свідченням цього є те, що уряд України для покриття дефіциту Державного бюджету упродовж 1994 р. використав понад 132 трлн. крб. кредитів Національного банку України, що і стало головним джерелом інфляції [4, с. 87].

Водночас починаючи з кінця 1993 року, більш жорсткі дії з боку Національного банку України в монетарній сфері почали сприяти стабілізації економічної ситуації. Зокрема, перехід до єдиного обмінного курсу та

конвертованості за рахунком поточних операцій сприяв стабілізації номінального обмінного курсу в досить вузькому коридорі. Темпи зростання цін значно знизилися, а темпи падіння ВВП уповільнилися.

Як свідчить аналіз ситуації, незважаючи на кризові явища в економіці, Національний банк України з метою зменшення обсягів грошової маси, що надходила в обіг, уживав дієвих антиінфляційних заходів. Такими заходами були: запровадження з середини 1994 р. кредитних аукціонів, регулювання ситуації на грошово-кредитному ринку через визначені механізми щодо випуску в обіг і вилучення з обігу грошової маси та процентної політики, визначення процентних ставок з урахуванням існуючого рівня інфляції та стану грошово-кредитного ринку. Особливістю цього періоду було те, що упродовж року облікова ставка Національного банку України змінювалася п'ять разів і наприкінці 1994 р. була вищою від середньої ставки комерційних банків.

Таким чином, вже з 1994 р. монетарна політика Національного банку України сприяла цілям макроекономічної стабілізації, у результаті чого відбулося відчутне зниження як темпів зростання грошової маси, так і інфляції.

У 1995 р. Національний банк України повністю відмовився від надання кредитів банкам для кредитування суб'єктів господарювання, а також припинив виділення ресурсів банкам для кредитування на пільгових умовах.

У цей період з боку держави було здійснено також низку важливих структурних реформ: лібералізація цін і торгівлі, приватизація дрібних підприємств тощо, що зумовило деякі позитивні зрушення в загальноекономічній ситуації країни та мало наслідком суттєве загальмування спаду виробництва. За цей період ВВП скоротився на 12,2%, що майже вдвічі менше, ніж у 1993 році. Проведення цілеспрямованої монетарної політики з використанням нових інструментів впливу на регулювання ринку сприяло подальшому зниженню темпів зростання оптових цін та інфляції з 501% до 282% [5].

За оцінками фахівців у 1995 р. спостерігалось деяке покращення фінансового стану країни, ознакою чого було те, що дефіцит зведеного

бюджету не перевищив запланованого розміру (7,3% до ВВП). Це стало можливим через переважаюче зниження частки видатків бюджету до ВВП над часткою доходів бюджету до ВВП, тобто покриття частини дефіциту бюджету здійснювалося за рахунок неемісійних джерел - шляхом залучення коштів через реалізацію державних цінних паперів, яких було випущено на 30,4 трлн. крб. У той же час кредити Національного банку у фінансуванні дефіциту бюджету становили три чверті і 20% фінансування відбувалося за рахунок зовнішніх джерел [4, с. 87].

Для 1996 р. характерна тенденція до уповільнення темпів зниження виробництва, яке становило вже 10%. Зменшилася інфляція, стабілізувався курс українського карбованця до іноземних валют. А здійснення Національним банком України і урядом упродовж 1995 р. і в першій половині 1996 р. політики, спрямованої на стабілізацію економічних процесів, призвело до появи передумов для проведення другого етапу грошової реформи, а саме - випуску в обіг з вересня 1996 р. постійної національної валюти - гривні.

Реформа була спрямована на забезпечення фінансової стабільності, прискорення розрахунків, залучення до банківської системи надлишкової готівки, що перебувала в обігу, забезпечення стабільності курсу гривні до іноземних валют. За різними оцінками, введення повноцінної національної валюти мало важливе значення для забезпечення подальшої макроекономічної стабільності, а також для підвищення довіри до національних грошей.

З введенням національних грошей розпочався *новий етап* становлення грошово-кредитного ринку України, який охопив період після грошової реформи 1996 р. і до кінця 1998 р. Монетарна політика була спрямована на його регулювання за допомогою монетарних інструментів, якими володів на той час Національний банк України.

Одним із найважливіших моментів цього періоду є подальший розвиток фондового ринку державних цінних паперів (ДЦП), які імітувалися у формі облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Їх використання дало змогу знизити таким чином інфляційний тиск дефіциту бюджету на економіку,

оскільки для фінансування дефіциту бюджету залучалися неемісійні кошти. Уряд в особі Міністерства фінансів України постійно збільшував масштаби розміщення ОВДП, оскільки їх дохідність була вищою за облікову ставку, а погашення та сплата доходу здійснювалась вчасно. У 1997 р. частка придбання ОВДП інвесторами – нерезидентами у загальному обсязі розміщених облігацій становила близько 50%, що свідчило про розширення кола учасників такого ринку. Подальший розвиток ринку державних цінних паперів дав змогу обмежити бюджетний дефіцит та грошову експансію, а ОВДП перетворилися на основне джерело фінансування бюджетного дефіциту. Як стверджують фахівці, за таких умов реального зростання економіки не відбувалося, тому і доходи бюджету зростали дуже повільно [4, с. 93].

У після кризовий період з 1999 р. можемо виділити третій етап розвитку грошово-кредитного ринку України, який тривав до середини 2008 р. Незважаючи на вплив багатьох дестабілізуючих зовнішніх та внутрішніх чинників, за оцінками експертів 1999 р. вважається початком стабілізаційних процесів у реальному секторі економіки. Монетарна політика Національного банку України того періоду була спрямованою на підтримку купівельної спроможності гривні, стабілізацію фінансових ринків та підтримку банківської системи, що дало змогу забезпечити відносно низький рівень інфляції - 19,2% порівняно з 20% у 1998 році. Загалом вона характеризувалася як політика стабілізаційного типу.

Темпи збільшення грошової маси впродовж року були економічно обґрунтованими і суттєво не впливали на зростання цін. З підвищенням цін на 19,2% зростання монетарної бази становило 39%, а грошової маси - 40,5%. У цей період монетарна політика забезпечила стале збільшення реальних грошей в економіці і поступове відновлення процесу ремонетизації. Рівень монетизації повільно підвищувався і на кінець 1999 р. становив 14,48 проти 13,77 на його початок.

Водночас на ефективність проведення монетарної політики негативний вплив справила ситуація на ринку ОВДП, оскільки на той час Національний

банк України став єдиним покупцем цінних паперів як на первинному, так і на вторинному ринку, тобто дефіцит бюджету майже повністю фінансувався за рахунок емісії Національного банку України. Враховуючи те, що практично всі кошти, які залучалися на аукціонах з первинного розміщення ОВДП, направлялися на погашення їх минулих випусків. Уряд України, не маючи змоги виконувати свої зобов'язання повною мірою, провів низку конверсій державних облігацій, що були у власності банків, нерезидентів та Національного банку України. Такі дії на деякий час послабили тиск на Державний бюджет, що частково вирішило проблему, пов'язану із своєчасним погашенням внутрішніх запозичень.

Однак у зв'язку з прийняттям у травні 1999 р. Закону України «Про Національний банк України» [6], яким заборонялася участь Національного банку на первинному ринку ОВДП, до Державного бюджету України надійшло 3,8 млрд. грн. від розміщення державних облігацій, що вдвічі менше, ніж у 1998 р. Із зменшенням обсягів залучення коштів від продажу ОВДП, починаючи з листопада 1999 р., Міністерство фінансів України призупинило погашення тієї частини державних облігацій, власником якої був Національний банк України.

Чергова реструктуризація ОВДП була проведена восени 2000 р., метою якої було погашення простроченої заборгованості, що утворилася перед Національним банком України, та послаблення боргової залежності держави. На заміну державних облігацій, що були у власності центрального банку та становили понад 90% від загального обсягу розміщених державних цінних паперів, були емітовані процентні ОВДП із строками погашення у 2002-2010 рр. з купонним доходом, розмір якого встановлюється щорічно з урахуванням прогнозного індексу споживчих цін, що коригується наступного року на фактичний рівень інфляції.

Однак, після зазначених численних конверсій рівень довіри інвесторів до урядових зобов'язань суттєво знизився і попит на первинному ринку ОВДП був досить низький, незважаючи навіть на те, що емітент вчасно і повною мірою

виконув всі свої зобов'язання щодо погашення державних облігацій та сплати доходу за ними, включаючи платежі за облігаціями, емітованими за результатами конверсій. Так, у 2000 р. на первинних аукціонах було залучено грошових коштів у сумі 1,9 млрд. грн., що становило лише 50% від загального обсягу надходжень від ОВДП за 1999 рік [4, с. 87].

Вихід України з тодішньої кризи дав змогу Національному банку України вжити низку заходів, спрямованих на подальшу лібералізацію валютного ринку. Для проведення операцій на міжбанківському валютному ринку ним був запроваджений режим торговельної сесії, визначався офіційний обмінний курс гривні як середньозважений за операціями з купівлі-продажу на міжбанківському валютному ринку, а коридор коливань курсу гривні був розширений до 3,4-4,6 грн./дол. США. Водночас криза на ринку енергоносіїв влітку 2000 р. вплинула на рівень обмінного курсу через девальваційні очікування та значне зростання цін на пальне.

Проте розвиток ситуації на валютному ринку України підтвердив позитивні результати його лібералізації і водночас виявив слабкий бік цього процесу, що проявлялося в неспроможності забезпечити курсову стабільність за умов незначного припливу іноземної валюти до банківської системи навіть у разі ефективного застосування монетарних інструментів.

Як свідчать проведені дослідження, починаючи з 2000 р., вперше за роки реформування економіки, спостерігалися стійкі ознаки економічного зростання. Позитивна динаміка ВВП, що намітилася в Україні в кінці 1999 р. посилилася, і в 2000 р. відбулося зростання реального ВВП на 5,8% порівняно з 1999 р. Рівень інфляції в Україні в цей час становив 25,8% і переважав передбачуваний (18%) та показник інфляції 1999 р. (19,2%). Однак чинники, що спричинили таке відносно високе значення інфляції, були поза сферою прямого впливу Національного банку України., оскільки головним чином це - чинники підвищення адміністративних цін і тарифів, підсилені незавершеністю структурної перебудови в промисловості та лібералізацією цін у сільському господарстві.

Після значних інфляційних стрибків у 90-х роках, інфляція набула помірного характеру, але була досить волатильною. Її зростання, починаючи з кінця 2002 року, було викликане як шоками пропозиції, так і монетарними чинниками. Наприклад, широка базова інфляція, яка відображає стійку динаміку цін, сягнула вище 10% у 2005 році.

Темпи зростання монетарної бази (40%) та грошової маси (45%) (рис. 2.3) у 2000р. були не набагато вищими порівняно з 1999 р., у якому інфляція не досягала і 20% [3; 7].

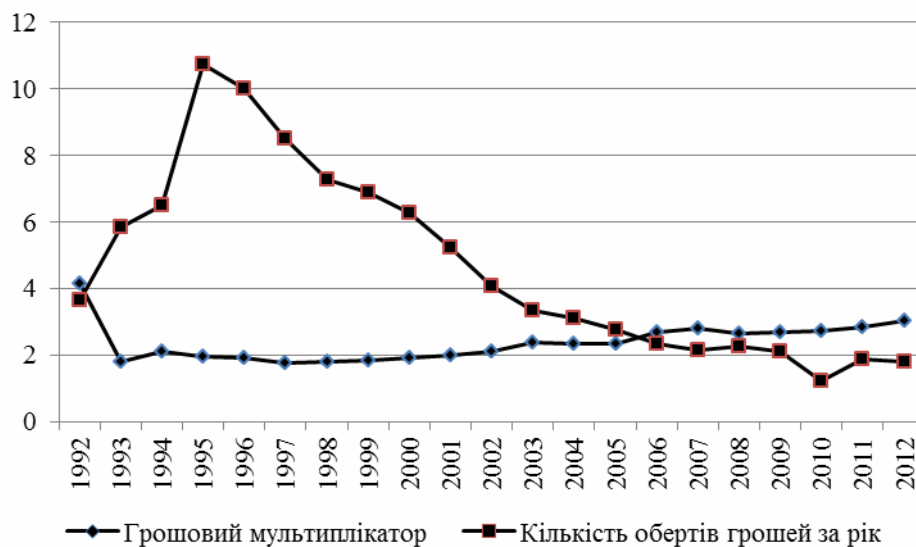

Рис. 2.7. Динаміка грошового мультиплікатора та швидкості обертання грошової маси за період з 1992 по 2012 рр (розраховано автором за матеріалами [3; 7; 8])

Ураховуючи те, що реальний ВВП зріс на 5,8% порівняно з його падінням на 0,4% у 1999 році, можна зробити висновок, що вплив монетарного чинника на прискорення інфляції не був вирішальним. Більш вагомими були невиконання у повному обсязі зобов'язань уряду перед Національним банком України щодо погашення державних цінних паперів, простроченої заборгованості із зарплати та пенсій, виплати заборгованості нерезидентам тощо.

У подальшому продовження з боку НБУ політики лібералізації валютного ринку, що виявилася у введенні режиму плаваючого курсу гривні щодо

іноземних валют, сприяло збільшенню припливу на валютний ринок України іноземної валюти, поповненню золотовалютних резервів. Така політика центрального банку забезпечила розвиток валютного ринку та зовнішньоекономічної діяльності, а, звідси і збалансування попиту і пропозиції валюти та стабілізацію курсу гривні.

Як наслідок важливим результатом реалізації монетарної політики у 2001 р. було досягнення надзвичайно низького рівня інфляції (6,1% за рік) при значному економічному зростанні, про що свідчить зростання реального ВВП на 9,1%. Упродовж 2001 року зберігалася тенденція до зростання обсягів реальних грошей, що є свідченням посилення національною грошовою одиницею позицій як засобу платежу, міри вартості, засобу заощадження. Процес ремонетизації економіки України мав стійку тенденцію до зростання з 1996р., коли індекс монетизації з 9,31 підвищився до 19,23 на 01.01.2002 р. і повністю відповідав темпам зростання вітчизняної економіки [9].

Як стверджують фахівці, штучно підняти рівень монетизації заходами монетарної політики неможливо, тому що основними чинниками впливу на ремонетизацію є інфляційні очікування суб'єктів господарювання, які, у свою чергу, залежать від довіри до Національного банку, банківської системи та уряду, до їх монетарної та фіскальної політик. Якщо фіскальна політика може мати гальмівний ефект в економічному зростанні, то це може в майбутньому заблокувати й ефективність монетарної політики [4, с. 97].

Водночас, на основі проведених досліджень можна відмітити, що на той час значна частка готівки в загальному обсязі грошової маси була не лише наслідком низького рівня довіри до банківської системи як надійного фінансового посередника, нерозвиненості системи масових безготівкових платежів, а й наявності значного тіньового сектору, де розрахунки ведуться здебільшого готівкою. У результаті, як свідчить практичний досвід, за таких обставин більшість фінансових трансакцій здійснювалася поза банківською системою, ускладнюючи стягнення податків, уповільнюючи мультиплікацію

грошей, ускладнюючи контроль за грошовими агрегатами. Все це знижувало ефективність монетарної політики.

У 2001 р. спостерігалася тенденція щодо курсової стабільності, яка стала одним з головних чинників втримання інфляції, економічного зростання та підвищення реальних доходів населення. Національний банк України діяв в умовах високого рівня пропозиції валюти, зумовленого значним позитивним сальдо торговельного балансу та припливу капіталу, що створювало додатковий тиск щодо ревальвації гривні до долара США. Запобігання значному зміцненню курсу з метою сприяння експортній діяльності та підтримання високих темпів економічного зростання було основним завданням НБУ. Воно реалізовувалося шляхом активної політики інтервенцій та збалансованого валютного регулювання.

Обсяг валютних резервів збільшився до 3,1 млрд. дол. США, при цьому були повністю виконані всі виплати з обслуговування зовнішнього державного боргу в сумі майже 1,2 млрд. дол. США.

Упродовж 2001 р. ситуація на грошово-кредитному ринку характеризувалася як стабільно керована, що дало змогу Національному банку України шість разів знижувати облікову ставку - з 27% до 12,5%, відповідно знижувалися і ставки банків - з 37,2% у січні до 30,2% - у кінці 2001 року.

Однак навіть за умов активного монетарного стимулювання Національним банком України процесів здешевлення кредитів темпи зниження процентних ставок були неадекватні заходам, які ним вживалися у цьому напрямі. Подальше стимулювання зазначених процесів було спрямоване на здійснення заходів з поліпшення фінансового стану потенційних позичальників, удосконалення законодавчої бази стосовно захисту прав кредиторів, зміцнення банківської системи тощо.

Упродовж 2000-2004 рр. значно збільшилось відношення обсягів кредитів банківського сектору до ВВП (з 12,4 до 30%). Кредити становили понад 2/3 загального обсягу активів банків, що свідчило про підвищення кредитного ризику [5, с. 514].

Однак після економічного зростання попередніх років у 2005 р. погіршення умов торгівлі і реального ефективного обмінного курсу (РЕОК) призвели до погіршення сальдо поточного рахунку; темпи економічного зростання суттєво знизились з 12,4% у 2004 р до 2,6% в 2005 р.

За таких умов Національний банк України перейшов до більшої гнучкості валютного курсу:

- пом'якшив заходи валютного регулювання, зокрема щодо вимоги обов'язкового обміну експортної виручки та положення, яке зобов'язувало нерезидента попередньо розміщувати на депозитному рахунку повну суму за угодою купівлі державних облігацій;

- скасував заборону, якою від банків вимагалось здійснювати лише односторонні операції (купівлі або продажу) на валютному ринку протягом одного дня;

- дозволив форвардні операції [9].

У квітні 2005 року Національним банком була проведена ревальвація гривні, головним позитивним ефектом якої було зниження інфляції впродовж другої половини 2005 та у 2006 році. При цьому з боку Уряду була продовжена експансіоністська фіскальна політика, започаткована ним в 2003 – 2004 роках. Як результат такої політики, а також внаслідок підвищення цін та тарифів послуг, що регулюються адміністративно, інфляція надалі зростала.

На початку 2006 р. грошово-кредитна політика спрямовувалась на підтримку позитивних тенденцій в економіці і стабілізацію грошово-кредитного ринку, що було викликано потребою подолання несприятливих тенденцій попереднього 2005 року, нівелюванням негативного впливу на економіку ситуації на зовнішніх ринках та зростанням цін на енергоресурси. Монетарна політика фактично базувалась на підтриманні стабільності обмінного курсу. На початку 2006 року утворилась тенденція до зростання валютного дисбалансу кредитних портфелів банків, що пов'язано з посиленням очікувань щодо недопущення девальвації гривні Національним банком, а також нижчими ставками за кредитами в іноземній валюті [9, с. 40; 10, с. 3].

Збереженню цінової, а також курсової стабільності національної валюти сприяли валютні інтервенції з продажу іноземної валюти на міжбанківському ринку обсягом 2,1 млрд. дол. США. До серпня 2006 року спостерігалась тенденція до зниження інфляційного тиску. Активно проводилась політика щодо відновлення і збільшення обсягів валютних резервів, обсяг яких на кінець 2006 р. зріс до 22 млрд. дол. США [4, с. 99].

2007 рік характеризувався збільшенням грошової пропозиції понад прогнозний рівень, що було викликано значним збільшенням соціально спрямованих видатків (за підсумками 2007 р. грошова маса зросла на 51,7% до 396 млрд. грн.) [11, с. 21]. У відповідь на це Національний банк України зважено застосовував рестрикційні заходи. Так, було збільшено базу для розрахунку обов'язкових резервів за рахунок включення до зобов'язань, які підлягають обов'язковому резервуванню коштів, залучених від банків-нерезидентів та фінансових організацій-нерезидентів. Розмір процентних ставок за активними операціями Національного банку України підтримувався на позитивному рівні щодо рівня інфляції. Проводилась робота щодо залучення коштів банків, в тому числі за депозитними сертифікатами [11, с. 21].

Загалом з кінця 2007 року зовнішні умови характеризувалися «перегрітими» товарними та фінансовими ринками. Внутрішні умови мали ознаки кредитного буму (перегрітий ринок нерухомості). При цьому існували значні валютні дисбаланси банківської системи.

Упродовж третього етапу Національний банк України доповнив нормативну базу, яка регламентує взаємовідносини між різними сегментами грошово-кредитного ринку. Це зокрема: інструкція про регулювання діяльності банків України (серпень 2001 р.), положення про процентну політику (серпень 2004 р.), про формування банками обов'язкових резервів (березень 2006 р.), про регулювання ліквідності банків України (вересень 2006 р.), План рахунків бухгалтерського обліку і комерційних банків (червень 2004 р.) та ін. [12, с. 15].

Четвертий етап (2008р. – 2010 р.). Негативні тенденції, які спочатку стосувалися вітчизняної банківської системи, згодом відповідно вплинули

також на реальний сектор економіки й соціально-економічний розвиток країни загалом, що зрештою призвело до економічної кризи, ознаками якої було погіршення основних макроекономічних показників за аналізований період, а саме: зниження обсягів реального ВВП до 84.9% у 2009 році, реальних доходів населення до 97%, зростання індексу споживчих цін до 129,9 % у 2008 році тощо [2, с. 5].

Світова криза виявилася насамперед у погіршенні глобальної ліквідності, яка зумовила обмеження доступу до ринків капіталу для суб'єктів фінансового та не фінансового секторів вітчизняної економіки, зниження інтересу інвесторів до України та вплив іноземного капіталу. Іншим проявом цієї кризи було зниження попиту й цін на експортну продукцію українських виробників через рецесію у країнах-споживачах, що призвело до втрати ринків збуту, зменшення обсягів експортної виручки та падіння промислового виробництва більше як на третину.

Розгортання світової фінансової кризи призвело до відтоку капіталу з більшості країн, що розвиваються. Іноземні країни оцінювали Україну як одну з найбільш ризикових економік, що зумовило значний відтік капіталу. Значні девальваційні очікування стали причиною різкого відтоку депозитів та конвертацію вивільнених коштів населенням в іноземну валюту. Сукупний вплив значного підвищення попиту на останню призвів до посилення девальваційних процесів. Значна девальвація зумовила утримання інфляції на високому рівні 12,3%.

Значне зниження зовнішнього попиту на основні компоненти українського експорту (чорні метали, продукція хімічної промисловості), згортання іноземних інвестицій, суттєве ускладнення доступу до зовнішніх фінансових ресурсів, необхідних для реформування економіки, викликало падіння виробництва. Зменшення всіх видів доходів, особливо валютних, зумовило складності з наповненням бюджету.

Таким чином, у 2009 році грошово-кредитна політика здійснювалася у складних умовах економічної та фінансової кризи і спрямовувалась на якнайшвидше подолання її наслідків.

Заходи грошово-кредитної політики з початку 2010 року спрямовувалися на стримування значних коливань валютного курсу та збалансування валютного ринку, забезпечення економіки платіжними засобами, стимулювання відновлення процесів кредитування, а також запровадження пруденційних заходів щодо підвищення надійності функціонування банківської системи [13].

Про поступове відновлення економічного зростання свідчить і приріст реального ВВП. Найбільш високими темпами зростало виробництво експортоорієнтованих галузей (підприємства гірничо-металургійного комплексу та машинобудування), яке стимулювалось сприятливою зовнішньоекономічною кон'юнктурою внаслідок поступового відновлення світової економіки.

Крім того, з початку 2010 року спостерігалось стабільне покращення ситуації в галузях сфери послуг завдяки: нарощенню промислового виробництва, що стимулює розвиток вантажного транспорту; зростанню галузей сфери виробництва, що стимулює розвиток оптової торгівлі; поступової стабілізації ситуації на ринку праці (зростання реальних зарплат та зниження безробіття).

Економічне зростання забезпечується не лише зовнішнім попитом, але й розширенням внутрішнього попиту, свідченням чого є поступове зростання реальної зарплати громадян (на 9,9% у січні-жовтні 2010 року), нарощення обсягів роздрібного товарообороту (на 5,8% за січень-жовтень 2010 року), мінімізація спаду в інвестиційній сфері (у III кварталі 2010 року вперше зафіксовано приріст у 2% валового нагромадження основного капіталу у ВВП) та позитивна динаміка фінансового стану підприємств (за 8 місяців 2010 року відносно аналогічного періоду торік прибутки підприємств зросли на 30,7%, а збитки зменшились на 23,9%).

Аналіз динаміки показників розвитку монетарної сфери в

2010 р. засвідчує поступовий перехід до фази посткризового відновлення. Серед головних позитивних монетарних тенденцій, які формують основу для подальшого збалансованого розвитку економічної та фінансової систем України, можна виділити такі:

1. Стабілізація внутрішньої і зовнішньої вартості національної грошової одиниці. У 2010 р. відбулося уповільнення темпів споживчої інфляції – приріст цін у минулому році становив 9,1 % порівняно з 12,3 % у 2009 р., а показник інфляції у грудні (0,8 %) був найнижчим за всю історію статистичних спостережень з 1991 р. Стримувannya інфляції у минулому році сприяли такі фактори: уповільнення зростання базової інфляції через здешевлення продовольчих товарів та нижчий за потенційний споживчий попит; стримування підвищення адміністративно-регульованих цін та тарифів; стабілізація ситуації на валютному ринку і укріплення номінального ефективного обмінного курсу гривні, що призвело до зниження імпортованої інфляції; низькі темпи зростання видатків державного бюджету, зокрема на соціальні цілі; стримана монетарна політика НБУ та спадні темпи споживчого кредитування, що обмежували споживчий попит; збільшення схильності населення до заощадження та висока активність на валютному ринку, де обсяги купівлі валюти традиційно перевищували обсяги її продажу населенням; покращання макроекономічних показників і стабілізація політичної ситуації [14, с. 7].

За офіційними даними, у I кварталі 2011 р. продовжилася тенденція до зниження інфляційного тиску, що, за виключенням III кварталу 2010 р., триває з II півріччя 2008 р. Зростання індексу споживчих цін становило 3,3 % (8,2 та 7,2 % в річному вимірі). Незважаючи на дані офіційної статистики щодо гальмування споживчої інфляції, інфляційні очікування залишаються на вкрай високому рівні – 14,1 % у 2011 р. [15].

2. Відновлення довіри вкладників до банківської системи та національної валюти, а саме: закріпилася тенденція до збільшення обсягів коштів на депозитних рахунках як населення, так і юридичних осіб. Загальний обсяг

депозитів за 2010 р. зріс на 26,3 %, та ще на 2,9 % за два місяці 2011 р. Така активізація депозитної діяльності відбувалася на тлі безпрецедентного падіння процентних ставок по депозитах – з 14,0 до 7,1 % за 2010 р. та січень-лютий 2011 р., та засвідчує безальтернативність депозитних рахунків як інструменту збереження заощаджень населення; зменшився розрахунковий показник доларизації економіки до 29,1 % за станом на 01.01.2011 р. порівняно з 31,7 % на початок 2010 р. (за 2009 р. він збільшився на 3,4 % (із 30,6 %)); знизився рівень фінансової доларизації з 47,1 % на 01.01.2010 р. до 46,9 % на 01.03.2011 р. Це пов'язано з тим, що нарощування депозитної бази банків головним чином відбувалося за рахунок припливу депозитів у національній валюті, темпи приросту яких майже в 3 рази перевищували цей показник за коштами в іноземній валюті .

Ці тенденції зумовлені вищими ставками за гривневими депозитами та зниженням девальваційних очікувань населення; зміцнилася довіра іноземних інвесторів до НБУ – міжнародні рейтинги України в іноземній валюті підвищилися: за шкалою Fitch Ratings – від B- до B, а за шкалою Standard&Poors – від CCC+ до B+; рейтинг по національній шкалі – uaAA та зменшилися відповідні ризики кредитування України: індекс EMBI+ Україна знизився з 1002 на 31.12.2009 р. до 436 за станом на 31.12.2010 р. [14, с. 9].

Зміцнення банківської системи в частині: продовження процесів капіталізації банківської системи – у 2010 р. регулятивний капітал банків зріс на 18,5 %, підвищивши показник адекватності з 18 % до 20,8 % (за два місяці 2011 р. знизився до 20,2 %); збільшення резервів з 122 млрд грн до 147 млрд грн, або на 20 %, при цьому активи збільшилися лише на 4 %, обсяг наданих кредитів знизився на 1,2 %; поліпшення фінансових результатів банківської системи: за позитивної динаміки доходів банків збитки зменшились з 38,4 млрд грн у 2009 р. до 13,02 млрд грн; розширення ресурсної бази вітчизняної банківської системи – за загального зростання обсягу депозитів на 26,3 % покращилася їх строкова структура. За станом на

01.01.2011 р. відбулося збільшення питомої ваги довгострокових депозитів у загальному їх обсязі до 31,43 %, тоді як на початок 2010 р. вона становила лише 24,36 %. Слід акцентувати, що темпи зростання депозитів перевищили темпи інфляції, що забезпечило реальне збільшення депозитної бази; зменшення рівня боргового навантаження – за 2010 р. обсяг зовнішньої заборгованості банків зменшився з 30,8 млрд дол. США до 28,1 млрд дол. США) [14, с. 11].

Таким чином, стабілізація банківської системи у посткризовий період значною мірою була досягнута за рахунок більш консервативної кредитної стратегії банків в умовах жорстких регулятивних вимог з боку Національного банку України, підвищеної схильності до мінімізації ризиків, орієнтації на інвестування в цінні папери замість розширення кредитування, орієнтація на погашення власних боргів.

П'ятий етап (2011 р. – по теперішній час). Зазначений етап характеризується посткризовим розвитком макроекономічної ситуації та відновленням банківської системи.

Проведення грошово-кредитної політики спрямовувалося на досягнення та підтримку цінової стабільності, сприяння підтриманню стабільності банківської системи та додержання стійких темпів економічного зростання.

У 2011 році умови для реалізації грошово-кредитної політики були нестабільними. На початку 2011 року в результаті відповідної кон'юнктури на світових фінансових і товарних ринках підвищилася пропозиція іноземної валюти і Національний банк України мав змогу поповнювати міжнародні резерви та вживати заходів щодо лібералізації валютного ринку.

Приріст індексу споживчих цін за 2011 рік становив 4,6 %, що є найнижчим показником за останні дев'ять років. Більш низький показник інфляції порівняно з прогнозованим урядом на 2011 рік (8,9 %) забезпечив збереження вартості заощаджень населення та позитивно вплинув на динаміку реального ефективного обмінного курсу і створив підґрунтя для подальших сприятливих зрушень у макроекономічній сфері та на фінансовому ринку.

Розвитку позитивних тенденцій у реальному секторі економіки та на грошово-кредитному ринку сприяло збереження прогнозованої ситуації на валютному ринку. У 2011 році обмінний курс гривні щодо долара США на міжбанківському валютному ринку знизився на 0,84 % - до 8,0284 грн./дол. США [16].

Динаміка грошової пропозиції була адекватною макроекономічній ситуації. Зростання грошової маси за 2011 рік становило 14,7 % і відбувалося на фоні помірною підвищення пропозиції базових грошей з боку Національного банку - монетарна база зросла на 6,3 %.

Водночас проведення жорсткої грошово-кредитної політики за рахунок збереження вартості гривні та покращення очікувань сприяло збільшенню обсягу банківських депозитів, загальний обсяг яких протягом 2011 року підвищився на 18,2 %. Акумуляція банками коштів вкладників дала змогу активізувати процеси кредитування реального сектору економіки. Загальний обсяг кредитів протягом 2011 року збільшився на 9,6 % порівняно зі зростанням на 0,9 % у 2010 році.

Покращення очікувань та нарощування банками ресурсів для кредитування економіки України позитивно відображалось на її розвитку. За 2011 рік індекс промислової продукції підвищився на 7,3 %, обсяг сільськогосподарського виробництва - на 17,5 %. Відбулося покращення прибутковості підприємств - їх фінансовий результат за січень - листопад 2011 року збільшився порівняно з відповідним періодом 2010 року в 2,2 рази [16].

Слід відмітити, що у 2012 році в Україні підтримувалося низько інфляційне середовище - приріст індексу споживчих цін за цей період становив «мінус» 0,2 %. Стриманій ціновій динаміці у 2012 році сприяли:

– насичення ринку продовольчими товарами, у тому числі за рахунок запасів, накопичених у результаті рекордного врожаю 2011 року та значних його обсягів у році;

- зважена грошово-кредитна політика, зокрема забезпечення пропозиції грошей на рівні, адекватному розвитку макроекономічних процесів, а також підтримка прогнозованої динаміки обмінного курсу гривні;
- відсутність суттєвого коригування тарифів на комунальні послуги - зростання цін за категорією «Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива» становило 0,7 % [7].

Зниження цін на продовольчі товари сприяло уповільненню темпів приросту базової інфляції (до 0,8 % у 2012 році з 6,9 % у 2011 році), яке тривало 16 місяців поспіль. Також важливим чинником зниження базової інфляції був стримуючий тиск з боку попиту (у другому півріччі 2012 року відбулося збільшення негативного розриву ВВП).

Темп приросту індексу цін виробників промислової продукції у 2012 році знизився до 0,3 % порівняно з 14,2 % у 2011 році, що пов'язано зі зменшенням попиту та відповідно цін на промислові товари на світових ринках (рис. 2.4).

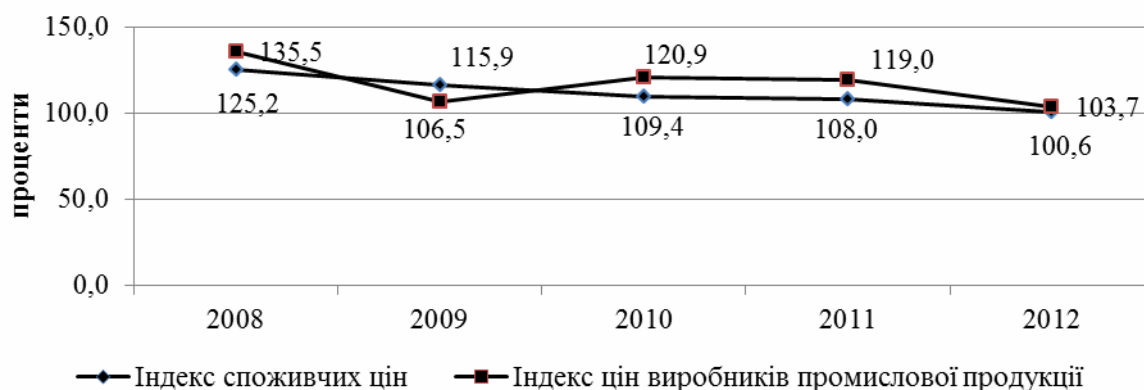

Рис. 2.4. Динаміка індексу споживчих цін та індексу цін виробника промислової продукції за період з 2008 по 2012 рр., % (складено автором за матеріалами [17])

Слід відмітити, що на виникнення інфляційних процесів суттєвий вплив спричиняє розвиток валютного ринку. Аналізуючи тенденції валютного ринку України у 2012 році, можемо зробити висновок, що курс гривні зазнавав впливу від наступних чинників:

- пропозиція валюти на внутрішньому ринку є зовнішнім, екзогенним чинником, практично не пов'язаним із динамікою попиту на неї;
- країни з внутрішніми валютами або валютами зовнішньої конвертації за поточними міжнародними розрахунками зазвичай мають неглибокі та нерозвинуті фінансові ринки;
- вітчизняна валюта значно поступається іноземній за рівнем ліквідності і ступенем міжнародного визнання, тому власники намагаються притримувати валюту, створюючи при цьому її дефіцит на внутрішньому ринку. Саме цей дефіцит є джерелом зростання попиту на іноземну валюту.

Незважаючи на те, що протягом року курсова динаміка гривні залишалася стабільною, все ж час від часу на валютному ринку відбувалися спекулятивні атаки на гривню, результатом яких була її девальвація (1.12).

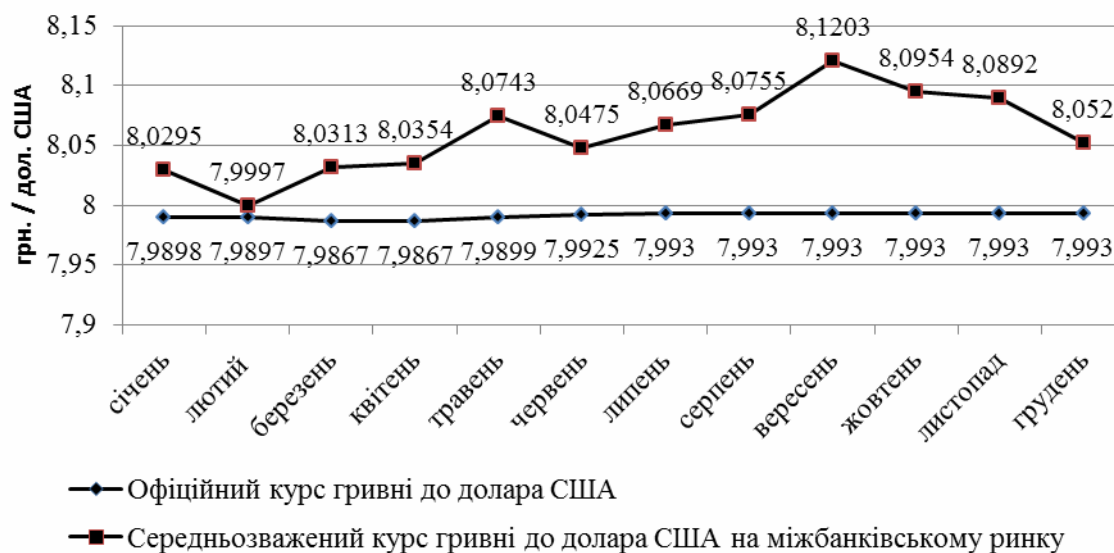

Рис. 2.5. Динаміка офіційного курсу гривні до долара США та середньозваженого курсу гривні до долара США на міжбанківському ринку (складено автором за матеріалами [3; 18, с. 10])

Як свідчать дані рис. 2.5, у вересні та листопаді гривня знецінилася майже на 3,7%. При цьому характерним для 2012 року було те, що девальвація гривні розпочиналася на ринку готівкових продажів і потім уже поширювалася на міжбанківський валютний ринок.

Оскільки власники валюти в період ажіотажного попиту не бажали її конвертувати, пропозиція валюти на ринку суттєво звужувалася і для стабілізації курсової динаміки гривні Національний банк України був змушений проводити інтервенції (рис. 2.6).

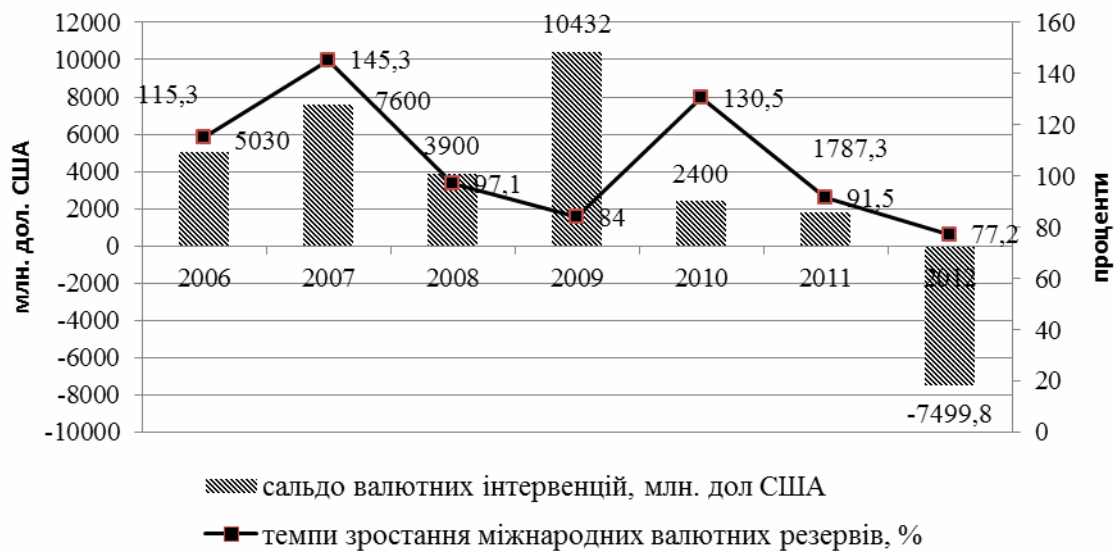

Рис. 2.6. Динаміка сальдо валютних інтервенцій та темпів зростання міжнародних валютних резервів (складено автором за матеріалами [3])

Аналіз інформації, представленої на рис. 2.6, засвідчує, що у 2012 році Національний банк України збільшував витрати валюти для інтервенцій, тому сальдо валютних інтервенцій значно зросло - до мінус 7 499,8 млн. доларів США порівняно з 2010-2011 рр. Оскільки інтервенції здійснюються за рахунок валютних резервів, то протягом 2012 року їх обсяг суттєво знизився.

Так, у порівнянні з 2011 роком міжнародні резерви Національного банку України скоротилися на 7 249 млн. доларів США, або на 22,8%. На думку експертів, обсяг міжнародних резервів у 2012 році досягли критичного рівня і це обмежує можливості Національного банку України щодо запобігання девальвації національної валюти. Зокрема, покриття грошової бази резервами наприкінці 2012 року становило 80%, тоді як для таких економік, як Україна, це покриття повинно становити 100% [19].

Слід відмітити, що у 2011 році відношення міжнародних резервів до ВВП становило 19,3%, тоді як у загальносвітовій практиці це відношення вважається

нормальним на рівні 8 %. Тобто резерви НБУ практично у 2,4 раза перевищують середньосвітовий нормальний рівень. Проте це не означає, що Україні не варто збільшувати міжнародні резерви. Адже за оцінками експертів Міжнародного валютного фонду, необхідним для країни є рівень міжнародних резервів, що становить 22- 25 % від ВВП [20, с. 42].

Слід відмітити, що високий попит на іноземну валюту всередині країни зумовлений кількома чинниками, зокрема якими виступає низький рівень монетизації та рівень інфляції (рис. 2.7).

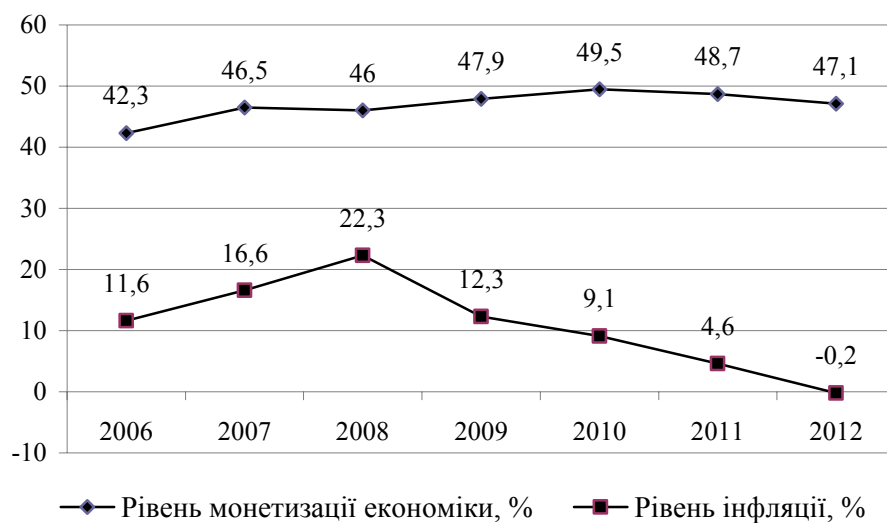

Рис. 2.7. Динаміка рівня монетизації економіки та інфляції за період з 2006 по 2012 рр., % (складено автором за матеріалами [21])

У 2012 році, відношення М2 до ВВП становило 47,1%, що на 2,5% менше, ніж у 2010 році. Дефіцит грошових коштів, у тому числі й готівкових, тісно пов'язаний із доларизацією. Як свідчить практика, це суттєво обмежує можливості для інвестицій і виводить значну частину національного господарства зі сфери впливу і регулювання національної грошово-кредитної і податкової політики. Тобто держава втрачає важелі управління макроекономічною ситуацією в країні. Тому необхідно насичувати економіку

грошима, як це роблять нині інші країни, і не зосереджуватися лише на тому, що обмеження обсягу грошей в обігу забезпечує стримування інфляції.

В цілому, проведення жорсткої монетарної політики, спрямованої на обмеження обсягу грошової маси в обігу, привело до значного зменшення рівня інфляції впродовж 2011-2012 рр. За результатами 2012 року в Україні зафіксовано дефляцію на рівні 0,2 %. При цьому, зростання ВВП у 2012 році очікувалося на рівні 1% [22], було заплановано у держбюджеті 3,9%, а реальний ВВП за 2012 р. становив 100,2%. Як свідчить досвід Японії, дефляція не є стимулом для зростання ВВП і тому ця країна намагається уникати дефляційних процесів [23].

У основних засадах грошово-кредитної політики на 2013 рік зазначається, що НБУ не бере на себе зобов'язання «.. щодо утримання на певному рівні або в певних межах обмінного курсу гривні до іноземних валют. Офіційний курс гривні до долара США встановлюватиметься на підставі її котирувань на міжбанківському ринку, сприяючи формуванню в суспільстві об'єктивної оцінки валютних ризиків» [24, с. 5-6].

Якщо розглядати ситуацію сьогодні, то слід відмітити, що протягом першого півріччя 2013 року в Україні зберігалися низькі темпи інфляції - з початку року споживча інфляція становила 0,2 %. Показник приросту індексу споживчих цін у річному вимірі впродовж звітного періоду коливався в межах від «мінус» 0,8 % (у березні та квітні) до «мінус» 0,1 % (у червні).

Основними чинниками такої цінової динаміки були: збільшення пропозиції на ринку продовольчих товарів, які становлять суттєву частку в структурі споживчого кошику; урівноважена грошово-кредитна політика, яка за рахунок адекватних параметрів грошової пропозиції, з одного боку, не допускала потрясінь монетарного характеру, а з іншого - сприяла процесам економічного розвитку; покращення очікувань. Відповідно до даних опитування керівників підприємств за II квартал 2013 року, яке здійснив Національний банк України, інфляційні очікування продовжували знижуватися і досягли нового мінімального значення за весь період спостережень [25].

Поряд з оперативними заходами Національний банк України проводив системну роботу, спрямовану на створення умов для забезпечення стабільності гривні в тривалій перспективі та вдосконалення роботи фінансово-кредитних механізмів розвитку. Ця робота велася за такими напрямками: удосконалення засад проведення процентної політики через посилення дієвості коридору процентних ставок овернайт; розвиток фінансового ринку в цілому та його фондового сегмента (побудова чіткої та прозорої системи розрахунків для фінансового ринку шляхом створення за безпосередньої участі Національного банку України ключового інфраструктурного об'єкта фондового ринку - Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках; запровадження (з 20.06.2013) можливості здійснення операцій з купівлі-продажу депозитних сертифікатів Національного банку України на торгах, які проводяться організаторами торгівлі цінними паперами (фондовими біржами); активна співпраця з Урядом над удосконаленням нормативно-правової бази з питань поліпшення фінансових механізмів економічного розвитку; удосконалення механізмів кредитної підтримки Національним банком України Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у разі виникнення екстреної потреби в ресурсах, що сприяє посиленню системи гарантування вкладів та підвищує довіру до банківської системи; посилення статусу грошової одиниці України як засобу платежу та заощадження.

Таким чином, для зменшення впливу інфляційних процесів на банківську діяльність Національним банком передбачено подальша робота щодо безумовної пріоритетності цілі щодо цінової стабільності та підпорядкування їй усіх інших цілей і завдань; орієнтація на середньострокову перспективу; відсутність зобов'язань щодо утримання на певному рівні або в певних межах обмінного курсу гривні; тісна співпраця з Урядом; прозорість діяльності Національного банку України перед суспільством.

2.2. Діяльність вітчизняних банків на грошовому ринку України

Грошовий або фінансовий ринок уявляє собою сукупність установ банківського і небанківського типу, які посередничають на ринку грошей і забезпечують взаємодію пропозиції грошей з попитом на них. Тому основними поняттями ринку грошей є грошова пропозиція – M_s (чи маса грошей, яка пропонується центральним і комерційними банками) і попит на гроші – M_d , який формується економічними суб'єктами і залежить від цілого ряду факторів (сукупного рівня багатства індивідів, абсолютного рівня цін в країні, реального обсягу виробництва, швидкості руху грошей та норми позичкового проценту).

Не можна не сказати про те, що грошовий ринок має свої особливості, які суттєво відрізняють його від ринку товарів та послуг. Це зумовлено тим, що на грошовому ринку об'єктом купівлі-продажу виступають гроші (а не товари), які, разом з тим, не продаються і не купуються в тому ж розумінні, що товари, бо сучасні гроші, перш за все, *тільки «майже» товар*, тобто сучасні кредитні гроші товаром (у загальноприйнятному його розумінні) не являються. До того ж гроші не мають ціни, яка є обов'язковим атрибутом ринку. Тому при угодах на грошовому ринку гроші *обмінюються* (а не продаються чи купуються) на інші ліквідні активи по альтернативній вартості, яка вимірюється в одиницях номінальної норми позичкового проценту

Немаловажною особливістю грошового ринку є і те, що він (на відміну від товарного ринку) уявляє собою, перш за все, міжбанківський ринок і займає центральне місце в економічній системі країни. Крім того, грошова маса (у готівковій і безготівковій формах), яка перебуває в єдиному процесі руху (єдиному грошовому обороті), має лише умовну, а в більшості випадків і уявну вартість, тобто практично не має власної вартості. До того ж єдиний грошовий оборот, який проходить через грошовий ринок не можна ототожнювати з грошовою масою країни, бо він якісно і кількісно відрізняється від останньої.

Дуже важливим моментом грошового ринку, що практично не знайшло свого висвітлення в науковій літературі є і те, що грошова пропозиція, яка

створюється центральними та комерційними банками країни і розраховується за статистичними даними на кінець року та кількість грошей, яка знаходиться протягом року в єдиному грошовому обороті країни і проходить через грошовий ринок, кількісно та якісно відрізняються один від одного. Це зумовлено тим, що грошова пропозиція характеризує собою змінну *запасу*, і тому розраховується як запас грошової маси в країні на конкретну дату. Щодо грошової маси, яка знаходиться в процесі руху в єдиному грошовому обороті країни протягом року, то ця маса характеризує собою змінну *поток*, і тому розраховується за конкретний період як потік грошей у вигляді різниці між запасами грошової маси на кінець і початок року.

Відмінності між грошовою масою і рухом маси грошей в грошовому обороті на грошовому ринку мають особливо вагоме значення, бо нечітке розуміння відмінностей запасів грошей та їх потоків веде на практиці до серйозних помилок у розрахунках і відповідних висновках. Разом з тим, ця особлива риса грошового обороту (його кількісна відмінність від грошової маси) не знайшла сьогодні свого висвітлення в літературі країн СНД. І хоча багато авторів [26, с. 20; 27, с. 60; 28, с.55 та ін.] розуміють, що грошовий оборот – це безперервний рух грошей, який, однак, не можна трактувати як сукупність усіх грошових платежів у народному господарстві [5, с. 20], бо в цьому разі фіксується «...лише кількісний бік грошового обороту, його *результативний аспект*» [29, с. 55], з чим не можна не погодитись. Останнє зумовлено тим, що в такому визначенні сутності грошового обороту не визначено найголовніше - необхідність його кількісного виміру лише як *обороту за період*, бо коли грошовий оборот на грошовому ринку визначається як *сукупність* усіх грошових платежів у народному господарстві, то визначається саме грошова маса в країні на конкретну дату, яка ніяким чином не визначає *кількісного боку грошового обороту як потоку грошей* у процесі їх руху на грошовому ринку за період часу. Доречно, що такий підхід до сутності грошового обороту дало право деяким економістам [28, с. 58] розглядати грошовий оборот країни саме як *сукупний*, який охоплює сукупність

готівкового й безготівкового грошових оборотів. Однак, на наш погляд, використання терміна «сукупний» грошовий оборот країни не розкриває існуючого взаємозв'язку готівкових і безготівкових грошей у ньому за таких причин. Перш за все, варто відмітити, що, у так званому «сукупному» грошовому обороті країни знаходяться гроші (готівкові і безготівкові), які мають єдину природу і єдину сутність (тобто це сучасні гроші, які є кредитними грошима [30, с. 41-42] практично, без власної вартості) і які, до того ж, об'єднує єдність їх руху - безперервний перехід готівкової форми в безготівкову і навпаки. За таких умов кількісна характеристика складових єдиного грошового обороту країни (готівкового і безготівкового оборотів) безперервно змінюється, бо зменшення обсягу готівкового грошового обороту країни свідчить про збільшення безготівкового грошового обороту і навпаки, хоча (і це варто особливо підкреслити) *загальний обсяг грошового обороту на грошовому ринку при цьому не змінюється.*

Таким чином, сутність грошового обороту країни характеризується єдністю природи та сутності грошей, які в ньому знаходяться, і єдністю їх руху на грошовому ринку країни. Саме єдність природи і руху готівкових і безготівкових грошей дозволила автору вважати, що більш правильно розглядати грошовий оборот країни як *єдиний*, а не сукупний грошовий оборот, який існує на грошовому ринку країни.

Сьогодні в економічній літературі не існує єдиного погляду на сутність грошового обороту країни та його функції і він по-різному характеризується вітчизняними економістами. Одні автори [31, с. 10] розглядають грошовий оборот як сукупність платіжних коштів в економіці країни. Такий підхід характеризує грошовий оборот скоріше як грошову масу, її запас (вимірювати який можна на конкретну дату залежно *від вибору широти грошової маси*), а не потік (процес руху), коштів за певний період. Зрозуміло, що така характеристика грошового обороту країни розглядає його у вигляді застиглої маси і не відображує власне *обороту*, тобто *руху* цієї маси платіжних коштів, у зв'язку із чим не розкривається саме його сутність. Інші автори [28, с. 55-57]

розглядають грошовий оборот як засіб забезпечення процесу розширеного суспільного відтворення. При такому підході до розкриття сутності грошового обороту останній характеризується досить вузько – тільки-но як одна з притаманних грошовому обороту глибинних властивостей його сутності. Інші ж глибинні властивості сутності грошового обороту залишаються за межами даного визначення. За таких умов, автор, враховуючи розглянуті погляди вітчизняних науковців, дозволив собі дати дещо інше визначення сутності грошового обороту, за яким грошовий оборот країни як економічна категорія (яка відображує об'єктивний характер єдиного руху готівкових та безготівкових грошей на грошовому ринку і економічні відносини у процесі суспільного відтворення) варто розглядати як *безперервний і єдиний процес руху форм грошей на грошовому ринку у їх взаємозв'язку і взаємозалежності між суб'єктами економічних відносин у процесі розширеного відтворення*. Як економічна категорія єдиний грошовий оборот безперервно й об'єктивно функціонує як у банках, так і поза банками, виконуючи функції, які притаманні кожному виду з його грошових оборотів, тобто готівковому, безготівковому та платіжному оборотам [32, с. 302; 33, с. 292].

Зрозуміло, що єдиний грошовий оборот, існуючий на грошовому ринку країни, не можна ототожнювати з її грошовою масою, бо він якісно і кількісно відрізняється від неї, що наглядно видно з даних табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Грошова маса і єдиний грошовий оборот України у 2003-2012 рр. [34]

Показники	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Грошова маса (МЗ), млрд. грн., в т.ч.:	95,0	125,8	194,1	261,1	396,2	515,7	487,3	597,9	685,5	773,2
Єдиний грошовий оборот (у % до МЗ)*	31,7	24,5	40,6	25,7	34,1	23,2	18,7	18,5	12,8	22,7

* розраховано автором

Як видно з даних табл. 2.1, протягом усього досліджуваного періоду обсяги грошової маси України в рази перевищували обсяги єдиного грошового обороту, існуючого на її грошовому ринку. До того ж, якщо грошова маса за

досліджуваний період збільшилась майже у 8 раз (з 95,0 млрд. грн. до 773,2 млрд. грн.), то єдиний грошовий оборот на грошовому ринку, відносно грошової маси, навіть, зменшився (з 31,7 % до 22,7 %). А якщо розглядати абсолютний обсяг єдиного грошового обороту на грошовому ринку, то він хоч і збільшився за досліджуваний період, однак в значно менших обсягах, ніж грошова маса. До того ж, у збільшенні грошової маси простежується, перш за все, рост цін, в той час як у відносному зменшенні грошового обороту простежується (особливо в 2009-2011 роки), перш за все, зменшення ділової активності господарюючих суб'єктів, що підтверджується суттєвим зменшенням обсягів реального ВВП, починаючи з 2009 року і впритул до 2011 року (рис.2.8).

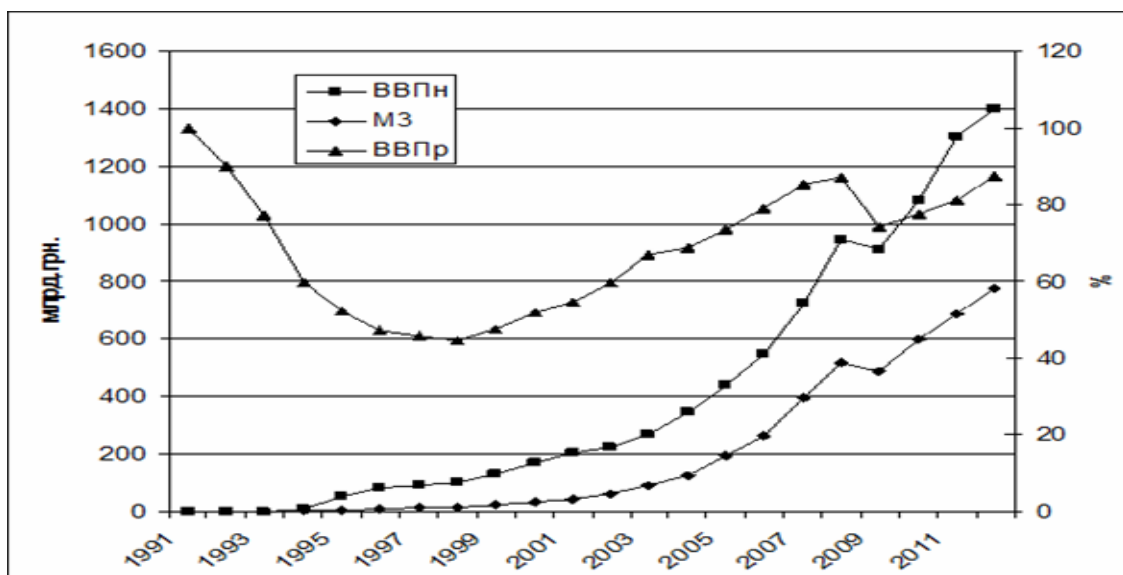

Рис. 2.8. Динаміка реального та номінального ВВП, грошового агрегату МЗ (розраховано автором [34])

Як видно на рис. 2.8 діловий цикл економічного розвитку України, який відображує динаміка реального ВВП, ще не досяг фази свого піку і, починаючи з 2000 року, знаходить на фазі розширення. (права шкала), хоча номінальний ВВП завдяки безперервному нарощуванню грошової маси досяг 1400 млрд.грн.

Не можна не сказати про те, що банки є основними посередниками грошового ринку і рушійною силою економічного розвитку будь-якої країни. Спроможність банків залучати тимчасово вільні кошти фізичних та юридичних осіб та розміщувати їх на кредитній основі на грошовому ринку серед господарюючих суб'єктів є тим найважливішим фактором, який сприяє розвитку економіці країни. Банки, як основні посередники грошового ринку, створюючи нові кредитні (безготівкові) гроші, множать грошову масу в обсягах, які значно перевищують залучені ними депозити і, відповідно, грають важливу роль у створенні та нарощуванні обсягів як грошової маси, так і інфляції. Як показав аналіз створення та розміщення позичкового капіталу вітчизняними банками на грошовому ринку України у 2008-2012 рр., обсяг наданих банками позичок в економіку країни (з яких більш 90% було надано нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам) майже в 1,5-2 рази перевищував обсяг залучених ними депозитів, зменшуючи, при цьому, ліквідність банків (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Склад та структура позичок та депозитів банків України у 2008-2012 рр. за секторами грошового ринку (станом на кінець року, %)

Показники	2008	2009	2010	2011	2012
1. Усього позичок (млрд.грн), з них, %:	734,0	723,3	732,8	801,8	815,1
-Сектору загального державного управління	0,1	0,8	1,2	1,1	0,7
-Фінансовим корпораціям	1,3	1,9	1,8	2,0	2,0
-Нефінансовим корпораціям	60,4	63,9	68,4	71,8	74,3
-Домашнім господарствам	38,2	33,4	28,6	25,1	23,0
2. Усього депозитів (млрд.грн.), з них, %:	359,7	334,95	416,65	491,8	572,3
-Сектор загального державного управління	0,7	2,5	0,9	0,8	1,0
-Фінансові корпорації	5,4	4,7	5,6	4,4	3,6
-Нефінансові корпорації	32,8	28,3	27,9	31,2	30,4
-Домашні господарства	61,1	64,5	66,6	63,6	65,0
3. Співвідношення позички / депозити (раз)	2,0	2,2	1,8	1,6	1,4

Джерело: [34, С. 80 та 101]

З даних табл. 2.2 видно, що в умовах циклічного розвитку економіки банки майже постійно та безперервно нарощували обсяги депозитів та наданих позичок (до того ж саме на фазі розширення ділового циклу), що створювало на грошовому ринку серйозну напругу і дозволило зробити висновок про те, що кредитна політика банків на грошовому ринку України за досліджуваний період була дуже агресивною. Крім того, в усі роки досліджуваного періоду питома вага позичок нефінансовим корпораціям мала тенденцію до збільшення, що свідчить про зацікавленість банків до кредитування такого ємного сектору грошового ринку. Однак, спроможність банків надавати позичок майже вдвічі більше залучених ними коштів свідчить, що банки залучали кошти ззовні, тобто отримували від нерезидентів порівняно дешеві позички для подальшого їх надання резидентам. За таких умов зрозуміло, що необхідно постійно контролювати рівень співвідношення обсягів позичок до депозитів задля стабільності на грошовому ринку та забезпечення сталого розвитку України.

Доречно, що Центральні банки усіх країн як Регулятори грошово-кредитного ринку і, відповідно, економічного розвитку країни прагнуть якомога більше вирівнювати циклічний розвиток економіки та не допускати різких перепадів-стрибків. Тому на фазі спаду ділової активності ними створюються усі необхідні дії для попередження її суттєвого падіння, а на фазі розширення ділового циклу робиться усе необхідне задля стримування стрімкого розвитку економіки в цілях недопущення перевиробництва та/або інфляції, в зв'язку із чим збільшуються процентні ставки з метою обмеження грошової маси, в тому числі і за рахунок росту банківської інфляції. За таких умов основні посередники грошового ринку, тобто банки, мають послідовно виконувати цінову політику центрального банку країни.

Однак аналіз процентних ставок посередників грошового ринку України показав (табл.2.3), що цінова (процентна) політика НБУ, як Регулятора грошового (фінансового) ринку України, не спрямована на попередження стрімкого розвитку її економіки у фазі розширення ділового циклу (починаючи з 2000 року, рис.2.8) в цілях недопущення перевиробництва та/або інфляції, а,

навпаки, процентна політика НБУ спрямована (окрім кризових років) на зниження процентних ставок, що має сприяти покращенню умов до отримання банківських позичок економічними суб'єктами, а, слід, і росту інфляції.

Таблиця 2.3

**Процентні ставки посередників грошового ринку – НБУ,
міжбанківського ринку та банків України у 2005-2012 рр., % [34]**

Роки	Облікова ставка НБУ, на кінець року	Ставки рефінансування НБУ (середні за всіма інструментами)	Міжбанківські ставки (середньозважені у річному обчисленні)		Банківські ставки (середньозважені у річному обчисленні)	
			за позичками	за депозитами	за позичками	за депозитами
2005	9,5	14,7	4,5	4,5	14,6	8,0
2006	8,5	11,5	4,2	5,8	14,1	6,8
2007	8,4	10,1	4,0	5,4	13,5	7,2
2008	12,0	15,3	10,3	10,9	16,0	8,3
2009	10,25	16,7	12,2	6,9	18,3	11,8
2010	7,75	11,6	2,6	2,9	14,6	9,4
2011	7,6	12,4	5,1	5,0	14,3	7,3
2012	7,5	8,1	8,5	6,8	15,5	11,3

До того ж вітчизняні банки, незважаючи на зниження Нацбанком за досліджуваний період своїх процентних ставок (облікової і рефінансування, табл. 2.3), починаючи з 2010 року, практично не змінювали своєї цінової політики на грошовому ринку України, хоча в 2012 році при зменшенні облікової ставки і ставок рефінансування Нацбанком України, комерційні банки підвищили свої процентні ставки як по позичках і депозитах, так і на міжбанківському ринку.

Підвищення вітчизняними банками процентних ставок у 2012 році свідчить про значне підвищення кредитного ризику банків при кредитуванні реального сектору економіки країни, в той час як більш цікавим для них (з точки зору зменшення свого кредитного ризику) є інвестування в цінні папери уряду.

Аналіз складу та структури зовнішнього боргу України (за секторами економіки) показав, що у кризовий 2008 рік банки залучили коштів

нерезидентів практично в тому ж обсязі, що і усі господарюючі суб`єкти України разом¹ (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Склад та структура зовнішнього боргу України в млрд. дол. США
(за секторами економіки) у 2008-2012 рр. (станом на кінець року, %)**

Роки	Уряд	Банки	Інші сектори	Прямі інвестиції (між-фірм. борг)	Усього зовнішній борг	
					млрд. дол. США	% до ВВП
2008	16,4	38,8	40,6	4,2	101,7	82,6
2009	23,2	29,9	42,0	4,9	103,4	90,4
2010	27,7	24,0	43,3	5,0	117,3	85,3
2011	26,5	20,0	48,0	5,5	126,2	77,4
2012	23,9	15,9	53,6	6,6	135,0	77,3

Однак, як видно з даних табл. 2.4, питома вага зовнішнього боргу банків України за досліджуваний період зменшилась більш ніж вдвічі (з 38,8 % до 15,9 %), що, на наш погляд, було наслідком стагнації виробництва, яка охопила країну разом з економічною кризою і яка створювала дуже великі ризики банкам при наданні позичок, що саме і привело їх до втрати своєї зацікавленості до нових зовнішніх запозичень, тим більш, що інші сектори економіки, тобто основна маса господарюючих суб`єктів малого, середнього та крупного бізнесу економіки країни, суттєво збільшила питому вагу (40,6-53,6 %) зовнішніх запозичень, що дозволяє зробити висновки про те, що в останні роки вітчизняні підприємці розширюють коли своїх кредиторів і серед нерезидентів, завдяки більш вигідним умовам кредитних угод з ними у порівнянні з умовами вітчизняних банків. До того ж, як видно з даних табл. 2.4, збільшився за досліджуваний період (з 16,4 % до 23,9 %) і зовнішній борг уряду.

¹ Причиною створення такого чималого зовнішнього боргу вітчизняних банків, на наш погляд, було, перш за все, їх прагнення збільшити у кризовому 2008 році свої прибутки за рахунок різниці між відсотковими ставками за отриманими в борг валютними коштами від нерезидентів і наданими резидентам валютними позичками під більш високі проценти.

Заслуговує на увагу, що за досліджуваний період суттєво збільшився (з 50,1 % до 69,7 %) попит вітчизняних банків на цінні папери уряду, питома вага яких в їх портфелях цінних паперів є найбільшою (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Склад та структура цінних паперів у портфелях українських банків
(за секторами економіки) у 2008-2012 рр. (станом на кінець року, %)**

Цінні папери	2008	2009	2010	2011	2012
Фінансових корпорацій	17,3	11,2	6,1	5,1	4,8
Сектору загального державного управління	50,1	60,2	78,6	74,1	69,7
Нефінансових корпорацій	30,5	25,6	11,5	19,0	23,6
Нерезидентів	2,1	3,0	3,8	1,8	1,9

Розраховано за даними: [34, С.128 та 130]

З даних табл. 2.5 видно, що у 2010 році попит банків на цінні папери уряду значно перевищував їх зацікавленість у кредитуванні реального сектору економіки та домогосподарств і свідчить про переорієнтацію банків із корпоративного сектору економіки на державний. Причинами такого ставлення банків до традиційного розміщення ними своїх кредитних ресурсів виступає значне підвищення ризиків банків при наданні ними позичок та збільшенні частки проблемних позичок, у той час як вкладення кредитних ресурсів у цінні папери є більш привабливим і надійним альтернативним напрямом інвестування вільних коштів банків².

Аналіз складу та структури видів цінних паперів у портфелях банків показав, що найбільшу (до 92,7 %) частку цінних паперів складають ОВДП уряду та депозитні сертифікати НБУ (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**Склад та структура цінних паперів (за їх видами) у портфелях
українських банків у 2008-2012 рр. (станом на кінець року, %)**

Види цінних паперів	2008	2009	2010	2011	2012
Цінні папери (крім акцій), включаючи цінні папери НБУ	83,9	88,4	92,6	92,7	92,8
Акції та інші форми участі в капіталі	16,1	11,6	7,4	7,3	7,2

Розраховано за даними: [10, С.128 та 130]

² Хоча українські банки, незважаючи на те, що вони є основними професійними учасниками ринку цінних паперів у країні, все ще розглядають цей ринок як допоміжний напрям своєї діяльності.

За таких умов можна зробити висновок про те, що за причин кризового стану реального сектору економіки України, з одного боку, банки, починаючи з 2009 року, утримувалися від кредитування підприємств з метою зменшення своїх кредитних ризиків, а, з другого боку, позичальники утримувалися від отримання банківських гривневих позичок по ставках у поточну діяльність (які в окремі роки досліджуваного періоду сягали 20% і більш), що саме і створювало у банків вільні кредитні ресурси і вимагало їх безризикового і доходного розміщення. Саме все це і зумовило переорієнтацію банків на інвестування своїх вільних коштів у відносно безризкові і доходні³ цінні папери уряду та НБУ.

Не можна не сказати про те, що світова економічна криза, сприяючи стагнації економіки України, сприяла і збільшенню дефіциту її державного бюджету, який лише за один 2009 рік збільшився втричі, досягши свого максимуму у 2010 році – 64,3 млрд. грн., чи 5,9 % ВВП (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Обсяги випусків та розміщення цінних паперів уряду на грошовому ринку України та залучених до Державного бюджету коштів у 2008-2012 рр. (станом на кінець року, млрд.грн.)

Показники	2008	2009	2010	2011	2012
Випуск ОВДП на первинному ринку	23,5	74,5	70,7	50,3	42,9
Залучено коштів до бюджету	9,8	18,8	40,4	28,9	35,9
Дефіцит бюджету	12,5	35,5	64,3	23,6	53,4
Те ж саме у % до ВВПном.	1,3	3,9	5,9	1,8	3,8
Випуск до обігу готівки	167,5	170,5	200,1	209,6	222,8
Розміщення ОВДП на відкритому ринку, в тому числі:					
-Національним банком, з них:	48,0	41,3	49,8	55,9	129,9
рефінансування банків	39,4	4,2	0,7	28,5	88,8
-Суб'єктами господарювання	37,3	31,8	225,3	355,8	508,7

Розраховано за даними: [34, С. 42; 126; 128; 130; 166]

З даних табл. 2.7 видно, що у зв'язку з втричі зросшим у 2009 році дефіцитом державного бюджету, уряд України у цьому же році втричі збільшив

³ Середньозважена доходність цінних паперів уряду (ОВДП) на первинному ринку України у 2009 р. дорівнювала 12,21 % [34, С. 165].

і випуск ОВДП (з 275,1 млрд.грн. до 638,6 млрд.грн), який, як державний кредит, з одного боку мав залучити кошти для покриття дефіциту державного бюджету, а, з другого боку, сприяв збільшенню готівкової маси в країні (забезпеченням якої стали випущені урядом його боргові зобов'язання⁴), що сприяло росту інфляції в країні. Однак, як видно з даних табл. 8, у 2009 році, коли був здійснений максимальний випуск (74,5 млрд. грн.) ОВДП, до бюджету було залучено лише 18,8 млрд.грн. (при дефіциті бюджету у 35,5 млрд.грн.) і тільки у 2010 році до бюджету було залучено максимальну суму – 40,4 млрд.грн., хоча вона вже не змогла покрити зросший до максимуму (64,3 млрд. грн.) дефіцит державного бюджету.

З даних табл. 2.7 також видно, що операції Нацбанку на відкритому ринку з розміщення цінних паперів Уряду за досліджуваний період мали стійку тенденцію до збільшення (з 48,0 млрд. грн. до 129,9 млрд. грн.) з яких операції НБУ з рефінансування банків наприкінці 2012 року сягнули 88,8 млрд. грн., чи 68 % усіх операцій НБУ на відкритому ринку.

До того ж, якщо припустити, що до складу суб'єктів господарювання відносяться і банки (що цілком відповідає їх сутності), то можна зробити висновок про те, що починаючи з 2010 року, банки почали різко збільшувати на грошовому ринку обсяги ОВДП у своїх портфелях цінних паперів, які к початку 2013 року збільшились майже в 14 раз (в порівнянні з їх обсягами у 2008 році). При такому підході до розміщення ОВДП на вторинному ринку суб'єктами господарювання (включаючи банки) можна зробити висновок, що банки, перш за все, накопичили в своїх портфелях цінних паперів значні обсяги ОВДП (кредитуючи, тим самим, уряд) і, відповідно, прагнучи зменшити свої ризики при кредитуванні реальної економіки все більш і більш переорієнтовуються на отримання прибутку за рахунок інвестування своїх

⁴ Однак, у дійсності НБУ, емітуючи до обігу готівкову грошову масу, яка забезпечена лише авторитетом уряду (його борговими зобов'язаннями), емісійний дохід від випуску якої на 99 % дорівнює номінальній вартості випущених до обігу грошових білетів, спрямовує (згідно [2, ст. 5]), на покриття дефіциту державного бюджету.

кредитних ресурсів в цінні папери уряду, доходність яких дещо нижча⁵ ніж доходність при кредитуванні економіки, але порівняно з останнім практично безризикова. Однак за таким ставленням уряду і банків до своїх видатків, прибутків та розвитку економіки країни, стан економіки України, на наш погляд, буде безперервно погіршуватись.

Проведене дослідження діяльності вітчизнених банків на грошовому ринку України дозволило зробити висновок про те, що здійснюючи дуже агресивну кредитну політику на грошовому ринку, банки разом з тим, прагнули якомога більш зменшити свої кредитні ризики, в зв'язку із чим, починаючи з 2010 року вони почали переорієнтовуються на отримання прибутку за рахунок інвестування своїх кредитних ресурсів в цінні папери уряду, зменшивши, при цьому, обсяги кредитування економіки. Все це дозволяє зробити сумний висновок про те, що саме банки, як рушійна сила розвитку економіки країни, значною мірою перешкоджували економічному росту України.

За таких умов, на наш погляд, Національному банку України, як Регулятору грошового ринку країни, доцільно, з одного боку, переглянути свої підходи до рівня облікової ставки і ставок за позичками рефінансування у бік їх суттєвого зменшення, що дозволить і банкам зменшити свої ставки за позичками, а, з другого боку, переглянути існуючі підходи банків до кредитування економіки, що разом буде сприяти покращенню умов банківської діяльності і розвитку грошового ринку, на якому банки є основними посередниками.

3.3. Удосконалення управління грошовими потоками сучасного банку

Система комплексного управління фінансами кредитної організації є багатогранним, гнучким механізмом і від її ефективної роботи безпосередньо залежить загальний результат діяльності банківської установи. Управління

⁵ Наприклад, середньозважені ставки за позичками у грудні 2012 р. склали 14,8%, в той час як доходність з ОВДП – 13,8% [34, С. 136 та С. 165].

грошовими потоками сучасного банку є важливою складовою частиною цієї системи.

Проблема удосконалення аналізу управління грошових потоків банків актуальна, оскільки її відсутність не забезпечує достовірності подання обліково-статистичних даних для аналізу і сприяння аналітичним процедурам в аудиті. Тому для уникнення помилок у поточній діяльності керівництво банків повинно комплексно проводити аналіз і за його підсумками приймати економічно обґрунтовані управлінські рішення.

Поступовий вихід з фінансової кризи зумовив гостру потребу розроблення адаптованих до сучасної практики механізмів управління їх фінансово-господарською діяльністю, серед яких особливої уваги заслуговує організація управління грошовими потоками. На сьогоднішній день перед вітчизняною банківською системою стоїть ряд невирішених проблем, такі як загальна недокапіталізація банків; нерозвинутість інфраструктури кредитування; слабкість клієнтської бази і недостатність фінансових інструментів. [35, с. 45].

Управління грошовими потоками являє собою систему принципів і методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням грошових потоків банку і організацією їх обороту.

Ефективне управління грошовими потоками банку забезпечується реалізацією певних принципів які розглянуті на рис 2.9.

Отже розглянемо кожний з них. По - перше, це інтегрованість із загальною системою управління банком. Слід відзначити, що у якій би сфері діяльності банк не ухвалював управлінське рішення, воно прямо або побічно впливає на формування грошових потоків і кінцеві результати його діяльності. Управління грошовими потоками тісно пов'язане зі всіма іншими напрямками фінансового менеджменту, з операційним, інвестиційним, інноваційним та деякими іншими видами функціонального менеджменту, що створює необхідність органічної інтегрованості управління грошовими потоками з

іншими функціональними системами, які керують загальною системою управління банком.

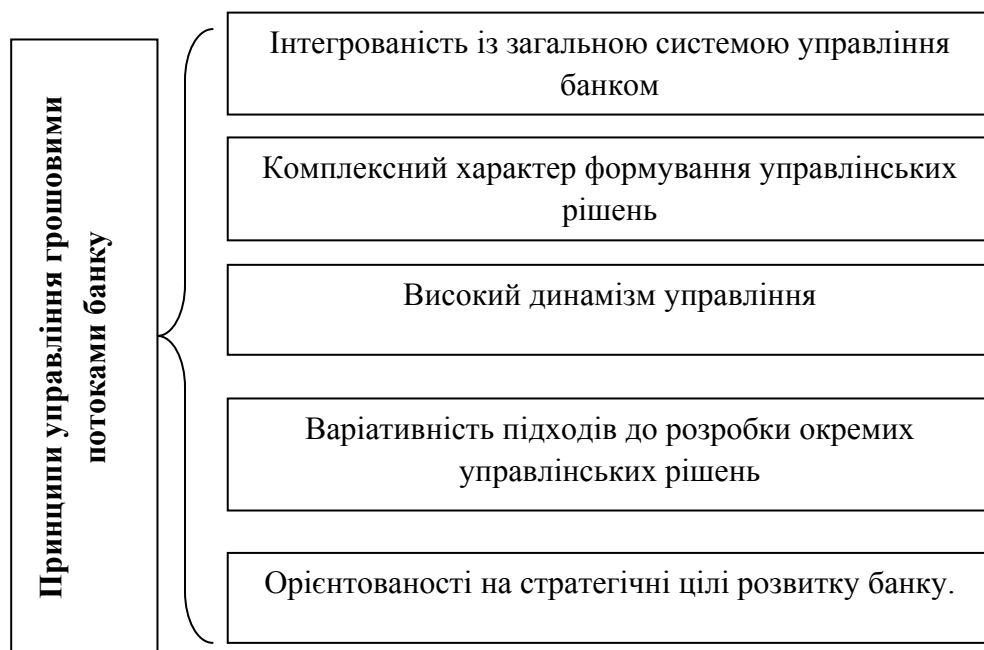

Рис.2.9. Принципи управління грошовими потоками банку [36, с. 233]

Другим принципом є комплексний характер формування управлінських рішень. Всі управлінські рішення у сфері формування і використання грошових коштів і організації їх обороту найтісніше взаємопов'язані і впливають прямо або опосередковано на кінцеві результати основної діяльності банку в цілому. В цьому контексті управління грошовими потоками має розглядатися як комплексна функціональна система, що забезпечує комплексну розробку взаємопов'язаних управлінських рішень, кожне з яких робить свій внесок до загальної результативності діяльності банківської установи.

Третім принципом є високий динамізм управління. Навіть найбільш ефективні управлінські рішення, пов'язані з формуванням і використанням грошових коштів, а також оптимізацією їх обороту, розроблені і реалізовані у попередньому періоді, не завжди можуть бути повторно використані на подальших етапах його господарської діяльності. Насамперед, це пов'язано з високою динамікою чинників зовнішнього середовища, зміною кон'юктури

фінансового або товарного ринків. Крім того, змінюються у часі і внутрішні умови функціонування банку.

Четвертим принципом є варіативність підходів до розробки окремих управлінських рішень. Реалізація цього принципу припускає, що підготовка кожного управлінського рішення у сфері формування і використання грошових коштів і організації їх обороту повинна враховувати альтернативні можливості дій. За наявності альтернативних проектів управлінських рішень їх вибір для реалізації має бути заснований на системі критеріїв, що визначають фінансову ідеологію, фінансову стратегію або конкретну фінансову політику банку по окремих аспектах його діяльності.

П'ятий принцип виражається в орієнтованості на стратегічні цілі розвитку банку. Таким чином, якими б ефективними не здавалися ті або інші проекти управлінських рішень у сфері організації грошових потоків у поточному періоді вони мають бути відхилені, якщо вступають у суперечність з місією банку.

Отже, слід зазначити, що ефективна система управління грошовими потоками, повинна бути організована з обов'язковим врахуванням вище розглянутих, що буде створювати основу високих темпів розвитку банку; збалансованість обсягів грошових потоків його основної діяльності, досягнення високих кінцевих результатів цієї діяльності і постійного зростання його ринкової вартості у довгостроковій перспективі.

На нашу думку, головна роль в управлінні грошовими потоками відводиться забезпеченню їх збалансованості по видах, обсягах, тимчасових інтервалах і інших характеристиках [37]. Отже, щоб успішно вирішити цю задачу, потрібно впровадити в банках систему планування, обліку, аналізу і контролю грошових потоків, а як слід, правильне планування основної діяльності банку в цілому істотно підвищує ефективність управління грошовими потоками (рис.2.10).

Підводячи підсумок, потрібно стверджувати, що головними цілями управління грошовими потоками банку є забезпечення ефективного

функціонування, що виявляється в досягненні стану фінансової рівноваги та максимізації чистого грошового потоку.

Рис.2.10 Результати банку при ефективному управлінні грошовими потоками

Також слід відзначити, що для здійснення банківських операцій виникнення та формування грошових потоків також розглядаються процеси операційної, інвестиційної та фінансової діяльності банку які є результатом прояву фінансово-економічних відносин.

В економічній літературі для характеристики вхідних та вихідних грошових потоків часто використовують терміни „позитивний” та „негативний” грошові потоки. Позитивний грошовий потік (ПГП) характеризується сукупністю надходження грошових коштів в банку за певний період часу, негативний грошовий потік (НГП) характеризується сукупністю використання грошових коштів в банку за певний період часу. Різниця між надходженням грошей та їх використанням утворює чистий грошовий потік (ЧГП).

Розрахунок чистого грошового потоку здійснюється за формулою (2.1):

$$\text{ЧГП} = \text{ПГП} - \text{НГП} \quad (2.1)$$

Отже грошові кошти є результатом операційної, фінансової та інвестиційної діяльності банку [38, с.150].

Стратегія розвитку банківської системи повинна спрямовуватися на посилення можливостей банків щодо акумулювання заощаджень і перетворення їх на інвестиції [39, с. 18].

У таблиці 2.8 розглянемо чисті грошові потоки ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «Сведбанк», ПАТ «Кредобанк», ПАТ «СЕБ банк» за операційної, фінансової та інвестиційної діяльності за 2010 – 2011 роки.

Таблиця 2.8

Чисті грошові потоки за різними видами діяльності за 2010 - 2011 рік

(тис. грн.) [40,41,42,43,44]

Показники	Укрсоцбанк		Сведбанк		Кредобанк		СЕБ банк	
	2010	2011	2010	2011	2010	2011	2010	2011
1. Операційна діяльність	5 640 033	-568 592	1 693 715	-16 221	-506 969	208 045	-163 559	751 037
2. Фінансова діяльність	-3 194 000	- 32 189	-192 637	601 835	487 840	0	310 000	0
3.Інвестиційна діяльність	-312 012	-304 723	- 670 400	-1 809	-384 077	-221 602	-293 553	242 124
Вплив зміни обмінного курсу	-13 440	-4 127	-15 358	-4 997	-10 117	390	11 356	8 725
Чистий приплив грошових коштів та їх еквівалентів	2 134 021	- 914 187	815 320	578 808	-413 323	-13 167	-135 756	1 001 886
Грошові кошти та їх еквіваленти на 1 січня	2 653 382	4 773 963	585 567	1 400 887	1 006 132	592 809	427 302	291 546
Грошові кошти та їх еквівалента на 31 грудня	4 773 963	3 855 649	1 400 887	1 979 695	592 809	579 642	291 546	1 293 433

На основі даних таблиці 2.8, грошові кошти та їх еквіваленти на початок і на кінець 2010 і 2011 років були позитивними у всіх банках. Найбільший обсяг в ПАТ «Укрсоцбанку» та в ПАТ «Сведбанку» складає операційна діяльність, вона в 2010р. в обох банках була позитивною (5 640 033 тис. грн. та 1 693 715 тис. грн. відповідно), а інші показники - негативними. У 2011 році в ПАТ «Укрсоцбанку» усі показники були негативними, чистий вплив грошових коштів та їх еквівалентів склав 914 187 тис. грн. ПАТ «Сведбанк» у 2011 році

найбільше приділяв увагу фінансовій діяльності, тому вона була позитивною (601 835 тис. грн.), інші показники зменшувалися.

У ПАТ «Кредобанку» станом на 2010р. найбільший обсяг займає операційна діяльність, проте вона є негативною і складає 506 969 тис. грн., позитивний результат приносила лише фінансова діяльність (487 840 тис. грн.). У 2011 році банк приділяє більшу увагу операційній діяльності - і це дає змогу одержати 208 045 тис. грн.

ПАТ «Себбанк» у 2010 році мав позитивний потік лише у фінансовій діяльності (310 000 тис. грн.), інші мали негативну тенденцію, проте у 2011 році він зосереджує свою увагу на операційній та інвестиційній діяльності (одержує відповідно 751 037 тис. грн. і 242 124 тис. грн.).

Таким чином, незважаючи на зменшення чистих грошових потоків розглянутих банків, банки у звітному році отримали прибуток. Це обумовлюється вищим темпом зменшення витрат, ніж доходів банку. Сьогодні скорочення фінансової діяльності є загальною тенденцією практично для всього банківського сектору, особливо для іноземних банків та банків з іноземним капіталом. Це обумовлено наслідками фінансової кризи, а також негативними прогностичними тенденціями на наступні 2-3 роки.

Слід звернути увагу на те, що при управлінні грошовими потоками банків необхідно враховувати чинники, що впливають на формування грошових потоків банків. Ці фактори можна поділити на зовнішні і внутрішні[45, с. 172].

На наш погляд в системі зовнішніх факторів основну роль відіграють такі:

По – перше. Кон'юнктура ринку банківських продуктів. Зміна кон'юнктури цього ринку визначає зміну головної компоненти позитивного грошового потоку банківської установи - обсягу надходження коштів від реалізації банківських послуг. Підвищення кон'юнктури ринку банківських продуктів, у сегменті якого банк здійснює свою операційну діяльність, призводить до зростання обсягу позитивного грошового потоку з цього виду господарської діяльності. І навпаки-спад кон'юнктури викликає так званий

“спад ліквідності” характеризує викликаний цим спадом тимчасовий брак коштів.

По друге. Кон'юнктура фондового ринку. Характер цієї кон'юнктури впливає, насамперед, на можливості формування грошових потоків за рахунок емісії акцій і облігацій комерційного банку. Крім того, кон'юнктура фондового ринку визначає можливість ефективного використання тимчасово вільного залишку грошових коштів, викликаного розбіжністю грошових потоків банку в часі. Нарешті, кон'юнктура фондового ринку впливає на формування обсягів грошових потоків, що генеруються портфелем цінних паперів банку, у формі отриманих відсотків і дивідендів.

По – третє. Система оподаткування підприємств. Податкові платежі становлять значну частину обсягу негативного грошового потоку банку, як і будь-якого підприємства, а встановлений графік їх здійснення визначає характер цього потоку в часі. Тому будь-які зміни в податковій системі-поява нових видів податків, зміна ставок оподаткування, скасування або надання податкових пільг, зміна графіка внесення податкових платежів і т.п. - визначають відповідні зміни в об'ємі і характер негативного грошового потоку банку.

По-четверте. Кредитна політика, що склалася. Ця практика визначає усталений порядок видачі позичок клієнтам: короткострокові кредити, довгострокові кредити, овердрафти. Залежно від кон'юнктури ринку збільшується або зменшується обсяг пропозиції “коротких” або “довгих”, “дорогих” або “дешевих” грошей, а відповідно і можливість формування грошових потоків підприємства за рахунок цього джерела. Вплив цього чинника проявляється у формуванні як позитивного, так і негативного грошового потоку у часі.

В системі внутрішніх факторів основну роль відіграють такі:

По – перше. Життєвий цикл банку. На різних стадіях цього життєвого циклу формуються не тільки різні обсяги грошових потоків, але і їх види.

Характер поступального розвитку банку по стадіях життєвого циклу відіграє велику роль у прогнозуванні обсягів і видів його грошових потоків.

По друге. Тривалість операційного циклу. Чим коротше тривалість цього циклу, тим більше обертів здійснюють грошові кошти, інвестовані в оборотні активи, і відповідно, тим більше обсяг і вище інтенсивність як позитивного, так і негативного грошових потоків. Збільшення обсягів грошових потоків при прискоренні операційного циклу не тільки не призводить до зростання потреби у грошових коштах, інвестованих в оборотні активи, але навіть знижує розмір цієї потреби.

По – третє. Структура клієнтської бази банку. В залежності від структури клієнтської бази комерційний банк буде акцентувати увагу або на роздрібному бізнесі, або приділяти більше уваги корпоративним клієнтам. Від цього буде залежати питома вага впроваджуваних банківських продуктів і послуг, що буде впливати на грошові потоки.

По-четверте. Невідкладність інвестиційних програм. Ступінь цієї невідкладності формує потребу в обсязі відповідного негативного грошового потоку, збільшуючи одночасно необхідність формування позитивного грошового потоку. Цей фактор впливає не тільки на обсяги грошових потоків, але і на характер їх перебігу.

По п'яте. Амортизаційна політика банку. Вибрані підприємством методи амортизації основних засобів, а також терміни амортизації нематеріальних активів створюють різну інтенсивність амортизаційних потоків, які коштами безпосередньо не обслуговуються. Це породжує точку зору, що амортизаційні потоки до грошових потоків відношення не мають. Разом з тим, амортизаційні потоки-їх обсяг і інтенсивність, будучи самостійним елементом формування ціни послуг, впливають на обсяг позитивного грошового потоку банку у складі основної його частини – надходження коштів від реалізації банківських послуг. Вплив амортизаційної політики підприємства проявляється в особливості формування його чистого грошового потоку. При здійсненні прискореної

амортизації активів у складі чистого грошового потоку зростає частка амортизаційних відрахувань і відповідно знижується частка чистого прибутку.

По – шосте. Фінансовий менталітет власників і менеджерів банків. Вибір консервативних, помірних або агресивних принципів фінансування активів і здійснення інших фінансових операцій визначає структуру видів грошових потоків комерційного банку (обсяги залучення коштів з різних джерел, а відповідно і структуру напрямків зворотних грошових потоків), обсяги страхових запасів окремих видів активів (а відповідно і грошові потоки пов'язані з їх формуванням), рівень прибутковості фінансових інвестицій (а відповідно і обсяг грошового потоку за отриманими відсотками і дивідендів).

Таким чином, при ефективному управлінні грошовими потоками банків необхідно враховувати як зовнішні, так і внутрішні чинники.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що управління грошовими потоками – найважливіший елемент фінансової політики банківської установи, що пронизує всю систему управління банком. Важливість і значення управління грошовими потоками у банку важко переоцінити, оскільки від його якості і ефективності залежить не тільки стійкість банківської установи у конкурентний період часу але й можливість до подальшого розвитку, досягнення фінансового успіху на довгострокову перспективу.

2.4. Вплив інформаційних технологій на управління грошовими потоками банків

Банки як фінансово-кредитні установи першими відчули на собі наслідки фінансової кризи й нині активно розробляють тактику «виживання» в умовах спаду банківського бізнесу. На управління грошовими потоками справляють вплив інформаційні технології (ІТ), які є системою принципів і методів підготовки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних із формуванням, розподілом і використанням грошових потоків банку та організацією їх

обороту. Взаємозв'язок між ІТ та управлінням коштами банків слід розглядати з точки зору прискорення обробки транзакцій, обміну інформацією між суб'єктами фінансового ринку та спрощення доступу до ринків завдяки новим інформаційним і телекомунікаційним ресурсам.

Застосування фінансових інновацій на міжнародних фінансових ринках розпочалося в 1960-х роках та відбувається в таких основних напрямках: розвиток нових фінансових продуктів і ринків; диверсифікація фінансових інструментів на ринку; послаблення національних бар'єрів та інтеграція внутрішніх ринків; посилення конкуренції між фінансовими інститутами у зв'язку з лібералізацією на фінансовому ринку. Основною характеристикою цього процесу є впровадження нових банківських продуктів (інструментів), що існують у нових ринкових умовах, та зниження рівня залежності від банківських установ.

Слід зазначити, що інформаційні технології як фактор фінансових інновацій найбільше впливають на: ринок кредитних/дебетних карток міжнародних, національних платіжних систем; розвиток автоматичних клірингових домів (*ACH*); міжнародні банківські розрахунки та переказ коштів (*wire transfer*); електронний банкінг.

Отже, фокусуючи увагу на нових завданнях бізнесу, банківські установи починають усвідомлювати необхідність перебудови або модернізації ІТ-інфраструктури.

У підході до розгляду та оцінки впливу інформаційних технологій (ІТ) не склалося єдиної точки зору. Одним із підходів світових досліджень [46] є зосередження уваги на секторі інформаційних технологій (ІТ) й оцінці змін продуктивності та їх впливу на ВВП країни. Сутність цієї залежності полягає в тому, що чим більшим є розмір сектору, який виготовляє і використовує ІТ-товари та послуги, тим більш позитивним є вплив ІТ на розвиток економіки у цілому. Ефект може збільшуватися за умов пришвидшення технологічного прогресу і збільшення загального внутрішнього попиту в країні. Недоліком

зазначеного підходу є ігнорування впливу ІТ на різні галузі економіки, зокрема й на фінансовий сектор.

Інший підхід [47] до оцінки впливу інформаційних технологій передбачає дослідження витрат на ІТ та ролі окремих галузей економіки, що їх використовують. Однак цей підхід недооцінює вплив інформаційних технологій на розвиток економіки у цілому, нехтуючи потенційними мережевими ефектами (*network effect*) і поширенням знань (*knowledge spil-over*), створених за допомогою ІТ [48, с. 58].

На нашу думку необхідність нових методик і формування сучасних адаптивних систем інформаційного та фінансового управління, які зможуть забезпечити гнучкий і ефективний перехід до процесно орієнтованого управління банком у цілому, потребує глибоких наукових досліджень у цій сфері.

Інформаційно-технологічні нововведення впливають на управління грошовими потоками у двох напрямках. Вони, по-перше, істотно скорочують операційні витрати, а по-друге, знижують вартість одержання інформації. Угоди укладаються швидше, ніж за традиційного способу торгівлі, усі розрахунки за операціями здійснюються автоматично. Слід зазначити, що у якій би сфері банк не ухвалював управлінське рішення, воно безпосередньо або опосередковано впливає на формування грошових потоків, а відтак і кінцевий результат його діяльності.

Розвиток ІТ дозволив зробити величезний крок у пришвидшенні обробки банківської інформації, управлінні грошовими потоками тощо, тоді як комп'ютерні технології хоч і підвищили швидкість вирішення прикладних, передовсім пов'язаних із громіздкими обчисленнями, завдань, але не змогли замінити їх повністю.

Розвиток фінансових послуг у глобальному масштабі значною мірою зумовлюється динамікою інвестицій у розвиток інформаційної інфраструктури та телекомунікаційних технологій. Про це свідчать дані Міжнародної

інформаційної корпорації (*International Data Corporation, IDS*), що показують розподіл фінансових вкладень у розвиток інформаційних технологій.

На рисунку 3 окреслено взаємозв'язок інформаційних технологій з іншими галузями економіки. Як бачимо, ІТ відіграють важливу роль у розвитку будь-якої галузі, збільшуючи її конкурентоспроможність.

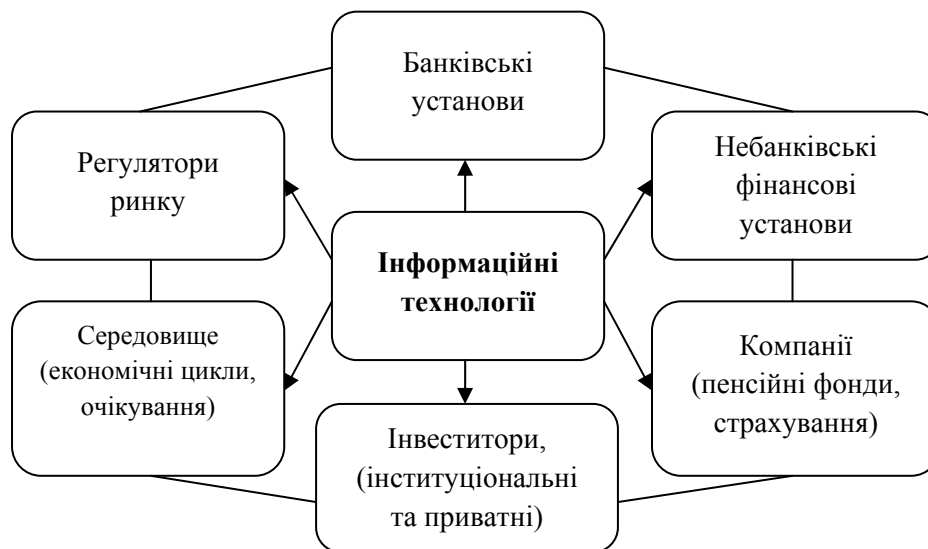

Рис. 2.11. Взаємозв'язок інформаційних технологій з іншими галузями економіки

Зважаючи на те що, у міру того як динамічно розвивається ринок банківських послуг, зростає критичність, масштаб і складність застосовуваних інформаційних систем. У цілому для ІТ-інфраструктури сучасного банку характерно кілька парадоксів: по-перше, банк неминуче змушений використовувати різномірний софт, як власної, так і зовнішньої розробки; по-друге, у банку в будь-якому випадку залишається великий обсяг неструктурованої та некерованої інформації; по-третє, фінансові інститути стикаються сьогодні з «автоматизацією автоматизації»; по-четверте, непрозорість ІТ-проектів.

Фінансова криза спонукала фінансово-кредитні установи до перебудови свого бізнесу. Зменшення прибутковості змушує їх знижувати активність розвитку, згортати одні напрями, реформувати й розширювати інші, що негативно впливає на формування грошових потоків банків. На тлі скорочення

бюджетів та чисельності персоналу посилюються вимоги до якості ІТ-супроводу всіх служб банку: бізнес-підрозділів, фінансових служб і менеджменту. ІТ-службам необхідно швидко реагувати на зміну бізнес-стратегії та організаційні перебудови банку, оперативно відповідати на зростання вимог до якості й швидкості надання інформації для прийняття рішень [48, с. 61].

На наш погляд, однією із технологій, що повинна входити в комплекс інструментів антикризового банківського управління, невід'ємною складовою якого є управління грошовими потоками, є системи управління ефективністю бізнесу (*Business Performance Management, BPM*).

Концепція управління *Business Performance Management* була розроблена зарубіжними економістами [49] на початку 90-х років ХХ ст. Під *BPM* слід розуміти набір інтегрованих, замкнутих аналітичних та управлінських процесів, підтримуваних відповідними технологіями, що допомагають здійснювати як фінансову, так і оперативну діяльність, при цьому «процеси» – це методологічна складова визначення, «технології» – інформаційна. Реалізацією вирішення цих проблем є ядро *BPM*. Її практичне використання показує, що споживачі *BPM* для розширення методичних можливостей цієї системи доповнюють ядро з такими процесами управління, як підготовка звітності для регулюючих органів, фінансовий аналіз тощо. Відтак *BPM*-система виходить «за межі» фінансової сфери й починає працювати в маркетингу, управлінні персоналом та ін. [49]. Нині модель *BPM* охоплює комплекс методик управління компанією і з'єднує управлінські процеси на стратегічному й операційному рівнях (рис. 2.12).

Як видно з рис. 2.12, архітектура для інформаційної підтримки моделі *BPM* складається із трьох етапів.

Перший рівень – це управління даними, яке забезпечується програмними компонентами для отримання інформації, її очищення та зберігання. До програмних продуктів, що виконують ці функції, належать СУБД (*Система управління банківською діяльністю*), засоби створення сховищ даних

(DataWarehouse), інструменти для консолідації даних (Extract, Transfer, Load, ETL) та інтеграції додатків (Enterprise Application Integration, EAI). За допомогою засобів ETL і EAI у сховище із заданою періодичністю надходять інформаційні потоки з операційних систем організації (АБС, ERP, CRM та ін.), у тому числі із віддалених підрозділів.

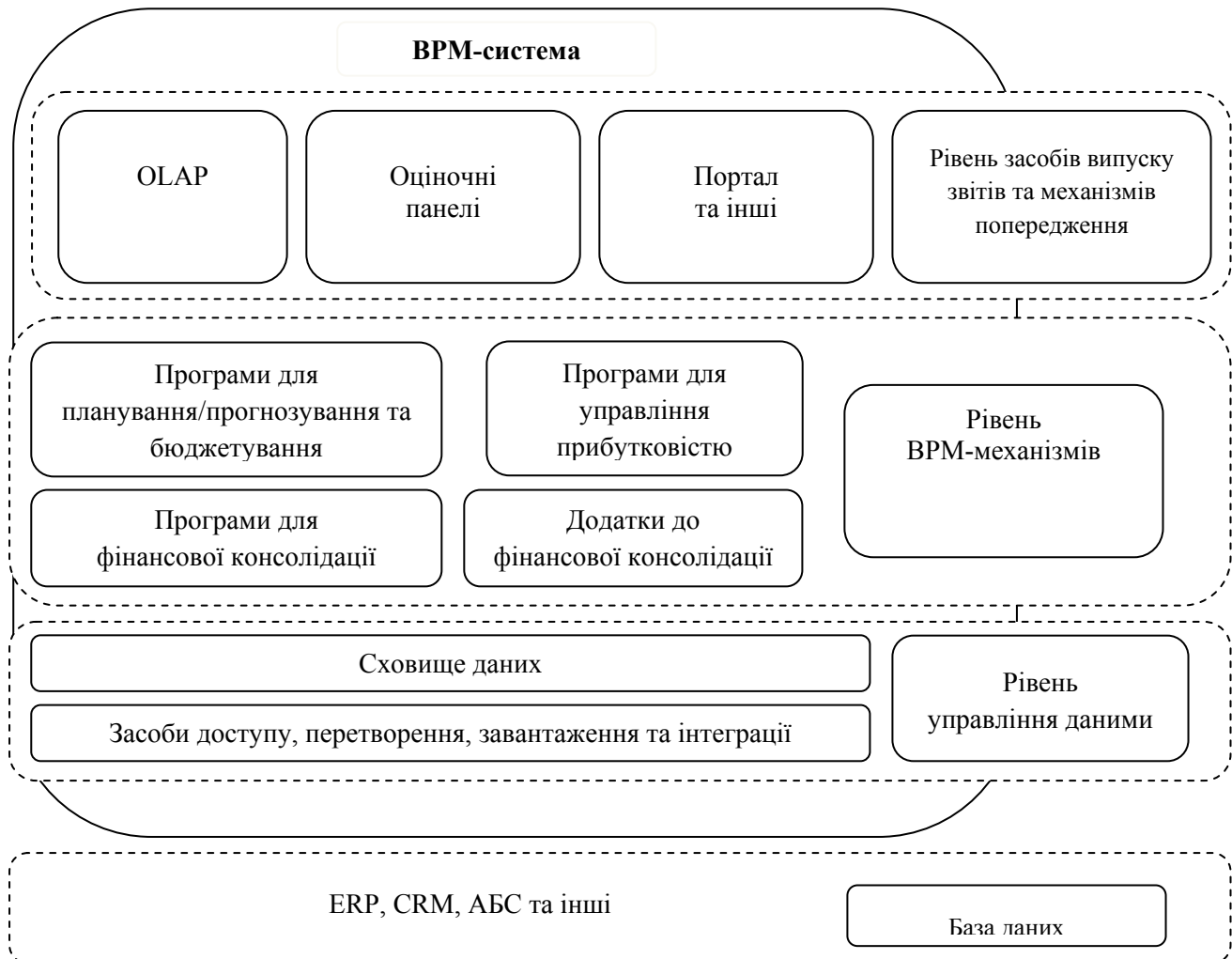

Рис. 2.12. Архітектура BPM Джерело: [38]

До другого рівня відносяться *BPM*-механізми – комплекс спеціалізованих програм та інструментів для підтримки *BPM*-процесів. Зазвичай *BPM*-системи підтримують програми для планування/прогнозування та бюджетування, управління прибутковістю, управління грошовими потоками тощо, складання фінансової та обов’язкової звітності й фінансової консолідації. Аналітики *IDC* звертають увагу на те, що всі додатки повинні бути узгодженими, а в

рекомендаціях *Gartner* зазначено, що додатки мають бути узгодженими на основі фінансової моделі організації «для бюджетування, планування і прогнозування балансу, звіту про прибутки та збитки і звіту про рух грошових засобів».

Третій рівень – це засоби випуску звітів і механізмів попередження, призначені для контролю, аналізу та випуску звітів на всіх етапах управлінського циклу, а також для своєчасного оповіщення відповідальних співробітників про факти або загрози настання небажаних подій. Для цього найчастіше використовують оціночні панелі, інструменти оперативної аналітичної обробки даних (*On-line Analytical Processing, OLAP*), кошти для виконання запитів і побудови звітів (*Query and Reporting Tools, Q & R*), портали та ін. [50].

Отже, інфраструктура *BPM* з'єднує інструментальні технології *Business Intelligence (BI)* і прикладні механізми *BPM* для автоматизації процесів управління, які узгоджені на основі єдиної методичної моделі фінансового управління банком. Зазвичай кожен ІТ-компонент *BPM* представлений у вигляді окремого програмного пакету, що входить до складу інтегрованої *BPM*-платформи.

Як вказує *BPM Standards Group*, «... *BPM* дозволяє керівництву визначати стратегічні завдання, а потім управляти діяльністю компанії відповідно до цих стратегічних завдань» [51]. Таким чином встановлюється зв'язок між «успішними результатами компанії» із процесом цільового управління її діяльністю, що забезпечується автоматизацією процесів встановлення та досягнення цілей ефективності бізнесу.

Система *KPI (Key Performance Indicators* – ключеві показники ефективності) та їх цільових значень, що розробляється в рамках моделі *BPM*, робить бізнес-стратегію доступною для всіх учасників процесу управління. Декомпозиція *KPI* з корпоративного рівня до підрозділів, бізнес-напрямів, продуктів і послуг, клієнтів та інше, формує всередині компанії прозору ієрархічну систему завдань і зон відповідальності за кінцеві

результати. Систематичне відстеження стану *KPI* сприяє тому, щоб процес досягнення генеральних цілей компанії проходив під контролем, а внесок у нього кожного співробітника можна було оцінити. Застосування такої системи дозволяє усунути невідповідність між корпоративною стратегією та методами управління на різних рівнях організації. Ключові *BPM*-процеси, в тому числі фінансові, оперативного планування, консолідації та звітності, моделювання, аналізу і моніторингу *KPI*, пов'язані із корпоративною стратегією, – резюмує *BPM Standards Group*. Отже, фактично у концепції *BPM* об'єднано управлінські процеси та технології, які можуть застосовуватися відокремлено для вирішення локальних завдань підрозділів компанії. У результаті на основі єдиної моделі даних створюється цілісна інфраструктура, що підтримує узгоджене стратегічне й оперативне управління грошовими потоками, – найважливіший елемент фінансової політики банківської установи, який пронизує всю систему управління банком. Саме цим комплексний підхід до автоматизації управління корпоративною ефективністю відрізняється від ізольованого вирішення окремих управлінських завдань.

Як свідчить статистика, у 2005–2008 рр. на базі вітчизняних продуктів в українських банках було створено понад 75% усіх *BPM*-систем, з них 60% – на базі ПО *Intersoft Lab*, а в умовах економічної нестабільності позиції українських і російських постачальників зазначених продуктів лише зміцняться [51].

Слід відзначити, що у 2008 році *BPM* були висунуті на роль технологій, які залишаються серед критично важливих навіть в умовах економічної нестабільності й «режиму економії» ІТ-бюджетів.

Після фінансової кризи перед управлінням грошовими потоками будь-якого банку постали такі пріоритетні завдання: контроль витрат і управління прибутковістю;/ контроль ліквідності та управління ризиками; чітке виконання нормативних вимог, перш за все підготовка звітності для НБУ.

Зазначені завдання, як випливає із вищесказаного, вирішуються за допомогою програмного забезпечення (ПО) класу *BPM*. Однак, виходячи із цілей економії фінансових і людських ресурсів, програмне забезпечення

розгортають поетапно, прагнучи протягом обмеженого терміну (найчастіше півроку) досягти результатів та отримати переваги для бізнесу. За даними компанії *BPII Partners*, у 2008 році представники різних галузей економіки в усьому світі на першому етапі впровадження *BPM*-рішень найчастіше обирали програми для бюджетування, планування й прогнозування – це і є автоматизація контролінгу та скорочення витрат.

А вже 2009 рік показав зростання попиту на вирішення локальної задачі планування бюджету адміністративно-господарських витрат (АХР) і контролю платежів за затвердженим бюджетом для банків.

Сьогодні програмні продукти для планування та контролю кошторису АХР існують тільки у складі *BPM*-пакетів вітчизняних постачальників. Проекти їх упровадження в банках не тривалі – від трьох до шести місяців і вимагають лише мінімальної інтеграції з АБС (*Автоматизовані банківські системи*). Але серед українських банків є й такі, що намагалися розробити програми для ведення кошторису на *BPM*-платформах іноземних постачальників. На такий проект потрібно не менш як 18–20 місяців.

До найбільш затребуваних в умовах післякризового періоду можна віднести три прикладні задачі *BPM* – випуск звітності для регуляторів, управління прибутковістю і контроль кошторису господарських витрат. Поряд із цими технологіями, банки виявляють інтерес до технологій управління ризиками. Однак швидкого початку нових проектів у сфері ризик-менеджменту поки не очікується. Досвіду автоматизації управління ризиками майже немає, а активне обговорення проблем ризик-менеджменту, що тривало кілька років, не призвело до великої кількості нових проектів, що свідчить про незрілість відповідної методичної та ІТ-бази. Фінансова криза стала стимулом до розвитку механізмів ідентифікації, оцінки і контролю ризиків у банківських установах.

Таким чином, є всі підстави вважати що к основним критеріям вибору, на яких повинні зосередити увагу українські банки при оцінці *BPM*-систем від різних постачальників слід віднести: широту функціональності та глибину галузевої експертизи; можливість інтеграції в ІТ-інфраструктуру; відповідність

інформаційного комплексу ІТ-стратегії банку; простоту використання; компетенцію консультантів, які залучаються до проекту з автоматизації управління ефективністю бізнесу [50].

На сучасному етапі в Україні активно розглядаються питання щодо реформування фінансового сектору і насамперед банківської сфери. Розвиток інформаційних технологій та їх якісний вплив на грошові потоки дадуть змогу забезпечити зростання і конкурентоспроможність сучасного банку.

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Державне регулювання банківської діяльності в контексті ідей економічної теорії

Призначення економіки полягає у виробництві такої кількості товарів і послуг, яких достатньо для задоволення потреб суспільства на відповідному етапі його розвитку. В основі кожного історичного способу господарювання лежить система ідей про те хто і як виробляє, розподіляє і споживає товари. Базові відмінності в системах ідей стосуються наявності та верховенства видів власності, ступеня розвитку товарно-грошових відносин і ролі держави в економічній системі господарювання.

Ринкова економіка як певна історична форма і система господарювання заснована на економічній відособленості суб'єктів господарювання з притаманною їм свободою вибору способів реалізації своїх економічних інтересів. Ринкове саморегулювання економіки здійснюється за допомогою вільної конкуренції та вільного ціноутворення, повної свободи економічної діяльності господарських суб'єктів. Суть цього процесу полягає в тому, що внаслідок внутрішньогалузевої та міжгалузевої конкуренції відбувається стихійне переливання капіталу і праці, здійснюються структурні зрушення в економіці, встановлюються пропорції між сферами і галузями народного господарства тощо.

У ринковій економіці державі належить другорядна роль. Держава виконує лише ті функції, які не в змозі виконати окремий суб'єкт господарювання: організація громадського порядку, забезпечення національної оборони, здійснення обов'язкового шкільного навчання, будівництво деяких громадських споруд (доріг, мостів тощо) тощо. Така система суспільних

відносин описується в рамках ліберальної ідеології як теорія класичної ринкової економіки, де державі відводилася роль «нічного сторожа».

Використання свободи господарської діяльності може призвести до негативних наслідків для суспільства – змова суб'єктів господарювання або монопольне становище окремих суб'єктів для підвищення цін на товари в цілях необмеженого зростання і привласнення прибутку. Обмежувачем і регулятором приватних інтересів є в деякій мірі конкуренція. Завдяки конкуренції досягається економічна рівновага, тобто попит і пропозиція вирівнюються, що призводить до саморегулювання економіки.

З плином часу на практиці проявилися причини неповної спроможності ринкового саморегулювання:

- підвищення якості робочої сили (рівня освіти, кваліфікації, потреб) і її самосвідомості призвело до необхідності перерозподілу доходів через державні структури; підвищення якості життя змушує державу витратити величезні кошти на розвиток у загальнонаціональному масштабі освіти, охорони здоров'я, пенсійне забезпечення тощо;
- загроза екологічної кризи і нездатність ринкової економіки враховувати екологічний фактор (його неможливо виразити в ринковій ціні, і, отже, відсутні внутрішні мотиви, які б стимулювали підприємців берегти природу і не наносити своєю діяльністю шкоди навколишньому середовищу) зажадали державного регулювання заходів з охорони навколишнього середовища;
- нерівномірний розвиток окремих регіонів кожної країни призвело до необхідності введення податкових та інших пільг для відносного вирівнювання рівня життя;
- необхідність забезпечення зайнятості населення в умовах швидких змін в економіці під впливом науково-технічного прогресу призвели до величезних державних витрат на перекваліфікацію робочої сили та виплати допоміг по безробіттю;
- розвиток науки призвело до необхідності державного регулювання фундаментальних наукових досліджень;

- ускладнення відносин власності і поява різних її форм зажадало юридично розгалуженого державного регулювання реєстрації та розгляду виникаючих конфліктів між власниками;
- нездатність забезпечити економіку необхідною кількістю грошей зажадало проведення єдиної грошово-кредитної політики через центральний банк держави;
- схильність ринкової економіки кризам, вихід з яких без державного втручання займав тривалі періоди часу (стихійне коливання попиту та пропозиції, переливу капіталу і праці вимагає тривалого часу для усунення диспропорцій).

Внаслідок цих та інших причин теорія класичної ринкової економіки зазнала суттєвих змін і виникла теорія соціального ринкового господарства. Дана концепція вважає, що перед сучасною державою виникла принципово нова громадська завдання – забезпечити поєднання свободи кожного члена суспільства в споживанні зі свободою підприємця виробляти і продавати товари, що відповідають попиту, що вимагає поєднання вільної конкуренції з активною роллю держави в господарському житті суспільства. Концепція соціального ринкового господарства заснована на поєднанні ринкового і соціального принципів – завдяки конкуренції досягається встановлення ефективного господарського порядку, який веде до зростання рівня продуктивності праці і підвищенню рівня заробітної в рамках встановленого державою набору правил господарської діяльності. Іншими словами, дана концепція заснована на ідеї оптимального поєднання ринкової економіки та централізованого регулювання з боку держави, що надає сучасній економіці форму економічної організації ринкового типу в умовах державного регулювання та системою соціального захисту населення.

Поряд з концепцією соціального ринкового господарства існує теорія змішаної економіки. Якщо теорія соціального ринкового господарства заснована на визнанні пріоритету приватної власності, то теорія змішаної економіки заснована на необхідності оптимального поєднання приватної та

державної власності. Крім того, теорія соціального ринкового господарства постулює соціальну спрямованість економіки за рахунок зростання виробництва, а вдосконалення розподілу для неї є вторинним; теорія змішаної економіки головною функцією «держави добробуту» вважає саме перерозподіл виробленого доходу і тих чи інших форм державного планування.

На практиці з'єднання приватної та державної форм власності, плану і ринку призвело до появи поняття «змішана економіка», різні форми або моделі якої переважають в сучасній економіці. У теорії розрізняють два основні варіанти даної моделі економіки (реалізація кожного варіанту залежить від особливостей економічного, соціального, політичного, національного, історичного розвитку тієї чи іншої країни, тобто практична реалізація кожного варіанту набуває свої особливі національні ознаки):

1. Консервативний варіант змішаної економіки передбачає обмежене втручання держави в макроекономічні процеси з метою створення сприятливих умов для розвитку приватного сектора, ринкових важелів саморегулювання економіки (Л. Мізес [17, 18], Ф. Хаєк [26, 27], М. Фрідман [24, 25] та інші).
2. Ліберальний варіант змішаної економіки вважає за необхідне інституційні та соціальні реформи, раціональну взаємодію приватного і державного секторів, впровадження системи національного планування, підпорядкування приватного сектора інтересам розвитку суспільства, здійснення поступової соціалізації економіки (Дж. Гелбрейт [3], Р. Хайлбронер [28] та інші).

Свій варіант розвитку моделі змішаної економіки представлено в рамках теорії Дж. М. Кейнса [12], який розробив концепцію безпосереднього втручання держави в макроекономічні процеси з використанням ринкових методів: державна власність, організація громадських робіт, надання субсидій приватним компаніям тощо.

Модель змішаної економіки розвивалася і за рахунок нових елементів концепції неокласичного синтезу. Дана концепція поєднала раціональні аспекти теорії ціноутворення і розподілу доходів в межах неокласичного напрямку з положеннями теорії макроекономічної рівноваги та зростання національного

доходу в рамках кейнсіанського напрямку (П. Самуельсон [22], Дж. Хікс [30, 31], Е. Хансен [29]). Неокласичний синтез вважав необхідним державне втручання в економіку за допомогою використання різних методів антициклічного регулювання – регулювання сукупного попиту з метою досягнення загальної рівноваги економічної системи, тобто її збалансованості на макроекономічному та мікроекономічному рівнях. В якості головних умов досягнення такої рівноваги розглядалися рівність інвестицій і заощаджень, а також попиту на ліквідність і грошової маси.

Циклічність розвитку ринкової економіки («Діловий цикл – цикл, при якому періоди зростання реального обсягу виробництва чергуються з падінням реального обсягу виробництва, що супроводжується високим безробіттям» [5, с. 240]) ставить різні завдання щодо державного втручання в її функціонування. Н.С. Костюченко формулює завдання держави в різних фазах економічного циклу таким чином: «Місце держави в економіці характеризується співвідношенням витрат до держбюджету і ВВП (бюджетним навантаженням), а також співвідношенням податкових надходжень до бюджету і ВВП (податковим навантаженням). Чим вище ці співвідношення, тим більшу роль відіграє держава в економіці. Скорочення ролі держави в економіці – одна з найважливіших умов становлення ринкових відносин. Разом з тим в періоди криз підвищення ролі держави неминуче» [14, с. 89].

Практичні умови розвитку економічної системи ринкового способу виробництва обумовлені тим, що в межах даної системи здійснювалося поступовий або еволюційний, одночасний розвиток багатьох форм власності, які в конкурентній боротьбі відстоювали своє право на існування. Реальна різноманітність форм власності знайшла своє відображення в поглядах різних напрямів і шкіл економічної теорії. При цьому практичні рекомендації однієї школи піддавалися ретельній експертизі вчених, які представляли інший напрямок або школу. Тому економічна політика країн з розвиненим ринком спиралася, як правило, на дію об'єктивних економічних законів, хоча, нерідко, і не повністю осмислених. У цих країнах внаслідок тривалої еволюції політичної

системи, усталених демократичних традицій відбувалося посилення або ослаблення тенденції до державного регулювання економіки, але при цьому загальна модель змішаної економіки поступово збагачувалася новими подробицями, які враховують національні особливості кожної країни.

Економічні теорії, що розглядають загальні умови функціонування ринкової форми економіки, в явному або неявному вигляді припускають наявність особливого інтересу до підприємницької діяльності з боку окремих індивідів. Чи будуть підприємницькі інтереси саморегулюватися, чи буде їх, більшою чи меншою мірою, регулювати держава? Це питання стосується макроекономічної політики, як теоретичного поняття, та економічної політики кожної держави окремо, як практичної діяльності. Яку б форму ні придбала економічна політика окремої держави, відсутні сумніви у тому, що розвиток суспільства та його економіки відбивається на процесах пов'язаних з основною господарською одиницею економічної діяльності – комерційним підприємством.

П. Друкер так формулює з цього приводу свою думку: «... будь-яке комерційне підприємство є породженням свого суспільства та економіки. Суспільство і економіка можуть буквально за день знищити будь-яку фірму. Будь-яка фірма існує лише з мовчазної згоди суспільства яке її породило і лише до тих пір, поки суспільство і економіка вважають, що вона займається необхідної, корисної та продуктивної діяльністю» [6, с. 58].

Дзюблюк О.В. і Малахова О.Л. визначають підприємницьку діяльність таким чином: «... підприємницька діяльність – це сукупність дій суб'єктів господарювання, спрямованих на створення матеріальних цінностей и надання послуг з метою отримання прибутку, результатом чого є неперервність розширеного відтворення» [4, с. 15]. З наведеного визначення випливає загальнопоширене розуміння особливого інтересу до підприємницької діяльності як націленості на кінцевий результат – прибуток.

Поява корпоративної форми комерційного підприємства, в якій присутні як великі, так і дрібні акціонери, виявило нову грань підприємницької

діяльності і поставило під питання теоретичне формулювання мети діяльності підприємства – отримання прибутку, достатнього прибутку або максимально можливого прибутку.

Дж. М. Кейнс ще в першій половині ХХ століття сформулював це таким чином: «Один з найбільш цікавих зрушень останніх років, що залишився, однак, непоміченим, полягає в тому, що великі підприємства самі прагнуть до усупільнення. Це відбувається в міру зростання великих інститутів: залізниць, підприємств міського господарства, а також великих банків або страхових компаній, де акціонери майже зовсім відсторонені від управління, в результаті чого їх безпосередня особиста зацікавленість збільшенні прибутку відходить на другий план. На цій стадії менеджмент керується швидше міркуваннями стабільності та репутації фірми, ніж прагненням максимізації прибутку акціонерів. Акціонери повинні задовольнятися прийнятними дивідендами; але якщо це забезпечується, безпосередня мета менеджменту часто полягає в тому, щоб уникати критики з боку суспільства і клієнтів концерну. Адже саме великі масштаби або полумонополістичне становище організації привертають до неї увагу суспільства і робить її вразливою для публічної критики» [11, с. 275]. Іншими словами, поділ питань власності на підприємство та управління їм призвело до розуміння того факту, що керуючі мають безліч цілей і отримання деякого обсягу прибутку є тільки однією з них.

Особливе місце в рамках економічної теорії та практики займають питання, пов'язані з грошово-кредитним ринком і банківською системою. Під банківською системою, зазвичай, розуміють сукупність учасників грошово-кредитного ринку, що діють в рамках спільної грошово-кредитної системи, – універсальних і спеціалізованих комерційних банків, які проводять депозитні, кредитні та розрахунково-касові операції. Банківські системи розвинених країн і країн з ринковою формою економіки мають як спільні риси, пов'язані із загальним напрямком розвитку економіки, так і риси специфічні, пов'язані з особливостями еволюції національних економік і національних грошово-кредитних систем.

Загальними ознаками побудови банківських систем є наступні:

1. дворівневий характер банківських систем: перший рівень – центральний банк, другий рівень – комерційні банки, які безпосередньо надають економічним суб'єктам банківські послуги;
2. форми і методи регулювання банківської діяльності та грошово-кредитної сфери в цілому: ліцензування, операції центральних банків на грошовому ринку, уніфікація форм розрахунків тощо;
3. система нагляду за діяльністю комерційних банків. Зазвичай виділяють три типи організації банківського нагляду, що відрізняються способами організації і роллю центральних банків:
 - країни, в яких нагляд здійснює центральний банк;
 - країни, в яких нагляд здійснюють інші органи, яким держава делегувала ці повноваження;
 - країни, в яких нагляд здійснюють центральний банк спільно з іншими органами державного управління.

С.Р. Моїсеєв визначає державну політику у сфері грошово-кредитних відносин і її провідника таким чином: «Грошово-кредитна політика являє собою один з напрямків державної політики регулювання економіки. Об'єктами грошово-кредитної політики виступають попит і пропозиція на грошовому ринку, що змінюються в результаті дій грошової влади, приватних банків і небанківських організацій. Предметами грошово-кредитної політики центрального банку є ключові економічні величини, що характеризують рівновагу на грошовому ринку: пропозиція грошей, процентна ставка, валютний курс, оборот торгів, обсяг ліквідних ресурсів та інші. До суб'єктів грошово-кредитної політики, або економічним агентам, з якими центральний банк взаємодіє, належать банки та інші фінансові інститути, що беруть участь в роботі фінансової системи. Провідником грошово-кредитної політики держави, або регулятором, є центральний банк... » [20, с. 21].

Таким чином, центральний банк представляє собою національну (зазвичай, державну) фінансово-банківську установу, що формує основні

аспекти національної грошово-кредитної системи та здійснює контроль над нею. Держава, як правило, формулює основні цілі діяльності центрального банку країни таким чином: забезпечення стійкості національної валюти; зміцнення національної банківської системи; забезпечення ефективного і безперебійного функціонування платіжної системи країни та системи міжнародних платежів.

Для реалізації основних цілей держава, зазвичай, наділяє центральний банк наступними функціями: розроблення і проведення державної грошово-кредитної політики; монопольна емісія готівкових грошових знаків; ведення кореспондентських рахунків комерційних банків і встановлення правил здійснення розрахунків на території країни; кредитор в останній інстанції для комерційних банків, який визначає порядок їх рефінансування; здійснення ліцензування комерційних банків і нагляду за їх діяльністю; визначення правил проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку та звітності для банків; встановлення правил валютного регулювання і валютного контролю, а також визначення порядку здійснення розрахунків з нерезидентами в рамках експортно-імпортних і кредитно-інвестиційних операцій; ведення бюджетних рахунків уряду країни; зберігання державних золотовалютних резервів і управління ними; аналіз стану грошово-кредитної системи; складання звітів і прогнозів платіжного балансу країни, стану економіки, валютно-фінансових відносин; збір, систематизація, аналіз та публікація статистичних даних в області грошово-кредитних відносин тощо.

Разом з тим, процеси, що протікають у світовій фінансово-кредитній системі, ставлять нові питання в частині організації банківської системи.

Вешкін Ю.Г. і Авагян Г.Л. вважають: «На сучасному етапі розвитку ринкової економіки питання про структуру банківської системи встає знову – в теоретичних дискусіях з 1988 р., в роботах ряду економістів (Лоуренса Уайта, Джона Селджіна). Проте зміни в системі банківського нагляду Великобританії та Японії (1998 р.), Німеччині (2002 р.), утворення зони євро і Європейського центрального банку, наростаючі з 1980-х років процеси глобалізації,

дерегулювання фінансових ринків свідчать про нинішнє «розмиванні» традиційної дворівневої банківської системи.

Більше того, завдання управління темпами інфляції, грошовим обігом, забезпечення стійкості національної валюти неможливо вирішити в рамках тільки банківської сфери та регулювання тільки банківської діяльності: на фінансових ринках оперує величезне число різних фінансових компаній, фондів, асоціацій тощо, які займаються традиційно банківськими операціями, але знаходяться поза сферою контролю центральних банків і ними не регулюються. У результаті, чим вище рівень розвитку та диверсифікації фінансових ринків, тим нижче ефективність дій центрального банку» [2, с. 16].

Міллер Р.Л. і Ван-Хуз Д.Д. підкреслюють своє бачення процесів змін, які відбуваються в банківській системі під впливом сек'юритизації активів:

«... останнім часом на ринку збільшується частка цінних паперів, забезпечених активами. Особливий внесок у цей процес внесли комерційні банки та деякі інші депозитні установи через так звану сек'юритизацію активів (asset securitization). Сек'юритизація активів – процес, за допомогою якого депозитні установи не явно продають свої активи, що є окремо неліквідними, концентруючи їх у пули (pools), або групи, які використовуються для забезпечення цінних паперів, продаваних ними на фінансових ринках. У свою чергу ці цінні папери, що продаються депозитними установами, можуть відрізнитися від пулів активів, які їх забезпечують, за розміром відсоткової ставки, вартості і терміну погашення...

Деякі експерти вважають, що подібна тенденція до сек'юритизації активів депозитних установ відображає істотну зміну функцій банків. У минулому головною функцією депозитних установ було те, що вони брали на себе процентний ризик і контролювали зміни процентних ставок за активами і пасивами балансу. Саме на різниці в процентних ставках за активами і пасивами банки і заробляли собі на хліб з маслом. В даний час багато аналітиків вважають, що сек'юритизація активів депозитних установ свідчить про передачу цієї функції іншим типам фінансових установ та іншим ринкам.

Вони вважають, що в даний час основна спеціалізація депозитних установ – видача позик і обслуговування депозитів, а процентний ризик несуть інші менш «обережні» фінансові установи» [19, с. 221].

Синельникова-Мурильова Є.В. відзначає ще один аспект, пов'язаний з змінами, що відбуваються у сфері грошово-кредитних відносин: «Сила центрального банку полягає в тому, що він володіє монопольним контролем над грошовою базою. Однак влада центрального банку заснована не тільки на монопольному праві емітувати гроші і впливати на грошову базу, а й на існуванні суспільного попиту на ці гроші. Взагалі кажучи, центральний банк може впливати на відсоток за допомогою різних заяв, виходячи з яких агенти будуть будувати свої очікування щодо політики банку. Однак у цьому випадку центральний банк дійсно повинен мати можливість вплинути на відсоток, інакше політика оголошень не принесе жодних результатів. Таким чином, для того щоб політика центрального банку була ефективною, а ціни – стабільними, повинен існувати стійкий попит на грошову базу. Аналіз попиту на готівкові гроші показує, що в останні роки з'явилася величезна кількість заміників готівкових грошей, які дозволяють переводити кошти без прямого використання фінансових інститутів. Ці кошти платежів є субститутами саме готівкових грошей, оскільки зазвичай використовуються для вчинення маленьких і середніх угод. Крім того, нові засоби платежів володіють перевагами в порівнянні з готівкою: вони більш гігієнічні і зручні у використанні, а витрати по них нижче, ніж за чеками. І в довершення всього по них може виплачуватися відсоток. У той же час нові засоби платежів на відміну від готівки не є анонімними, а згідно, наприклад, з оцінками Рогова (Rogoff, 1998), половина готівкових грошей у країнах ОЕСР знаходиться на руках у агентів підпільного ринку. При цьому пред'явлення ними попиту на готівкові гроші залежить від податкової політики держави та можливої легалізації незаконного бізнесу. У разі якщо легальний попит на готівку впаде, то і нелегальний попит на готівкові гроші впаде: їх буде ніде витратити, оскільки майже ніхто не буде приймати такі гроші» [23, с. 58].

Дії центрального банку (в рамках дворівневої банківської системи) у напрямку регулювання діяльності комерційних банків, ставить питання про ступінь цього регулювання та його вплив на ефективність діяльності банківської системи. Оскільки регулювання і конкуренція діють в діаметрально протилежних напрямках, то кожна держава і його центральний банк вирішують практичну індивідуальну завдання – підсилити регулювання і підвищити надійність (ліквідність) банківської системи або знизити рівень регулювання за рахунок посилення конкуренції та підвищити ефективність (прибутковість) банків?

Теоретичний відповідь на це питання сформульовано в роботі Міллера Р.Л. і Ван-Хуза Д.Д.: «Існує три основні концепції поведінки органів регулювання банківської діяльності. Це теорія суспільних інтересів, теорія «зрощення» і теорія суспільного вибору.

Теорія суспільних інтересів. Однією з перших концепцій регулювання була теорія суспільних інтересів... Відповідно до неї регулюючі органи діють на благо всього суспільства, тобто їх чиновники призначаються легітимно обраними законодавцями і регулюючі органи приймають рішення, керуючись інтересами суспільства. Саме ця теорія виступає на підтримку підстави незалежних регулюючих органів, таких, як різні комісії, що стежать за дотриманням суспільних інтересів. Якщо ринкові механізми не працюють, то, як стверджують прихильники цієї теорії, регулюючі органи втручаються і роблять те, що найкраще задовольняє інтересам і споживачів, і фірм...

Теорія «зрощення». Практика показала, що часто регулюючі органи швидше переслідували свої інтереси замість інтересів суспільства в цілому. Прихильники цієї точки зору, званої зазвичай теорією «зрощення»..., автором якої вважається лауреат Нобелівської премії Джордж Стіглер..., стверджують, що суспільству в цілому не вигідно таке регулювання. Замість цього вигоду отримують об'єкти регулювання. Збитки ж зазвичай несуть споживачі їхньої продукції...

Теорія суспільного вибору. Прихильники теорії суспільного вибору... розглядають концепції суспільних інтересів і «зрощення» в якості крайніх випадків. Як вони вважають, перед регулюючими органами виникають альтернативи. За інших рівних умов, може, вони б і робили те, що найкраще для суспільства в цілому, але, на жаль, припущення «при інших рівних умовах» незастосовне до реального світу. З іншого боку, регулюючі органи будуть схильні зберігати ціни, пропоновані регульованими фірмами, на досить низькому рівні для вигоди споживачів даної продукції, які будуть задоволені, що позначиться на їх відношенні до регулюючих органів і політикам. Останні, у свою чергу, мають можливість повторно призначати членів органів нагляду і підвищувати їм заробітну плату. Разом з тим невисокі ціни можуть означати низький прибуток для фірм, що постачають даний вид продукції на ринок. Це, зрештою, може призвести до відходу з ринку даних фірм, так що послуги членів регулюючих органів можуть не знадобитися в майбутньому. Отже, вони не в змозі зробити так, щоб «і вовки виявилися ситі, і вівці цілі». У будь-якому випадку регулюючі органи щось набувають і щось втрачають.

У результаті органи нагляду зазвичай регулюють ринок таким чином, щоб дозволити фірмам отримувати прибуток дещо вище за рівень ринку досконалої конкуренції, але трохи нижче рівня, що забезпечується встановленням монопольних цін. Отже, органи нагляду не будуть віддавати перевагу ні ринку досконалої конкуренції, ні ринку чистої монополії. Однак, таким чином, регулюючі органи дозволяють фірмам володіти, принаймні, частково, монопольною владою, тобто можливістю встановлювати монопольні ціни» [19, с. 267-268].

На практиці можна відзначити загальну тенденцію підвищеної уваги до стабільності на шкоду ефективності, яка спостерігається останнім часом. На думку авторів банківської енциклопедії:

«Світова фінансова криза, виявивши недоліки в існуючих системах фінансового регулювання, змусила шукати вихід із ситуації, що склалася на світовому фінансовому ринку, визначити основні напрямки дій щодо

підвищення стійкості банківських систем та уникнення криз, подібних нинішній. Це спричинило необхідність переосмислення принципів регулювання діяльності банків, а також потребу в розробленні та впровадженні нових підходів і методів оцінки системних ризиків, створенні контрциклічних норм достатності капіталу та формуванні резервів на покриття можливих збитків за позиками на періоди економічних підйомів і спадів.

Саме з цією метою Базельським комітетом з питань банківського нагляду було розроблено пакет реформ банківського регулювання, який отримав назву Базель III.

У грудні 2009 р. Базельський комітет представив для обговорення попередній варіант правил і вимог, викладених у документі Комітету «Покращення механізму Базеля II та перегляд механізму ринкових ризиків за Базелем II» нових міжнародних стандартів оцінки надійності банків, проте робота над вдосконаленням цього важливого документа триває дотепер.

Загальною метою реформи світової фінансової системи було підвищити стійкість банківської системи за рахунок збільшення ліквідних резервів та покращення якості капіталу. Посилене регулювання світової банківської системи, на думку представників Базельського комітету, мало убезпечити від повторення світових фінансових та економічних криз, подібних тій, яка сталася два роки тому. Автори чергових поправок до Базельської Угоди про капітал передбачають, що запропонований пакет змін дозволить суттєво посилити фінансовий стан банків та стримати банки від прийняття на себе надмірних ризиків» [1, с. 23-24].

Як зазначає Ларіонова І.В.: «... навіть за умови обрання органами нагляду політики надмірної регламентації банківської діяльності розраховувати на те, що такий підхід здатний забезпечити абсолютну безпеку і стабільність банківської системи, щонайменше, наївно. Не випадково останнім часом все більшу перевагу у системі заходів банківського нагляду віддається оцінці якості управління кредитними організаціями» [15, с. 7].

Загальний підхід центрального банку до регулювання комерційних банків визначається специфікою самої банківської діяльності. А. А. Лобанов і А. В. Чугунов вважають: «У процесі еволюції будь-якої банківської системи можна прослідити вплив двох різноспрямованих тенденцій: прагнення до найбільшої ефективності з боку учасників системи (в особі власників комерційних банків) і прагнення до найбільшій стабільності з боку суспільства в цілому (в особі держави). Стабільність функціонування є чи не головною вимогою, яка ставиться суспільством до банківської системи, що відрізняє її від будь-якої іншої галузі економіки. Спеціальне регулювання фінансово-банківського сектора з боку держави обумовлено як специфікою банківської справи, пов'язаної з виробництвом послуг особливого роду (трансформацією депозитів у позички, випуском інструментів ліквідності і накопиченням інформації про позичальників), так і різноманітними негативними наслідками, які банківські кризи несуть для національної економіки і соціальної стабільності.

Очевидно, що банки займають особливе місце серед інших спеціалізованих фінансових посередників чинності унікальною «подвійністю» виконуваних ними функцій: пасивної (залучення коштів вкладників) і активної (розміщення їх у позички). Банки мають справу з фінансовими контрактами (позиками і депозитами), які не можуть бути так само легко перепродані на ринку, як акції, облігації або інші цінні папери. Ліквідність останніх пояснюється їх «анонімністю» в тому сенсі, що особистість їх поточного власника не має значення для визначення їх ринкової ціни. У результаті банки, як правило, не мають можливості продати ці контракти на ринку і змушені залишати їх на балансі до закінчення терміну їх дії. Крім того, фінансові контракти, випущені фірмами-позичальниками (договори позики), зазвичай відрізняються за обсягу і терміну дії від контрактів, необхідних інвесторам (строкових депозитів або вкладів до запитання)» [32, с. 619].

Іванов В.А. вважає: «Трансформація ризиків, строків і розмірів вкладів є центральною функцією банків в народному господарстві» [10, с. 9].

Роуз П.С. вважає: «До найбільш важливих функцій банку слід віднести: кредитну та інвестиційну діяльність (кредитна функція), здійснення платежів за дорученням клієнтів при покупці ними товарів і послуг (платіжна функція), управління фінансовими активами та нерухомістю клієнтів (функція управління потоками готівки і трастова функція), надання допомоги клієнтам у інвестуванні та мобілізації коштів (функція брокера, інвестиційна та ощадна функції)» [21, с. 18].

Дзюблюк О.В. і Малахова О.Л. вважають: «Враховуючи вище викладене, найбільш оптимальним з нашої точки зору, є більш загальний підхід, згідно якого банки, в умовах ринкової економіки, виконують такі основні функції: посередництво в кредиті; посередництво у платежах; випуск кредитних грошей» [4, с. 47-48].

О. Костюк, М. Лін, Г. Омета виділяють наступні функції банківської системи: «1. Трансформаційна – зумовлена посередницькою місією банків. Мобілізуючи вільні кошти і передаючи їх різним суб'єктам, банки мають можливість їх трансформувати (змінювати) на різні строки, розміри, що зменшує фінансові ризики. 2. Функція створення грошей і регулювання грошової маси. 3. Функція забезпечення сталості банків та грошового ринку (стабілізаційна), яка проявляється у прийнятті ряду законів, що регламентують діяльність банків, у створенні механізму контролю та нагляду за діяльністю банків тощо» [7, с. 34].

Жарковская Є. П. вважає: «Виняткове значення банків визначається насамперед їх функціями в економіці, до яких традиційно відносяться:

- створення грошей. Кредитний механізм сприяє створенню безготівкових грошей в економіці. Центральний банк в прямому сенсі має право створення грошей у готівковій формі за допомогою їх емісії;
- розподільна функція. Вона проявляється в тому, що банки за допомогою депозитних і позичкових операцій сприяють перерозподілу ресурсів між суб'єктами економічних відносин. Так, тимчасово вільні ресурси спрямовуються туди, де вони затребувані й приносять економічну вигоду;

- розрахункова функція. В даний час банки беруть участь у виконанні практично всіх розрахунків між суб'єктами економічних відносин. Функціонування платіжної системи неможливо без банків. Банки не просто забезпечують розрахунки, а й здійснюють це максимально зручним і безпечним способом для клієнтів, пропонуючи різні форми і методи розрахунків (акредитиви, інкасо і т.п.);
- контрольна функція. Банки виконують ряд важливих функцій, пов'язаних з регулюванням економічних процесів і контролем за господарськими операціями. Через банківську систему відбувається регулювання ринкової економіки за допомогою проведення визначеної грошово-кредитної політики, здійснення емісійних операцій, а також за допомогою спеціальних методів банківського регулювання: облікової політики, обов'язкового резервування, валютного регулювання тощо;
- фінансове посередництво. Банки виступають посередниками між економічними суб'єктами і допомагають їм зорієнтуватися у величезному спектрі найскладніших фінансових послуг, наданих на сучасних ринках» [8, с. 9].

Особливості функціонування банків в умовах конкретних соціально-політичних реалій України відображені в поглядах Малахової О.Л. і її співавторів:

- «Власне банки, із-за нерозвиненості фондового ринку, в перехідній економіці є головними фінансовими посередниками, які покликані забезпечувати кредитами підприємницьку діяльність. Банк, функціонуючи в сфері обміну, активно впливає на всі стадії суспільного відтворення, на стан забезпечення підприємницької діяльності необхідними кредитними ресурсами» [4, с. 37].
- «Серед факторів, що впливають на діяльність комерційних банків в Україні, слід виділити: нерентабельність багатьох підприємств-клієнтів банку; інфляційні тенденції у грошово-кредитній сфері; нерозвиненість фондового ринку; значні коливання процентних ставок; неплатежі з боку клієнтів банку

та підприємств відносно один одного; порушення фінансового законодавства; відсутність повноцінної інформації про учасників ринку» [16, с. 6].

Костюк О.М. вважає: «Таким чином, у процесі формування національної школи корпоративного управління в банках слід спиратися на три складові:

1. Унікальну роль вкладників банку в його діяльності.
2. Роль центрального банку як регулятора корпоративних відносин у банківському секторі.
3. Особливу роль прозорості банківської діяльності, у тому числі в частині корпоративного управління» [13, с. 208].

Розуміння сутності банку з юридичної точки зору полягає в спеціальному переліку операцій, що відносяться до банківської діяльності та закріплених законодавством кожної країни. Відповідно до закону України «Про банки і банківську діяльність»: «банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків» [9]. У цьому сенсі життєвий цикл банку регулюється центральним банком, починаючи з процедури його створення до процедури реорганізації або ліквідації банку.

Ключовими ознаками сутності комерційного банку з економічної точки зору є його націленість на отримання прибутку в результаті виконання банківських функцій (загального вираження напрямів проведення операцій банку) і заборони на виконання інших небанківських функцій (виробництво, торгівля, страхування тощо). До числа основних функцій банку відносяться: функція посередника в платежах між економічними суб'єктами або функція розрахунково-касового обслуговування клієнтів банку; функція концентрації заощаджень економічних суб'єктів або ощадна функція; функція створення і знищення кредитних засобів обігу або кредитно-інвестиційна функція; функція трансформації заощаджень в кредити та інвестиції за термінами, обсягами і ризикам або трансформаційна функція.

Чинна нині модель комерційного банку спирається на загальну ідею устрою сучасної банківської системи. Ця ідея полягає в тому, що банківська діяльність можлива на умовах повного або часткового резервування. При повному («стовідсотковому») резервуванні банк повинен мати грошові резерви (високоліквідні активи – кошти в касі та на кореспондентських рахунках) рівні залученим депозитам або зобов'язанням в цілому. При частковому («не стовідсотковому») резервуванні банк повинен мати грошові резерви рівні якоїсь частини залучених депозитів або зобов'язань в цілому. Сучасна банківська система функціонує на умовах часткового резервування.

Долан Е.Дж. звертає увагу на теоретичне джерело основної спеціальної проблеми діяльності комерційного банку – проблеми співвідношення прибутковості і ліквідності: «Система часткового банківського резервного покриття постійно стикається з проблемою ліквідності, оскільки в цій ситуації банки володіють резервами, тільки частини своїх депозитів. Незважаючи на це банки з частковим резервним покриттям можуть успішно функціонувати, оскільки приплив готівкових грошей і резервів зазвичай компенсується відтоком готівки й резервів. Ланцюгова реакція банківських банкрутств, падіння цін на цінні папери, а також масове вилучення вкладів призводять до банківських криз. У разі одночасного банкрутства кількох банків починається масове вилучення депозитів, оскільки люди втрачають впевненість у безпеці своїх депозитів. Коли потім банки продають цінні папери для того, щоб отримати готівку, необхідні їм для виплати депозитів, ціни на цінні папери падають, викликаючи нову хвилю банкрутства банків»[5, с. 167].

Банківська дилема «ліквідність-прибутковість» полягає в наступному:

- Банк може бути абсолютно надійним, якщо просто зберігає всі залучені ним кошти у вигляді високоліквідних активів (каса і кореспондентські рахунки), але при цьому виникає практично повна відсутність прибутку як для банку, так і для його клієнтів. Банк стає просто надійним сховищем грошей.
- Банк може задіяти всі доступні йому ресурси (пасиви) для проведення активних операцій (кредитування та інвестування). Подібні дії можуть

принести значні прибутки даного банку, але він стає ліквідним, тому що буде надзвичайно важко ліквідувати активи (погасити кредити або продати інвестиції), щоб отримати грошові кошти, якщо вкладники вимагатимуть повернути суми грошей зі своїх рахунків.

Таким чином, без центрального банку, готового забезпечити купівлю цінних паперів у комерційних банків або рефінансування їх кредитів (для підтримування необхідної ліквідності як банківської системи в цілому, так і окремого комерційного банку в кризових умовах) теорія банківської справи є не повною і практично не застосовною в рамках повного економічного циклу. Отже, регулювання діяльності комерційних банків, як у звичайних умовах, так і в умовах кризи є об'єктивною необхідністю існуючої моделі банківської системи в умовах ринкової економіки.

Сучасний комерційний банк є підприємством особливого типу, тому що сутність його діяльності визначається як типовими уявленнями про відокремлений підприємстві (заснованому, як правило, на приватній власності), так і ступенем державного регулювання банківської діяльності.

Узагальнюючи вищевикладене та акцентуючи увагу на сучасні особливості банківської системи можна сформулювати такі основні теоретичні моменти сутності діяльності комерційного банку та його регулювання органами державної влади:

1. Ринкова економіка є переважною формою на сучасному етапі розвитку економіки. Сучасна ринкова економіка функціонує на основі змішаної власності та значного впливу держави (аж до його прямого втручання) на економічні процеси як макрорівня так і мікрорівня. Причини втручання держави в економічні процеси суспільного життя засновані на ідеї соціального ринкового господарства і нездатності ринкової економіки до саморегулювання в умовах значних криз, які в умовах глобалізації світової економіки відбуваються частіше і передаються з однієї країни в іншу.

2. У кожній країні рівень розвитку економіки впливає на відмінності у підходах до створення державної інфраструктури для розвитку ринкового господарства; підходи, що успішно застосовуються в розвинених країнах, вимагають адаптації та переосмислення для їх успішного застосування в країнах, що розвиваються (у тому числі, в Україні).
3. Основним елементом ринкової системи є підприємство. Економічна теорія і практика осмислили ідею про те, що підприємство функціонує до тих пір, поки задовольняє будь-які потреби суспільства. Посилення соціальної функції підприємства та відповідальності підприємства перед суспільством призвело до розуміння того, що сучасна економіка стала настільки великою, що основною формою (за часткою виробленого товару в економіці) стала корпоративна форма підприємства. Поява корпоративної форми підприємства і поділ питань власності на підприємство та управління їм призвело до розуміння того факту, що керуючі мають безліч цілей і отримання деякого обсягу прибутку є тільки однією з них.
4. Сучасна банківська система є дворівневою: центральний банк і комерційні банки. Основне завдання центрального банку країни полягає в проведенні грошово-кредитної політики, де значна роль належить комерційним банкам, здатним збільшувати грошову масу за допомогою грошово-кредитного мультиплікатора (грошово-кредитний мультиплікатор – є слідством сучасного устрою банківської системи, як системи часткового резервування). Внаслідок цього центральний банк регулює діяльність комерційних банків з метою забезпечення їх надійності. Форми і методи регулювання, як і цілі грошово-кредитної політики, залежать від рівня розвитку економіки та інфраструктури ринку.
5. Пропоноване в даній роботі розуміння сутності сучасного комерційного банку ґрунтується на наступних моментах:

- Банк є особливою формою ринкового підприємства внаслідок особливості устрою банківської системи і специфіки виконуваних функцій.
- Значимість комерційних банків в успішному функціонуванні економіки настільки велика, що неприпустимість зниження їх надійності (криза в окремих банках або в банківській системі в цілому веде до загальноекономічної кризи) вимагає державного регулювання банківської діяльності з боку центрального банку країни. Форми регулювання і ступінь їх застосування відрізняються для країн з різним рівнем розвитку і залежать від фаз економічного циклу.
- З точки зору вимог суспільства, банк (за своєю економічною сутністю) є фінансовим посередником, призначення якого полягає в забезпеченні економіки достатнім обсягом грошових коштів за рахунок концентрації коштів одних економічних суб'єктів і перерозподіл цих коштів іншим економічним суб'єктам допомогою виконання спеціальних функцій з метою одержання достатнього прибутку. До числа основних функцій банку відносяться: 1) функція посередника в платежах між економічними суб'єктами або функція розрахунково-касового обслуговування клієнтів банку; 2) функція концентрації заощаджень економічних суб'єктів або ощадна функція; 3) функція створення та знищення кредитних засобів обігу або кредитно-інвестиційна функція; 4) функція трансформації заощаджень в кредити та інвестиції за термінами, обсягами і ризикам або трансформаційна функція.
- З юридичної точки зору сутність комерційного банку полягає в тому, що він функціонує на підставі спеціальної ліцензії, що видається центральним банком, де визначені операції, які має право проводити банк, та визначено вимоги держави, які пред'являються до банку (наявність капіталу певного розміру, наявність матеріальних і технічних засобів, вимоги до кваліфікації співробітників і т.п.).

Таким чином, банк є формально самостійним комерційним підприємством, основною метою якого є отримання прибутку, і в теж час, існує

межа, що встановлюється державою, яка не подолавши яку, комерційне підприємство не може стати банком. У силу вищевикладених положень, діяльність комерційного банку регулюється центральним банком на всіх стадіях його життєвого циклу і циклу національної економіки. Інакше кажучи, можна сформулювати положення про те, що сучасний комерційний банк, по суті, являє собою форму державно-приватного партнерства, де ступінь приватних і державних інтересів знаходиться у взаємному протиріччі і ступінь вирішення цього протиріччя визначається в кожній країні по своєму і в залежності від ситуації в економіці.

3.2. Регламентация економічної сутності, функцій та завдань регулювання та нагляду банківської діяльності

Головною метою стратегічного розвитку банків в Україні є створення надійної, ефективної і прибуткової банківської системи, яка б максимально задовольняла вимоги та очікування клієнтів, інвесторів і була б стійкою до криз. Сьогодні тенденції розвитку банківської системи України вказують на те, що після періоду стрімкого розвитку вона перебуває у стані стагнації і пошуку ефективних шляхів подальшого розвитку.

Забезпечити стійке функціонування банків та виконання ними важливих суспільних функцій має постійний нагляд і контроль за їхньою діяльністю з боку держави. Нагляд має забезпечувати реалізацію на практиці стратегічних цілей грошово-кредитної політики держави.

Фінансова нестабільність окремого банку може призвести до вражаючих наслідків у всій банківській системі та економіці держави, що підтвердила фінансова криза 2008-2009 років. Тому діяльність банків має бути під постійним, дієвим та динамічним банківським наглядом.

Сьогоднішня банківська система після періоду бурхливого розвитку активних і пасивних операцій, системності банків (мережі філій у кожному

регіоні), входження на вітчизняний ринок іноземних банків, страхових компаній перебуває у стані стагнації та пошуку стратегій подальшого розвитку. Запровадження вимог Базеля III упродовж 2011-2019 років суттєво впливатиме на дальший розвиток банківської системи і принципів контролю за нею.

Водночас суспільство зацікавлене в тому, щоб у жодному разі не повторилася банківська криза 2008-2009 років (будь-якого характеру), щоб у банках не відбуватися нестабільні і непередбачувані процеси, які б супроводжувались обмеженням грошових взаємовідносин між банками, різким зменшенням прибутковості банківських установ, пропозиції грошей, зростанням відсоткових ставок за позиками, коли підвищується рівень інфляції та девальвації національної валюти, зазнають фінансових втрат (за банкрутства банку) безліч юридичних і фізичних осіб.

За цієї ситуації Національний банк України є, з одного боку, основним винуватцем допущення такої ситуації, а з другого - фінансовим джерелом відновлення довіри до банківської системи держави, що в обох випадках українцям не вигідно для нього.

Тому суспільна потреба в запобіганні банкрутствам є важливіша, ніж намагання акціонерів банків отримувати високі прибутки в результаті ризикованої діяльності. Чинні правила, норми, обмеження не завжди влаштовують банки. Шукаючи різних джерел доходів і долаючи високий рівень конкуренції, банки не завжди дотримують установлених норм. Виявлення порушень чинних правил та оцінка пов'язаних із ними ризиків є основним моментом регулювання банківської діяльності.

Таким чином, основною причиною регулювання та нагляду за діяльністю банків є необхідність раннього реагування Національного банку України на проблеми банків і впевненість у стабільності кожного окремого банку.

Банківський нагляд є однією з форм управлінської діяльності держави, оскільки, за твердженням М. Суржинського, у зазначених відносинах центральний банк реалізує функцію державного управління банківським сектором. Банківський нагляд є сферою, яка повинна розглядатися як об'єкт

державного управління, а діяльність банків – як сфера суспільного життя, де управлінська діяльність держави може бути необхідною, бажаною або доцільною[15]. Л. Кльоба конкретизує, що «банківський нагляд – це функція уповноважених органів, які коригують роботу банківських установ відповідно до законодавчо- нормативних норм і правил, а також певною мірою займаються нормотворчістю» [33, с. 221].

За умови повної відсутності банківського нагляду держава отримує потенційні умови для фінансових правопорушень та зловживань, великі ризики банкрутства банку, понесені вкладниками (а не засновниками) збитки, втрату довіри до банківської сфери, а отже і різке зменшення надходження вільних коштів у банківський обіг, послаблення вітчизняного ринку позичкових капіталів, зменшення вкладання коштів у виробництво, втрату зацікавленості інвестора, послаблення національної валюти тощо [35, с. 152]. Надійний ефективний банківський нагляд — це суспільний товар, який неможливо придбати на ринку, але який, разом зі зваженою макроекономічною політикою, відіграє життєво важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності будь-якої країни. Витрати на проведення банківського нагляду справді великі, але, як засвідчила практика, збитки, завдані внаслідок неефективності нагляду, виявляються незрівнянно більшими [35, с. 320].

Т. Гудзь підкреслює, що банківський нагляд є контролером за дотриманням банками «правил гри», встановлених банківським регулюванням [36, с. 8]. Із цим можна погодитися, але на принципі того, що й «банківське регулювання» і «банківський нагляд» є зовсім різними функціями державного управління, які можуть і повинні взаємодоповнювати одне одного.

Не погоджуємось з позицією авторів, які стверджують, що «зміст поняття «банківське регулювання» включає в себе більш вузьке за змістом поняття «банківський нагляд»» [37, с. 282 – 283]. На наш погляд, «банківський нагляд» є самостійною частиною «державного регулювання банківського

сектору» [38, с. 185–191], як і такі його вагомі складові, як «банківське регулювання» та «банківський контроль».

В. Міщенко та інші під регулюванням банківської діяльності розуміють насамперед створення відповідної правової бази. По-перше, це розробка та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків. По-друге, ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування банків у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Вони базуються на чинному законодавстві, конкретизують та роз'яснюють основні положення законів. Законодавчі та нормативні положення визначають такі межі поведінки банків, які сприяють надійному та ефективному функціонуванню банківської системи [39, с. 47-48].

О. Любунь та інші визначають банківське регулювання як систему заходів, за допомогою яких центральний банк забезпечує стабільне, безпечне функціонування банків та запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі [40, с. 208-209].

Основну мету регулювання банківської діяльності викладено у Законі України «Про банки і банківську діяльність» – це правове забезпечення стабільного розвитку і діяльності банків України та створення належного конкурентного середовища на фінансовому ринку, забезпечення захисту інтересів вкладників і клієнтів банків, створення сприятливих умов для розвитку економіки України та підтримки вітчизняного товаровиробника [9].

Що ж стосується банківського нагляду, то у Законі України «Про Національний банк України» під банківським наглядом розуміється «система контролю та активних упорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку» [41].

Таке визначення не відповідає сучасним реаліям часу і є достатньо вузьким для розв'язання проблем, нагромаджених у банківському секторі. Так, В.Романишин та Ю. Уманців «банківський нагляд» розглядають у вузькому та широкому розуміннях. Причому за вузьким розумінням – це цілісний і неперервний моніторинг за діяльністю банків з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків та банківської системи загалом, а в широкому – банківський нагляд є системою, яку використовує держава, щоб гарантувати стабільність фінансової системи країни, її безпеку і здоров'я [42, с. 255].

Не можна не погодитися з позицією Г. Табачук та О. Буса, які підкреслюють, що банківський нагляд повинен забезпечувати постійний нагляд за дотриманням вимог та умов, які є обов'язковими для отримання ліцензій, дозволів та економічних нормативів з метою мінімізації банківських ризиків, забезпечення стабільності грошової одиниці та національної банківської системи й захисту інтересів вкладників та кредиторів [43, с. 156].

Банківське регулювання - це система заходів, за допомогою яких держава через Національний банк або інший наглядовий орган забезпечує стабільне й безпечне функціонування банківської системи, запобігає дестабілізаційним тенденціям у банківському секторі. Тобто банківське регулювання - це розроблена уповноваженими установами система конкретних правил і норм, які відповідно до законодавства визначають структуру і способи здійснення банківської діяльності формування рамок поведінки банків).

У широкому розумінні банківський нагляд можна визначити як регулятивну систему економічних і правових заходів, що їх здійснюють органи державної влади (або їх уповноважені представники) для забезпечення стабільності, безпеки та ефективності банківського сектору шляхом розумного, виваженого обмеження ризиків у банківській діяльності, а також створення резервів, достатніх для компенсації можливих втрат.

Головне завдання органів банківського нагляду - забезпечення належного контролю за діяльністю

банків, який би унеможлилював їх функціонування поза правовим полем, що часто призводить до банкрутства банку і втрати ним як власних, так і залучених коштів.

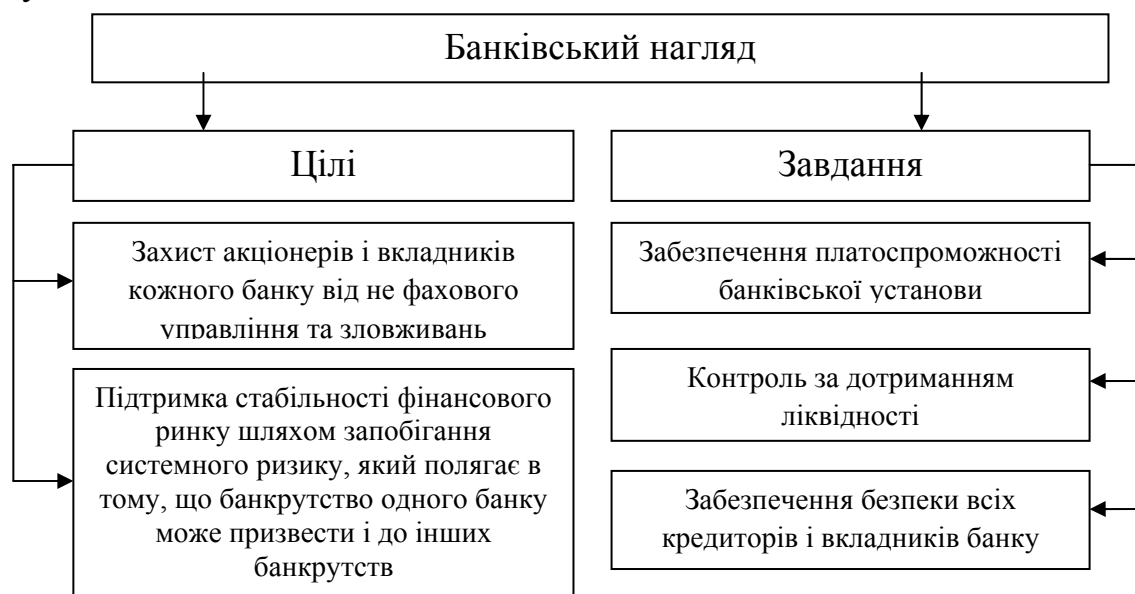

Рис 3.1. Цілі і завдання банківського нагляду

Як видно з рис.3.2 система банківського нагляду та регулювання спрямована на скорочення зовнішніх і внутрішніх банківських ризиків.

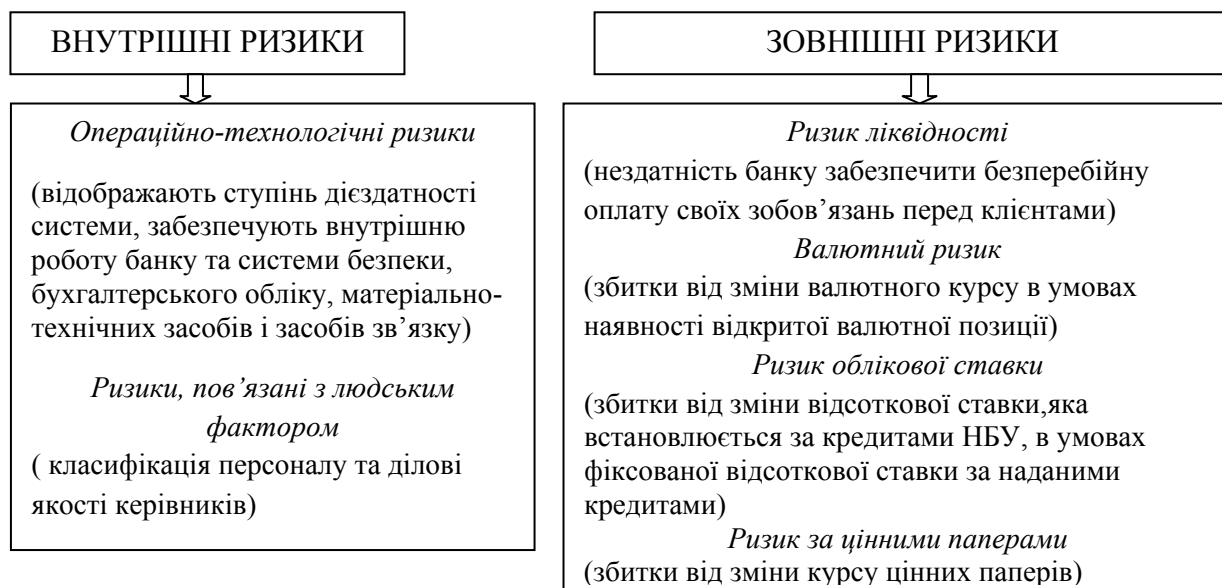

Рис.3.2.Зовнішні і внутрішні банківські ризики

Як і в будь-якій економічній категорії, сутність банківського нагляду проявляється через його функції, виконання яких забезпечує стабільний розвиток банківської системи.

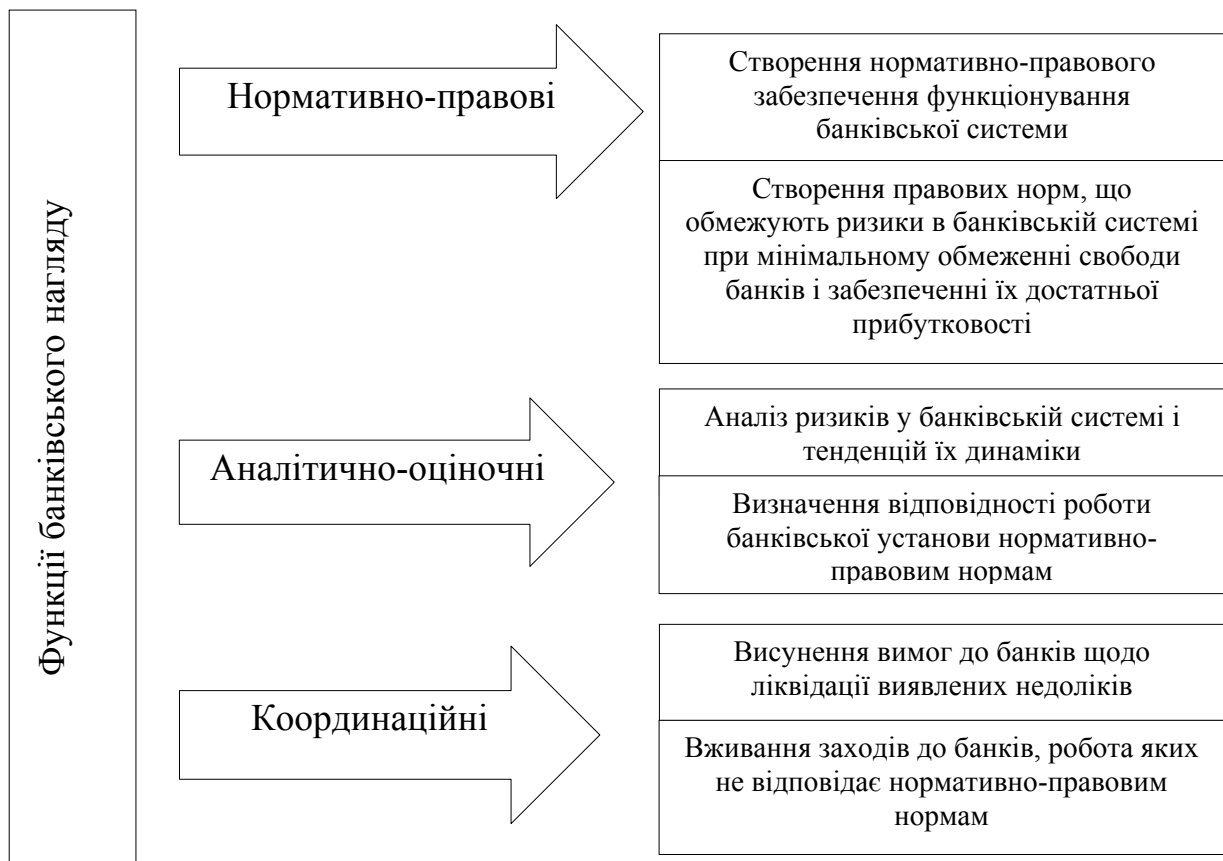

Рис. 3.3. Функції банківського нагляду

Таким чином, головною метою та завданнями банківського нагляду і регулювання є:

а) захист інтересів вкладників, що розміщують свої кошти в банках, від неефективного управління банками і від шахрайства. Інтереси вкладників потребують захисту, тому що в усіх країнах рівень інформованості вкладників про фінансовий стан банків вельми недостатній і вони не мають можливості самостійно оцінити, який ризик беруть на себе, розміщуючи свої кошти в тому чи іншому банку;

б) створення конкурентного середовища у банківському секторі, завдяки якого знижуються процентні ставки за позичками, підвищуються процентні ставки за депозитами, розширюється спектр банківських послуг, запроваджуються новітні банківські технології тощо;

в) забезпечення прозорості політики банківського сектора в цілому і кожного банку окремо. Підвищення відкритості базується на удосконаленні системи обліку і звітності в банках і наближенні їх до вимог, що випливають із досвіду міжнародної банківської практики;

г) підтримування необхідного рівня стандартизації і професіоналізму в банківському секторі, забезпечення ефективної діяльності банків і запровадження технологічних нововведень в інтересах споживачів банківських послуг.

Слід відмітити, що при прийнятті рішень щодо банківського регулювання та нагляду слід приділити увагу аналізу управлінського впливу на ефективність стратегічних рішень. В основу такої оцінки повинна бути закладена проблемна критеріальна база, тобто набір критеріїв доцільності, адекватності, практичної здійсненності, несуперечності інтересам розвитку банківської системи, держави і суспільства (рис. 3.4).

Механізм оцінки доцільності реалізації стратегічних рішень доцільно проводити на основі трьохрівневої процедури оцінки, що реалізується при застосуванні алгоритмів вирішення проблемних ситуацій. На рис. 3.3 у якості X_1 – блок попередньої оцінки управлінського впливу; X_2 – блок систематичної оцінки доцільності управлінського впливу; X_3 – блок ретроспективної оцінки доцільності управлінського впливу; Z_1, Z_2, Z_3 – інформаційні блоки; S – блок оцінки доцільності стратегічних рішень; S' – блок оцінки ефективності реалізації стратегічних рішень.

Попередня оцінка доцільності реалізації стратегічних рішень [X_1] передбачає розробку альтернатив з вирішення проблемної ситуації, забезпечує їх порівняльний аналіз і дозволяє зробити висновок про оптимізацію управлінського впливу.

Систематична оцінка доцільності управлінського впливу [X_2] необхідна для поточного оцінювання результатів реалізації стратегічних рішень на стадії їх впровадження. Така оцінка здійснюється з метою доповнення, коректування й оптимізації управлінських впливів, а також з метою одержання інформації [Z_2], на основі аналізу якої в базі алгоритмів вирішення проблемних ситуацій будуть уточнюватися управлінські впливи, адекватні конкретній ситуації щодо рівня фінансової стійкості банківської системи.

На основі реалізації блоку [X_3] виявляють існуючі недоліки в системі підготовки і прийняття стратегічних рішень, висуваються пропозиції щодо її удосконалення.

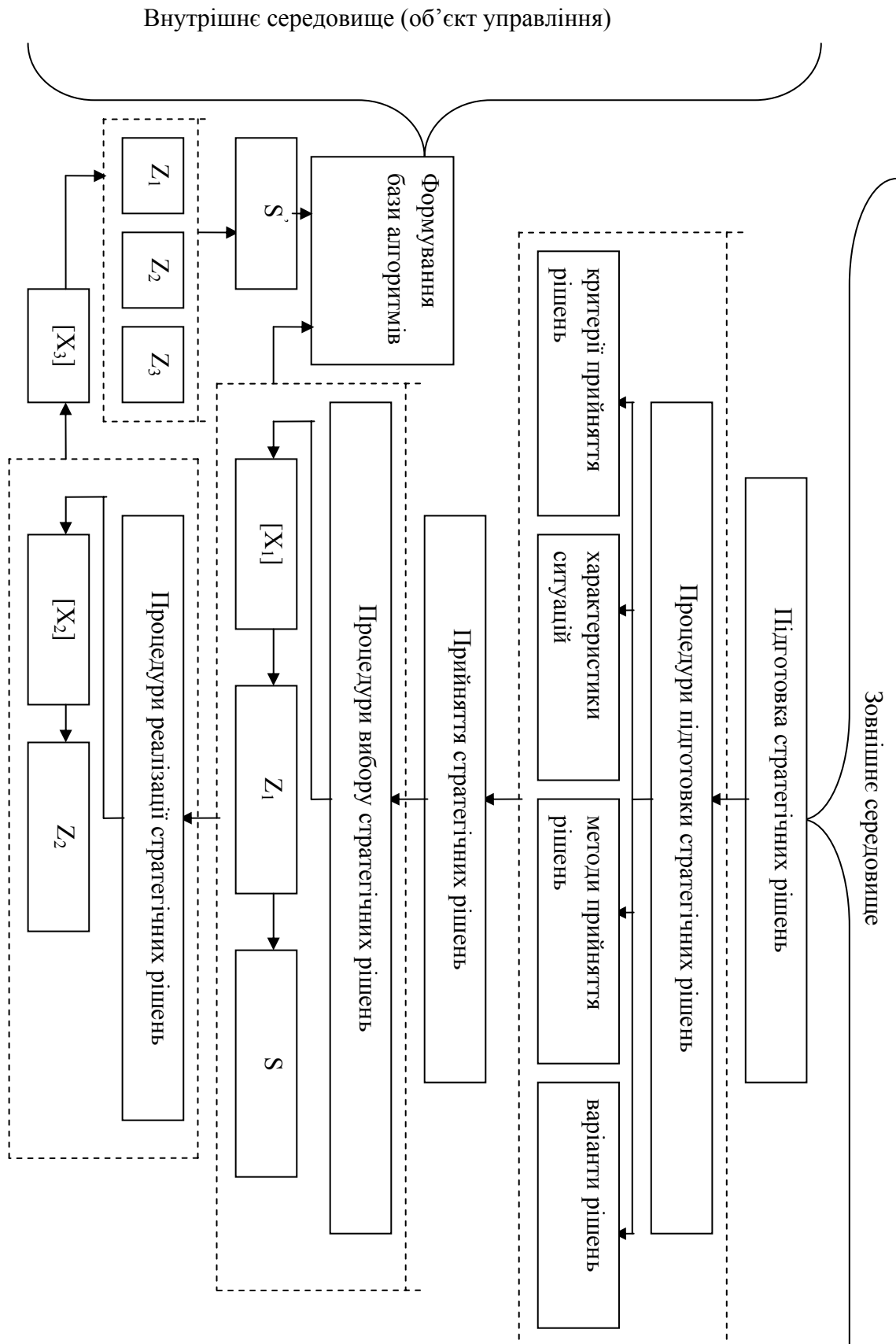

Рис. 3.4. Схема оцінки доцільності реалізації стратегічних рішень

3.3. Регулювання банківської діяльності: теорія та необхідність реформування

Сучасні умови розвитку економічної системи, визначення причин фінансово-економічної кризи та пошук ефективних засобів щодо мінімізації втрат від негативного впливу фінансової глобалізації свідчать про наступне: одна з основних причин кризи – недоліки у регулюванні фінансових відносин. Фінансова інтеграція та інновації підвищили швидкість і збільшили волатильність між фінансовими інструментами і технологіями на фінансових ринках, стираючи межі між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, а регулювання й нагляд, як і раніше, орієнтовані на окремі фінансові інституції. Розвиток фінансової системи, як правило, підвищує ефективність фінансового посередництва і забезпечує клієнтів новими фінансовими послугами та інструментами вищої якості. Водночас це призводить до виникнення нових ризиків, що стають системними, але їх рівень суб'єкти ринку та регулюючі органи визначити неспроможні.

Слід звернути увагу на те, що криза з новою силою підтвердила обмежені можливості систем регулювання як на національному, так і на міжнародному рівні. Аналіз процесів впливу світової кризи на національний фінансовий ринок дав змогу дійти висновку про те, що рівень відкритості національних економік має відповідати рівневі розвитку банківських систем та якості функціонування інститутів внутрішнього регулювання. Неврахування зазначеного чинника особливо гостро проявляється в умовах подолання кризових явищ, коли виникає необхідність модернізації національної системи регулювання з метою своєчасного виявлення та ідентифікації системних ризиків, забезпечення чіткими засобами процесу подолання фінансової нестабільності у разі її виникнення та створення надійного підґрунтя для зближення інтересів інвесторів і заощадників.

Регулювання – діяльність банку, спрямована на підтримку необхідних параметрів у системі управління. В теорії управління, в тій її частині, що є

переліком основних функцій, такі економісти, як О. Кузьмін, В. Міщенко, Л. Примостка вирізняють функцію регулювання. На думку О. Кузьміна, регулювання здійснюють «... на всіх стадіях управління шляхом коригування планів, перебудови організаційної структури, впровадження нових методів впливу на об'єкт регулювання з метою усунення відхилень та недоліків у процесі управління» [44, с.101]. Отже, регулювання – функція управління банківською діяльністю, що є орієнтованою на нормативність і має фіксувати будь-яке відхилення від норм. Нерозривний зв'язок усіх ланок управління діяльністю банку забезпечує регулювання [45, с.13].

Функція регулювання тісно пов'язана з функцією контролю, застосування якої дає змогу визначити правильність виконання фінансових управлінських рішень для досягнення запланованих результатів. Процес регулювання передбачає контроль за раціональністю здійснюваних фінансових управлінських рішень [46, с.27]. Основним завданням регулювання є прискорення процесів упорядкування в підсистемах як бізнес-процесів банку, так і управління його фінансовою діяльністю.

Аналіз вітчизняної та світової літератури з питань банківського регулювання свідчить про те, що в ній більше уваги приділено аналізу механізмів чинного регулювання, характерним особливостям рекомендацій Базельського комітету, та недостатньому розробленню нових регулятивних методів і норм, що відповідали б умовам стрімкого розвитку фінансової глобалізації та змінам у фінансовій діяльності банків [47, с.15-18].

Діяльність банку – одна з найдинамічніших форм спілкування людей, соціальної взаємодії між суб'єктами економічних взаємовідносин, які виникають у процесі формування і використання фінансових потоків банку, що, на нашу думку, значно ускладнює регулювання. Слід зазначити, що в умовах прискорення процесів інтеграції, розвиток фінансових інновацій і конкуренції на фінансовому ринку посприяв значному збільшенню обсягів ресурсів та розширенню сфери банківських послуг, якими почали активно користуватись і підприємства, і населення, і держава. Разом із тим,

рекомендації наглядових органів, що регулювали діяльність банківських установ, виявилися далекими від реальних процесів на фінансовому ринку.

Критичний аналіз зарубіжної [48, 49; 50] та вітчизняної [34; 51, 52, 53, 54, 55] економічної літератури уможлиблює висновок про наявність багатьох недоліків у сучасному регулюванні діяльності банків і, водночас, про відсутність належно розроблених теоретико-методологічних підходів до процесу розбудови системи антициклічного регулювання. На наш погляд, основними завданнями реформи системи сучасного регулювання є створення нових установ та розроблення нових правил і норм, що розв'язували б проблему своєчасного визначення системних ризиків та ймовірності їх збільшення, але при цьому, не призводили до надмірного адміністративного регулювання та не заважали впровадженню фінансових інновацій.

Зазначимо, що в сучасних наукових розробках нема єдиної точки зору на природу банківського регулювання. Одні автори під регулюванням розуміють вплив держави на розвиток банківського сектору економіки, інші – як систему заходів, за допомогою яких центральний банк забезпечує стійкість і надійність банківських установ.

Дослідження економічної сутності функції регулювання варто розпочати з розгляду дефініцій «регулювання» і «банківське регулювання».

Регулювати (to regulate, to adjust; регулировать) – 1) впорядковувати; 2) підпорядковувати певному правилу, послідовності; 3) встановлювати правильну, необхідну для діяльності взаємодію підрозділів підприємства тощо; 4) робити що-небудь для одержання потрібних показників, результатів тощо [56, с.174]. Словник іншомовних слів трактує регулювання як «... упорядкування, внесення порядку в якусь діяльність» [57, с.497].

Автори «Фінансового словника» пояснюють «банківське регулювання» через створення системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності [58, с.365]. «Банківське регулювання – діяльність, спрямована на розроблення і контроль за виконанням відповідних правил та інструкцій, що стосуються банківського

сектору» [59, с.275]. За визначенням аналітиків Світового банку, банківське регулювання – це «...процес формування і закріплення уповноваженими органами спеціальних правил та норм на основі діючих законів з метою їх ефективного застосування у діяльності банків» [60, с.116].

Розширює це поняття О. Орлюк, яка пропонує розглядати «банківське регулювання» як одну з форм державного управління, що становить систему заходів, за допомогою яких держава через центральний банк (або інший уповноважений орган) забезпечує стабільне та безпечне функціонування банків, а також попереджає дестабілізуючі процеси в банківському секторі [34, с.151].

Найповнішу, на наш погляд, характеристику сутності дефініції «банківське регулювання» запропонував В. Міщенко, який під регулюванням банківської діяльності розуміє, насамперед, створення відповідної правової бази: «... по-перше, це розроблення та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків. По-друге, ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування банків у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Вони базуються на чинному законодавстві, конкретизують та роз'яснюють основні положення законів. Законодавчі та нормативні положення визначають такі межі поведінки банків, які сприяють надійному та ефективному функціонуванню банківської системи» [61, с.47].

Суттєві, на наш погляд, уточнення у трактування поняття «банківське регулювання» внесли автори монографії «Розвиток банківської системи України»: «... банківське регулювання слід розглядати, принаймні, в двох аспектах. По-перше, з точки зору регулювання банками важливих елементів соціально-економічного розвитку держави, по-друге, з точки зору регулювання банківської сфери як такої спеціально уповноваженими на це державою органами, недержавними саморегульованими організаціями й комерційними банками» [62, с.364]. Але автори не уточнюють, які саме

недержавні саморегульовані організації мають право регулювати діяльність банку.

Потреба регулювання банківської діяльності полягає, на нашу думку, у наступному. Насамперед, у необхідності забезпечити грошовий обіг в економіці, для чого є потреба контролю за умовами зберігання трансформаційних властивостей фінансових потоків. Банкам із високою питомою вагою запозичених коштів притаманна стимуляція передавання надмірних ризиків без урахування загроз виникнення системного ризику, а норми регулювання оптимізують ці процеси. Асиметричність інформації призводить до нездатності вкладників та інвесторів проконтролювати ризики ліквідності й платоспроможності банків, що загрожує збереженню їх депозитів та інвестицій. Регулювання необхідне в умовах розвитку процесів фінансової інтеграції та глобалізації для реалізації потенціалу відкритих фінансових ринків та мінімізації можливих збитків.

У першому українськомовному перекладі наукової праці англійських учених «Комерційні банки» (1983р.) визначено принципи регулювання, що ґрунтуються на провідній ролі уряду: «... по-перше, уряд має контролювати кількість платіжних коштів у державі; по-друге, оскільки в банках зосереджена значна частина сукупних підприємницьких і особистих активів, надійність банків має бути перш за все; по-третє, уряд має заборонити антиконкурентну ринкову практику. І, насамкінець, уряд має вжити заходів для забезпечення справедливого та рівного підходу до всіх, хто звертається за кредитом» [63, с.62].

Враховуючи зазначені проблеми щодо регулювання банківської діяльності та необхідність регулювання сучасних підходів, на нашу думку, слід сучасні процеси регулювання розглядати на чотирьох рівнях: міжнародному, державному, рівні регулювання центральним банком та на рівні саморегулювання окремої банківської установи (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Система регулювання діяльності банківських установ України

Наведений рисунок акцентує на тому, що система регулювання діяльності банківських установ України має складну структуру: є певні критерії класифікації видів регулювання; крім того, на процеси формування принципів, норм, інструментів та методів національної системи регулювання діяльності банків впливають як міжнародні інституції, так і держава, НБУ, окремі банки.

Сучасну банківську діяльність міжнародного рівня регулюють відповідно до «Основних принципів банківського нагляду», які зініціював Базельський комітет у квітні 1997р. До основних 25 принципів належать наступні: передумови ефективного банківського нагляду (Принцип 1); ліцензування і правовий контроль за капіталом та інвестиціями банків (Принципи 2–5); пруденційні правила та вимоги (Принцип 6–16); організація внутрішнього банківського контролю (Принципи 17–18); форми та методи поточного

банківського нагляду (Принципи 19–21); вимоги до інформації (Принцип 22); офіційні повноваження наглядових органів (Принцип 23); консолідованість банківського нагляду (Принципи 24, 25) [64].

Слід звернути увагу на те, що принципи банківського нагляду не є виокремленими у вітчизняному банківському законодавстві, оскільки Україна теж дотримується концептуальних основ наднаціонального наглядового органу. Відповідно до оцінки місії Світового банку та Міжнародного світового фонду, в Україні дотримуються повністю або значною мірою більшості Базельських принципів ефективного банківського нагляду [64, 65, 66].

Державне регулювання банківської діяльності – це об'єктивний процес, основою якого є необхідність впливу держави на економічний розвиток банківської діяльності через застосування адміністративно-правових методів та інструментів, що реалізують через нормативно-правову базу [68, 69, 70].

К. Петренко зазначив, що фінансовий механізм державного регулювання банківської діяльності спрямований на впорядкування та коригування її через нормативні акти і методи нагляду за їх виконанням. До всього, він вважає за доцільне поділити фінансові інструменти державного регулювання на дві групи: нормативні (є примусовими) та коригуючі (застосовують для усунення незначних диспропорцій на ринку фінансових послуг) [71, с.19]. О. Орлюк вдалась до такої самої класифікації методів банківського регулювання.

Інший підхід до визначення методів банківського регулювання запропонував Рудольф Бренд, який поділив їх на превентивні та протекційні:

– до превентивних заходів (застосовують для уникнення можливих негативних наслідків) належать: вимоги щодо розміру та структури власного капіталу банку; вимоги щодо ліквідності; диверсифікація банківських ризиків; обмеження здійснюваних операцій;

– до протекційних заходів (вживають для захисту від уже наявної ситуації) відносять: створення системи гарантування заощаджень; формування банками резервів на покриття кредитних та інших ризиків; рефінансування

центральним банком комерційних банків; допомога інших державних органів [72, с.135].

У сучасних умовах, на нашу думку, набуває певного значення такий інструмент державного регулювання банківської діяльності, як оподаткування. Так, Л. Гацька зазначає, що «...оподаткування за своєю природою – це державна екстерналія. Сплачуючи податки, публічний економічний суб'єкт оцінює ефективність діяльності державних структур, соціально-економічної політики уряду, визначає вартість (залежно від обраного державою принципу справедливості) інструментів перерозподілу коштів, які використовує держава, і базових інститутів політичної системи» [73, с.145]. Тобто, банк як економічний суб'єкт, з одного боку, сплачує необхідні податки, що дає йому змогу оцінювати ефективність діяльності державної фінансової системи, але, з іншого, – держава залежно від фінансової політики та використання інструментів податкового стимулювання визначає рівень впливу на обсяги і напрямки діяльності банку.

Впливовою на ефективність банківського регулювання є нормотворча функція Національного банку України. Національний банк України видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, і ці акти є обов'язкові для виконання з боку органів державної влади й місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також фізичних осіб. Нормативно-правові акти Національного банку України (інструкції, положення, правила) видають і затверджують у формі Постанов Правління НБУ. Такі акти не можуть суперечити законам й іншим законодавчим актам України і не мають зворотної сили, крім випадків, коли вони відповідно до закону пом'якшують або скасовують відповідальність. Нормативно-правові акти Національного банку України підлягають обов'язковій державній реєстрації в Міністерстві юстиції України і набувають чинності відповідно до законодавства України [41].

Варто зазначити, що від початку економічної і банківської кризи в Україні загрози, які постійно наростали і призвели до порушення стабільності в

економіці, контролював Національний банк України. Він, зокрема, вжив заходів, щодо нівелювання внутрішніх і зовнішніх ризиків [74, 75, 76]:

- здійснював стриману грошово-кредитну політику, спрямовану на нівелювання монетарного чинника інфляції;

- посилював пруденційні нормативи діяльності банків (у т. ч. в частині адекватності капіталу), стимулюючи їх укладати угоди в національній валюті й виваженіше підходити до управління власними активами і пасивами;

- розширював можливості банків із підтримки їх ліквідності: ще у квітні 2008 р. Національний банк України почав для забезпечення кредитів рефінансування приймати акції істотної участі банків. При цьому навіть в умовах інфляційного тиску обсяг операцій НБУ із рефінансування перевищував обсяги проведення мобілізаційних операцій;

- здійснював процентну політику, спрямовану на стимулювання заощаджувальної активності населення;

- нарощував валютні резерви.

Саме попереджувальні дії Національний банк України напередодні окреслених реалій певною мірою забезпечили порівняно стійке підґрунтя для протидії кризовим явищам як в економіці, так і у фінансовій сфері [38, с.14].

Варто зазначити, що подальший розвиток інтеграційних процесів та фінансової глобалізації вимагає глобалізації процесів та методів регулювання діяльності банків. Головний елемент світової фінансової системи - глобальна банківська система, яка завдяки сучасним технологіям (SWIFT, інтернет-банкінг, інтернет-трейдинг), незважаючи на різні валюти, що емітують майже півтори сотні центральних банків, у режимі реального часу переміщує фінансові капітали. Зрозуміло, що мобільність таких капіталів забезпечують не інформаційно-комунікаційні технології та не банки, і навіть не їх ядро - транснаціональні банки, а ліберальні правила руху капіталу і діяльності фондових бірж, а також спекулятивні інтереси міжнародних фінансових інститутів. Зазначені проблеми постійно обговорюються як національними урядами, так і на міжнародному рівні. Наприклад, на самітах G20 в Пітсбурзі

(2009р.) і Торонто (2010р.) в результаті обговорення проблем регулювання банківської діяльності були сформульовані чотири напрямки фінансової реформи:

1) створення нового глобального режиму регулювання банківського капіталу і ліквідності (Basel III замість Basel II, положення якого мають про циклічний характер);

2) підвищення ефективності нагляду за банківськими установами;

3) формування оптимальної конфігурації системи фінансових наглядових інститутів;

4) забезпечення транспарентності міжнародних та експертних оцінок.

Зазначимо, що окремі пропозиції щодо усунення недоліків у регулюванні фінансової(банківської) діяльності ще до світової кризи формулювали лауреати Нобелівської премії: І. Стігліц (відміна бонусів за ризик), Дж. Тобін (податок на спекулятивний рух капіталу), Кругман (введення регулювання діяльності хедж-фондів та ринків похідних), а також голова дослідного департаменту МВФ А. Бланшар (регулювання левериджу і відхилення цін на активи від економічних детермінантів, інтеграція фінансового регулювання у центробанках). Необхідно відмітити, що визначені вченими недоліки у регулюванні банківської діяльності не були своєчасно усунені та стали глобальними причинами світової кризи.

Критичний аналіз думок різних експертів (вчених та практиків) дозволяє дійти висновку про відсутність єдиної думки щодо різних причин кризи, основні з яких наступні:

1) "... учасники ринку, прагнуть до отримання високих прибутків, не враховували належним чином наявні ризики... Політики, а також регулюючі та контролюючі інстанції у ряді розвинутих країн належним чином не враховували і не боролися з наростаючими ризиками на фінансових ринках, не йшли в ногу з фінансовими інноваціями і не приймали до уваги системних наслідків заходів регулювання, які здійснювалися на національному рівні" (Декларація саміту G20 у Вашингтоні);

2) "... м'яка монетарна політика розвинених країн, покликана подолати рецесію, викликану обвалом в 2001 р. "доткомів", привела до надлишку коштів, який пішов в "міхур нерухомості", "сировинної міхур" і "фінансовий міхур" (А. Грінспен), "... м'яка кредитно-грошова політика і надлишок ліквідності спонукали інвесторів до гонки за прибутком" (Р. Зеллік);

3) дефіцит рахунку поточних операцій в США в 2007 р. досяг 7%ВВП, до того ж дефіцит бюджету через військові компанії в Афганістані та Іраку призвів до накопичення державного боргу майже в 100% ВВП, що у купі з низькою нормою заощаджень американців призвело найбільшу економіку світу до кризи та подальшої втрати статусу головної економіки світу (передбачається, що через 5-10 років Китай займе місце США);

4) слабкість фінансових сектору в країнах, що розвиваються веде до масованого попиту на без ризикові активи в розвинених країнах (автори цієї теорії глобального надлишку заощаджень в розвинутих країнах - Дж. Сакс, Ф. Мишкін, Р. Кабальєро, Г. Калво).

Аналіз функціонування світової фінансової системи, проведений після азійського і нинішньої світової кризи десятками аналітичних центрів світу, виявив, що практично завжди викликав фінансові кризи швидкий відтік спекулятивного капіталу з країни. Міжнародними організаціями сформульований, але поки не реалізований ряд транснаціональних заходів регулювання процесів лібералізації та інтернаціоналізації національних банківських систем, способів контролю за рухом іноземних капіталів, забезпечення прозорості банківського сектора, а також реформування міжнародної фінансової архітектури і фінансових інститутів. Майбутня міжнародна реформа повинна закласти основи нового фінансового порядку для світової економіки XXI ст. Мета міжнародної реформи - підвищити стійкість транснаціональних потоків капіталів і знизити їх спекулятивний характер, створити ефективну і єдину для всіх міжнародних фінансових інститутів систему регулювання, адекватну відкритість фінансових ринків, що дозволить обмежувати і локалізувати кризові впливи. Фінансова глобалізація і поступове

зняття регуляторних вимог привели до зростання концентрації фінансового сектору на глобальному рівні [77, 78, 79]. За таких умов рівень системного ризику банків значно збільшується, причиною чого є надзвичайно низький рівень інформаційної відкритості показників діяльності фінансових посередників за умови, що засоби масової інформації подають велику кількість відомостей.

На необхідності вдосконалення методів регулювання банківської діяльності акцентовано в дослідженнях іноземних авторів: «...потрібні зміни критеріїв регулювання банківської діяльності, оскільки Базельські стандарти перестали відображати характер активної діяльності найбільших банків, що змінився. Глобалізація стерла кордони між різними типами банківських операцій. Окрім традиційних функцій фінансових посередників, банки дедалі частіше виконують функції операторів на фондовому й валютних ринках як у власних інтересах, так і на замовлення клієнтів. Базельські стандарти мають також явну проциклічність: у період економічного буму фіксований норматив за достатністю капіталу сприяє наростанню і капіталу, і активів. А в період економічного спаду він сприяє поглибленню кризи за рахунок необхідності скоротити активи, щоб виконувати наглядові потреби» [80, с.11].

Додамо, що вітчизняні науковці теж відзначають необхідність удосконалення методів регулювання банківською діяльністю в умовах посилення інтеграційних процесів як на зовнішньому, так і на внутрішньому фінансових ринках. Так, О. Поздняков акцентував на тому, що «...організації і методології банківського регулювання й нагляду в Україні властиві численні проблеми нормативно-правового, інституціонального, інформаційно-аналітичного, кадрового характеру. Основна проблема банківського регулювання пов'язана з тим, що в Україні воно базується на формальних критеріях: поки вони дотримуються НБУ не може зобов'язати комерційний банк здійснити так звані корегуючі заходи й привести свої операції у відповідність до високих стандартів ведення банківського бізнесу. Проте саме формальний характер критеріїв оцінки діяльності банків створює умови для їх

адаптації практично до будь-яких регулятивних обмежень» [62, с.365].

Такої ж думки дотримується О. Хаб'юк: «... функціонування національної банківської системи регулюється Конституцією України, численними законами, а також багатьма підзаконними нормативно-правовими актами. Однак на даному етапі банківське законодавство України є вкрай заплутаним і таким, що не відзначається логікою своєї побудови. Правові норми, що регулюють банківську діяльність, хаотично “розпорошені” по надзвичайно великому масиву нормативно-правових актів, що значно утруднює (а іноді й унеможлиблює) їх практичне застосування. Цьому також сприяє дискреційний характер банківського регулювання у сфері застосування заходів впливу» [81, с.104].

М. Скотар відзначив: «... сучасна фінансова теорія підкреслює значення нормативних актів у прийнятті стратегічних та тактичних рішень суб'єктами (агентами) фінансових відносин, наголосив на значенні “передбачувального ефекту” правових норм, що є стійкими. Це означає, що розв'язання проблем фінансово-кредитної діяльності прямо пов'язане з подоланням кризи довіри до держави – у банківській сфері це має величезне практичне значення» [82, с.342].

Однак своєчасно усунути виокремлені вітчизняними вченими недоліки у системі регулювання банківських установ України, на жаль, не вдалося. Це призвело до тих втрат, яких зазнали сучасні економіка і банківська система як її складова, основними з них, на думку дисертанта, є:

– в умовах прискореного поточного розвитку споживчого кредитування державі було необхідно чіткіше регулювати всі процеси, що обслуговують цей напрямок діяльності банків; позички, які видавали населенню в іноземній валюті сприяли розвитку імпорту будівельних матеріалів, побутової техніки, автомобілів, фінансуванню економіки інших держав [83, с. 78-80], як результат – спостерігається від'ємне сальдо платіжного балансу України впродовж останніх років, що і є причиною «кредитного буму»;

– обсяги і тенденції розвитку кредитних операцій населення не співпадали з обсягами й темпами зростання заробітної плати, що також свідчить про накопичення кредитних ризиків банківською системою, коли ні держава, ні НБУ не вжили рішучих заходів для посилення регулювання цих процесів;

– органи регулювання не змогли достатньою мірою ідентифікувати та зменшити системні ризики, пов'язані зі швидким зростанням обсягів кредитних операцій та збільшенням цін на активи, насамперед – на нерухомість, що призвело до проциклічності кредитної діяльності вітчизняних банків; сприяло цьому те, що Національний банк України лібералізував деякі норми стандартів оцінки кредитоспроможності (наприклад, відмінив критеріальні рівні за показниками кредитоспроможності клієнтів, що значно розширило можливості потенційних позичальників із підвищеними ризиками);

– проблеми регулювання банків загострилися проциклічністю визначення норм достатності банківського капіталу, що дозволяють банкам мати менший капітал у сприятливих умовах розвитку кредитної діяльності, але водночас зростання конкуренції й обсягів позичок неминуче призводить до формування системних ризиків та зниження стандартів оцінки ризику.

Слід відзначити, що виокремленні недоліки регулювання характерні для майже всіх країн світу, а не лише для України.

Особливістю процесів розвитку кризових явищ у вітчизняній банківській системі є перехід від початку січня 2009 р. до другої стадії кризи – кризи якості кредитного портфеля. Перший етап банківської кризи (жовтень–грудень 2008р.) був кризою ліквідності. Якщо на цьому етапі це стосувалося інтересів держави, суспільства, всіх учасників фінансових ринків, то на другому етапі – переважно банків, кредитних союзів, страхових компаній та їх клієнтів. Обсяги проблемних позичок збільшуються, що спричинено економічним спадом, який переживає весь світ, зокрема й Україна; ця обставина призводить до звуження можливостей позичальників та інвесторів банків. Окрім того, в кінці 2008–на початку 2009 р. більшість банків реструктуризувала проблемні позички,

продовживши процеси реструктуризації кредитних заборгованостей до теперішнього часу, що, на нашу думку, створює проблеми на майбутнє, оскільки наслідком таких дій є перенесення проблеми погашення позичок на інший час.

Необхідно відмітити, що впродовж 2011–2012 років обсяги проблемних позичок збільшуються, що своєю чергою, призведе (за рахунок більш вартісного самострахування) до зменшення прибутку. Зазначене потребує посилення уваги до діючих нині методів банківського регулювання і розроблення нових підходів до ідентифікації ризиків та мінімізації втрат від них.

Таким чином, пріоритетним завданням у питаннях використання банківського регулювання має стати реформа системи нормативно-правового регулювання діяльності банків, яка сприятиме зменшенню ймовірності повторення системної кризи. Для цього, на наш погляд, слід зважити не лише на рівень збільшення капіталу, відрахувань у резерви і запаси ліквідності, а й на способи відновлення ринкової дисципліни; особливо після періоду масштабної підтримки державним сектором впливових (значущих) організацій у багатьох країнах.

Відзначено, що впровадження методів регулювання є, з одного боку, результативним для економіки і банківської системи, як її сектору, а, з другого – вимагає додаткових витрат від банків для забезпечення дії регулятивних норм.

Слід зазначити, що для забезпечення умов стабільності функціонування банківської системи та поновлення довіри необхідно розробити чітку концепцію регулювання, пріоритетним завданням якої має стати реформа нормативно-правового регулювання. Це обумовлено тим, що основою для створення ефективної системи регулювання фінансових взаємовідносин є нормативні акти, які використовують під час прийняття стратегічних і тактичних рішень суб'єктами фінансових відносин.

Саме правовим нормам регулювання має бути притаманна властивість «передбачувального ефекту», оскільки від якості норм і правил регулювання залежить рівень впливу на розвиток фінансової діяльності банку: випереджаючий, запізнений чи деструктивний [84, с.282]. На нашу думку, регулятивні дії (норми) тільки з боку НБУ не будуть успішними без підтримки регулюючих норм держави. Дієві та ефективні механізми щодо обмеження політики надмірних ризиків у банківській системі мають бути відпрацьовані спільно: урядові та Верховній Раді України необхідно прийняти Закон «Про банківський кредит», де будуть чітко прописані права та обов'язки банку як кредитора; Національному банку України доповнити чинне положення про формування резервів під можливі збитки за кредитними операціями нормами антикризових заходів у період випереджаючого зростання обсягів кредитних заощаджень (визначення норм і критеріїв, що обмежують зону кредитного ризику банку, введення нових підходів до визначення ступеня ризику ліквідності заставного майна тощо).

Таким чином, фінансова криза виявила недоліки в існуючих системах регулювання, а пошук виходу зі ситуації, що склалася на світовому та вітчизняному фінансовому ринках, визначив основні напрямки дій, спрямованих на зниження ризиків і вдосконалення норм та методів регулювання:

- необхідно підвищити рівень прозорості показників діяльності фінансових посередників для своєчасної ідентифікації властивих їм діяльності ризиків;

- ефективно використовувати ті норми та повноваження, якими вже наділені органи регулювання;

- для мінімізації можливості виникнення системних ризиків у банківській діяльності необхідно розробити та впровадити нові підходи і методи оцінки ризиків, створити антициклічні норми достатності капіталу й формування резервів на покриття можливих збитків за позичками на періоди економічних підйомів [85, с.51];

– визначити повноваження, функції національних структур регулювання та механізм координації, структуру обов’язків їх діяльності з міжнародними фінансовими організаціями;

– необхідними є розроблення та впровадження міждержавних форм регулювання фінансових потоків за умови одночасного розвитку національних, що сприятимуть розвитку методів управління для ефективніших, скоординованих дій на фінансовому ринку.

У сучасних умовах більшість держав вивчає можливості створення органу «...регулювання системного ризику, який буде відповідати за стабільність фінансової системи в цілому. Такий орган регулювання системного ризику має виявляти прогалини в структурах регулювання і ті, що виникають в уражених місцях в фінансових трендах» [68, с.18].

Отже, фінансова криза викликана багатьма факторами та недоліками у регулюванні банківської діяльності, тому сучасні методи регулювання і нагляду необхідно реформувати з метою підвищення стабільності банківської системи за умови збереження її впливу на ефективність функціонування економіки в цілому.

Слід відзначити, що рекомендації Базель-2 відображають ті підходи до регулювання, які домінували в період економічного зростання, рекомендації щодо капіталу були орієнтовані на близькі часові горизонти (рік), але не на цикл [85, с.24]. Не викликає сумнівів той факт, що економічні цикли та кризи, притаманні їм, – явища закономірні, тому є необхідність адаптувати форми та методи регулювання діяльності банків до умов фаз як піднесення, так і спаду в економіці.

Зазначимо, що неадекватні, неправильні дії органів регулювання і банків призводять до посилення циклічних коливань, тому в сучасних умовах виникає необхідність створення нової системи антициклічного регулювання, яка відповідала б змінам в економіці загалом та у фінансовому посередництві зокрема.

3.4. Характеристика міжнародних стандартів регулювання та нагляду банківської діяльності

Ефективний банківський нагляд є істотним компонентом здорового економічного клімату. Це обумовлено ключовою роллю банківської сфери в економіці країни. Стабільність банківської системи має першорядне значення для макроекономічної стабільності. Удосконалення регулювання банківської діяльності та системи банківського нагляду - одне з основних напрямків забезпечення державою умов для поступального розвитку банківського сектора країни.

У світовій банківській практиці спостерігається тенденція до поступової уніфікації системи банківського регулювання та нагляду. Ця тенденція пов'язана з діяльністю Міжнародного комітету з банківського нагляду, який більше відомий як Базельський (за місцем його знаходження у Швейцарії у м. Базелі при Банкові міжнародних розрахунків). У 1975 році керівники Національних банків країн Західної Європи, Канади, США та Японії створили Базельський комітет, який на сучасному етапі є найбільш авторитетною організацією у світі щодо визначення політики в галузі банківського регулювання та нагляду.

Першим вагомим кроком на шляху до міжнародної гармонізації банківського регулювання стало прийняте у 1988 році Міжнародне наближення розрахунку капіталу та стандартів капіталу (International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards), відоме також як Угода про капітал (Capital Accord), або просто Базельська угода (Basle Accord) [86]. Пізніше цей документ отримав ще одну назву - Базель I.

Базель I у редакції 1988 року містив три основні постулати:

- а) капітал банку складається з основного та додаткового;
- б) банки повинні утримувати капітал для покриття кредитного ризику. Кредитний ризик оцінювався за допомогою вагових коефіцієнтів ризику;

в) в будь-який момент часу співвідношення між капіталом банку та його активами, взятими з урахуванням коефіцієнта кредитного ризику, не повинно бути меншим 8% [87, с.29].

Прийняття Угоди про капітал стало переломним етапом для розвитку банківського нагляду у світі. З її появою органи банківського регулювання отримали перший стандарт міжнародного рівня, на який можна було рівнятися. Слід зазначити, що Угода про капітал із самого початку була націлена на так звані «міжнародно активні банки» і була обов'язковою лише для країн - членів Базельського комітету. Однак відносна простота й доступність її методик і підходів спричинилися до того, що до 2004 року Базель I тією чи іншою мірою було запроваджено у майже 130 країнах світу, в тому числі в Україні, причому щодо всіх банків - об'єктів нагляду незалежно від їх «міжнародної активності».

Протягом 80-90 років Базельський комітет видає ряд директив, на підставі яких у 1997 році був створений документ "25 основних принципів банківського нагляду". Перший принцип стосується попередніх умов ефективного банківського нагляду; принципи 2-5 - процедур ліцензування банківської діяльності і погодження змін у характері власності та участі банку в капіталі інших організацій; принципи 6-15 - охоплюють ризики банківської діяльності та пруденційні норми; принципи 16-20 - методи поточного банківського нагляду; принцип 21 стосується вимог щодо надання банками інформації; принцип 22 - можливостей органів банківського нагляду щодо застосування заходів наглядового реагування; принципи 23-25 - організація нагляду за банками, які здійснюють міжнародний бізнес.

Головною метою упровадження нової Базельської угоди II є: створення рівних конкурентних умов для операцій кредитних інститутів на міжнародних ринках; забезпечення повної відповідності обсягу власного капіталу банків усієї сукупності ризиків, які супроводжують їхню діяльність; універсалізація можливості застосування коефіцієнта Кука [86, с.63]. Дослідники виділяють

три рівні впливу Базеля II на економіку: внутрібанківський, галузевий та макроекономічний, які представлені на рис.3.6.

Перший рівень впливу охоплює внутрібанківські чинники. Насамперед тут очікуються зміни в системі ризик-менеджменту, викликані переорієнтацією кредитної політики банків залежно від ризиків позичальників. Зазначеному процесу додатково сприятиме зміна резервних відрахувань, що, з одного боку, позначиться на умовах операцій для клієнтів банків, а з другого - на прибутковості операцій для банку.

Другий рівень впливу стосується банківської галузі, зокрема - клієнтів банку безпосередньо та конкуренції у певних сегментах ринку фінансових послуг. Нові кредитні умови надають перевагу позичальникам із високим рейтингом та ускладнюють доступ до кредитних ресурсів другорядним позичальникам. Оскільки конкуренція в боротьбі за позичальників із високим рейтингом посилиться, це може також спричинити зменшення прибутковості операцій з ними. Зміна прибутковості окремих операцій спонукає банки оптимізувати структуру їх активів, що призведе до змін сфери діяльності певних банків та, можливо, підсилить тенденцію до консолідації в галузі.

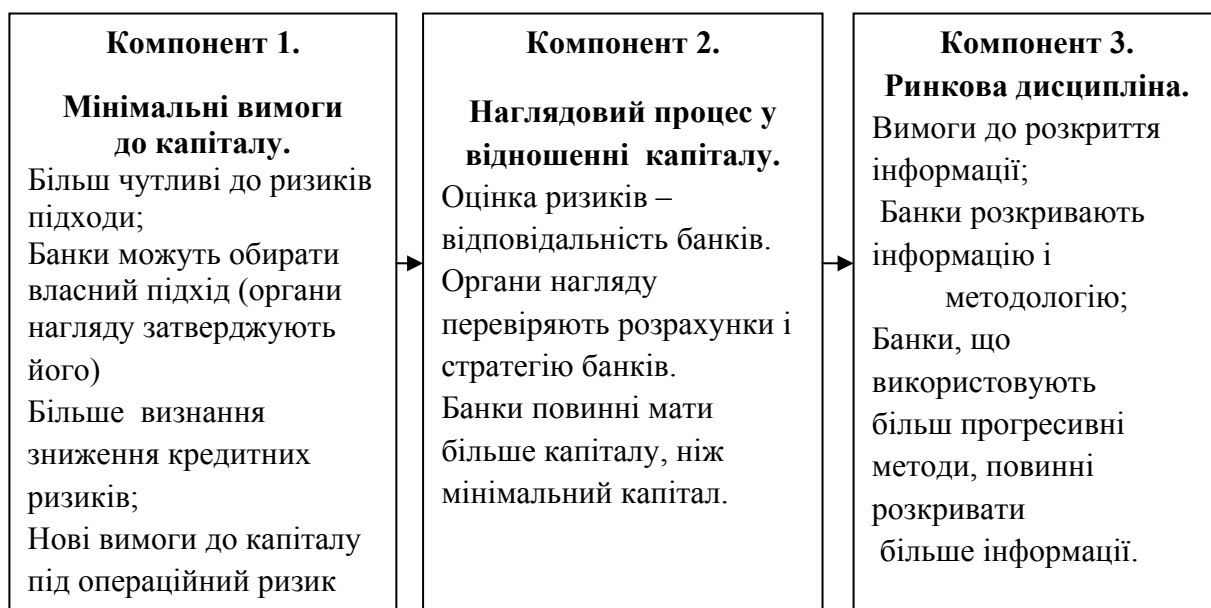

Рис.3.6. Компоненти Базелю II

Зазначені фактори впливу другого рівня загалом позитивно позначатимуться на економіці країни. Проте наявність ефекту циклічності, який посилює економічні кризи, може свідчити і про можливі негативні наслідки запровадження Базеля II (третій рівень впливу). Масштаб макроекономічних змін у кожній конкретній країні залежатиме від регулятивної політики держави у її прагненні втілити в життя стандарти Базеля II.

Якщо розглядати розвиток міжнародних підходів до системи банківського регулювання, то за останню чверть століття зазначена система притерпала значних змін (табл. 3.1).

Як свідчать дані табл.3.1 зміни носили різноплановий характер. Базель I виявився першим міжнародним стандартом банківського регулювання. Він базувався в цілому на адміністративному підході до оцінки ризиків та вимог до достатності капіталу.

Таблиця 3.1

Розвиток міжнародних підходів до банківського регулювання (складено автором за матеріалами [88,89])

Характеристики	Базель I (1998)	Базель II (2006)	Базель III (2011)
Об'єкт	Міжнародні банки	Міжнародні банки і банківські групи	Системоутворюючі банки, групи, національні і глобальна банківські системи
Фокус	Стійкість	Стійкість. Системи управління ризиками.	Стійкість (+)
Загальний підхід	Консервативний	Ліберальний	Консервативний (+)
Характер вимог	Імперативний	Диспозитивний і імперативний	Імперативний (+)
Інструменти регулювання	Капітал, достатність капіталу	Достатність капіталу; вимоги до управління ризиками; вимоги до розкриття інформації щодо достатності капіталу та управління ризиками	Капітал, достатність капіталу, рівень ліквідності. Інструментарій контрциклічного регулювання

Від Базель I до Базель II був зроблений крок у напрямку лібералізації системи регулювання виходячи із ринкових пріоритетів і системи управління ризиками. Від Базель II до Базель III у сфері банківського регулювання були визначені буфери капіталу, нормативи ліквідності, контрциклічний підхід та визначено ідеологію стійкості банківської системи.

Поява нових стандартів Базель III – це реакція на глобальну фінансову кризу, однією з причин якої були недоліки пруденційного регулювання діяльності фінансових посередників. В умовах фінансової глобалізації стандарти організації, функціонування та регулювання діяльності фінансових посередників перестали відповідати сучасним вимогам.

Перегляд Базельських стандартів розпочався ще в 2005 р., але поштовхом для посилення регулювання стала криза. Нові норми передбачають загальне підвищення капіталізації банків, поліпшення якості капіталу, підвищення якості капіталу, буфери капіталу, впровадження короткострокових і середньострокових нормативів ліквідності та нормативу боргового навантаження, проциклічне регулювання.

Таким чином, можна стверджувати, що кожний стандарт удосконалює підходи до регулювання та нагляду. У запропонованих вимогах Базель – III пропонується підвищити норматив відношення статутного капіталу до активів, зважених за рівнем ризиків з 2 % до 4,5 %, а також збільшення аналогічного нормативу за капіталом I рівня з 4 % до 8 % (табл. 3.2.).

Таблиця 3.2

Вимоги до капіталу банків відповідно до Базель – III, %

Показники	Статутний капітал	Капітал I рівня	Регулятивний капітал
Мінімальні вимоги	4,5	6,0	8,0
Буфер капіталу	2,5	-	
Мінімальне значення з урахуванням буферу капіталу	7,0	8,5	10,5
Діапазон проциклічного резерву	0-0,25	-	-

З метою покриття збитків, пов'язаних з негативними змінами у фінансовому і економічному середовищі, передбачено формування додаткових резервів (замороженого резерву, буфера) у розмірі 2,5 % статутного капіталу банків після дивідендних відрахувань. Також при суттєвому нарощуванні кредитного ризику за рахунок зростання обсягу кредитних операцій, передбачено формування проциклічного резерву від 0 % до 0,25 % від статутного капіталу. Формування даного резерву направлено на зниження втрат капіталу при циклічних коливаннях кредитних ринків.

Зупинимось більш детально на основних змінах вимог до капіталу Базель – III, які можна розглядати з позиції підвищення вимог до капіталу, формування буферів (резервів) для підтримки достатності капіталу, відрахування з капіталу.

Підвищення вимог до капіталу. Основним нововведенням є істотне підвищення вимог до форми капіталу I рівня, до якого рекомендовано включати лише акції та нерозподілений прибуток. Показник капіталу першого рівня повинен зростати з 4 до 6 %, що означає встановлення частки на інші інструменти капіталу першого рівня (відкладені податкові активи, інвестиції в інші фінансові компанії) у розмірі 1,5 % від загального розміру капіталу першого рівня. Структура капіталу представлена: основний капітал – 6 %; додатковий – 2 %; капітал III рівня скасовано, а для страхування від ринкового ризику банки матимуть капітал, якість складу якого буде подібною до якості капіталу, що використовується для виконання вимог щодо протидії кредитному і операційному ризикам. Обмеження банків від надмірних ризиків можливе шляхом встановлення нового розміру коефіцієнта левериджу – відношення обсягу позичкових коштів до власних на рівні 3,5 %. Зазначений показник є нововведенням.

Буфери для підтримки достатності капіталу. З метою покриття збитків, пов'язаних з негативними змінами у фінансовому і економічному середовищі, передбачено формування додаткових резервів (буфера) у розмірі 2,5 % статутного капіталу банків після дивідендних відрахувань.

Таким чином, під час економічного зростання нові вимоги стимулюватимуть банки до створення буферного капіталу. У періоди падіння економічної активності до банків не застосовуватимуться заходи впливу, доки мінімальна вимога дотримується. Тому банки орієнтуватимуться на рівень у 7% з метою вільного розпорядження тими коштами, які вони заробили.

При суттєвому нарощуванні кредитного ризику за рахунок зростання обсягу кредитних операцій передбачено формування проциклічного резерву від 0 % до 0,25 % від статутного капіталу. У періоди надмірного зростання кредитування наглядові органи використовуватимуть проциклічний резерв як інструмент макропруденційного регулювання. Відрахування з капіталу. Згідно з Базель – III всі відрахування з капіталу повинні здійснюватися з обсягу капіталу першого рівня.

Слід зазначити, що доповненням у Базель – III є утримання капіталу під ризик ліквідності поряд з ринковим, кредитним і операційним ризиками. Тому встановлені обов’язкові параметри контролю за ризиком ліквідності, а саме: коефіцієнт ліквідного покриття – банки повинні мати ліквідні активи, які б на 100 % покривали короткострокові зобов’язання банків терміном менше місяця; коефіцієнт чистого стабільного фінансування – характеризує наявність довгострокових джерел фінансування і розраховується на один рік; коефіцієнт левериджу – відношення обсягу капіталу першого рівня до сукупних активів, зважених з урахуванням ризику на рівні 3 %.

Статус впровадження Базелю III у різних країнах світу представлено у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Статус впровадження Базелю III у різних країнах світу [90]

Країна	*Ступінь реалізації	Наступні кроки - плани впровадження
Аргентина	1	Продовження роботи на розробкою проектів попередніх документів.
Австрія	1	Документ для обговорення (не є проектом нормативного документу) виданий, містить опис ключових елементів політики, які будуть включені в проект пруденційних стандартів - консультація триває до 02/12/2011, проект пруденційних стандартів буде виданий у лютому 2012 р.
Бельгія	2	Процес слідом за новаціями ЄС - пропозиції ЄС, опубліковані 20 липня 2011 р.

Країна	*Ступінь реалізації	Наступні кроки - плани впровадження
Бразилія	1	Проект нормативного документу - планується видати у 4 кв. 2011 р., а документ «Послідовність переходу до Базелю III», опублікований у лютому 2011 р.
Канада	1	Проект нормативного документу має вийти у травні 2012р. та остаточні настанови - до кінця 2012 р. для запровадження у 1 кв. 2013 р. Канадський регулятор видав кілька повідомлень стосовно впровадження Базелю III.
Китай	2	Нормативний документ має бути виданий у листопаді 2011 р. - для застосування, імовірно, починаючи з 2012 р.
Франція, Німеччина, Італія, Люксембург, Іспанія, Швеція	2	Процес слідом за новаціями ЄС - пропозиції ЄС, опубліковані 20 липня 2011 р.
Німеччина	2	Процес слідом за новаціями ЄС - пропозиції ЄС, опубліковані 20 липня 2011 р.
Японія	1	Громадське обговорення заплановане на початок 2012 р. Публікація остаточного тексту правил - до кінця березня 2012 р., впровадження остаточних правил з кінця березня 2013 р. в Японії, а податковий рік для банків Японії починається з квітня і триває до кінця березня наступного року.
Росія	1	Проект нормативних документів у стадії розробки.
Саудівська Аравія	3	Остаточні версії документів видані для банків.
США	1	Проект нормативного документу для обговорення заплановано видати протягом 2011 р. Правила згідно Базелю 2.5 та Базелю III у США мають бути узгоджені з проведеною роботою з упровадження реформи регулювання Додда-Френка.
ЄС	2	Пропозиція (директива та регулювати ний документ) опублікована Європейською комісією 20 липня 2011 р.
Мексика	1	Обговорення до кінця 4 кв. 2011 р. Остаточні правила будуть видані наприкінці 2011 р. для застосування у 2012 р.
Туреччина	1	Проект нормативного документу буде виданий у середині 2012 р.

*Пояснення кодів: 1 = проект регулятивного документу не опублікований; 2 = проект нормативного документу неопублікований; 3 = опубліковані остаточні правила; 4 = остаточні правила набули чинності.

Слід зазначити, що ефективність нових стандартів буде визначатися часом. При цьому слід виділити основні обмеження до реалізації Базель III, які визначено В. Ворочек [91].

По-перше, одного посилення вимог до банківського капіталу недостатньо для того, щоб гарантувати недопущення фінансових криз в майбутньому, – необхідно ретельніше контролювати кредитну діяльність банків, вдосконалювати регулювання фінансового сектору в цілому.

По-друге, успішність впровадження Базель III безпосередньо пов'язана з посиленнями наглядом та регулюванням за іншими напрямками, зокрема, формуванням фінансової звітності учасників ринку. Окремі положення національних та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (МСБО) та фінансової звітності (МСФЗ) потребують перегляду з метою повного та достовірного відображення суттєвої інформації. Компанії повинні засвоїти урок фінансової кризи 2008-2009 років, коли задекларована згідно МСБО частка проблемних кредитів була нижча, ніж за оцінками аналітиків. Стандарти фінансової звітності різних країн потребують подальшої конвергенції з метою співставності та зрозумілості широким колом користувачів фінансової інформації.

По-третє, впровадження нових, жорсткіших правил неминуче призведе до гальмування розвитку банківської системи, що нарешті починає активізуватись після масштабних потрясінь. Проте значні труднощі очікують на невеликі банки, що наразі не витримують норм, встановлених Базель III.

По-четверте, аналітики застерігають щодо негативного впливу мінімальних вимог до достатності капіталу на загальне економічне зростання. Банки, що не відповідають таким вимогам, відчуватимуть тиск з боку інвесторів та будуть змушені збільшувати розмір капіталу ще до граничного терміну у 2019 році. Це, в свою чергу, обмежуватиме банки в можливостях кредитування в той час, коли в країнах G-20, і не тільки, ще не розв'язані проблеми високого рівня безробіття та спаду активності бізнесу [92,93].

По-п'яте, існує ризик, що разом із встановленням нових правил збільшиться рівень «тінізації» на ринку фінансових послуг, що, посилить ймовірність розгортання чергової фінансової кризи.

Відповідно до проведених Базельським комітетом досліджень реалізація нових стандартів буде відбуватися поетапно, що дозволить акумулювати капітал і при цьому забезпечувати фінансування кредитно-інвестиційних операцій.

Починаючи з 2013 року, проводиться реформа вимог щодо структури активів і капіталу банків. Водночас буде посилено вимоги щодо частки акціонерного капіталу в структурі регулятивного капіталу, які мають бути виконані до 2019 року. Запровадження буферів збереження капіталу та проциклічного резерву розпочнеться з 2016 року.

3.5. Обґрунтування методичних засад оцінки достатності власного капіталу для покриття ризиків банківської діяльності

У фінансовому секторі відбуваються серйозні зміни, котрі пов'язані з глобалізацією світових ринків, посиленням конкуренції у банківському секторі економіки України, та, передусім – з невизначеністю економічної ситуації на фінансових ринках, що пов'язана з подоланням негативних наслідків світової економічної кризи 2007-2008 рр. Сучасна економічна ситуація свідчить про недостатній запас фінансової міцності більшості банківських установ, та відповідно – про недосконалість процесів управління фінансовою діяльністю банків з боку менеджменту та її регулювання з боку державних органів. Зазначене вище потребує вдосконалення процесів оцінки й регулювання питань фінансової стійкості економіки в цілому та банківського сектора зокрема. Особливе місце серед вище зазначених питань займає оцінка й регулювання достатності власного капіталу для покриття ризиків банківської діяльності.

Проблемам оцінки достатності власного капіталу та банківських ризиків присвячено праці зарубіжних та вітчизняних економістів: Алексеєнко М.,

Вожжов А., Клименко О., Примостка Л., Смирнов А. Проте варто зауважити, що питання визначення достатності власного капіталу та кількісної оцінки банківських ризиків розглядаються переважно окремо і не мають належного теоретичного та емпіричного обґрунтувань методичних засад розрахунку показників та їх оптимальних значень.

Метою представленого дослідження є обґрунтування методичних підходів оцінки достатності власного капіталу для покриття ризиків банківської діяльності, які б відповідали теоретичним засадам виконання капіталом захисної та регулюючої функцій.

У банківській практиці під власним капіталом у банківській справі розуміють кошти, що вкладені до статутного фонду банку власниками при його створенні та які збільшуються за рахунок додаткових внесків учасників та отримання прибутку [94, с. 83; 95, с. 30]. Указане визначення носить економічний характер, водночас у фінансовій звітності банку відображаються наступні складові власного капіталу банку, – статутний капітал, викуплені в акціонерів акції, капіталізовані дивіденди, загальні резерви й резервні фонди, результати переоцінки активів та інструментів хеджування, результати минулих років, результат поточного року [96]. Проте ускладнення сучасних фінансових інструментів, розвиток стандартів фінансової звітності та підходів до оцінки фінансової стійкості банків зумовили необхідність виділення та розрахунку регулятивного капіталу, який складається з двох рівнів залежно від ступеня якості (стабільності) та корегується на розмір виділених груп активів. Аналіз наукових праць з питань визначення теоретичних засад та практичних аспектів оцінки капіталу банку [94; 95; 97; 98; 99] дозволять пов'язати функції капіталу та методичні засади оцінки його достатності. Так, основну функцію власного капіталу банку – захисну – можна охарактеризувати як здатність банку захистити своїх кредиторів та вкладників у випадку настання непередбачуваних негативних подій передусім тих, що призведуть до банкрутства банку. Вважаємо, що на практиці виконання цієї функції означає дотримання достатності капіталу банку, оскільки узагальнення думок учених-економістів

[98, с. 110; 99, с. 92] з досліджуваних питань дозволяє визначити достатність капіталу банку як його здатність протидіяти несприятливим чинникам та поглинати збитки як один з наслідків реалізації банківських ризиків.

Наведена нижче схема дозволяє наочно пояснити механізм та обґрунтувати показники оцінки достатності власного капіталу банку для покриття ризиків (рис. 3.8).

У наведеному прикладі (рис. 3.6) капітал банку є достатнім для забезпечення інтересів кредиторів та вкладників: вимоги кредиторів та вкладників банк задовольнив у повному обсязі. Зазначене вище дозволяє визначити необхідні та достатні умови виконання банком захисної функції: необхідною умовою є рівність капіталу та очікуваних збитків, достатньою – перевищення капіталу над очікуваними збитками (формули 3.1 та 3.2.).

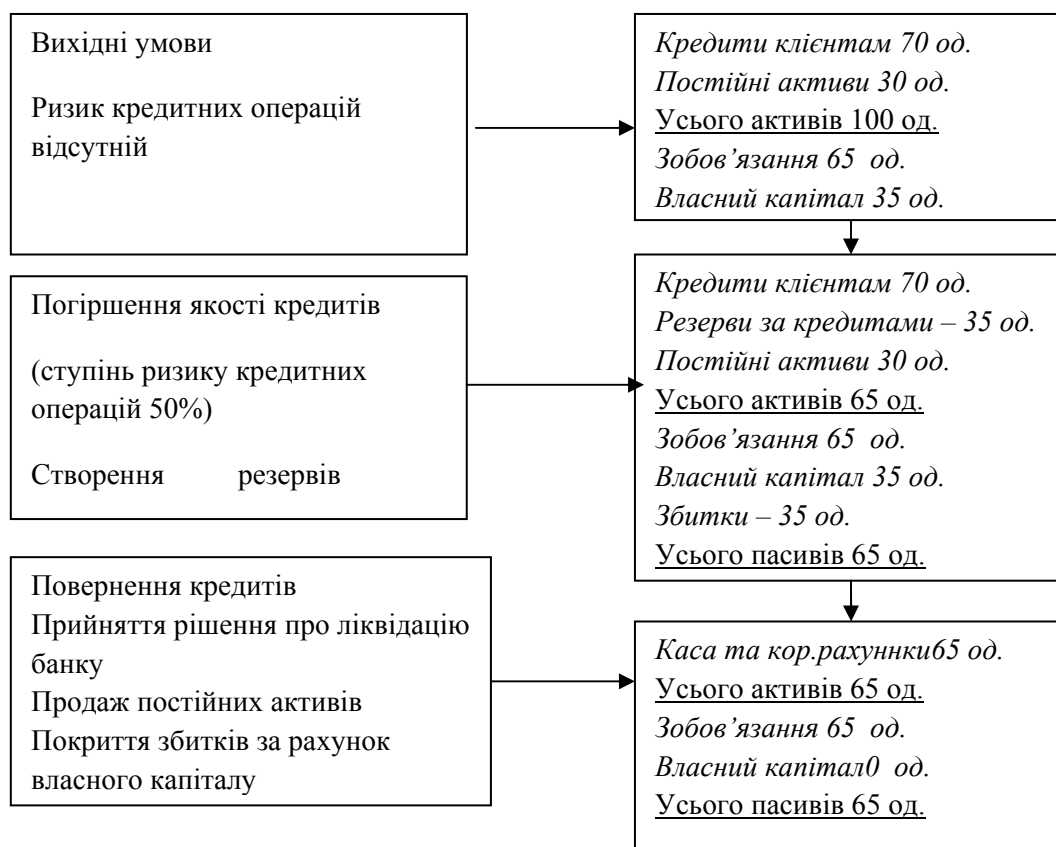

Рис. 3.8. Теоретична схема визначення необхідних умов достатності власного капіталу банку

$$\begin{aligned} \text{Власний капітал} &= \text{Очікувані збитки} \\ \text{Зобов'язання} &= \text{“Безризикові” активи} \end{aligned} \quad (3.1.)$$

$$\begin{aligned} \text{Власний капітал} &> \text{Очікувані збитки} \\ \text{Зобов'язання} &< \text{“Безризикові” активи} \end{aligned} \quad (3.2.)$$

Варто зауважити, що під без ризиковими активами розуміємо ті активи, які з високою ймовірністю можуть бути перетворені у грошові кошти та їх еквіваленти для виконання зобов'язань. У наведеному на рис. 1 прикладі це чисті кредитні вкладення та основні засоби (їх ринкова вартість). Термін „очікувані збитки” відповідно до термінів Базельської угоди про капітал розглядається як аналог резервів на покриття кредитних ризиків [100, с. 20], однак у подальшому дослідженні цей термін використовуватиметься у більш широкому значенні як сума можливих втрат від усіх виділених ризиків, а не лише кредитного

Отже постає необхідність оцінки сучасної практики оцінки та регулювання достатності власного капіталу банківських установ визначеним теоретичним засадам. Вказане потребує аналізу існуючих показників оцінки достатності власного капіталу банку по мірі підвищення їх складності (табл. 3.7).

Перші теоретичні показники відображають здатність банку виконувати активні операції певного обсягу, тобто визначають необхідний рівень власного капіталу за умови прийнятного/середнього рівня ризику активних операцій банку, оскільки сам ризик не враховується. Показник чистого капіталу [98, с. 110] по суті відбиває теоретичні засади достатності, проте автором не уточнюється які саме ризики необхідно оцінювати, а вираження показника в абсолютному значенні (у грошових одиницях) не дає змоги обґрунтувати оптимальне значення та проводити порівняння з іншими банківськими установами.

Основний показник оцінки достатності власного капіталу банківських установ, на якому базується і вітчизняне законодавство, і рекомендації МВФ,

уперше з'явився у Базельській угоді про капітал. Це показник співвідношення регулятивного капіталу та зважених на ризик активів. Однак, як зазначалося вище, ключовим питанням розрахунку цього показника є урахування ризику активних операцій.

У 2-ій редакції Базельської угоди з'являється поняття „еквівалент зважених на ризик активів”, що розраховується як сума очікуваних збитків за ризиками, котрі підлягають оцінці – кредитний, ринковий та операційний. Рівність розрахункового регулятивного капіталу та еквіваленту зважених на ризик активів по суті відповідає визначеному на початку статті основному принципу достатності власного капіталу банку (формула 3.1.).

Таблиця 3.7

**Порівняльна характеристика показників оцінки достатності
власного капіталу банку**

Показники	Порядок розрахунку	Характеристика
Теоретичні показники [98; 111]		
Співвідношення власного капіталу та активів (власного капіталу чи зобов'язань)	Власний капітал/Активи (Зобов'язання)	Характеризує у якій мірі ризики розподіляються між кредиторами/вкладниками та власниками банку. Ризик активних операцій ігнорується.
Співвідношення власного капіталу та робочих активів	Власний капітал / Робочі активи (Кредитний портфель)	Відрізняється від попереднього показника лише тим, що частково враховує структуру активних операцій за ступенем ризику.
Розрахунок чистого капіталу	Власні кошти – сукупний ризик	Відповідає теоретичним принципам, однак має недоліки абсолютного показника
Регулювання достатності власного капіталу банків України не враховується специфіка окремого банку [102]		
Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу	Регулятивний капітал/Зважені на ризик активи	Оптимальне значення визначає скільки в середньому необхідно мати капіталу для покриття ризикованих активів. Індивідуальний ризик (очікувані та неочікувані збитки) не оцінюється

Продовження таблиці 3.7

Показники	Порядок розрахунку	Характеристика
Норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів	Регулятивний капітал/Сукупні активи	Від теоретичних показників нормативи Н-3 та Н 3-1 відрізняються лише більш точним урахуванням елементів власного капіталу.
Норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань	Регулятивний капітал/Зобов'язання	
Базельська угода про капітал [90]		
Співвідношення регулятивного капіталу та зважених на ризик активів	Регулятивний капітал/Зважені на ризик активи Регулятивний капітал/Еквівалент зважених активів (очікувані збитки * 12,5)	Загальні принципи використовуються у вітчизняній практиці. Однак передбачається оцінка більшої кількості ризиків, а оцінка на основі внутрішніх рейтингів також дозволяє оцінити достатність для покриття очікуваних та неочікуваних збитків.
Рекомендації МВФ щодо оцінки фінансової стійкості на базі капіталу [103]		
Співвідношення регулятивного капіталу та зважених активів	Нормативний капітал /зважені активи	Відповідає нормативу достатності та принципам Базельської угоди
Співвідношення основного капіталу та зважених активів	Нормативний капітал 1 рівня/зважені активи	Уточнює попередній показник, враховує якісний склад капіталу.
Співвідношення неякісних кредитів та власного капіталу	(Позички, які не обслуговуються – відповідний резерв) /капітал	Дозволяє оцінити достатність власного капіталу для покриття кредитного ризику
Співвідношення відкритих позицій за різними фінансовими інструментами до власного капіталу	Відкриті позиції /капітал	Дозволяє оцінити достатність власного капіталу для покриття окремих груп ризику.

Проте вважаємо, що, навіть за умови удосконалення механізму визначення величини очікуваних збитків, розрахунок узагальнюючого

показника оцінки достатності власного капіталу для покриття ризиків має суттєві недоліки: по-перше, при розрахунку зважених на кредитний ризик активів стандартизованим методом, не враховується показник очікуваних від реалізації кредитних ризиків збитків; по-друге, навіть за умови розрахунку очікуваних від реалізації виділених груп ризиків збитків їх величина переводиться в еквівалент зважених на ризик активів, а не порівнюється безпосередньо з величиною регулятивного капіталу.

Рекомендації МВФ по суті є комбінацією усіх перелічених вище показників, проте єдиний узагальнюючий показник оцінки достатності капіталу для покриття усіх видів ризиків відсутній.

Указане вище дає підстави зробити припущення, що показники, котрі використовуються у сучасній практиці регулювання достатності власного капіталу банківських установ України, є недостатньо обґрунтованими з точки зору оцінки дотримання основних функцій власного капіталу – захисної та регулюючої, – та, відповідно, не виконують покладені на них завдання. Зазначене вище теоретичне припущення потребує емпіричного обґрунтування.

Необхідно зауважити, що з точки зору оцінки достатності власного капіталу для покриття ризиків банківської діяльності найбільш обґрунтовано використовувати саме регулятивний капітал, тому що:

- найбільш повно враховуються елементи власних коштів банку за їх економічною суттю, а не порядком обліку;
- елементи капіталу розподіляються на основний та додатковий залежно від їх стабільності (якості);
- вираховуються активи, реалізація яких у випадку ліквідації банку є сумнівною (відвернення).

Для оцінки ризиків використаємо класифікацію, що запропонована у Базельській угоді про капітал: кредитний, ринковий та операційний [100].

Ураховуючи складність підрахунку та адекватної кількісної оцінки капіталу, зваженого на ризики, а також наявність інформаційної бази, найбільш обґрунтованим для оцінки достатності власного капіталу вважаємо показник

$$\frac{\text{Власний}_\text{ капітал}}{\text{Очікувані}_\text{ збитки} + X} \quad (3.3)$$

Обґрунтування показника „власний капітал” наведено в табл. 3.8.

Очікувані збитки – це передусім резерви за активними операціями [100] та можливі збитки від операційного ризику. Величина X у знаменнику показника оцінки достатності означає, що цей показник повинен орієнтуватися на „можливе” погіршення стану банку, тобто неочікувані збитки. Варто зазначити, що нині найбільше складнощів викликає підрахунок величин очікуваних збитків від операційного ризику та неочікуваних збитків.

Дані, що відображені в табл. 3.8, дозволяють зробити наступні висновки.

Таблиця 3.8

Динаміка показників оцінки достатності власного капіталу найбільших банків України за станом на 01.01.2013 р.

Банки	Розраховані показники, коеф.			Нормативи капіталу, %		
	К/ОЗ	К/А	РК/Ар	Н2	Н3	Н3-1
Приватбанк	0,72	0,11	0,16	10,91	9,15	10,64
Укрексімбанк	1,83	0,20	0,36	29,18	23,19	28,89
Ощадбанк	1,63	0,21	0,32	25,35	19,54	26,94
Райффайзен Банк Аваль	0,64	0,13	0,31	18,76	13,78	18,80
Промінвестбанк	2,67	0,13	0,21	13,98	12,10	14,88
Укрсоцбанк	0,89	0,20	0,35	18,84	13,40	21,01
ВТБ Банк	0,73	0,12	0,23	12,97	11,09	14,21
Дельта Банк	0,87	0,10	0,15	11,40	9,11	12,73
ПУМБ	1,09	0,15	0,24	17,63	13,14	17,77
Надра	0,87	0,15	0,23	11,71	10,23	13,55
Сбербанк Росії	2,36	0,11	0,15	12,56	12,29	13,94

Так, капіталу Приватбанку недостатньо для покриття можливих збитків, проте нормативи та показники достатності капіталу перевищують мінімально припустимі значення. Райффайзен Банк Аваль та Укрсоцбанк мають високі значення економічних нормативів капіталу, однак за рахунок значних кредитних ризиків співвідношення власного капіталу та можливих збитків

менше 1, що свідчить про недостатній рівень власного капіталу для покриття негативних наслідків реалізації банківських ризиків.

Схожі показники характеризують діяльність ВТБ Банку, Дельта Банку та банку „Надра” лише з тією різницею, що нормативи капіталу у меншій мірі перевищують мінімальні значення. У Сбербанку Росії та Промінвестбанку ситуація протилежна – нормативи незначно перевищують мінімальні значення, проте капітал більше, ніж удвічі перевищує можливі збитки (резерви) за активними операціями. Отже, указане вище дає змогу зробити попередній висновок про підтвердження теоретичного припущення щодо невідповідності нормативів капіталу обґрунтованій оцінці його достатності для покриття ризиків; у той же час нормативи досить сильно корелюють з показником співвідношення капіталу та активів (коефіцієнт кореляції за найбільшими банками складає 0,72; а для показників 1 та 4 – 0,04). Необхідно зазначити, що, оскільки значення показників 2 та 3 однаково сильно корелюють зі значенням показника 4 (норматив Н-2), то у приведених нижче розрахунках у якості власного капіталу використовуватиметься величина балансового, а для замість Н-2 – співвідношення власного капіталу та активів.

Для більш точної емпіричної оцінки відповідності сучасної практики регулювання достатності власного капіталу вимогам дотримання основних функцій власного капіталу – захисної та регулюючої – необхідно проаналізувати у динаміці взаємозв'язок показників співвідношення капіталу і можливих збитків та капіталу й активів для банківської системи в цілому (рис. 3.7). Варто зауважити, що методика розрахунку показників та період аналізу потребують додаткового пояснення. Чисельник показника 3.3 нами вище обґрунтовано як складова „власний капітал” банківської звітності. Показник у очікуваних збитків у знаменнику формули 3.3 розраховано, по-перше, як сума резервів за активними операціями банків, що відображаються в активів балансу, та, по-друге, як сума резервів та розрахованих показників, корті відображують ризик операцій банку (табл. 3.9).

**Методика оцінки очікуваних збитків з урахуванням міжнародних
вимог та наявної інформаційної бази**

Резерви, що відображуються в активі балансу	Види ризиків	Очікувані збитки (вимоги до капіталу)
1	2	3
Резерви за кредитними операціями	1. Кредитний	Резерви за кредитними операціями
2. Ринковий		
2.1. Валютний		
Не оцінюється	<i>спеціальний</i>	Не оцінюється
Не оцінюється	<i>загальний</i>	Більша за модулем валютна позиція (активи чи зобов'язання в іноземній валюті)*8%
2.2. Процентний		
Резерви за портфелем цінних паперів на продаж	<i>спеціальний</i>	Резерви за портфелем цінних паперів на продаж
Не оцінюється	<i>загальний</i>	Відкрита позиція за цінними паперами * 8%
2.3. Пайовий		
Резерви за портфелем цінних паперів до погашення та на продаж	<i>спеціальний</i>	Резерви за портфелем цінних паперів до погашення та на продаж
Не оцінюється	<i>загальний</i>	Відкрита позиція за цінними паперами * 8%
Не оцінюється	2.4. Торговельний	Не оцінюється
Не оцінюється	3. Операційний	На основі базового індикатора $[\sum ((\text{ЧПД} + \text{ЧНПД}) \times \alpha)] / n$, де $\alpha - 15\%$, n – число років з позитивним (ЧПД + ЧНПД) (ЧПД + ЧНПД) = валовий прибуток

Класифікація ризиків, що наведена в табл. 3, відповідає рекомендаціям Базельської угоди про капітал [100, с. 5]. Використовуючи дані офіційної статистичної звітності, з високою імовірністю ми можемо дати оцінку кредитному ризику та, частково – процентному та пайовому. Розрахунок відкритих позицій та використання підходу базового індикатора дозволяє нам дещо розширити спектр ризиків, котрим можна дати кількісну оцінку. Методичні підходи, у тому числі показник зважування на рівні 8%, для оцінки

ризиків базуються на рекомендаціях Базельської угоди та вітчизняному законодавстві [100].

Варто зауважити, що розрахунок показників, які відображені у 3 стовпці таблиці та не є резервами, є певною мірою умовним та не дозволяє адекватно оцінити достатність власного капіталу банку, проте у представленому дослідженні цей розрахунок дає нам можливість проілюструвати існування достатньої кількості банківських установ, що виконують вимоги НБУ щодо нормативів капіталу, однак не мають достатнього обсягу власних коштів для покриття можливих збитків.

У дослідженні проаналізовано дані за станом на 01.01.2009 р. – період, коли наслідки негативного впливу світової фінансової кризи на вітчизняну банківську систему знайшли своє відображення у банківській звітності лише частково; тобто можна сказати, що показники звітності банків за підсумками 2008 року відбивають тенденції агресивного зростання банківської системи України. У цей період співвідношення капіталу та активів є мінімальним, що відбиває процеси розширення обсягів діяльності та, відповідно, нарощування банківських активів; у той же час ризик активів оцінюється як відносно незначний, тому співвідношення капіталу та резервів майже у всіх банків перевищує 1, та в середньому відхиляється від свого середнього значення, яке становить 3,14, на 1,62 (скупчення, яке відображає середні коливання досліджуваних показників, окреслено на рисунку 2), у той час як середнє значення співвідношення капіталу та активів склало 0,14 ($\pm 0,07$)⁶.

Період 01.01.2012 – 01.01.2013 рр. відображає сучасний стан банківської системи України. Окремі науковці називають цей період посткризовим, проте розмір резервів залишається значним, а багато банків залишаються збитковими. У цей період збільшуються значення співвідношення капіталу та активів, оскільки банки намагаються підтримати показники достатності переважно за

⁶ тут і далі у дужках – середньоквадратичне відхилення показників

рахунок збільшення статутного капіталу, та, дещо у меншій мірі, залучення субординованого боргу.

Проте значні ризики активних операцій зумовлюють скорочення показника співвідношення капіталу та очікуваних збитків, діяльність більшої кількості банків характеризується показником менше 1.

Середні значення показників співвідношення капіталу та резервів склали 1,69 та 1,61, а їх середньоквадратичні відхилення 1,24 та 1,22 за підсумками 2001 та 2012 рр. відповідно. За станом на 01.01.2012 р. це такі найбільші банки: Приватбанк, Райффайзен Банк Аваль, Укрсоцбанк, ВТБ Банк, Дельта Банк, банк „Надра”, Укргазбанк, Віейбі Банк, Імексбанк, Банк „Форум”, Родовід банк, варто додати, що у разі врахування більшої кількості ризиків цей перелік розширюється (ПУМБ, Альфа Банк, ОТП Банк та ін.); за станом на 01.01. 2013 р.: Приватбанк, Райффайзен Банк Аваль, Укрсоцбанк, ВТБ Банк, ПУМБ, Альфа-Банк, банк „Надра”, Дельта Банк, Укргазбанк, Дочірній банк Сбербанку Росії, Кредитпромбанк, банк „Форум”, Ерсте Банк, Віейбі банк, Родовід банк, Сведбанк та ін. Необхідно додати, що у випадку врахування більшої кількості ризиків – рисунки з правого боку – кількість банків, котрі мають недостатній обсяг власних коштів, збільшується. Як зазначалося вище, середні значення співвідношення капіталу й активів у цей період порівняно з початком 2009 р. зросли до 0,15 ($\pm 0,07$) та 0,17 ($\pm 0,08$) за станом на 01.01.2012 та 01.01.2013 рр. відповідно.

Отже, результати проведеного аналізу дозволяють зробити наступні висновки.

Передусім необхідно зазначити щодо доведення висунутої на початку дослідження гіпотези: показник співвідношення капіталу та резервів (очікуваних збитків) дозволяє дати оцінку достатності (адекватності) власного капіталу банку та повноти виконання ним таких основних функцій як захисна й регулююча. Указане підтверджується тим, що відповідно до динаміки показника співвідношення капіталу й активів, яка відповідає динаміці

економічних нормативів власного капіталу [104], банки України мали мінімально прийнятний рівень фінансової стійкості за підсумками 2008 року, в докризовий період, а у період кризи та нині мають значно більший рівень фінансової стійкості; у той час як динаміка показника співвідношення власного капіталу й резервів (очікуваних збитків) свідчить про достатність власного капіталу до початку 2009 р. для покриття банківських ризиків, проте у період фінансової кризи по теперішній час унаслідок перевищення темпів зростання можливих збитків над темпами зростання власних коштів капіталу – про недостатній рівень власного капіталу значної кількості банківських установ. Отже, сучасні економічні нормативи відбивають активність/агресивність політики банку щодо розширення обсягів діяльності; а запропонований показник співвідношення капіталу та очікуваних збитків у більшій мірі відповідає теоретичним засадам та задовольняє вимоги регулювання достатності власного капіталу для покриття можливих збитків. Варто зазначити, що використання запропонованих методичних підходів щодо визначення достатності власного капіталу банку не вирішує проблему превентивності регулювання фінансової стійкості, однак надає їй більш виважену оцінку.

Ураховуючи зазначене вище, основними напрямками подальшого дослідження повинні стати: визначити достатньо простий та прозорий механізм оцінки виділених груп банківських ризиків; на основі використання зарубіжного досвіду адаптувати до сучасних українських умов методика оцінки неочікуваних збитків, що дозволить обґрунтувати оптимальний рівень показника достатності власного капіталу; розробити основні принципи та методичні засади превентивного регулювання достатності власного капіталу банку для покриття ризиків.

3.6. Концептуалізація дослідження державного регулювання іпотечного кредитування

Проголошення парадигми соціально-орієнтованої держави ринкового типу зумовлює зміну пріоритетів у соціально-економічному розвитку країни, у тому числі і формування іпотечних стандартів за допомогою забезпечення доступності житла та іншої нерухомості на основі використання іпотечного кредитування для різних верств населення. Тому у частині фінансової політики, складовою частиною якої виступає кредитна політика держави у сфері іпотечного кредитування, формуються напрями соціальної політики. Держава, за рахунок прямого і непрямого втручання реалізовує пріоритети своєї політики у сфері іпотеки (формування первинного іпотечного ринку, системи рефінансування іпотечних кредитів, ринку іпотечних цінних паперів, інфраструктури іпотечної системи), забезпечує досягнення цілей житлової, демографічної політики і політики зайнятості.

Вивченню теоретико-методологічних засад іпотечного кредитування і розвитку іпотечних систем присвячені дослідження відомих зарубіжних вчених: М. Левіна, Д. Ван-Хуза, Р. Страйка, М. Равіса, Ф. Фабоцці; російських вчених-економістів Н. Зеленкової, Г. Циліної, О. Кудрявцевої, М. Логінова; вітчизняних вчених В. Базилевича, В. Глуценка, М. Дем'яненка, Н. Внукової, О. Євтуха, В. Лагутіна, Г. Лазик, К. Паливоди. Активізація іпотечного кредитування і розвиток якісних характеристик елементів, що формують іпотечний ринок потребує ефективної системи державного регулювання.

Неефективність трансплантації інституційних утворень іпотечних систем та апробування інструментів фінансування іпотечного кредитування в економіку інших країн без врахування національних особливостей і належно відпрацьованого механізму рефінансування іпотечних кредитів. У підсумку це негативно вплинуло на рівень економічної безпеки окремих держав. Центральні банки в США, Великій Британії, Японії і країн зони євро під час фінансово-економічної кризи та посткризовий стабілізаційний період застосовували

нетрадиційні заходи грошово-кредитної політики, зорієнтовані на досягнення таких цілей: по-перше, стабілізації фінансових і іпотечних ринків шляхом залучення грошових коштів у фінансову систему за рахунок підвищення ліквідності і придбання приватних активів. По-друге, підтримки центральними банками за допомогою грошово-кредитної політики протягом певного строку процентних ставок, які досягали нуля або мінімальної границі.

Нетрадиційні заходи політики центрального банку в країнах з розвинутою економікою дозволили стабілізувати фінансову систему. Збереження низьких процентних ставок, придбання центральними банками облігацій зумовило зниження ризику дефляції і напруженості на фінансових ринках. Така політика призвела до зниження прибутковості довгострокових облігацій, а в деяких випадках і кредитних спредів. Водночас в Доповіді Міжнародного валютного фонду «МВФ оцінює нову еру грошово-кредитної політики» (16 травня, 2013) зазначено, що нетрадиційні заходи політики можуть мати негативні побічні ефекти. У данному контексті заступник директора Департаменту грошово-кредитних систем і ринків капіталу МВФ Карл Хабермайер зауважує, що грошово-кредитна політика не може вирішувати всі завдання, тому уряди і банки повинні використовувати перепочинок, зумовлений нетрадиційною політикою, щоб провести необхідні податково-бюджетні, структурні й фінансові реформи, зокрема системи державного регулювання іпотечного кредитування. [105].

Важливим учасником усіх без винятку відносин у суспільстві є держава. На іпотечному ринку вона діє через органи законодавчої та виконавчої влади, на які покладено функції забезпечення соціально-економічних та організаційно-правових умов взаємодії економічних суб'єктів іпотечної системи та регулювання і нагляду за ними з метою реалізації доктрини розвитку іпотеки в країні. Національний банк України здійснює державну регуляторну діяльність у відповідності до вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», Методики проведення аналізу впливу регуляторного акта Національного банку України та Методики

відстеження результативності регуляторного акта Національного банку України [106], затверджених постановою Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 14.04.2004 № 471. Важливо при здійсненні державної регуляторної політики дотримання Національним банком України принципів адекватності, ефективності, збалансованості, передбачуваності та прозорості.

Пріоритетність політики держави у сфері іпотечної системи багатогранна і виявляється у взаємозв'язку такої політики із завданнями соціально-економічного розвитку країни, в її очікуваних наслідках, ефекті взаємодії на майбутнє країни і в самій природі нерухомості, що є основою іпотечного ринку. Окрім того, державні програми щодо пільгового іпотечного кредитування окремих категорій громадян (найчастіше – молоді) активізують операції як на іпотечному, так і ринку нерухомості.

При оцінці заходів державного регулювання іпотечного кредитування варто враховувати такі економічні чинники: макроекономічні показники; стійкість валюти та рівень інфляції; розвиток фінансово-кредитної системи; основні параметри банківського сектора; результати діяльності провідних іпотечних банків; поточний стан іпотечного ринку і тенденції його розвитку; обсяги житлових і іпотечних кредитів; обсяги заборгованості по іпотечних кредитах фізичним особам з розбивкою по регіонах; платоспроможність населення, яка визначає динаміку розвитку ринку нерухомості; модернізація системи страхування ризиків, пов'язаних з іпотечним кредитуванням.

Політика держави у сфері іпотеки нерозривно пов'язана із її соціально-економічною політикою (рис. 3.9).

Варто наголосити, що усі відносини, які мають місце на іпотечному ринку, пов'язані із купівлею-продажем нерухомого майна, отриманням іпотечних кредитів чи позик, тобто об'єктів іпотечної системи. Законом України «Про іпотеку» під нерухомим майном (нерухомістю) визначено земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці і невід'ємно пов'язані з нею, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Рис. 3.9. Роль політики держави щодо іпотеки у соціально-економічній політиці*

* Розроблено автором на основі [105, 106, 107].

Правовий режим нерухомого майна поширюється на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти. При цьому вищезгаданим законом регламентовано, що предметом іпотеки можуть бути один або декілька об'єктів нерухомого майна за таких умов:

1) нерухоме майно належить іпотекодавцю на праві власності або на праві господарського відання, якщо іпотекодавцем є державне або комунальне підприємство, установа чи організація;

2) нерухоме майно може бути відчужене іпотекодавцем і на нього відповідно до законодавства може бути звернене стягнення;

3) нерухоме майно зареєстроване у встановленому законом порядку як окремий виділений у натурі об'єкт права власності.

Інфраструктурний сегмент іпотечної системи складають:

- сформоване у країні нормативно-правове забезпечення;
- судова система, нотаріальні контори та паспортні служби;
- компанії з оцінки нерухомості – це суб'єкти господарювання, які на підставі ліцензії здійснюють незалежну професійну експертну оцінку вартості нерухомого майна, що є предметом іпотеки;
- система реєстрації прав на нерухоме майно (Державний реєстр прав на нерухоме майно та їх обмежень) – це єдина державна інформаційна система, що містить відомості про речові права на нерухоме майно, їх обмеження, суб'єктів речових прав, технічні характеристики об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд тощо), кадастровий план земельної ділянки, а також відомості про правочини, вчинені щодо таких об'єктів нерухомого майна;
- державні іпотечні установи, рефінансуючи іпотечні кредити, підвищують рівень їх ліквідності, а також сприяють розвитку ринку іпотечних цінних паперів, забезпечених іпотечними активами;
- страхові компанії, окрім того, що виступають інвесторами на іпотечному ринку, відповідно до ст. 8 Закону України «Про іпотеку» здійснюють обов'язкове страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування, страхування якості земельних ресурсів, титульне страхування, особисте страхування позичальників, страхування цивільно-правової відповідальності учасників іпотечних кредитних відносин;
- міжнародні об'єднання, саморегульовані організації, регулятори іпотечних відносин.

Найвищу юридичну силу в системі вітчизняного нормативно-правового забезпечення іпотечного кредитування має Конституція України. Зокрема, ст. 47 Конституції регламентовано, що кожен має право на житло, а держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Наступна стаття (ст. 48)

відзначає: кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [108]. Відтак, на державу покладено завдання забезпечити житлом малозабезпечених верств населення або ж покращити умови та якість проживання громадян.

Загальними основоположними нормативними актами, які регулюють і визначають основні аспекти іпотечної системи є:

1) Господарський кодекс України, Земельний кодекс України, Цивільний кодекс України;

2) Закони України: «Про іпотеку», «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», «Про іпотечні облігації», «Про заставу», «Про оцінку земель», «Про охорону земель», «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю», «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень», «Про цінні папери і фондовий ринок», «Про організацію формування та обігу кредитних історій», «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва». Особливої уваги заслуговує Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Змін до Положення про здійснення банками фінансового моніторингу» від 31.01.2011 № 22 [109], яка має сприяти досягненню наступних цілей: запровадженню порядку емісії спеціальних платіжних засобів та здійснення операцій з їх використанням; удосконалення порядку ведення банками рахунків клієнтів; удосконалення порядку випуску та обігу електронних грошей та посилення контролю за введенням та виведенням коштів із систем електронних грошей;

3) Постанови Кабінету Міністрів України: від 8.10.2004 р. за № 1330 «Деякі питання Державної іпотечної установи», від 31.03.2004 р. за № 410 «Про затвердження Тимчасового порядку державної реєстрації іпотек», від 31.03.2004 р. за № 422 «Про затвердження Порядку формування фондів

житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання»;

4) Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.08.2004 року за № 559-р «Про схвалення Концепції створення національної системи іпотечного кредитування», яка встановлює єдині стратегічні підходи, які мають бути покладені в основу державної політики у сфері іпотечного кредитування, що розвиватиметься на ринкових засадах з мінімально можливим втручанням держави. При цьому держава забезпечує режим найбільшого сприяння суб'єктам ринку іпотечного кредитування та створює законодавчі та економічні умови для стимулювання ефективного розвитку цього ринку.

Фінансування іпотечного кредитування залежить від обраного механізму та джерел залучення тимчасово вільних грошових коштів. Зокрема, розрізняють три основи фінансового забезпечення іпотечного кредитування:

1) комерційну шляхом: самофінансування (за рахунок ощадно-інвестиційного портфеля домашніх господарств); кредитно-фінансового забезпечення (кредитні ресурси банківських установ, корпоративне кредитування); колективного покриття (кооперативні форми інвестиційної діяльності у сфері житлового будівництва);

2) безоплатну та поворотну шляхом: бюджетного фінансування (бюджетні кошти); субсидування працівників роботодавцями; змішану.

Основні джерела залучення грошових коштів у систему іпотечного кредитування подано у табл. 3.10.

За даними табл. 3.10, серед способів залучення фінансових ресурсів виділяють боргові цінні папери, які виражають відносини позики і визначають права на заставлену нерухомість. При цьому вони складають левову частку фінансових інструментів, що використовуються в системі іпотечного кредитування.

Види іпотечних ресурсів, джерела та способи їх залучення *

№ з/п	Джерело Ресурсів	Вид ресурсу і спосіб його залучення
1.	<i>Держава та організації, створені нею</i>	1) фінансові ресурси – бюджетні кошти, субсидії, приватизація; 2) нерухомість – незавершене будівництво, оренда і продаж нерухомості, вторинний ринок іпотечного кредитування; 3) цінні папери – випуск іпотечних цінних паперів
2.	<i>Позабюджетні фонди</i>	1) фінансові ресурси – кошти, отримані від фізичних осіб, купівля заставних та інших іпотечних фінансових інструментів
3.	<i>Банківські установи</i>	1) фінансові ресурси – власні та залучені грошові кошти; 2) цінні папери – випуск і реалізація іпотечних цінних паперів
4.	<i>Фінансові інвестори</i>	1) фінансові ресурси – придбання іпотечних кредитів, заставних та інших іпотечних фінансових інструментів; 2) цінні папери – випуск і реалізація іпотечних цінних паперів
5.	<i>Населення</i>	1) фінансові ресурси – власні заощадження, житлові облігації та сертифікати; 2) нерухомість – продаж власної нерухомості
6.	<i>Будівельний комплекс</i>	1) нерухомість – будівництво і продаж нерухомості; 2) фінансові ресурси – дольове будівництво, житлово-будівельні кооперативи, купівля іпотечних цінних паперів

* Складено автором на основі [110].

Особливої уваги заслуговує визначення вартості предмета застави (іпотеки) відповідно до Законів України «Про заставу» і «Про іпотеку». При виконанні Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання проведення оцінки для цілей оподаткування та нарахування і сплати інших обов'язкових платежів, які справляються відповідно до законодавства» від 04 березня 2013 року № 231 [111] варто враховувати наступні правочинні моменти:

1. Відповідно до частини першої статті 582 Цивільного кодексу України оцінка предмета застави здійснюється у випадках, встановлених договором або законом. Оцінка предмета застави здійснюється заставодавцем разом із заставодержателем відповідно до звичайних цін, що склалися на момент виникнення права застави, якщо інший порядок оцінки предмета застави не встановлений договором або законом (частина друга статті 582 Цивільного кодексу України).

2. Відповідно до частини третьої статті 12 Закону України «Про заставу» при укладанні договору застави за згодою сторін або на вимогу однієї із сторін може бути проведена оцінка предмета застави відповідно до законодавства.

3. Відповідно до частини шостої статті 5 Закону України «Про іпотеку» вартість предмета іпотеки визначається за згодою між іпотекодавцем і іпотекодержателем або шляхом проведення оцінки предмета іпотеки відповідним суб'єктом оціночної діяльності у випадках, встановлених законом або договором.

Таким чином, оцінка предмета застави (іпотеки) проводиться з метою визначення його вартості для укладення договору застави (іпотечного договору). На думку фахівців Фонду державного майна України, вартість предмета застави (іпотеки), що передається фізичною особою в заставу (іпотеку), визначається за згодою між заставодавцем (іпотекодавцем) і заставодержателем (іпотекодержателем) або, якщо це передбачено договором між ними або законом, шляхом визначення ринкової вартості предмета іпотеки суб'єктом оціночної діяльності. Оцінка предмета застави (іпотеки), що відчужується юридичною особою (банком, іншим заставодержателем (іпотекодержателем)) не проводиться суб'єктами оціночної діяльності за спеціалізацією 1.8 та/або 2.3 або напрямом 3. Якщо предмет застави (іпотеки) відчужується фізичною особою, його оцінка проводиться суб'єктами оціночної діяльності за спеціалізацією 1.8 та/або 2.3 або напрямом 3.

Для усвідомлення того, яким чином іпотечна система впливає на розвиток реального сектора економіки та забезпечує вирішення низки важливих соціально-економічних проблем, важливим є визначення її економічного змісту та особливостей функціонування. По-перше, у контексті стимулювання розвитку реального сектора економіки важливе значення має дослідження стану національної банківської системи і обсягів іпотечного кредитування. За станом на 1 липня 2013 року обсяг резервів склав 130,8 млрд. грн. За перше півріччя 2013 року регулятивний капітал банківської системи України виріс на

3,1% і становить 184,5 млрд. грн. На балансі вітчизняних банків перебуває 168,2 млрд. грн. проблемних і безнадійних кредитів, що дорівнює половині Державного бюджету України за 2012 рік. Частка з цих кредитів є іпотечними. За даним Українського кредитного бюро у 2013 році тільки 70,8% клієнтів, які звернулися за кредитом, мали офіційне місце роботи. [112] Має тенденцію подальше скорочення валютизації кредитного портфеля. У 2013 році частка позик, виданих в іноземній валюті, знизилася з 37,66% на початку року до 37,3% за станом на 1 липня.

За I півріччя 2013 року обсяги кредитування на придбання, будівництво й реконструкцію нерухомості збільшилися на 72,7%. За підсумками I кварталу 2013 року будівництво скоротилось на 13%, а індекс будівельної продукції (обсяг здійснених будівельних робіт) знизився на 16,2%.

За даними Національного банку України, збільшення обсягів будівництва житлових будинків становить 4,6% у річному вимірі, їхня частина в загальному обсязі будівельних робіт виросла до 18% (15,9% у січні). Зниження обсягів будівельних робіт сповільнилося до 17,5% у липні в річному вираженні з 25,8% у червні. За даними Незалежної асоціації банків України, портфель кредитів, виданих на придбання, будівництво й реконструкцію нерухомості, за період із серпня 2012 року по серпень 2013 року скоротився приблизно на 8 млрд. грн. [113]

Додатковими позитивними факторами, що вплинули на будівельну галузь, стало спрощення дозвільних процедур на проведення будівельних робіт, зростання реальних доходів населення, зниження процентних ставок за кредитами. Вважаємо, що особливої уваги заслуговують соціальні ініціативи уряду по забезпеченню доступним житлом громадян. [114] У 2013 році за програмою Державної іпотечної установи населенню було видано 390 іпотечних кредитів, але при зниженні кредитних ставок до рівня 11–12%, ДІУ зможе збільшити кредитний портфель і до кінця цього року прийняти 4000 кредитних заявок.

Водночас варто зауважити, що існують певні перепони. По-перше, недостатній обсяг забезпечення фінансовими ресурсами, адже на 2013 рік виділено близько 89 млн. грн., при фактично освоєних в 2012 році 156 млн. грн. По-друге, термін фінансування програми: фінансування здійснюється з червня по жовтень місяць (4-5 місяців в рік); у 2012 році фінансування програми було призупинено в листопаді, що значно підірвало довіру громадян до Програми, оскільки значний обсяг сімей був не до фінансований. По-третє, проблема квартирної обліку, адже не всі громадяни, що спроможні заплатити 70% вартості житла, перебувають на квартирному обліку, і навпаки, у громадян в яких є 70% вартості квартири, на квартирному обліку не стоять.

До позитивних моментів активізації іпотечного кредитування можна віднести такі: зниження облікової ставки (13 серпня 2013 року) до 6,5%, яка стала історичним мінімумом в Україні; розміщення на ринку облігацій під державні гарантії. Зниження Національним банком України облікової ставки має позитивно впливати на зниження процентних кредитних ставок для споживачів і підвищення доступності кредитних ресурсів. Зокрема, зменшення розміру облікової ставки до 7% у червні 2013 року сприяло зниженню вартості кредитних ресурсів на 2 п. п. За розрахунками Державної іпотечної установи у 2013 році розміщення облігацій цієї установи сталося під 14,3% річних, що дозволило знизити ставку по іпотечних кредитах з 18% до 15,3% річних. [114].

По-друге, поняття «іпотечна система» є синтезом двох дефініцій – іпотеки та системи. З економічної точки зору іпотека – є ринковим інструментом обігу майнових прав на об'єкти нерухомості у випадках, коли інші форми відчуження (купівля/продаж) є економічно недоцільні.

Загалом система – це сукупність взаємопов'язаних компонентів (елементів, підсистем), що утворюють певну цілісність, та взаємовідносин між ними (рис. 3.10).

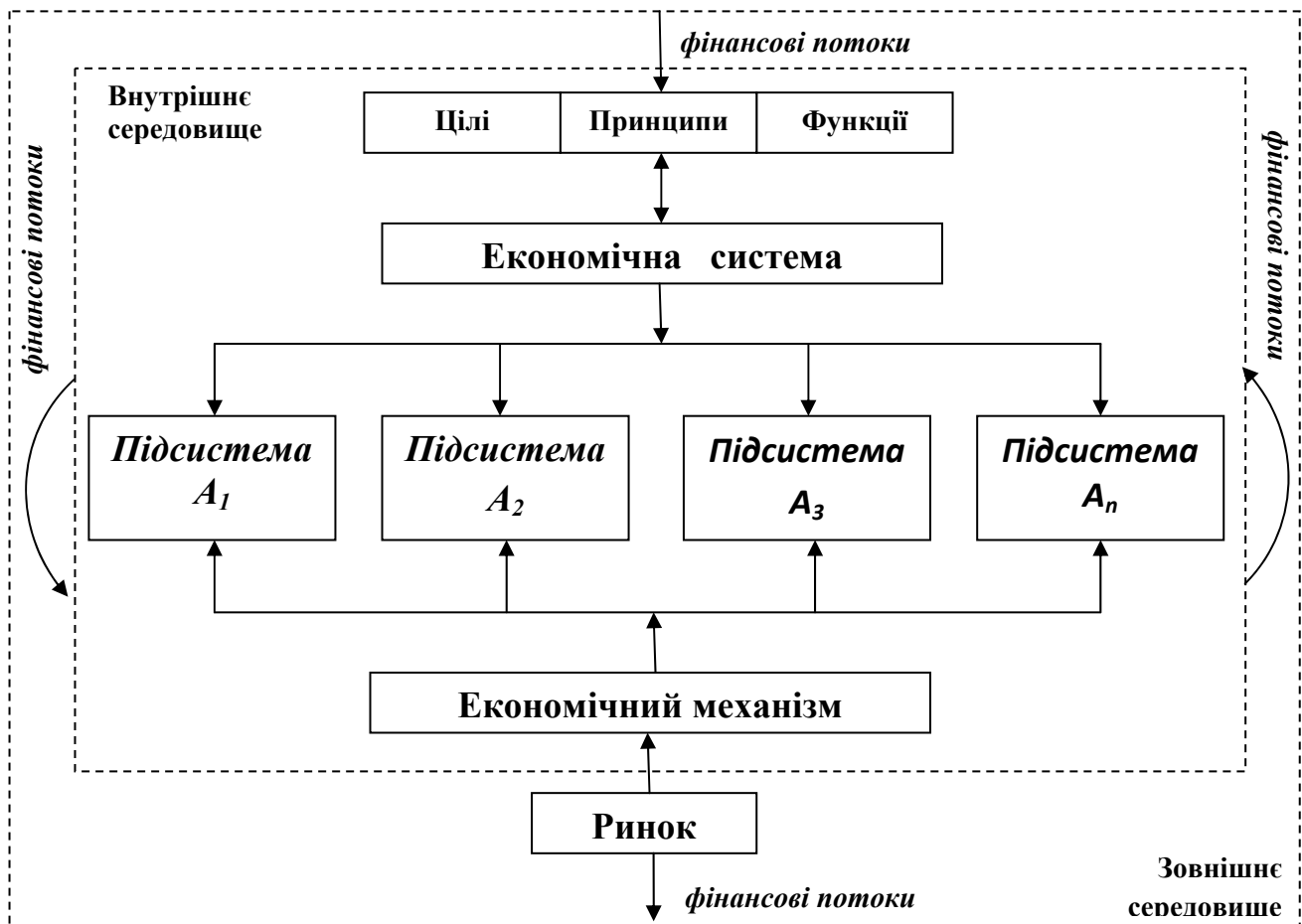

Рис. 3.10. Економічна система держави*

* Розроблено автором на основі [115, 116].

Цілісність системи забезпечують ресурси, які у своєму кругообігу пов'язують елементи системи. Таким чином, для ефективного функціонування та збереження цілісності економічних систем необхідні значні обсяги фінансових ресурсів.

Трагування іпотеки як виду забезпечення права кредитора щодо задоволення його вимог за рахунок предмета іпотеки визначає її юридичну сторону. Як заставу нерухомого майна іпотеку трактують вітчизняні науковці В. Іванов, О. Кіреєв, О. Лобунь, Н. Проскуракова. Водночас вважаємо, що іпотека давно перетворилася із простої форми застави у ефективний механізм трансформації неліквідного активу (нерухомого майна) у більш ліквідний фінансовий актив.

Поєднання економічного та юридичного змісту іпотеки відображено у Законі України «Про іпотеку». Згідно статті 1 зазначеного Закону іпотека – це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника. Деякі вчені-економісти розширюють сферу іпотеки, вводячи новий термін – «національна іпотека», під якою розуміють сукупність відносин і державних інститутів в економіці, які визначають особливості кредитування під заставу нерухомості (іпотеку) в територіальних межах країни [117, 118].

В розвинутих країнах в якості національної іпотеки виступає офіційно прийнята модель чи система іпотечного кредитування, призначенням якої є покращення житлових умов громадян з використанням механізмів іпотечного кредитування. Для кожної економічної системи при формуванні іпотечного ринку важливим є врахування масштабів цього кредитування. У Російській Федерації Агентство по іпотечному житловому кредитуванню у «Попередніх підсумках розвитку ринку іпотечного кредитування за січень–липень 2013 року» встановило, що процентні ставки по іпотечних позиках коливаються в межах 12,3%. Портфель іпотечних кредитів у структурі активів російських банків за січень–липень зріс на 617 млрд. руб. до 2,3 трлн. руб., що складає 35,8% сукупного обсягу кредитного портфеля. До 1 серпня 2013 року частка прострочених платежів у структурі іпотечної заборгованості склала 1,81%; прострочені платежі можуть зрости з 28 млрд. руб. до 30 млрд. руб. за підсумками року.

У Великій Британії сукупний ринок іпотечного кредитування становить 11,4 млн. позик на суму 1,2 трлн. фунтів стерлінгів; 80%

виданих іпотечних кредитів здійснюють банки, біля 15% будівельні ощадні каси. До фінансово-економічної кризи банки видавали іпотечні кредити з первісним внеском 5–10% від вартості житла або взагалі без внеску. У сучасних умовах від потенційних позичальників вимагають внести в розмірі 25–30% власних коштів при покупці нерухомості. Низькі ставки по кредитах з фіксованою прибутковістю на п'ять років – 4–5%, на два роки – біля 3%.

Ринкова модель іпотеки потребує розробки заходів попередження втрат для інвесторів. Зокрема, в умовах рецесії економіки для отримання іпотечного кредиту Американська іпотечна асоціація (Mortgage Bankers Association) рекомендує потенційним позичальникам мати грошові кошти для первісного внеску від 10% до 25% вартості нерухомості. В США ставки погашення розраховуються за двома моделями: фіксована або плаваюча ставка. [119]. Банки самостійно визначають і змінюють розміри ставок, прив'язуючи їх до котирувань облігацій.

У даному контексті актуальним є зниження процентних ставок по іпотечних кредитах на покупку житла. Заслуговує на увагу зниження нормативу достатності капіталу банків, що випускають іпотечні облігації. Зниження нормативу дає змогу банкам одержати доступ до тривалого й дешевого фінансування своїх іпотечних програм. Лібералізація умов випуску іпотечних цінних паперів дає змогу залучити дешеве фінансування і активізувати випуск іпотечних паперів в Україні. Це важливо з урахуванням ускладнення залучення фінансових ресурсів на міжнародних ринках. Крім того, банки зможуть заробляти не на процентній маржі, а на зростанні обсягів іпотечного кредитування.

Водночас іпотека сприяє вирішенню не тільки питання житлового забезпечення населення країни, а й сприяє розширенню ємності фінансового ринку, диверсифікації його інституціональної структури й структури фінансових інструментів, формує та збалансовує інтереси

учасників іпотечного ринку, створює механізми здешевлення позичкового ресурсу, забезпечує досягнення соціально-економічного ефекту в процесі споживання учасниками ринку відповідного іпотечного продукту.

Поняття «іпотека» найчастіше застосовують, коли йдеться про борг з кредиту (грошову позику під заставу нерухомості), що звужує сферу застосування іпотеки в якості забезпечення кредиту, тоді як іпотекою можуть забезпечуватись також інші операції (оренда, лізинг). Розглядаючи іпотеку, більшість науковців сходяться на думці, що вона втілюється у відносинах між кредитором і позичальником, характерною особливістю яких є застава нерухомого майна іпотекодавця на користь іпотекодержателя. Тобто в організаційному аспекті іпотека свого роду система суб'єктів іпотечних відносин, взаємини між якими визначаються їх функціональним призначенням в іпотечній системі і практична реалізація яких відбувається за рахунок сукупності фінансових, виробничих, організаційних та нормативно-правових інструментів та механізмів. Окрім того, іпотека, на думку, О. Євтуха, є способом ефективного використання ресурсів за рахунок механізму іпотечного кредитування [120].

У історичному контексті із застави нерухомого майна іпотека трансформувалася у важливий важіль розвитку виробництва, оскільки можливості одержати кредити від банківських установ для придбання комерційних приміщень, устаткування, дослідження нових сфер діяльності та впровадження інноваційних проектів при заставі нерухомості (землі) дає змогу отримувати кошти відразу. Як складова економічної системи, вона залежить від рівня й ефективності розвитку останньої та обумовлюється основами її організації і функціонування. Так, становлення та розвиток іпотечної системи в країні залежить від політичного, правового, соціально-економічного, історичного та іншого характеру факторів (табл. 3.10).

Фактори, що визначають особливості функціонування іпотечної системи*.

№ з/п	Основні чинники	Характеристика
1.	Політичні	– загальна стабільність економічної системи країни; ступінь передбачення зміни політичних режимів; наявність/відсутність загрози ззовні та можливість експансії іншими країнами; рівень довіри населення до органів влади та управління
2.	Правові	– рівень розвитку правового середовища та його здатність захищати відносини власності на об'єкти нерухомого майна; наявність чіткої системи реєстрації нерухомості та способів накладення стягнення і відчуження майна; забезпечення правової безпеки іпотечної системи
3.	Соціально-економічні	– концепція державної підтримки громадян; рівень життя населення; відповідність розроблених іпотечних програм економічному розвитку; розвиненість фінансового ринку; стійкість валюти та рівень інфляції; платоспроможність населення; страхування ризиків; стабільність цін і валютного курсу; інтенсивність загального економічного зростання; система страхування іпотечних ризиків
4.	Організаційні	– адаптація моделі іпотечного кредитування до національних умов; наявність єдиних національних стандартів і процедур видачі та обслуговування кредитів; висококваліфіковані фахівці з питань іпотеки; розуміння схем іпотечного кредитування населенням
5.	Інституційні	– розвиток фінансово-кредитних інститутів; формування спеціальних установ, що здійснюють випуск і розміщення іпотечних цінних паперів
6.	Історичні	– ставлення населення до кредиту; історичні особливості земельного устрою; традиції накопичення ресурсів

* Складено автором на основі [107, 121].

Природно, що формування у економічних системах, що розвиваються, іпотечної системи характеризується виникненням стійких структурних підсистем, зв'язки між якими є нещільними і неміцними. Крім того, в таких системах спостерігається відсутність ефективних обмінних процесів і недосконалість руху іпотечного капіталу. Загалом функціонування іпотечної системи засновано на чіткому розмежуванні правочинності власності: за іпотекодавцем закріплюється право на володіння і користування предметом

іпотеки відповідно до його цільового призначення, а також отримання продукції і доходів від його використання, а за іпотекодержателем – право розпорядження предметом іпотеки у разі невиконання іпотекодавцем договірних зобов'язань [122, 123].

Складність та взаємообумовленість зв'язків та елементів іпотечної системи визначають її економічну сутність, під якою різні науковці розуміють економічну категорію або систему, процес або сукупність відносин, а також базис і надбудову. Основними концепціями дослідження іпотечної системи є результуюча, системоутворююча, процесно-комбінаторна, комбінаторно-модифікуюча, що відповідають рівням методологічного аналізу. Для кожної з них характерний свій методологічний апарат (сукупність підходів) і структурні компоненти знання.

Іпотечну систему можна розглядати з економіко-правової точки зору, враховуючи особливості укладання іпотечного договору, порядок визначення стану володіння нерухомістю і боргів по ньому послідовно на кожний момент. О. Євтух дефініцію «іпотечна система» розглядає як взаємозв'язок структурних елементів іпотеки, принципів її організації, нормативної бази, що забезпечують ефективний рух вартості в різних її формах упродовж тривалого часу [120]. При цьому ефективність іпотечної системи залежить від характеру взаємозв'язку усіх структурних елементів іпотеки, якими є суб'єкти іпотечного механізму (учасники), об'єкти іпотеки, інструменти та ринки іпотеки.

В економічній літературі визначають іпотечну систему як складний економіко-правовий процес, який складається з різних видів іпотечного кредитування, взаємопов'язаних між собою, налічує декілька суб'єктів та має на меті формування ринку іпотечного кредитування. [124] Базисом іпотечної системи є економічні відносини, тобто тип власності, економічні суб'єкти і об'єкти, принципи і основні цілі функціонування системи.

Проте, найбільш комплексним є трактування сутності іпотечної системи, запропоноване О. Гринько, як сукупності елементів (підсистем), об'єднаних в єдине ціле і утворюючих єдину структуру іпотеки, що діють за рахунок

іпотечного механізму, який визначає форму фінансових відносин, котрі виникають з приводу іпотеки, з метою ефективного розподілу ресурсів при довготерміновому кредитуванні під заставу нерухомого майна. При чому організація фінансових відносин забезпечується за рахунок іпотечного механізму. [121]

Узагальнюючи теоретичні підходи вітчизняних і зарубіжних науковців та висловлюючи авторську позицію з приводу інтерпретації сутності іпотечної системи, зазначимо, що під останньою варто розуміти сукупність взаємопов'язаних тісними економічними зв'язками елементів (підсистем), що функціонують за допомогою іпотечного механізму та створюють сприятливі умови для ефективного розвитку іпотечного кредитування шляхом формування й алокації довготермінових фінансових ресурсів і їх спрямування для реалізації завдань національної іпотеки.

Наведене трактування іпотечної системи відрізняється від інших повнотою змісту, позаяк чітко окреслює її основну мету та завдання. Крім того, авторське визначення сутності зазначеної дефініції враховує те, що саме налагоджений іпотечний механізм активізує взаємозв'язки між її підсистемами, даючи можливість забезпечити формування в країні ефективного іпотечного ринку. При цьому варто наголосити, що терміни «іпотечна система» та «система іпотеки» не є синонімами. Система іпотеки відображає сукупність елементів, опосередкованих взаєминами, конкретного виду іпотеки (житлової, земельної чи комерційної), тоді як іпотечна система уособлює всі види іпотек, які притаманні певній економічній системі.

Характерною і невід'ємною ознакою іпотечної системи є її елементи, кожен з яких має свою організаційну структуру, механізм і порядок функціонування, однак усі вони взаємодіють між собою та чинять вплив на економіку країни в цілому. Тому для кращого розуміння сутності іпотечної системи розглянемо її елементну структуру, яку подано на рис. 3.11.

Одним із найважливіших елементів іпотечної системи є її інституціональна підсистема. Концептуально інституціоналізацію можна

тракувати як перетворення на загальноприйнятій практиці, що зберігається у незмінній формі протягом поколінь, процес формування функціональних, нормативних і владних відносин між інституційним суб'єктом і суб'єктами зовнішнього середовища або ж як сукупність економічних процесів, які організують економічних суб'єктів, перетворюючи їх взаємодію в економічну інституційну систему, елементи якої стають загальноприйнятною практикою, що зберігається у незмінній формі протягом декількох поколінь, що знаходить підтвердження у реальній поведінці людей.

Таким чином, інституції виступають способом і результатом узгодження інтересів суб'єктів, які діють в умовах інформаційної асиметрії та невизначеності. При цьому варто наголосити, що удосконалення іпотечного ринку як системи, його інституційною структурою не передбачено. За це відповідають діючі суб'єкти такого ринку, а інституціональна структура при цьому є результатом та інструментом зниження інформаційної невизначеності та асиметрії, а також реалізації власних їх інтересів.

Інституціональне середовище іпотечної системи утворюють чотири групи суб'єктів іпотечних кредитних відносин – кредитори, позичальники, держава та інституційні інвестори або інші фінансові посередники.

Кредиторами (іпотекодержателями) виступають фінансово-кредитні посередники, що акумулюють грошові ресурси, трансформують їх у позичковий капітал та розподіляють між позичальниками у формі іпотечних кредитів з метою отримання прибутку.

До них відносять: банківські установи (універсальні чи іпотечні), для яких практика надання іпотечних кредитів є одним із видів діяльності; спеціальні іпотечні компанії (іпотечні агенства); будівельні компанії; небанківські фінансово-кредитні установи.

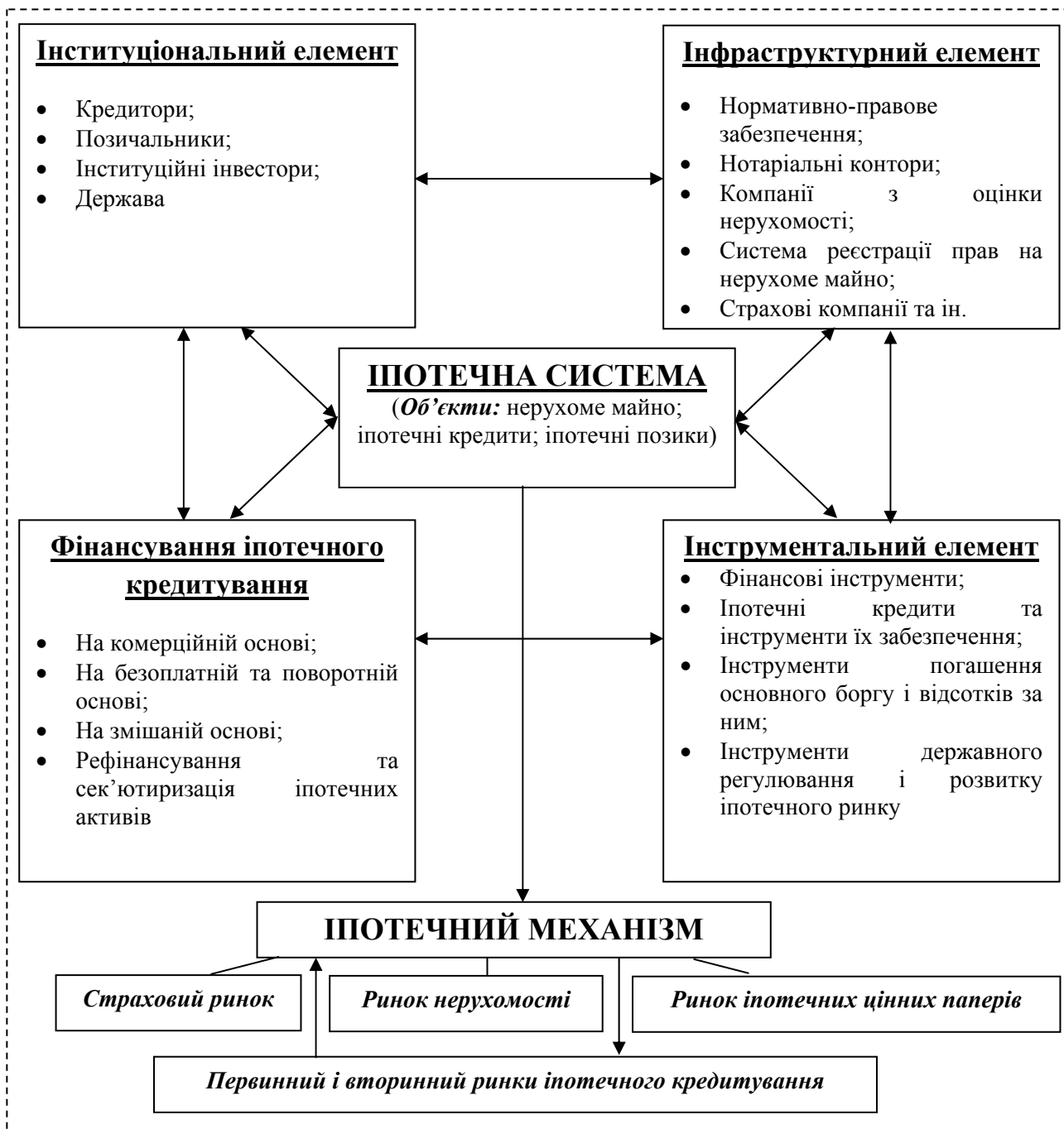

Рис. 3.11. Елементна структура іпотечної системи*

* Розроблено автором на основі [24, 125, 126].

Наступну групу учасників іпотеки становлять іпотекодавці – позичальники, котрі у Законі України «Про іпотеку» визначені як особи, які передають в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання власного зобов'язання або зобов'язання іншої особи перед іпотеко держателем.

Іпотекодавцями можуть виступати боржники або майнові поручителі, тобто особи, що передають в іпотеку нерухоме майно для забезпечення

виконання зобов'язання іншої особи-боржника. Загалом розрізняють позичальників – фізичних і юридичних осіб.

Інституційні інвестори та інші фінансові посередники є третьою ланкою інституціонального елементу іпотечної системи. Сюди відносять тих суб'єктів господарювання чи фізичних осіб, які розміщують власні або залучені вільні грошові кошти в іпотечні цінні папери, забезпечені заставними, і здійснюють подальші операції з їх купівлі-продажу задля перерозподілу іпотечного капіталу. При цьому первинними інвесторами виступають юридичні і фізичні особи, що здійснюють господарську діяльність та отримують доходи, вторинними – переважно інституційні інвестори: договірні ощадні інститути (страхові компанії і пенсійні фонди) та інвестиційні посередники (інвестиційні компанії, взаємні і трастові фонди).

Базовим інструментом іпотечного ринку є іпотечний кредит, який виступає функціональною формою іпотечного капіталу як специфічного товару іпотечного ринку (табл. 3.11).

В економічній літературі іпотечні кредити (кредити на будівництво житла) розглядають як довготермінові кредити на фінансування нерухомості (земельні ділянки чи будівлі); виділяють три чинники, які визначають специфічні риси іпотечних кредитів: термін дії, ціль фінансування та вид забезпечення кредиту. [128].

Підсумовуючи зауважимо, що іпотечні кредити мають наступні переваги: низький рівень ризику, оскільки в їх основі лежить нерухоме майно; створення банку постійної та надійної бази клієнтів; диверсифікація ризиків; стимулювання ринку цінних паперів.

До недоліків, на нашу думку, варто віднести: вилучення на тривалий період фондів грошових коштів; можливі втрати через коливання кон'юнктури ринку та динаміку відсоткових ставок; збільшення обсягу видатків, що спрямовуються на оплату праці експертів-аналітиків; вкрай низьку ліквідність таких кредитів, що ускладнює їх подальшу реалізацію.

Інструментальна складова іпотечної системи*

№ з/п	Інструменти	Види
1.	<i>Іпотечні кредити та інструменти їх забезпечення</i>	- іпотечний кредит; - застава та заставні листи; - тітризація
2.	<i>Інструменти погашення основного боргу і відсотків за ним</i>	- іпотечний кредит із фіксованою ставкою; - іпотечний кредит із коригованою ставкою; - іпотечний кредит із використанням індексуємих коефіцієнтів
3.	<i>Інструменти державного регулювання і розвитку іпотечного ринку</i>	- ліцензування іпотечної діяльності; - Державний реєстр прав власності на нерухоме майно; - податкові пільги та субсидування будівельних компаній; - державне гарантування іпотечних облігацій та страхування іпотекодавців; - часткове компенсування першого внеску та відсотків іпотекодавців
4.	<i>Фінансові інструменти</i>	- іпотечні цінні папери; - відсоткові ставки; - перші внески позичальників; - поліси страхування та пенсійні вклади; - контрактні цільові житлові заощадження

* Розроблено автором на основі [124, 127]

Основними формами забезпечення іпотечних кредитів є застава, без якої його вважатимуть звичайним, заставна і тітризація.

Заставна – неемісійний цінний папір, що посвідчує безумовне право його власника на отримання від боржника виконання за основним зобов'язанням (за умови, якщо воно підлягає виконанню у грошовій формі), а у випадку його невиконання – право звернути стягнення на предмет іпотеки. При цьому кожен наступний її власник володітиме усіма правами нового кредитора, тоді як права попереднього (первинного) – позбавляються юридичної сили. Відтак, зазначений фінансовий інструмент, з одного боку, є засобом забезпечення боргу, а з іншого – наділений

вартістю і реальним майновим змістом та може переходити з рук в руки із правом стягнення цього боргу іншому кредитору.

Тітризацією вважається випуск іпотечним кредитором цінних паперів, які вільно обертаються на фінансовому ринку та є титулами власності на нерухомість, що лежить в основі іпотечних кредитів, володіння якими переходить до покупця таких цінних паперів. Вони виникли в США в 70-х рр. XX ст. (іпотечні сертифікати участі (Mortgage Backed Securities, MBS)), а в кінці 80-х рр. поширилися в європейських країнах (облігації, забезпечені іпотечними активами (Covered Bonds, Pfandbrief тощо).

Щодо інструментів погашення основного боргу і відсотків за ним, то варто наголосити, що їх особливостями є:

1) сплата основного боргу та відсотків або рівнями частинами (ануїтетний іпотечний кредит, іпотечний кредит з рівними внесками у погашення основної суми боргу), або ж сплату відсотків упродовж терміну кредитування та одноразове погашення основної суми боргу (іпотечний кредит з підсумковим платежем);

2) коригування рівня відсоткової ставки за кредит залежно від розміру вартості кредитних ресурсів, що у підсумку впливає на зміну в обсязі виплат щодо погашення іпотеки (іпотечний кредит із коригуванням відсоткової ставки);

3) уточнення залежно від економічної ситуації чи вартості залучення кредитних ресурсів (індексу споживчих цін, курсу валюти тощо) непогашеної суми основного боргу (іпотечний кредит з індексацією боргу);

4) приведення у відповідність номінальної вартості платежів за іпотечними кредитами змінам у темпах зростання доходів та вартості непогашеного боргу – динаміці індексу інфляції (іпотечний кредит з подвійною індексацією).

Міжнародний досвід все більше засвідчує, що задля рефінансування іпотечних кредитів найчастіше використовуються іпотечні цінні папери (іпотечні сертифікати участі та іпотечні облігації) та сек'юритизацію

іпотечних активів. Емітентами зазначених фінансових інструментів виступають банки та інші фінансові установи, що мають право на провадження такого виду діяльності відповідно до закону.

Характерною і невід'ємною рисою іпотечної системи є п'ять ринків, які вона об'єднує:

1) ринок нерухомості, що володіє необхідними характеристиками для участі в іпотечному кредитуванні;

2) первинний ринок іпотечних кредитів, який охоплює всю сукупність економічних відносин кредиторів і боржників, що взаємодіють між собою і за результатами яких боржник (іпотекодавець) як спосіб виконання надає, а кредитор (іпотекодержатель) приймає в заставу нерухоме майно;

3) вторинний ринок іпотечних кредитів, що забезпечує передачу прав по заставах та іпотечних кредитах (продаж вже виданих іпотечних кредитів), а також реінвестування виданих іпотечних кредитів. Вторинний ринок є сполучною ланкою між кредиторами на первинному іпотечному ринку й інвесторами на ринку іпотечних цінних паперів, забезпечуючи акумуляцію грошових коштів інвесторів і направляючи фінансові потоки в іпотечні кредити;

4) ринок іпотечних цінних паперів, що здійснює трансформацію персоніфікованих прав по кредитних зобов'язаннях і договорами іпотеки (застав) у знеособлені прибуткові фінансові інструменти, розміщуючи їх серед інвесторів. На зазначеному ринку відбувається придбання, накопичення і розміщення іпотечних цінних паперів у цілях здобуття доходу за ними;

5) страховий ринок, що забезпечує страхування ризиків іпотечної системи, суб'єкти якої можуть бути інвесторами на ринку іпотечних цінних паперів.

Підсумовуючи зазначимо, що в умовах ринкових відносин формування іпотечної системи є результатом взаємодії багатьох галузей, які визначають зростання ринків нерухомості й іпотечного кредитування,

забезпечення житлом, зайнятості та інвестиційній активності населення. Лояльні умови іпотечного кредитування сприяють підвищенню соціальної відповідальності перед суспільством. За дотриманням встановлених законодавством вимог до умов іпотечного кредитування та проведення банківських операцій контроль здійснює Національний банк України та професійні об'єднання. Через систему державного регулювання суспільство має можливість виявляти, запобігати та усувати недоліки та неправочинні дії в діяльності як банків, так і їхніх клієнтів.

РОЗДІЛ 4

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ

4.1. Теоретико-методичні засади організації процесів фінансового управління в банку

Сучасні тенденції розвитку банків характеризуються суттєвими змінами в умовах їх діяльності (посиленням конкуренції, розширенням філіальної мережі та децентралізації управління, зниженням рентабельності традиційних банківських операцій, погіршенням якості активів) та викликають необхідність використання адекватних управлінських технологій у сфері оптимізації фінансових результатів і ризиків.

Розробка і впровадження науково обґрунтованої стратегії розвитку банківської системи України, розв'язання науково-практичних завдань зростання прибутковості банківських установ як її об'єктивно необхідної передумови, зважаючи на необхідність подолання кризових явищ, передбачають побудову та використання процесів фінансового управління в банках як дієвого інструменту оптимізації вартості внутрішніх фінансових ресурсів і ефективної взаємодії окремих центрів відповідальності.

Питанням побудови фінансової структури банку, визначення принципів взаємодії центрів відповідальності, оцінки внеску структурних одиниць банку в загальний фінансовий результат присвячені праці таких зарубіжних науковців та практиків, як: В. Зубарев, А. Дж.Кенжалієв, К. Косована, Ю. Масленченков, П. Роуз, Дж. Сінкі, В. Селезньова, А. Смірнов та вітчизняних – З. Васильченко, І. Волошко, К. Жидко, О. Криклій, Л. Кузнєцова, А. Мещеряков, Л. Примостка, Т. Савченко, Н. Шульга та ін. Віддаючи належне науковим напрацюванням зарубіжних та вітчизняних учених з проблем фінансового менеджменту, варто зауважити,

що окремі теоретико-методичні засади організації ефективного фінансового управління в банках потребують подальшого дослідження

Враховуючи вищевикладене, мета дослідження, результати якого викладені у статті, – обґрунтування теоретико-методичних засад ефективної організації процесів фінансового планування в банку.

Результатом впровадження ефективного фінансового управління має стати оптимізація фінансового управління діяльністю персоналу, підрозділів і банку в цілому. Загальний результат діяльності представляється у виді композиції результатів роботи бізнесів (центрів відповідальності). Аналіз роботи окремих бізнесів дозволяє виявити та локалізувати найбільш „вузькі” місця роботи банку. Результати діяльності банку плануються у виді бюджетного завдання. Процес бюджетування включає роботу по складанню оперативного, фінансового і загального бюджетів, управлінню і контролю за виконанням основних бюджетних показників. Тобто бюджетний процес – це замкнутий цикл організаційних і управлінських заходів щодо складання і контролю за виконанням основних позицій бюджету, здійснюваних з метою підвищення керованості і надійності комерційного банку [1, с. 98]. Дані бюджету являють собою план майбутніх операцій банку, однак про реальні результати бюджетування можна говорити тільки при здійсненні постійного контролю за виконанням планових показників, закладених у даному документі. Процеси бюджетування і фінансового планування являються невід'ємною частиною фінансового менеджменту, інструментом стратегічного планування, управління активами і пасивами, а також підготовки управлінської інформації для прийняття рішень керівництвом банку. Виконання фінансового плану підрозділів і банку в цілому необхідно пов'язати із гнучкою системою стимулювання праці персоналу [2, с. 74]. На думку автора, фінансове управління в банку можна визначити як процес обґрунтування, складання, аналізу й контролю виконання планів залучення й розміщення ресурсів, а також формування фінансових результатів. Ефективне фінансове управління повинно бути спрямоване на досягнення як

в цілому по банку, так і за окремими напрямками діяльності стратегічних цілей банку, які обов'язково повинні характеризуватися кількісними фінансовими показниками (рис. 4.1).

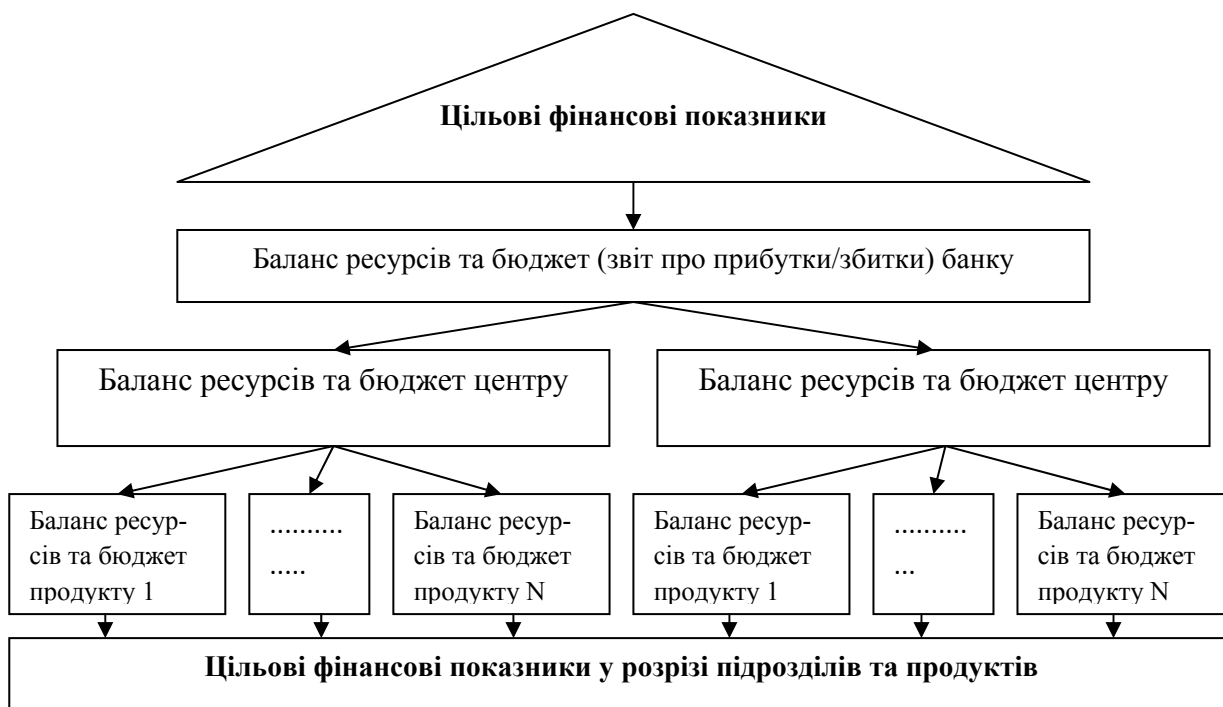

Рис. 4.1. Теоретична схема організації фінансового управління в банку

Цільові фінансові показники визначаються стратегією банку, тобто є кількісним втіленням банківської стратегії. Стратегія визначається концепцією розвитку банку. Залежно від концепції розвитку складається довгостроковий фінансовий план, який сприятиме досягненню стратегічних цілей. На основі довгострокового фінансового плану формуються середньо- та короткострокові плани. Залежно від поставлених цілей та наявної організаційної структури виділяються центри відповідальності для кожного з яких складатиметься окремий баланс ресурсів й фінансовий план доходів та видатків (бюджет). У ході перевірки виконання фінансових планів (бюджетів) визначається ступінь ефективності роботи кожного з центрів відповідальності, а трансфертне

ціноутворення визначає кількісний характер взаємодії підрозділів, оцінки їх ефективності.

Таким чином, ефективна організація фінансового управління сприятиме досягненню наступних завдань: управління витратами банку в розрізі підрозділів; підвищення прибутковості банківських продуктів; обґрунтування цінових та продуктових рішень; збільшення вартості акціонерного капіталу банку.

Важливу роль в організації процесів фінансового управління банком відіграє побудова фінансової структури, складовими якої є центри відповідальності [3; 4]. Центр фінансової відповідальності (бізнес, центр фінансового обліку) – це одиниця банку, що відокремлено здійснює певні операції. Обґрунтовано, що при розподілі на центри відповідальності менеджери банку повинні дотримуватися наступних принципів:

- розподіл повинен забезпечувати можливість поділу трансакцій центру відповідальності на внутрішні і зовнішні та диктує необхідність розроблення критеріїв оцінки кожного з них;
- центри відповідальності, на які розділено банк, повинні здійснювати однорідні операції (за функціональними ознаками – депозитні, кредитні тощо, або за групами клієнтів – корпоративне та індивідуальне обслуговування) ;
- необхідно провести адекватну класифікацію центрів відповідальності на центри прибутку та центри витрат відповідно до їх реального функціонального призначення.

В основу формування фінансової структури організації покладено ступінь самостійності її підрозділів, залежно від чого виділяють центри витрат, доходу, прибутку та інвестицій [3; 4]. Водночас ускладнення внутрішніх механізмів управління банківською діяльністю потребує також виділення центрів умовного доходу [5]. На нашу думку, найбільш раціональним у банку є виділення наступних центрів відповідальності (табл. 4.1).

Типи та характеристика діяльності центрів відповідальності банку

Типи центрів відповідальності	Характеристика діяльності центрів відповідальності	Банківські підрозділи, що формують центри відповідальності
Центри витрат	Результати діяльності визначаються витратами, ЦВ несе відповідальність за свої витрати	Центр залучення ресурсів, керівні органи, бухгалтерія, господарський відділ, аналітичний відділ тощо
Центри доходу	Відповідають за рівень отриманого доходу, як правило, за рахунок ціни, а не обсягів	Центр розміщення ресурсів, філії
Центри прибутку	Результати діяльності вимірюються прибутком	Корпоративний бізнес, роздрібний бізнес, філії
Центри умовного доходу (прибутку)	Центр витрат, який отримує дохід лише від операцій на внутрішньому банківському ринку	Центр залучення ресурсів, юридичний відділ, аналітичний відділ
Центри інвестицій	Центри прибутку, повноваження яких розширено для винесення рішень щодо проведення інвестицій	Корпоративний бізнес, управління інвестиційними проектами, філії

Як видно з табл. 4.1, розподіл на центри відповідальності залежить від цілей фінансового аналізу і може бути різним. Центрами відповідальності можуть виступати реальні підрозділи банку (управління, відділи, філії, відділення), стратегічні одиниці банківського бізнесу або сегменти банківського ринку, на яких банк здійснює свою діяльність („роздрібний” банк, „оптовий” банк), групи клієнтів (корпоративна клієнтура, приватна клієнтура), окремі операції і послуги (емісія векселів, операції з платіжними картками тощо). Варто зазначити, що окремі підрозділи банківської установи можуть виступати як центри доходу, прибутку або як центри витрат, що передусім стосується територіальних підрозділів та відділів залучення ресурсів. Віднесення центру відповідальності до того чи іншого типу залежить від повноважень його менеджерів, їхньої самостійності в прийнятті рішень (автономності).

Результатом дослідження практики складання балансу ресурсів та бюджетів центрів відповідальності у банківських установах [5; 6; 7] стало виділення принципів їх складання:

- усі складові активів та пасивів повинні бути перерозподілені між центрами відповідальності банку єдиним чином, тобто один й той самий актив (пасив) може одночасно належати лише одному центру відповідальності;

- активи й пасиви повинні бути збалансованими у межах одного центру відповідальності, в тому числі за рахунок використання внутрішньобанківських операцій;

- балансування активів й пасивів повинно забезпечувати перерозподіл ризиків та чистого процентного доходу таким чином, що процентний ризик/ризик ліквідності покладається на казначейство або інший підрозділ з управління ризиками;

- перерозподіл складових фінансових результатів необхідно здійснювати відповідно до причинно-наслідкових зв'язків між непрямими та цільовими витратами.

Недотримання визначених вище принципів призведе до викривлення результатів операційно-вартісного аналізу; прийняття невірних рішень у межах цінової, продуктової та кадрової політик.

Адаптування основних засад складання управлінської звітності, викладених у [8], до специфіки банківської діяльності дозволило автору розробити основні складові фінансових планів/звітів відповідно до вимог визначених принципів. Приклад складання балансу ресурсів та бюджетів центрів відповідальності наведено в табл. 4.2.

Як свідчать дані таблиці, корпоративний бізнес займається переважно розміщенням ресурсів, а роздрібний – залученням. Варто зазначити, що наведений вище приклад є досить умовним та спрощеним: оцінка та перерозподіл ризику ліквідності у даному випадку не розглядаються.

Складові балансу ресурсів та бюджетів основних центрів відповідальності банку

Показники	Центри відповідальності банку											
	Корпоративний бізнес			Роздрібний бізнес			Міжбанківський бізнес			Усього		
	Процентні ставки	У млрд. грн.	У % до ціни	Процентні ставки	У млрд. грн.	У % до ціни	Процентні ставки	У млрд. грн.	У % до ціни	Процентні ставки	У млрд. грн.	У % до ціни
Складові балансу ресурсів												
Розміщені ресурси	70			16			2			88		
Розміщені ресурси на внутр. ринку	-			39			10			49		
Залучені ресурси	21			55			12			88		
Залучені ресурси на внутрішньому ринку	49			-			-			49		
Складові бюджету (плану фінансових результатів)												
Процентні доходи	0,16	11,00	1,00	0,21	3,30	0,49	0,15	0,30	0,26	0,17	14,60	1,00
Процентні витрати	0,07	1,50	0,14	0,10	5,30	0,79	0,08	0,90	0,77	0,09	7,70	1,00
Процентні доходи від продажу додаткової кількості ресурсів	-	-	-	0,09	3,41	0,51	0,09	0,88	0,74	x	x	x
Процентні витрати на придбання додаткової кількості ресурсів	0,09	4,29	0,39	-	-	-	-	-	-	x	x	x
Умовно-постійні витрати	0,02	1,12	0,10	0,06	1,02	0,15	0,13	0,26	0,22	0,03	2,40	0,16
Умовно-постійні витрати (накладні)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,50	0,03
Усього витрат	0,10	6,91	0,63	0,40	6,32	0,94	0,58	1,16	0,99	-	10,60	0,73
Чистий процентний дохід	0,07	5,21	0,47	0,09	1,41	0,21	0,14	0,28	0,23	-	6,90	0,47
Операційний прибуток	0,06	4,09	0,37	0,02	0,39	0,06	0,01	0,02	0,01	-	4,00	0,27
Розрахункові аналітичні показники												
Процентний спред	0,07			0,11			0,07			0,08		
Частка в дохідних активах	0,80			0,18			0,02			100,00		
Частка в пасивах	0,24			0,63			0,14			100,00		
Внесок у чистий процентний дохід	0,76			0,20			0,04			100,00		

Для балансування залучених та розміщених ресурсів використовуються операції на внутрішньому банківському ринку, у цілому по банку суми таких операцій за активом та пасивом однакові та не впливають на загальний підсумок балансу (закреслена сума 49 млрд. грн. у табл. 4.2).

Таблиця 4.3

**Складові балансу ресурсів та бюджетів основних кредитних продуктів
роздрібногo бізнесу банку**

Показники	Кредитні продукти											
	Авто кредитування			Придбання побутової техніки			Овердрафт за картами			Усього по підрозділу		
	Процентні ставки	У млрд. грн.	У % до ціни	Процентні ставки	У млрд. грн.	У % до ціни	Процентні ставки	У млрд. грн.	У % до ціни	Процентні ставки	У млрд. грн.	У % до ціни
Розміщені ресурси	9			5			2			16		
Процентні доходи	0,168	1,51	1,00	0,182	0,91	1,00	0,35	0,70	1,00	0,20	3,12	1,00
Процентні витрати	0,10	0,90	0,60	0,10	0,50	0,55	0,10	0,20	0,29	0,10	1,60	0,51
Умовно-постійні витрати (непрямі)	0,06	0,50	0,33	0,05	0,25	0,27	0,13	0,25	0,36	0,05	0,80	0,26
Умовно-постійні витрати (накладні)										0,01	0,20	0,01
Усього витрат	0,16	1,40	0,93	0,15	0,75	0,82	0,23	0,45	0,64	0,16	2,60	0,83
Чистий процентний дохід	0,07	0,61	0,40	0,08	0,41	0,45	0,25	0,50	0,71	0,10	1,52	0,49
Операційний прибуток	0,01	0,11	0,07	0,03	0,16	0,18	0,13	0,25	0,36	0,03	0,52	0,17
Спред	0,07			0,08			0,25			0,10		
Частка в дохідних активах	0,56			0,31			0,13			1,00		
Частка прибутку в ціні	0,07			0,18			0,36			0,17		
Внесок у чистий процентний дохід	0,40			0,27			0,33			1,00		

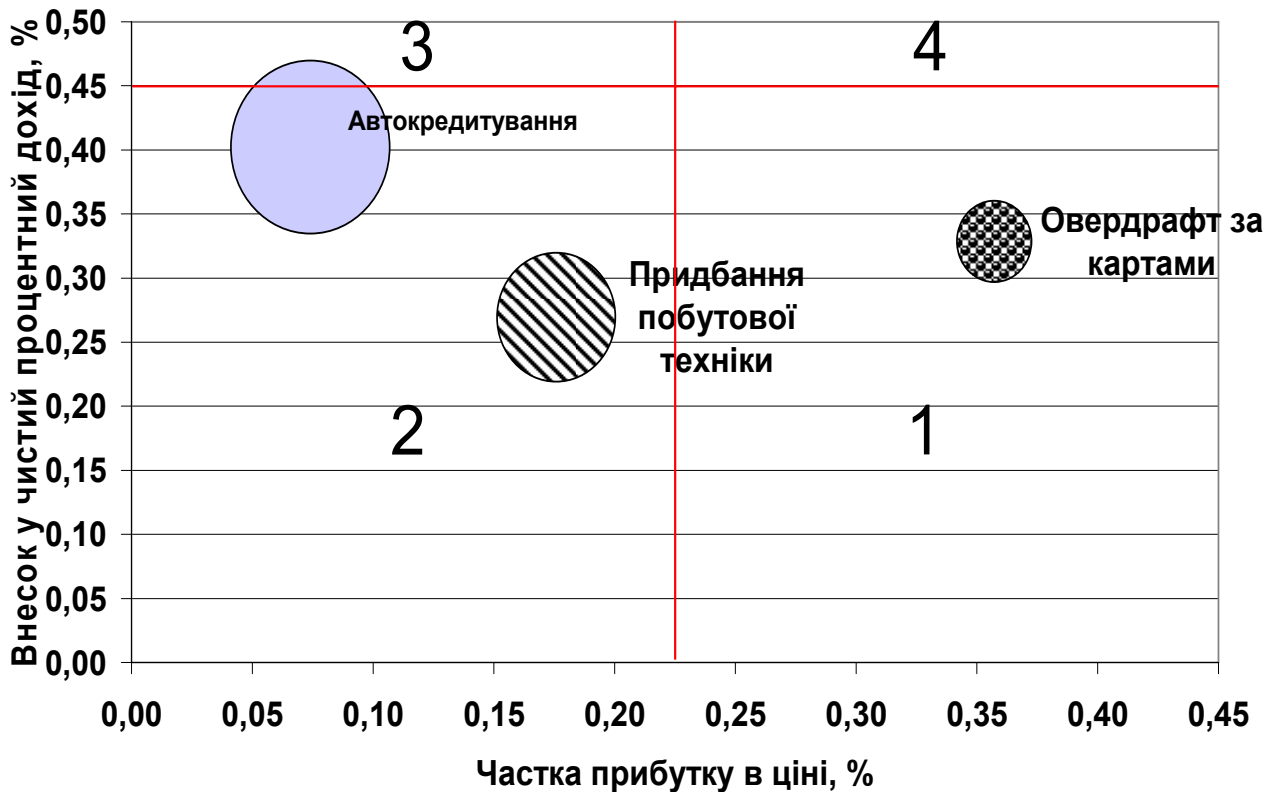
На практиці, як правило, є умовно-постійні витрати, які можуть бути прямо та єдиним чином віднесені до підрозділу (наприклад, оплата праці, утримання основних засобів, оренда та ін.) та витрати, котрі не можна

однозначно пов'язати з діяльністю підрозділу – загально банківські витрати. Відповідно до виділених вище принципів складання бюджетів центрів відповідальності друга група постійних витрат не перерозподіляється між підрозділами банку.

Основними показниками, які дозволяють оцінити ефективність роботи підрозділів (центрів відповідальності) банку, це частка операційного прибутку в ціні, процентний спред та внесок у чистий процентний дохід. Останній показник залежить від частку прибутку в ціні та обсягів діяльності, що характеризуються показниками частки підрозділу в активах та пасивах. За результатами проведених розрахунків можна зробити висновки, що найбільш прибутковим для банку є корпоративний бізнес, що забезпечує основну частку чистого процентного доходу. Проте у роздрібного банку дуже великий потенціал щодо збільшення рентабельності, оскільки саме цей центр відповідальності забезпечує найбільший рівень процентного спреду. Ураховуючи зазначене, у ході подальшого дослідження необхідно оцінити можливості розвитку роздрібного кредитування. Варто зауважити, що наведені у табл. 2 дані не дають змоги дати адекватну оцінку діяльності міжбанківського бізнесу та казначейства, оскільки питання перерозподілу ризику ліквідності у даному дослідженні не розглядаються.

Наступним етапом деталізації фінансових планів є баланс ресурсів та фінансових результатів для окремих продуктів центру відповідальності – у табл. 4.3 наведено такий приклад для кредитних продуктів.

Як видно з наведеного ілюстративного матеріалу, звітність за продуктами має такий саме вигляд, як і за підрозділами, та, відповідно – такі самі показники дохідності. Вважаємо, що більш наочно зобразити результати проведеного аналізу дозволяє матриця ефективності основних кредитних продуктів роздрібного бізнесу банку, яка за інтерпретацією отриманих результатів подібна до матриці Бостонської консалтингової групи [9] (рис. 4.2).

Розмір індикатора – частка в кредитному портфелі

Рис. 4.2. Матриця ефективності основних кредитних продуктів роздрібного бізнесу банку

Як свідчать дані рис. 4.3, такі кредитні продукти як „Автокредитування” та „Придбання побутової техніки” мають найбільші частки в кредитному портфелі роздрібного бізнесу, що забезпечує їх значні частки у чистому процентному доході, однак характеризуються незначним рівнем рентабельності. У той час як овердрафт за платіжними картами має незначні обсяги кредитування, однак за рахунок високої рентабельності забезпечує відносно високий внесок у чистий процентний дохід.

У першому квадранті матриці розміщуються високоприбуткові продукти, обсяг реалізації яких та внесок у чистий процентний дохід є незначними. Як правило, для таких продуктів рекомендовано збільшення обсягів реалізації, наприклад, за рахунок додаткової реклами – це дещо знизить їх прибутковість, проте дозволить значно збільшити чистий процентний дохід банку.

Другий квадрат характеризує найменш прибуткові продукти. За цими продуктами можуть прийматися наступні рішення: зниження витрат, збільшення ціни, скорочення обсягів продажів.

До третього квадрату потрапляють продукти, що користуються найбільшим попитом: вони мають прибутковість нижче середнього рівня, проте за рахунок значних обсягів продажів здійснюють значний внесок в отримання чистого процентного доходу.

Четвертий квадрат можна охарактеризувати як „зону ідеальних продуктів”, котрі мають значну прибутковість, середні чи високі обсяги продажів та значний внесок у фінансовий результат банку.

Отже, для наведеного на рис. 2 прикладу можна порекомендувати такі рішення у сфері цінової політики та продуктової політик. За продуктом „Автокредитування” необхідне збільшення ціни підвищення ставки з 16,8 до 18 % при незмінних обсягах продажів забезпечить зростання рентабельності з 7-ми до 14%; крім того, необхідно зайнятися питанням пошуку джерел скорочення витрат. Аналогічні рішення варто прийняти також за продуктом „Придбання побутової техніки”, проте цей продукт є значно більш рентабельним порівняно з попереднім. Овердрафт за платіжними картами необхідно розвивати, збільшуючи витрати на його просування – за умови збільшення умовно-постійних витрат на 0,01 млрд. грн. та збільшення обсягів продажів на 10 % дозволить збільшити рентабельність з 34 до 38%, а внесок у чистий процентний дохід – з 33 до 35%.

Управління витратами банку в розрізі підрозділів (у тому числі філій), центрів відповідальності (фінансового обліку) і бізнесів-напрямків банку здійснюється шляхом складання та перевірки виконання бюджетів підрозділів. У результаті такої перевірки можна зробити висновки про результати роботи підрозділів та оцінити ефективність продуктів, що надаються такими підрозділами, що створює передумови виконання наступного завдання - підвищення прибутковості банківських продуктів та, як наслідок, і доходів банку в цілому. Впровадження ефективного фінансового управління дає змогу

раціоналізувати систему мотивації персоналу банку, а відтак і підвищити ефективність управління витратами. Заробітна платня працівників того чи іншого підрозділу встановлюється шляхом додавання до стабільної частини окладу надбавок, розмір яких залежить від ступеню виконання бюджетних завдань. Таке управління фінансовими результатами діяльності банку сприятиме збільшенню чистого прибутку, що створюватиме передумови збільшення власного капіталу банку. Досягненню поставлених завдань сприятиме вирішення у подальших дослідженнях таких питань як обґрунтування механізму трансфертного ціноутворення та перерозподілу ризиків між центрами відповідальності банку.

4.2. Оцінка результативності інструментів антикризового регулювання фінансової стійкості банківської діяльності

Дослідження передумов виникнення та розгортання глобальної фінансової кризи 2007-2008 років засвідчило, що світове господарство являє собою багаторівневу, ієрархічну систему, яка характеризується цілісністю, взаємопов'язаністю її структурних елементів. У доповіді Світового банку «Фінансування глобального економічного відновлення», експертами організації було відзначено, що після «офіційно визнаного» початку кризи у другій половині 2007 року світова фінансова система зазнала низку «стресів», що викликали глобальні дисбаланси, від яких постраждали майже всі країни світу [10].

Основна мета реалізації антикризових заходів виступає забезпечення фінансової стійкості, стабільності, платоспроможності банківської діяльності. Тому, державне управління та нагляд за банківською діяльністю повинні забезпечувати стабільність і стійкість. Державне управління процесом вибору та реалізації антикризових заходів повинно бути скоординовано на макро-, мезо- та мікро- рівнях з урахуванням специфічних особливостей функціонування банківської діяльності, значення її для держави, в тому участь держави в капіталі банківських установ, та економіки в загалом (рис. 4.4).

**Матриця участі суб'єктів управління в процесі функціонування
банківських установ та систем (складено автором з використанням
матеріалів [11. с. 69; 12])**

Органи управління	Нормальний режим функціонування	Поява перших кризових ознак	Криза
Органи законодавчої влади	x	-	x
Інститут Президентства	x	-	-
Уряд, як орган вищої виконавчої влади	x	x	x
Центральний банк, міністерство фінансів або інші органи державної влади, що задіяні в процесі управління	x	x	x
Акціонери та керівники банківських установ	x	x	x
Міжнародні організації	x	x	x
Наглядові органи інших країн	x	x	x

Слід відмітити, що провідне місце у прийнятті антикризових заходів щодо регулювання банківської діяльності в умовах циклічного розвитку фінансового ринку посідають центральні банки. Так, урядові структури багатьох країн використовували стандартний набір регуляторних дій: зниження облікових ставок, зменшення норм резервування, підвищення ліквідності фінансової системи шляхом випуску державних облігацій та прямого фінансування, розширили спектр інструментів, під заставу яких проводили рефінансування, націоналізували та здійснювали рекапіталізацію банків, проводили аудит усіх комерційних та інвестиційних банків з метою виявлення проблемних активів, розширили сферу державного гарантування, створювали комісії з управління нестабільними банками, до складу яких входили топ-менеджери найбільших фінансових установ [13, с. 49-50]. До основних антикризових заходів з подолання фінансової кризи стали: розробка програм допомоги проблемним банкам, заходи щодо зміцнення систем гарантування вкладів; рекапіталізація банківських установ (табл. 4.5).

**Антикризові заходи державних органів управління зарубіжних країн
для забезпечення фінансової стійкості банківської діяльності**

№ пор.	Країна	Характеристика антикризових заходів
1.		Розробка програм допомоги проблемним банкам
1.1.	США	Програма допомоги проблемним активам – TARP (Troubled Asset Relief Program) [14], у рамках якої був організований стабілізаційний фонд у сумі 700 млрд дол., кошти з якого надходили на викуп проблемних активів фінансових установ; програма для проблемних інститутів (Programs for Systemically Significant Failing Institutions) [15] для надання прямої допомоги окремим фінансовим інститутам; програма тимчасового гарантування ліквідності (the Temporary Liquidity Guarantee Program) [16], яка реалізовувалась через Федеральну компанію зі страхування депозитів – FDIC (Federal Deposit Insurance Corporation) і передбачала тимчасове збільшення ліміту зі страхового покриття банківських депозитів федеральною владою з 100 тис. до 250 тис. дол; програма підтримки ринку комерційних цінних паперів, або CPFF (the Commercial Paper Funding Facility Program) [17], у рамках якої ФРС США виділила 200 млрд дол. на підтримку цінних паперів, забезпечених пулом споживчих кредитів і кредитами малого бізнесу.
1.2	Німеччина, Франція, Австрія	Німеччина – створення спеціального фонду стабілізації фінансового ринку – Financial Market Stabilization Fund (Finansen market stabilisierungsfond – FMS) [18] шляхом випуску боргових зобов'язань на суму 100 млрд дол. США. Фондом передбачалося надання гарантій для рефінансування фінансових інститутів, проведення рекапіталізації компаній, викуп проблемних активів. Франція виділила 400 млрд євро, Австрія – 100 млрд євро.
1.3	Великобританія	План допомоги фінансовому сектору країни, який передбачав надання достатнього обсягу ліквідних коштів на ринок [18,с. 3-4].
2.		Зміцнення довіри до банків за рахунок розвитку систем гарантування вкладів
2.1	США	Гарантоване державою страхове покриття банківських вкладів було збільшено зі 100 до 250 тис. дол. США
2.2	Країни ЄС	Поетапне підвищення мінімальних гарантій за приватними вкладками з 20 до 100 тис. євро до кінця 2011 року, крім цього термін ви- плат зменшився з трьох місяців до трьох днів.
2.3	Німеччина, Франція, Великобританія	На надання державних гарантій за міжбанківськими кредитами Німеччина виділила 400 млрд євро, Франція – 300 - млрд євро, Великобританія – 300 млрд євро
3.		Рекапіталізація банків
3.1	США	Восени 2008 року під урядовим тиском до програми рекапіталізації були залучені дев'ять найбільших банків в обов'язковому порядку, які отримали 125 млрд доларів. Рекапіталізація здійснювалася через придбання урядом акцій банківських установ, серед яких: Bank of America Corp, Wells Fargo, Citigroup, JPMorgan Chase & Co, Goldman Sachs, Morgan Stanley, Bank of New York Mellon Corp. Найбільш критичною ситуація виявилася в одному з найвпливовіших банків світу Citigroup (його представництва є в 100 країнах світу)

Продовження таблиці 4.5

№ пор.	Країна	Характеристика антикризових заходів
3.2	Великобританія	створений Фонд відновлення банків (FSA) у сумі 50 млрд фунтів стерлінгів (65 млрд євро) на придбання звичайних і привілейованих акцій. У рамках антикризового плану найбільшим комерційним та іпотечним банкам країни: Abbeu, Northern Rock, Barclays, Lloyds TS, Royal Bank of Scotland (RBS), HSBS, HBOS, а також найбільшій британській компанії, що займається фінансуванням будівельних проектів, – Nationwide Building Society було надано 25 млрд фунтів стерлінгів в обмін на їхні привілейовані акції [19, с. 124]. Урядом Великої Британії були націоналізовані: Northern Rock, Royal Bank of Scotland (RBS), Bradford & Bingley. Британський план щодо підтримки фінансового сектору через рекапіталізацію взяли за основу інші країни світу.
3.3	Німеччина	Реалізація програми рекапіталізації відбувалася в рамках Спеціального фонду фінансової стабілізації – SoFFin. Фінансову підтримку одержали другий за розмірами в Німеччині приватний банк Commerzbank у розмірі 8,2 млрд євро, баварський земельний банк BayernLB – 5,4 млрд євро в обмін на придбання привілейованих акцій.
3.4	Бельгія, Нідерланди, Люксембург	Придбали 49% акцій бельгійсько-нідерландського банку Fortis, який здійснив «вливання» капіталу в сумі 11,2 млрд євро.
3.5	Португалія	За програмою рекапіталізації були націоналізовані банк BPN (Banco Portugues de Negocios), а також банкам країни 2008 року було виділено 4 млрд євро в обмін на привілейовані акції.
3.6	Іспанія	Через створений спеціальний фонд виділила 50 млрд євро для купівлі неліквідних активів банківських установ.
3.7	Латвія	Уряд ухвалив рішення на придбання 51% участі банку «Парекс»

Слід зазначити, що антикризові заходи тісно пов'язані з вибір інструментів підтримки фінансової стійкості, а також встановлення взаємовідносин між регуляторними органами різних рівнів у прийнятті рішень (рис. 4.3).

Як вже було зазначено, провідне місце у розробці та використанні антикризових заходів посідають центральні банки. Протягом 2008-2009 років для забезпечення високого рівня ліквідності банків та з метою кредитної підтримки власних економік центральні банки зарубіжних країн знижували відсоткові ставки. Європейський Центральний банк знизив процентну ставку з 1,25% до 1%, Федеральна резервна система США – з 1% до 0,25%, Центробанк Японії – з 0,3% до 0,1%, Центробанк Канади – з 3,25% до 0,25%, Центробанк Англії – з 1% до 0,5%, Банк Швеції – з 1% до 0,5%, Нацбанк Швейцарії – з 0,5% до 0,25%.

Натомість країни, які розвиваються, або які на перших етапах розвитку кризи зазнали суттєвого впливу капіталу та девальваційного тиску на національні валюти, підвищували відсоткові ставки (Норвегія – з 1,25% до 1,5%, Росія – з 12% до 13%, Україна – з 8% до 10%, а потім в квітні 2008 – до 12%) [23].

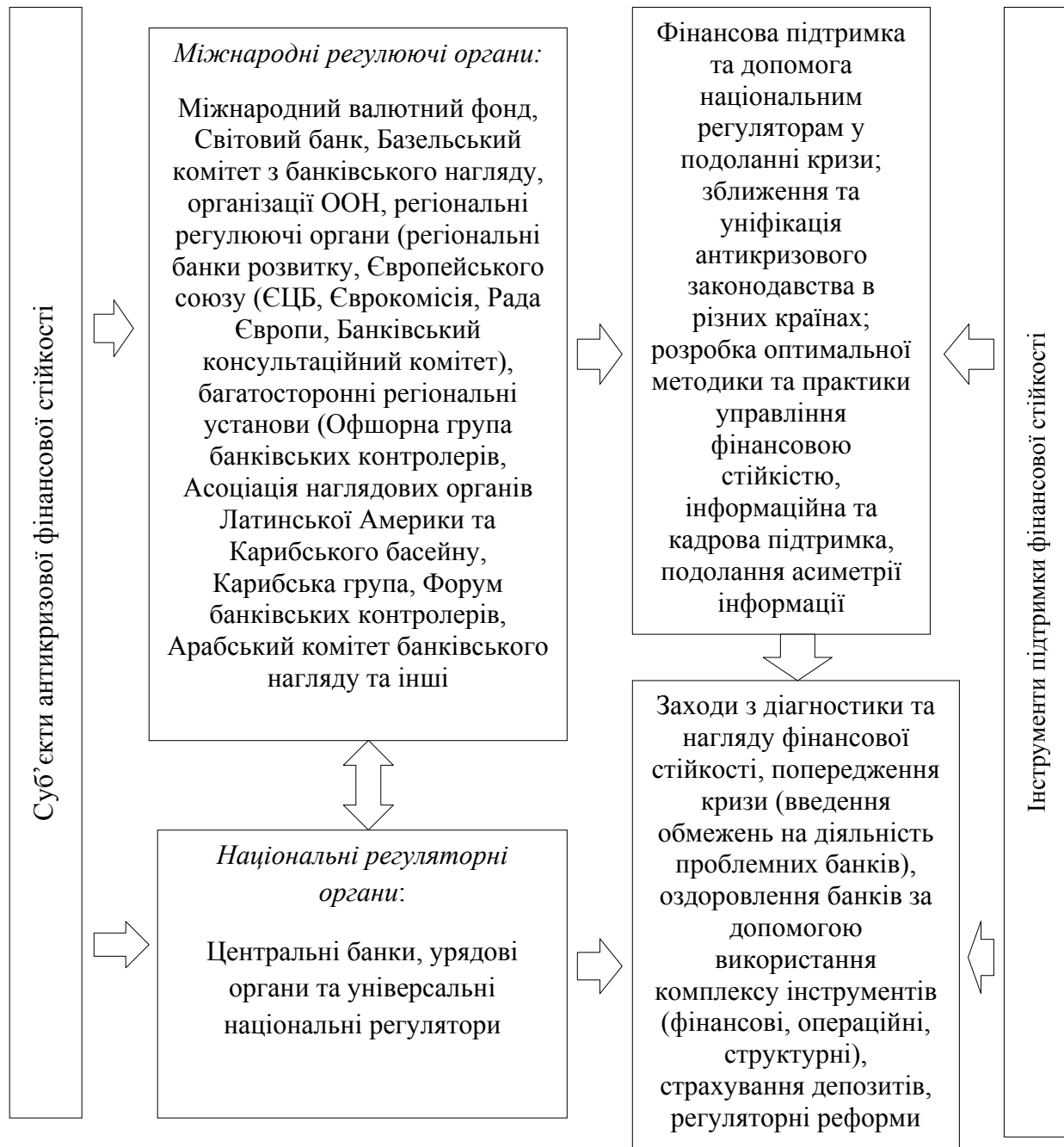

Рис. 4.3. Схема співвідношення суб'єктів антикризової фінансової стійкості та інструментів підтримки фінансової стійкості (складено автором на основі [20; 21; 22])

Узагальнюючи особливості антикризових заходів урядів та центральних банків різних країн, можна виділити основні напрямки, спрямовані на

подолання наслідків світової фінансової кризи протягом 2008-2010 років: зміна облікової ставки, надання кредитів тимчасово неліквідним або неплатоспроможним банкам, рекапіталізація банків, реструктуризація кредитів, надання державних гарантій, участь держави у капіталі банків.

Порівняльний аналіз дій антикризових заходів Центральних банків та НБУ в системі заходів державного регулювання економік свідчить про спільні риси у подоланні кризи в банківському секторі економіки (табл.4.6).

Таблиця 4.6

Порівняльний аналіз антикризових заходів зарубіжних країн та України протягом 2008-2010 рр. (узагальнено автором на основі [24; 25; 26])

Захід	Зарубіжні країни	Україна
Надання кредитів проблемним банкам	США (шляхом кредитування Федеральною резервною системою проблемних банків для викупу корпоративних боргів у фондів грошового ринку); Великобританія (позики для рекапіталізації під відповідне забезпечення)	Рефінансування за рахунок кредитів НБУ під заставу акцій комерційних банків
Викуп проблемних кредитів	Іспанія (за рахунок коштів заснованого урядом фонду); США (викуп державою шляхом реалізації програми TARP – іпотечні кредити, авто кредити, фінансові активи, сек'юритизація проблемних карток)	Викуп неліквідних активів, які у заставі комерційних банків під кредитування житлового будівництва, Державною іпотечною компанією, яка створюється для добудови житла з 70% ступенем готовності. Ліквідація або продаж новим акціонерам нежиттєздатних» комерційних банків
Прийняття відповідних нормативно-правових актів, програм	Німеччина («План стимулювання економіки», розроблений урядом на початку 2009 року); Великобританія («британський план порятунку», оголошений в жовтні 2008 року та Закон про банківську діяльність від 2009 року); США (програма допомоги фінансовим установам TARP, запроваджена з жовтня 2008 року та програма стимулювання споживчого кредитування TALF)	Програма загальнодержавних антикризових заходів України від 20 березня 2009 року. Постанови Правління НБУ «Про додаткові заходи щодо діяльності банків» від 11.10.2008 № 319 [27], «Про здійснення діагностичного обстеження банків» від 19.02.2009 № 80 [28], «Про окремі питання діяльності банків» від 04.12.2008 № 413 [29]

Захід	Зарубіжні країни	Україна
Надання державних гарантів на банківські вклади	Ірландія (абсолютні гарантії за депозитами в усіх банках); Австрія (державні гарантії захисту приватних заощаджень); Нідерланди (державні гарантії за депозитними сертифікатами)	Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (протягом січня-березня 2011 року виплати відшкодування отримали 1062 особи в розмірі 17,1 млн. грн.)
Рекапіталізація банків	Франція (рекапіталізація банків в сумі 41 млрд. євро); Греція (надання кредитним установам з метою рекапіталізації спеціальних державних облігацій з отриманням державою від банків забезпечення під ці облігації); Нідерланди (рекапіталізація фінансових установ)	Згідно з Програмою загальнодержавних антикризових заходів України від 20 березня 2009 року рекапіталізація банків здійснюється двома способами: а) через участь держави у їх статутних фондах; б) входженням нових акціонерів, в першу чергу вітчизняних

Таким чином, світовий досвід упровадження антикризових заходів у протидії наслідкам фінансової кризи демонструє існування різних механізмів і схем гальмування кризових явищ. В цілому, переваги і недоліки здійснення антикризових заходів переважно залежать від країнових особливостей їх реалізації і від того, наскільки практичний інструментарій ув'язується з комплексом дій антикризової моделі кожної з країн.

4.3. Методичні підходи до визначення стабільності банківської діяльності та її вплив на систему антикризового управління

В сучасних умовах однією з основних проблем, яка стоїть перед вітчизняною банківською системою, є підтримка на належному рівні її фінансової стабільності, що дає змогу банкам виконувати функції із забезпечення економіки достатньою кількістю фінансових ресурсів.

Різка зміна ринкової кон'юнктури ставить під загрозу не лише прибутковість діяльності банків, але й взагалі їх функціонування. Основними причинами припинення діяльності банків є їх неспроможність нейтралізувати ризики в банківській системі, а також відповідати за своїми зобов'язаннями, що обумовлено недостатністю ресурсної бази у фінансово-кредитних установах.

Процеси глобалізації суттєво впливають на національну економіку України через її надмірну відкритість. У найближчому майбутньому саме глобалізація визначатиме стан світової фінансової системи і буде основою інтеграції України у світовий фінансовий простір. Вітчизняна банківська система одна з перших серед країн СНД реалізувала принципи інтеграції шляхом розширення присутності на внутрішньому ринку іноземного капіталу. При цьому у багатьох країнах світу фінансова сфера зазнала змін, що суттєво позначилося на конкурентній позиції та стабільності діяльності банківських систем.

Слід зазначити, що на протязі останнього десятиріччя проблема збереження фінансової стабільності набуває все більшої гостроти. З цього приводу у багатьох країнах, центральні банки приймають на себе роль відповідального органа, або координатора національних програм щодо оцінки стабільності фінансової системи [30, с.111].

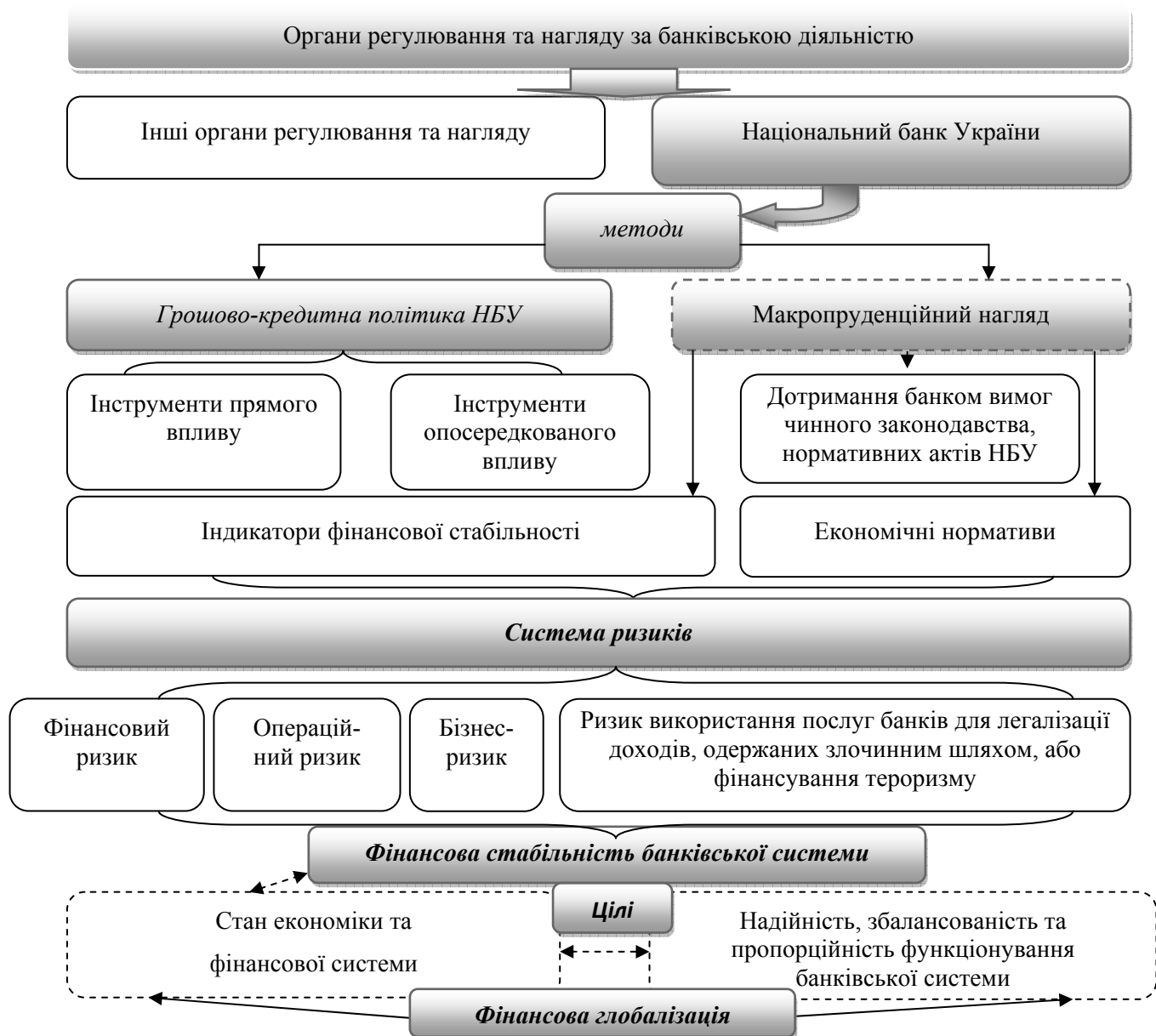
Стійкість та стабільність банківської системи є одним із найбільш важливих умов розвитку національної економіки. Стійкість, прозорість та прогнозованість розвитку банківської системи дозволяє з більшою ймовірністю визначити основні напрямки її діяльності, підвищити привабливість для інвесторів та інших суб'єктів господарювання.

Стабільність банківської системи визначається не тільки конкурентоспроможністю, а також сукупним рівнем ризиків, які притаманні банківській діяльності.

Тому на сьогодні, достатньо актуальним питанням є визначення економічної сутності фінансової стабільності банківської системи та

підходів до її оцінювання. Проблемі забезпечення та методикам оцінювання фінансової стабільності банківської системи присвячені наукові праці О.І. Барановського, О.В. Васюренка, А.С. Гальчинського, О.В. Дзюблюка, М.І. Зверякова, В.І. Міщенко, С.В. Міщенко, В.В. Коваленко, В.М. Кочеткова, І.О. Лютого, С.В. Науменкової, Т.С. Смовженко та багатьох інших. Але, незважаючи на значні здобутки вітчизняних науковців у дослідженні проблем теоретичного обґрунтування та методик оцінювання фінансової стабільності багато питань залишаються поза їхньою увагою.

У банківській енциклопедії за редакцією С. Г. Арбузова, Ю. В. Колобова, В. І. Міщенко та С. В. Науменкової зазначається, що фінансова стабільність банківської системи – це комплексна характеристика стану банківської системи, при якому реалізується її сутність і призначення в економічній системі країни, адекватно та ефективно виконуються її функції, а також забезпечується спроможність підтримувати рівновагу та відновлювати стан після зовнішніх потрясінь чи посилення диспропорцій, будь-яких відхилень від безпечних параметрів, спричинених кризовими. Стабільність банківської системи характеризується надійністю, збалансованістю та пропорційністю функціонування її структурних елементів, здатністю зберігати стійку рівновагу та надійність протягом тривалого часу. Національним банком України вказується на те, що у літературі поряд із терміном «стабільність» (*stability*), як синонім, використовують термін «стійкість» (*soundness*). Термін «стабільність» здебільшого пропонують використовувати на макрорівні, а термін «стійкість» – на мікрорівні для аналізу окремих елементів фінансової системи або фінансових установ. Визначається також, що стабільність банківської системи є чинником забезпечення стабільності фінансової та економічної систем і економічної безпеки держави. На сьогоднішній день сприяння або забезпечення стабільності банківської системи є однією із основних функцій центральних банків [31, с. 416–417]. Виходячи із вищезазначеного, процес забезпечення фінансової стабільності банківської системи України зображено на рис. 4.4.

**Рис. 4.4. Схема забезпечення фінансової стабільності банків України
(складено автором з використанням літературних джерел
[32, с. 74; 33, с. 251])**

Комплексне оцінювання діяльності банків передбачає розробку методичного підходу для визначення узагальненого індикатора фінансової стабільності банків на основі: оцінки ліквідності, ефективності діяльності, конкурентоспроможності банківських установ, концентрації на ринку банківських послуг. Дослідження динаміки цих показників дає можливість приймати адекватні рішення щодо регулювання банківської діяльності, прогнозувати розвиток та нівелювати вплив негативних чинників.

З метою розробки пріоритетних напрямів розвитку вітчизняної банківської системи, нами розроблено методичний підхід до встановлення індикатора фінансової стабільності банків з позиції реального та нормативного його значення. Алгоритм розрахунку індикатора фінансової стабільності банків включає в себе три етапи, а саме: 1. Розрахунок проміжних індикаторів діяльності банків за групами показників. 2. Знаходження середньозважених оцінок груп показників банківської діяльності на основі методу аналізу ієрархій. 3. Розрахунок індикатора фінансової стабільності банків (рис. 4.5).

1-й етап : розрахунок проміжних індикаторів діяльності банків за групами показників на основі формули:

$$I_{ij} = \sum_{t=1}^n p_{ij} \times N_{ij}, \quad (1)$$

де I_{ij} – проміжні індикатори банківської діяльності; p_{ij} – ваговий коефіцієнт, що визначає внесок j -го показника у проміжному індикаторі банківської діяльності;

2-й етап: знаходження середньозважених оцінок груп показників банківської діяльності на основі методу аналізу ієрархій за формулою:

$$g_n = \left(\sqrt[n]{1 \times a_{12} \times a_{1n}}, \sqrt[n]{\frac{1}{a_{22}} \times 1 \times a_{23} \times \dots \times a_{2n}}, \sqrt[n]{\frac{1}{a_{32}} \times 1 \times \frac{1}{a_{33}} \times \dots \times 1}, \dots \right), \quad (2)$$

3-й етап: розрахунок індикатора фінансової стабільності банків за формулою:

$$I_{fs} = \sum I_{ij} \times g_n, \quad (3)$$

де I_{fs} – індикатор фінансової стабільності банків; I_{ij} – проміжні індикатори банківської діяльності; g_n – випадковий ваговий вектор усереднених бальних оцінок кожного проміжного індикатора

Рис. 4.5. Алгоритм розрахунку індикатора фінансової стабільності банків (складено автором з використанням [34, с. 70])

На першому етапі розрахунку індикатора фінансової стабільності нами були нормалізовані значення нормалізації показників за формулою:

$$N_{ij} = \frac{x_{ij}/\max x_{ij}}{x_{ij}/\max x_{ij} - x_{ij}/\min x_{ij}}, \quad (4.1)$$

де x_{ij} – значення показника на відповідну дату;

$x_{ij \max}$ – максимальне значення показника за період, що досліджується;

$x_{ij \min}$ – мінімальне значення показника за період, що досліджується.

Для знаходження середньозважених оцінок показників діяльності банку необхідно розглянути експертні попарні пріоритети між п'ятьма групами індикаторів фінансової стабільності.

Для цього використаємо квадратну матрицю, елементи якої представлені у вигляді експертних оцінок попарних порівнянь груп показників.

$$\begin{pmatrix} 1 & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1n} \\ \frac{1}{a_{12}} & 1 & a_{23} & \dots & a_{2n} \\ \frac{1}{a_{13}} & \frac{1}{a_{23}} & 1 & \dots & a_{3n} \\ \frac{1}{a_{1n}} & \frac{1}{a_{2n}} & \frac{1}{a_{3n}} & \dots & 1 \end{pmatrix} \quad (4.2)$$

Дана матриця є обернено-симетричною, вона не містить нулів, отже є завжди непривідною (по відношенню до перестановок). Принцип її побудови ґрунтується на результаті попарного порівняння елементів масиву (у вигляді коефіцієнтів або балів експертних оцінок). Тож дану матрицю можна записати в загальному вигляді:

$$\|A\| = \|a_{ij}\| = \begin{cases} 1, & i=j \\ a_{ij} = \frac{1}{a_{ji}}, & i \neq j, i = \overline{1, n}, j = \overline{1, n} \end{cases} \quad (4.3)$$

де елементи головної діагоналі $a_{ij}=1, i=j$ – результат порівняння кожного елемента із самим собою; $a_{ij}, i \neq j$ – результат поєднання кожного i -го елемента із j -м; елемент $\frac{1}{a_{ij}}$ є симетричним елементу a_{ij} відносно головної діагоналі.

Для перевірки достовірності випадкових матриць виведена оцінка рівня середньої узгодженості випадкових матриць зображена в табл. 4.7.

Дана оцінка є математичним сподіванням випадкових елементів (масиву даних) по відношенню до їх ваги в загальній системі. Проведена оцінка (a_n) є орієнтиром для оцінки (a_n^*) нової випадкової матриці у сенсі нерівності:

$$\frac{a_n^* - n}{(n-1)a_n} 100 \% \leq 10 \% \quad (4.4)$$

Таблиця 4.7

**Оцінка рівня узгодженості випадкових матриць a_n
залежно від порядку матриць n_n [35, с. 129]**

n	3	4	5	6
a_n	0,58	0,9	1,12	1,24

Варто додати, що отримана оцінка повинна бути більшою або дорівнювати порядку випадкової матриці.

Провівши опитування кваліфікованих експертів, нами була сформована обернено-симетрична матриця у вигляді експертних оцінок. Експертні відносні оцінки будемо вважати множиною оцінок (випадковою множиною оцінок). Шкала оцінювання в нашому випадку буде 5-бальною відносно важливості елементів, тобто груп нормативів. Шкала матиме вигляд: 1 бал – рівноважливі групи нормативів; 2 бали – незначна перевага однієї з груп нормативів; 3 бали – суттєва перевага однієї з груп нормативів; 4 бали – значна перевага однієї з груп нормативів; 5 балів – надзвичайна перевага однієї з груп нормативів.

Далі розглянемо i -й рядок матриці:

$$\left(\frac{1}{a_{1i}} \quad \frac{1}{a_{2i}} \quad \frac{1}{a_{3i}} \quad 1 \quad a_{in} \right)$$

або в загальних позначеннях, враховуючи, що $\frac{1}{a_{1i}} = a_{ij}, i \neq j$, отримуємо

$$\left(a_{i1} \quad a_{i2} \quad a_{i3} \quad 1 \quad a_{in} \right)$$

Елементи i -го рядка виражають попарні порівняння в балах i -го елемента масиву до 1-го (a_{i1}), 2-го (a_{i2})... n -го (a_{in}), тобто до всіх елементів масиву.

Вважатимемо за середню узгодженість зв'язків i -го елемента до інших елементів масиву як середнє арифметичне елементів рядка, а саме:

$$\frac{\sum_{j=1}^n a_{ij}}{n}. \quad (4.5)$$

Відповідно до нерівності Коші:

$$\frac{x_1 + x_2 + \dots + x_n}{n} \geq \sqrt[n]{x_1 \times x_2 \times \dots \times x_n}. \quad (4.6)$$

маємо обмеження знизу (нижню оцінку) середнього арифметичного, як середнього геометричного елементів рядка, для i -го рядка:

$$\sqrt[n]{a_{i1} \times a_{i2} \times \dots \times a_{in}} \leq \frac{\sum_{j=1}^n a_{ij}}{n}. \quad (4.7)$$

Отже, таким чином замінимо середнє арифметичне на його нижню оцінку – середнє геометричне, що і буде виражати середню узгодженість бальних зв'язків i -го елемента до інших.

Одержимо вектор, координати якого є середні геометричні рядків обернено-симетричною матриці:

$$\bar{g}_n = \left(\sqrt[n]{1 \times a_{12} \times \dots \times a_{1n}}, \sqrt[n]{\frac{1}{a_{12}} \times 1 \times a_{23} \times \dots \times a_{2n}}, \dots, \sqrt[n]{\frac{1}{a_{12}} \times \frac{1}{a_{12}} \times \dots \times 1} \right). \quad (4.8)$$

Далі пронормуємо даний вектор таким чином, щоб сума його координат дорівнювала 1:

$$\bar{g}_n = \left(\frac{g_1}{\sum_{i=1}^n g_i}, \frac{g_2}{\sum_{i=1}^n g_i}, \dots, \frac{g_n}{\sum_{i=1}^n g_i} \right). \quad (4.9)$$

Маємо випадковий ваговий вектор усереднених бальних оцінок кожного елемента масиву в системі всіх елементів:

$$\bar{g}_n = \left(\frac{\sqrt[n]{1 \times a_{12} \times \dots \times a_{1n}}}{s}, \frac{\sqrt[n]{\frac{1}{a_{12}} \times 1 \times a_{23} \times \dots \times a_{2n}}}{s}, \dots, \frac{\sqrt[n]{\frac{1}{a_{12}} \times \frac{1}{a_{12}} \times \dots \times 1}}{s} \right). \quad (4.10)$$

Щоб прийняти результат отриманого вектора \bar{g}_n адекватним щодо отриманих оцінок, необхідно знайти число (a_n^*) середньозваженої узгодженості випадкової матриці. Для цього розглянемо стовпці матриці. Сума елементів

першого стовпця виражає сумарне бальне відношення всіх елементів масиву до першого елемента; другого стовпця – до другого елемента; n -го стовпця до n -го елемента. Розглянемо суми елементи по стовпчикам як значення, яке приймає випадкова величина, що виражає бальне відношення всіх елементів масиву до кожного з них. Тоді математичним сподіванням цієї випадкової величини буде:

$$M(g_n) = (a_n^*) = \sum_n (\sum_j a_{ij} \times g_{nj}) \quad (4.11)$$

Необхідно також перевірити, чи виконується наступне обмеження (накладена умова похибки при складанні випадкової матриці):

$$\beta_i^* = \frac{a_{ii}^* - n}{(n-1) \times a_{ii}} \times 100\% \leq 10\% \quad (4.12)$$

Якщо обмеження виконується, значить матриця експертних оцінок є узгодженою, а отже – оцінки є адекватними [34, с. 70–72]. Побудуємо відповідну матрицю порівняльних вагових балів за групами індикаторів фінансової стабільності, які їм надали експерти при попарному порівнянні ступенів їх «важливості» за 5-бальною відносною шкалою (рис. 4.6).

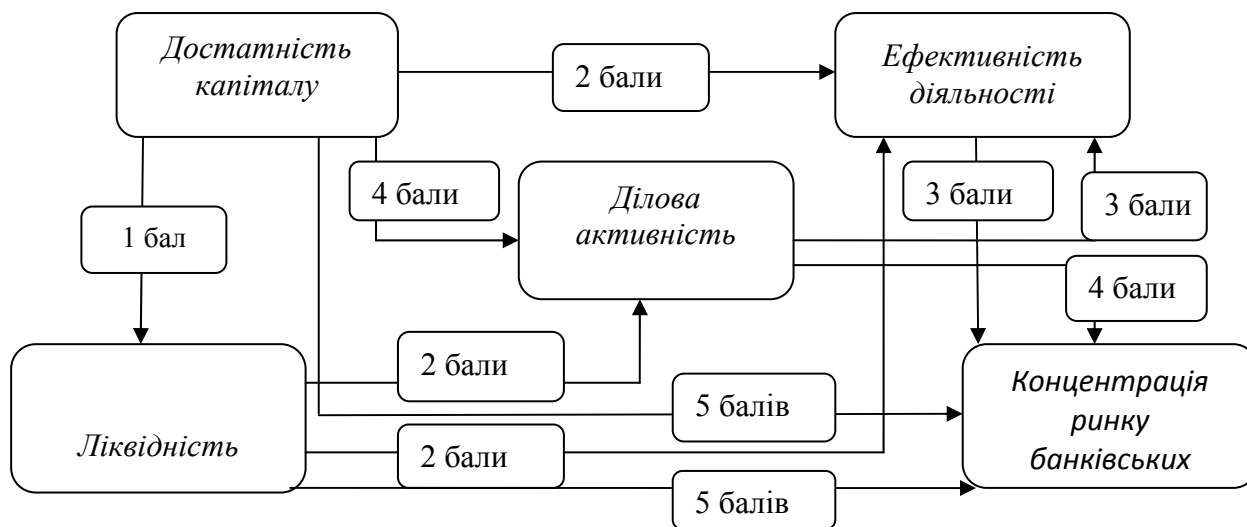

Рис. 4.6. Експертні попарні пріоритети індикаторів фінансової стабільності банківської системи

Стрілка на схемі – це експертна оцінка в балах переваги однієї групи показників над іншими. Далі проаналізуємо експертні попарні порівняння по індикаторів фінансової стабільності.

Одержимо обернено-симетричну матрицю:

$$A = \begin{pmatrix} 1 & 1 & 4 & 2 & 5 \\ 1 & 1 & 2 & 2 & 5 \\ \frac{1}{4} & \frac{1}{2} & 1 & 3 & 4 \\ \frac{1}{2} & \frac{1}{2} & \frac{1}{3} & 1 & \frac{1}{3} \\ \frac{1}{5} & \frac{1}{5} & \frac{1}{4} & 3 & 1 \end{pmatrix}$$

Приведемо обчислення випадкових вагових векторів усереднених бальних оцінок кожного елемента масиву в системі всіх елементів матриць:

$$g_1 = \sqrt[5]{1 \times 1 \times 4 \times 2 \times 5} = 2,091279.$$

$$g_2 = \sqrt[5]{1 \times 1 \times 2 \times 2 \times 5} = 1,820564.$$

$$g_3 = \sqrt[5]{\frac{1}{2} \times \frac{1}{4} \times 1 \times 3 \times 4} = 1,084472.$$

$$g_4 = \sqrt[5]{\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} \times \frac{1}{3} \times 1 \times \frac{1}{3}} = 0,36929.$$

$$g_5 = \sqrt[5]{\frac{1}{5} \times \frac{1}{5} \times \frac{1}{4} \times 3 \times 1} = 0,495934.$$

Маємо:

$$\sum_{i=1}^5 g_i = 5,861539.$$

Випадковий ваговий вектор усереднених бальних оцінок кожного елемента масиву в системі всіх елементів має вигляд:

$$\bar{g} = (g_1, g_2, g_3, g_4) \times \frac{1}{\sum_{i=1}^5 g_i} = (0,35678; 0,310595; 0,185015; 0,063002; 0,084608).$$

Знайдемо максимальне значення середньої узгодженості балів за формулою:

$$a^* = \sum_{i=1}^5 \left(g_i \sum_{j=1}^5 a_{ij} \right).$$

Підставивши дані, отримаємо наступний результат:

$$a^* = \left(1 + 1 + \frac{1}{4} + \frac{1}{2} + \frac{1}{5}\right) \times 0,353412 + \left(1 + 1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{2} + \frac{1}{5}\right) \times 0,307663 + \left(4 + 2 + 1 + \frac{1}{3} + \frac{1}{4}\right) \times 0,183269 + (2 + 2 + 3 + 1 + 3) \times 0,071846 + \left(5 + 5 + 4 + \frac{1}{3} + 1\right) \times 0,08381 = 5,43978.$$

Перевіримо чи виконується умова похибки при складанні випадкових матриць $\beta_i^* = \frac{a_n^* - n}{(n-1) \times a_n} * 100 \% \leq 10\%$, де n – порядок матриці, що розглядається, a^* – значення середньої узгодженості експертних балів, a_5 – табличне значення середньої узгодженості для випадкових матриць (див. табл. 4.7).

Якщо приведена нерівність для побудованої матриці експертних оцінок буде виконуватись, то побудовану матрицю можна вважати адекватною реальним оцінкам експертних думок. Перевіримо це обмеження для матриці.

$$\beta_i^* = \frac{a_n^* - 4}{(4-1) \times a_4} \times 100 \% \leq 10 \% = \frac{5,43978 - 5}{(3-1) \times 1,12} \times 100 \% = 9,816528 \leq 10 \%$$

Отже, умова похибки виконується. Таким чином, отримані бальні експертні оцінки, які акумульовані в матриці, можна вважати реальними оцінками.

Випадковий ваговий вектор усереднених бальних оцінок кожної групи нормативів в системі всіх груп нормативів буде:

$$\overline{g}_{H_n} = (0,35678; 0,310595; 0,185015; 0,063002; 0,084608).$$

Таким чином, знайдені середньозважені оцінки груп показників діяльності банку, які в процентному відношенні відповідно дорівнюють: 35,7%; 31,1%; 18,5%; 6,3% та 8,5%.

На основі згрупованих нормалізованих значень показників діяльності банків та випадкового вагового вектора усереднених бальних оцінок кожної групи розраховано індикатор фінансової стабільності банківської системи. Динаміка значень загального індикатора фінансової стабільності та проміжних

індикаторів банківської діяльності, розрахованих за групами показників станом на 01.01.2008–01.01.2012 рр., подана в табл. 4.8.

Таблиця 4.8

Динаміка значень проміжних та загального індикатора фінансової стабільності банківської системи станом на 01.01.2008–01.10.2012 рр.

Станом на	Проміжні індикатори фінансової стабільності					Загальний індикатор фінансової стабільності
	Достатності капіталу	Ліквідності	Ділової активності	Ефективності діяльності	Концентрації на ринку банківських послуг	
01.01.2008	0,973744	0,67135	0,513136	0,668134	0,972153	0,776072065
01.04.2008	0,922269	0,755256	0,573312	0,740304	0,983729	0,800453486
01.07.2008	0,894717	0,755323	0,585481	0,642379	0,964983	0,785126839
01.10.2008	0,846567	0,727862	0,556757	0,590835	0,982034	0,752285041
01.01.2009	0,63633	0,862881	0,730964	0,478918	0,901003	0,73751123
01.04.2009	0,522425	0,617641	0,909726	0,806849	0,900358	0,674253303
01.07.2009	0,571203	0,809217	0,90711	0,720529	0,826446	0,739042545
01.10.2009	0,342324	0,984324	0,906044	0,697112	0,812958	0,708972058
01.01.2010	0,356382	0,390501	0,87572	0,869942	0,77982	0,531773431
01.04.2010	0,500531	0,379978	0,710981	0,589925	0,736623	0,52817244
01.07.2010	0,383783	0,288672	0,543068	0,629027	0,694333	0,425902109
01.10.2010	0,390818	0,304612	0,455256	0,50276	0,620972	0,402935218
01.01.2011	0,452773	0,270781	0,367113	0,48427	0,549554	0,390989857
01.04.2011	0,450322	0,264121	0,395352	0,370779	0,467991	0,379185017
01.07.2011	0,456483	0,31276	0,314932	0,525905	0,47106	0,391667326
01.10.2011	0,466615	0,310946	0,300535	0,540784	0,503624	0,395762168
01.01.2012	0,480326	0,335467	0,255191	0,559549	0,539426	0,404119751
01.04.2012	0,515602	0,38493	0,666368	0,867077	0,38494	0,514406975
01.07.2012	0,523963	0,37134	0,725496	0,814842	0,369943	0,519538492
01.10.2012	0,550621	0,360431	0,878918	0,861041	0,87482	0,599870851
01.01.2013	0,241683	1,062208	0,551457	0,928982	0,650059	0,80840800

Отримані дані за динамікою розрахованого індикатора фінансової стабільності банківської системи повністю підтверджують циклічний розвиток банківської системи з урахуванням періодів кризи.

Отже, розвиток банківської системи залежить від багатьох чинників. Фінансова стабільність є основним з них. Саме вона є індикатором довіри, як до окремого банку, так і до системи в цілому з боку інвесторів, вкладників, партнерів та кредиторів. В умовах кризи саме фінансова стабільність банків

зазнала найбільшого удару. Нестабільна банківська система не може ефективно функціонувати, задовольняти потреби клієнтів і держави.

Фінансова стабільність банківської системи передбачає встановлення певних ознак та індикаторів її оцінки з метою розробки в подальшому основних стратегічних напрямків розвитку банківської системи.

Основним методичним підходом до забезпечення фінансової стабільності банківської системи має бути макропруденційний нагляд на основі моніторингу факторів, які спричиняють прямий та непрямий вплив на фінансову стабільність, визначення факторів уразливості банківської системи по відношенню до системних ризиків, ранньої діагностики системної нестабільності у фінансовій сфері економіки.

Запропонований методичний підхід до розрахунку індикатора фінансової стабільності дає можливість проводити комплексний аналіз розвитку банківської системи, своєчасного реагування на проблеми, що виникають у разі його зниження.

До основних заходів щодо забезпечення фінансово стабільного розвитку банківської системи слід віднести: подолання негативних тенденцій в реальному секторі економіки, що поліпшить платоспроможність потенційних клієнтів банків; переорієнтація грошово-кредитної політики Національного банку України до моделі стимулювання економічного зростання; розробка та удосконалення методології аналізу стабільності банків на макроекономічному рівні, тобто розвиток банківського регулювання та нагляду на макрорівні (національному та міжнародному); удосконалення аналізу та оцінки взаємного впливу мікро- та макро- чинників, які здійснюють вплив на діяльність банків, з метою підтримки стабільного оптимального зростання та розвитку кожного банку, банківської системи, фінансової системи та економіки країни в цілому.

Стратегія розвитку банківської системи повинна відповідати інтересам усього суспільства, держави, банків та їх клієнтів. Тому, стратегія розвитку банківської системи повинна бути пов'язана з довгостроковою стратегією соціально-економічного розвитку України. З цією метою слід

підготувати систему довгострокових планів-прогнозів розвитку банківської системи. Основне завдання довгострокового банківського планування міститься у синхронізації політики розвитку банківської системи із завданнями щодо створення довгострокового стабільного оптимального зростання економіки та підвищення рівня і якості життя населення. Засобом досягнення довгострокової збалансованості повинно стати реформування банківської системи у частині змістовного, організаційного та інституціонального аспектів.

4.4. Антикризове управління ліквідністю банків

Упродовж останніх років вітчизняна економіка характеризувалася підвищеним рівнем нестабільності та деструктивними процесами в усіх сферах національної економіки. У першу чергу, постраждала банківська система, оскільки загальний дефіцит ліквідності в країні загальмував подальший розвиток діяльності банків. Деякі банки взагалі виявилися неспроможними до адекватних управлінських дій в умовах нестабільності зовнішнього середовища, про що свідчить зростання кількості проблемних банків у період банківської кризи.

Ураховуючи те, що банківські кризи мають високий рівень впливу на інші сфери економіки, а також зважаючи на той факт, що вони набули систематичного характеру, важливим є формування підходів до антикризового управління банком та антикризового управління ліквідністю зокрема, що надасть можливість адекватно реагувати на деструктивні фактори зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Антикризове управління ліквідністю банку (АУЛБ) можна трактувати з точки зору системного та процесного підходів. З позиції системного підходу, АУЛБ визначено як складну структурно-функціональну цілісність, складові якої упорядковані таким чином, що здійснюється управлінський вплив керуючої підсистеми (суб'єктів управління) на керовану підсистему

(операційну ліквідність та урівноважуючий потенціал ліквідності банку) через механізм превентивного і реактивного АУЛБ.

Керовану підсистему пропонуємо розглядати з позиції дворівневого об'єкту АУЛБ шляхом виділення операційної ліквідності банку та урівноважуючого потенціалу ліквідності банку, що надасть можливість здійснення поглибленої оцінки достатності ліквідності банку та її гнучкого регулювання шляхом визначення пріоритетності використання компонентів ліквідності.

Таким чином, під операційною ліквідністю банку розуміються грошові кошти, що генеруються в процесі виконання його клієнтами і контрагентами контрактних зобов'язань та використовуються ним для розрахунку за власними зобов'язаннями як фінансового посередника і як суб'єкта господарювання. Операційна ліквідність має договірний характер, і розглядатися як первинний рівень об'єкту АУЛБ.

Урівноважуючий потенціал ліквідності банку – це грошові кошти, що залучаються з метою покриття дефіциту операційної ліквідності на визначених часових горизонтах. Слід підкреслити, що урівноважуючий потенціал ліквідності має поведінковий характер, оскільки залежить від конкретного стану операційної ліквідності банку та умов залучення необхідного фондування, і є вторинним рівнем об'єкту АУЛБ. Ураховуючи різноманітність джерел та механізмів залучення грошових коштів, слід структурувати урівноважуючий потенціал ліквідності банку (табл. 4.8).

У свою чергу, під буфером ліквідності розуміється визначений обсяг активів у найбільш ліквідній формі, що резервується банком з метою оперативного покриття очікуваних та неочікуваних потреб у ресурсах, які виникають на короткостроковому часовому горизонті, зазвичай не більше 30 днів. Буфер ліквідності повинен складатися із грошових коштів і високоліквідних активів, які, навіть у період виникнення кризи банку чи системної кризи, не втрачають своїх властивостей оперативної реалізації, або дають можливість проводити з ними операції репо, незалежно від фінансового стану банку.

Характеристика складових урівноваженого потенціалу ліквідності банку

Складові	Характеристика
Буфер ліквідності	
Первинний резерв ліквідності	Готівкові та безготівкові грошові коштів банку: грошові кошти в касі банку, у банківських металах, кошти на коррахунку в НБУ, коррахунки ностро та невикористанні кредитні лінії, відкриті в інших банках.
Вторинний резерв ліквідності	Ліквідні активи, які можуть бути оперативно реалізовані на фінансовому ринку (до 7 днів). До їх складу належать державні цінні папери, цінні папери першокласних емітентів. Зазвичай використовується для проведення операцій репо.
Додатковий резерв ліквідності	Активи банку, які можуть бути трансформовані в грошову форму за період від 7 до 30 днів.
Покупна ліквідність	
Ресурси внутрішнього міжбанківського кредитного ринку	Є мобільним способом поповнення ліквідності, вартість якого залежить від кон'юнктури ринку та загального економічного стану в країні. Залучення ресурсів з даного джерела здійснюється із використанням наступних інструментів: кредити типу «овернайт», строкові кредити, кредити овердрафт. В умовах стабільного розвитку внутрішнього та зовнішнього середовища банку є більш вигідним способом фондування з точки зору вартості та оперативності залучення, ніж депозити клієнтів.
Кредити, отримані від Національного банку України	Кошти з даного джерела надаються банкам з метою підтримки їх ліквідності із застосуванням наступних інструментів: рефінансування НБУ, у тому числі: надання банкам кредитів «овернайт» через постійно діючу лінію рефінансування; проведення кількісного або процентного тендеру з метою надання кредитів строком до 14 днів та до 90 днів; операції прямого репо з державними облігаціями та банківськими металами; стабілізаційні кредити строком до 360 днів.
Ресурси міжнародних фінансових ринків	Є вигідним джерелом залучення ліквідності через відносно низьку вартість ресурсів. Запозичення відбувається шляхом отримання резервних, синдікованих кредитів, простих боргових зобов'язань, векселів тощо. Негативним аспектом залучення коштів з даного джерела є доступність, в основному, для великих банків із високим кредитним рейтингом. Інші банки не мають можливості виходити на міжнародні ринки капіталу.
Розміщення облігацій	Залучення ресурсів відбувається шляхом розміщення облігацій на внутрішньому фінансовому ринку чи на зовнішніх фінансових ринках. Розміщення облігацій при інших рівних умовах залежить від фінансового стану емітента, оцінки ринком його перспектив та запропонованих умов залучення коштів.
Ресурси власників	
Поповнення статутного капіталу	Здійснюється шляхом додаткової емісії та розміщення акцій банку, зазвичай, серед існуючих акціонерів з метою підвищення рівня капіталізації банку та захисту від неочікуваних ризиків.
Залучення субординованого боргу	Звичайні незабезпечені банком боргові капітальні інструменти, що залучаються банком з метою підвищення рівня капіталізації на строк не менше 5 років. Ураховуючи тривалий строк та значні обсяги залучення ресурсів на умовах субординованого боргу позитивно впливає на ліквідність банку, особливо в умовах нестабільності.

Крім того, формування урівноважуючого потенціалу ліквідності банку здійснюється також за рахунок ресурсів власників, що є стратегічним джерелом ліквідності та залучаються, в основному, у випадку, коли альтернативних джерел недостатньо для покриття значного дефіциту ліквідності, що може загрожувати банкрутством банку.

Формування ефективної системи АУЛБ повинно базуватися на чіткому розумінні поняття кризи ліквідності та особливостей її прояву.

У загальному розумінні криза ліквідності банку – це стійка неспроможність банку безперервно виконувати зобов'язання, що виникають у процесі його діяльності як фінансового посередника та як суб'єкта господарювання, невчасне або неадекватне реагування на яку може призвести до значного погіршення його фінансового стану, а у крайньому випадку – до банкрутства. Ураховуючи те, що криза ліквідності банку може проявлятися у різних формах, необхідним є чіткий розподіл її видової структури. Важливість класифікації видів криз обумовлене, у першу чергу, необхідністю розробки диференційованого методичного забезпечення щодо попередження та подолання криз.

Таким чином, у процесі своєї діяльності, банк наражається на небезпеку прояву основних двох видів кризи ліквідності:

– реальна криза ліквідності – криза, що виникла в результаті впливу деструктивних факторів на ліквідність банку;

– потенційна криза ліквідності – криза, яка може виникнути внаслідок деструктивного впливу виключних, але імовірних подій.

У свою чергу, реальна криза ліквідності може проявлятися у двох формах: як латентна та як явна криза.

Латентна криза ліквідності – це криза, характерною рисою якої є негативна динаміка показників діяльності банку, що проявляється через тенденцію тривалого дефіциту операційної ліквідності. Це супроводжується наступними процесами: відсутній приріст депозитної бази поряд із позитивним приростом кредитного портфеля; очікується відтік коштів великих клієнтів; існує інформація щодо можливого погіршення якості кредитного портфелю у зв'язку з невиконанням умов договору великими позичальниками; очікується негативна динаміка на фінансових ринках.

На противагу латентній, явна криза ліквідності характеризується помітною динамікою розвитку кризових явищ у діяльності банку, зокрема, виникають проблеми не лише з операційною ліквідністю, а й з компонентами урівноважуючого потенціалу ліквідності. Даний вид кризи легко ідентифікується, однак виникають складнощі щодо її подолання. Слід зауважити, що різноманітність видів криз ліквідності, яким притаманні індивідуальні особливості вимагають застосування різного методичного забезпечення щодо діагностики, профілактики та подолання зазначених видів кризи ліквідності, що буде розглянуто у контексті процесного підходу до антикризового управління ліквідністю банку.

З позиції зазначеного підходу, під АУЛБ розуміється специфічний і перманентний процес здійснення управлінського впливу на операційну ліквідність банку та урівноважуючий потенціал ліквідності, що включає в себе блоки превентивного і реактивного АУЛБ, необхідні для вчасного виявлення, профілактики і подолання кризи, відновлення ліквідності і виведення банку в режим звичайної діяльності. Таким чином, процес здійснення АУЛБ представлено на рис. 4.7.

Дотримання принципу інтеграції АУЛБ у загальну систему управління банком забезпечується шляхом узгодження цільових орієнтирів АУЛБ (у т.ч. мета, функції, принципи, задачі) із стратегічними (бачення, місія, загальна стратегія, цілі). Важливість визначення цільових орієнтирів АУЛБ обумовлено тим, що у подальшому вони розкриваються у формуванні системи АУЛБ, яка створює підґрунтя для налагодження ефективного механізму АУЛБ.

Слід підкреслити, що агрегованим відображенням алгоритмів дій, які притаманні процесному підходу до АУЛБ, є сукупність функцій, виконання яких забезпечує досягнення цілей антикризового управління ліквідністю. З огляду на це, пропонуємо виділяти наступні функції АУЛБ:

- профілактична – вчасне реагування на вплив деструктивних факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ з метою запобігання кризи ліквідності;
- діагностична – здійснення діагностики кризи ліквідності та прогнозування її подальшого розвитку з метою забезпечення менеджменту банку оперативною та якісною інформацією;
- планова – підготовка плану реагування на кризу ліквідності банку;
- організаційна – організація антикризових процедур на основі чіткого розподілу повноважень та функціональних обов'язків існуючих підрозділів та

формування тимчасових антикризових підрозділів (антикризового комітету);

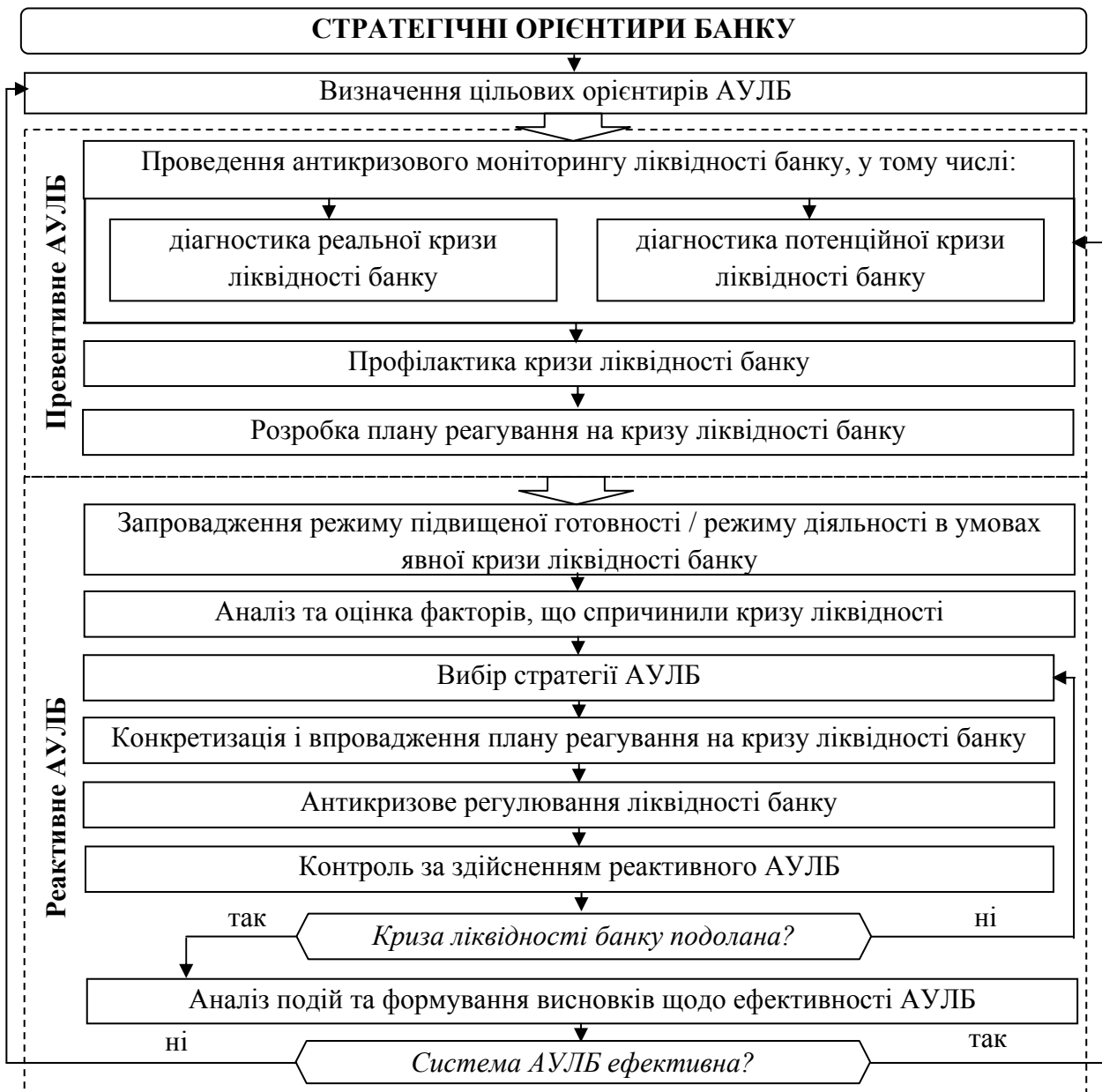

Рис. 4.8. Структурно-логічна модель антикризового управління ліквідністю банку

– репутаційна – формування позитивного іміджу банку через попередження та припинення негативних чуток і паніки серед клієнтів та контрагентів банку;

– соціальна – формування психологічної мотивації персоналу з метою досягнення максимального ефекту від реалізації процедур з АУЛБ.

Як було зазначено вище, АУЛБ доцільно розглядати з позиції сукупності взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих процедур превентивного та реактивного характеру. Превентивне АУЛБ здійснюється на постійній основі з метою вчасного виявлення загрози кризи ліквідності та її попередження. Реактивне АУЛБ активізується у випадку ідентифікації кризи та передбачає запровадження у банку режиму підвищеної готовності / режиму діяльності в умовах явної кризи ліквідності.

Варто зазначити, що значною проблемою в науці є відсутність чіткого розмежування зазначених блоків. Це суттєво ускладнює процес антикризового управління. З метою вирішення даної проблеми, наводимо порівняльну характеристику превентивного та реактивного АУЛБ (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Порівняльна характеристика превентивного і реактивного антикризового управління ліквідністю банку

Ознака	Превентивне АУЛБ	Реактивне АУЛБ
Об'єкт управління	Операційна ліквідність банку та урівноважуючий потенціал ліквідності банку.	Операційна ліквідність банку та урівноважуючий потенціал ліквідності банку.
Суб'єкти управління	Збори акціонерів, спостережна рада, правління, комітет з управління активами і пасивами, казначейство, кредитний комітет, служба внутрішнього контролю, управління ризиками, управління по роботі з клієнтами, управління зв'язків з громадськістю, філії відділення.	Збори акціонерів, спостережна рада, правління, антикризовий комітет, казначейство, служба внутрішнього контролю, кредитний комітет, управління ризиками, управління по роботі з клієнтами, управління зв'язків з громадськістю, філії та відділення.
Мета управління	Попередження кризи ліквідності банку.	Подолання кризи ліквідності банку.
Задачі управління	Моніторинг ліквідності банку, профілактика кризи ліквідності банку, розробка плану реагування на кризу ліквідності.	Аналіз факторів кризи ліквідності, антикризове регулювання ліквідності банку, контроль за виконанням плану реагування на кризу ліквідності банку, оцінка ефективності АУЛБ.
Функції управління	Профілактична, діагностична, планова, репутаційна.	Організаційна, репутаційна, соціальна.

У сучасних умовах глобальної фінансової нестабільності, все більшої уваги приділяється дослідженням методичних підходів до діагностики реальної кризи у банку, у тому числі і кризи ліквідності (рис. 4.9).

Графічний аналіз передбачає побудову графіків, діаграм чи гістограм за показниками, які обираються для дослідження, з метою визначення загальної динаміки значень показників. Даний метод дає можливість наочного представлення результатів аналізу та формує інформаційну базу для здійснення експертного прогнозування. Головним недоліком методу є неможливість проведення комплексної оцінки об'єкту дослідження та складність прогнозування, що обумовлено обмеженістю інформації.

Рис. 4.9. Методи діагностики кризи в банку

Дискримінантний аналіз базується на побудові дискримінантної функції, аргументами якої є фінансові коефіцієнти, що значною мірою обумовлюють розвиток кризи, з урахуванням вагомості кожного із них. Даний метод дозволяє прогнозувати виникнення кризової ситуації до перших проявів її очевидних ознак та забезпечує однозначність трактування результату на основі застосування ключа інтерпретації визначеного інтегрального показника, розрахованого за дискримінантною функцією. Однак, незважаючи на значні переваги, слід наголосити, що зазначений метод не позбавлений і окремих недоліків, зокрема, проблемним є його застосування для діагностики кризи банку, оскільки метод вимагає значного масиву історичних даних для побудови моделі дискримінантної функції.

У практиці діагностики діяльності банків, в основному, використовуються рейтингові оцінки, що дозволяють оцінити фінансовий стан банку чи окремі напрями його діяльності на основі синтезованого показника – рейтингу, розрахованого у балах. Рейтинг дає змогу узагальнити результат оцінки за кількісними та якісними показниками, що обрані для дослідження. Проте, застосування рейтингових оцінок у процесі діагностики кризи має недоліки, зокрема, метод базується на суб'єктивній оцінці у процесі відбору досліджуваних показників, критичних точок для їх значень та вагових коефіцієнтів.

Протягом останнього часу все більше вітчизняних дослідників приділяють увагу розробці моделей, що дають можливість здійснювати кластеризацію об'єктів дослідження. Слід зазначити, що головною метою кластерного аналізу є розмежування загальної множини об'єктів дослідження на так звані «кластери», у розрізі яких об'єкти мають спільні характеристики. Кластерний аналіз дає високий рівень візуалізації представлення даних та відносно простий у застосуванні, оскільки здійснюється на базі спеціалізованого програмного забезпечення. Ураховуючи значні переваги, слід зазначити, що кластерний аналіз не позбавлений недоліків, зокрема, метод

унеможлиблює отримання числового результату, вимагає значного масиву даних для здійснення кластеризації та є незрозумілим для дослідника, оскільки в основі кластеризації лежить принцип «чорного ящика».

Відносно новим у банківському менеджменті є метод діагностики, що передбачає застосування діагностичних матриць фінансової рівноваги і базується на побудові у координатній площині визначеного співвідношення двох показників чи оціночних агрегатів, які характеризують фінансовий стан банку. У межах даної площини матриця розподіляється на певну кількість квадрантів, диференційованих за рівнем розвитку кризових явищ. У процесі діагностики загроза розвитку кризи визначається залежно від поточної позиції банку в матриці та прогнозування її зміни на основі історичних даних. Побудова матриць фінансової рівноваги дає можливість наочного представлення результатів та забезпечує прогнозування напряму розвитку банку. Суттєвим недоліком даного методу діагностики є обмеженість застосування оціночних показників, оскільки розглядаються лише два показника у двохвимірній координатній площині.

Моделі класифікаційних дерев передбачають наявність так званих «гілок» значень цільової функції та умов переходу до них відповідно до критерію істинності, попередньо встановлених експертним шляхом. Метод забезпечує високий рівень наочності та легкість інтерпретації результатів. Однак, застосування моделей класифікаційних дерев формує високий рівень суб'єктивізму дослідження, супроводжується надмірною кількістю процедур оцінки, а також характеризується складністю у виборі оціночних питань на кожному рівні ієрархії [36, с. 121].

Поряд із діагностикою реальної кризи ліквідності варто проводити діагностику потенційної кризи ліквідності, що дає можливість прогнозувати ліквідність банку відповідно до розроблених сценаріїв деструктивного впливу факторів. З огляду на це, діагностику потенційної кризи варто здійснювати шляхом проведення сценарного стрес-тестування ліквідності банку.

Стрес-тестування ліквідності банку передбачає здійснення оцінки потенційного впливу на компоненти ліквідності банку низки заздалегідь визначених деструктивних факторів, які відповідають екстраординарним, але ймовірним подіям.

Серед різноманіття видів стрес-тестів, в основі яких лежать диференційовані методики стрес-тестування, у вітчизняній та міжнародній практиці для оцінки ліквідності банку найчастіше застосовуються аналіз чутливості, сценарний аналіз та аналіз максимальних втрат (табл. 4.10).

За результатами антикризового моніторингу ліквідності банку визначається доцільність здійснення профілактичних заходів щодо попередження кризи ліквідності, до яких пропонуємо відносити заходи щодо:

1) формування буферу ліквідності з урахуванням результатів стрес-тестування;

2) оптимізації грошових потоків операційної ліквідності банку з метою досягнення збалансованості вимог та зобов'язань за обсягами, строками, валютами;

3) розширення доступу банку до покупної ліквідності на основі проведення переговорів з банками-контрагентами та НБУ щодо можливостей рефінансування банку;

4) здійснення постійної співпраці з власниками банку шляхом їх інформування щодо стану ліквідності банку та необхідності додаткового фінансування тощо.

Поряд із профілактикою кризи ліквідності, важливу роль відіграє розробка плану реагування на кризу, робочий варіант якого обов'язково повинен базуватися на результатах антикризового моніторингу ліквідності.

План реагування на кризу ліквідності банку є внутрішнім документом, що повинен містити систематизовану сукупність заходів, на основі якої здійснюється регулювання діяльності банку у разі виникнення латентної чи явної кризи, з метою подолання її прояву.

Методики стрес-тестування ліквідності банку [38, с. 52-53]

Методика	Метод оцінки	Характеристика	Переваги	Недоліки
Аналіз чутливості	Коефіцієнтний аналіз	моделювання впливу зміни окремого фактора на ліквідність банку.	- простота у застосуванні; - можливість наочного представлення результатів.	- результати носять короткостроковий характер; - некоректність результатів стрес-тесту.
Історичний сценарний аналіз	GAP-аналіз	моделювання впливу одночасної зміни декількох факторів кризи ліквідності, що базуються на історичних подіях.	- простота у застосуванні; - обґрунтований вибір інтенсивності впливу деструктивних факторів на ліквідність банку.	- недооцінка впливу стресових подій, які не спостерігалися у минулому; - складність проведення стрес-тесту через недостатність масиву даних.
Гіпотетичний сценарний аналіз	GAP-аналіз	Моделювання впливу одночасної зміни декількох факторів кризи ліквідності, в основі якого лежать сценарії, розроблені шляхом експертного оцінювання.	- гнучкість у формуванні сценаріїв; - забезпечення багатоваріантності стрес-тестування.	- складність у формуванні сценаріїв зміни факторів кризи ліквідності; - суб'єктивність.
Аналіз максимальних витрат	LaR-аналіз	оцінка впливу шокового зростання вартості оперативного фондування на обсяг необхідного капіталу для покриття дефіциту ліквідності.	кількісна оцінка обсягу витрат, необхідних на покриття дефіциту ліквідності в умовах нестабільності на фінансових ринках.	результати стрес-тесту носять короткостроковий характер.

Для забезпечення досягнення цілей АУЛБ в умовах часових і ресурсних обмежень план реагування на кризу ліквідності має містити наступні складові: організаційна, що включає перелік суб'єктів АУЛБ, їх функції та зв'язки

координації і субординації; управлінська – передбачає план заходів щодо управління активами, пасивами, інформацією та оптимізації витрат; фінансова – повинна містити інформацію щодо обсягу необхідного фондування та його вартість, достатність урівноважуючого потенціалу ліквідності, інформаційна – включає склад необхідної для контролю звітності та порядок її надання [39, с. 250].

Початком реактивного АУЛБ та сигналом до застосування інструментарію з подолання кризи ліквідності є запровадження у банку режиму підвищеної готовності (у випадку ідентифікації латентної кризи) чи режиму діяльності в умовах явної кризи ліквідності.

На наступному етапі реактивного АУЛБ, проводиться поглиблений аналіз причин виникнення кризи, що здійснюється на основі дослідження деструктивних факторів впливу на кожен окремий компонент об'єкту АУЛБ.

За результатами дослідження факторів, що обумовили розвиток кризи ліквідності, необхідно підготувати рекомендації щодо шляхів подолання кризи, що мають містити інформацію щодо:

1) нормативів ліквідності та внутрішніх лімітів ліквідності (у т.ч. ліміти залишків грошових коштів в касі банку), в межах яких повинна здійснювати діяльність банку;

2) змін процентних ставок за кредитами та депозитами з урахуванням динаміки середньоринкових процентних ставок;

3) збільшення обсягу фінансування та шляхи розширення доступу до зовнішніх джерел ресурсів;

4) згортання активних операцій з банками-контрагентами;

5) обмежень зростання обсягу активів, особливо довгострокових (введення тимчасового мораторію на збільшення активів, окрім буферу ліквідності);

6) шляхів оптимізації структури активів, зобов'язань;

7) шляхів оптимізації витрат банку тощо.

Виходячи з результатів аналізу факторів, що зумовили розвиток кризи

ліквідності та з урахуванням рекомендацій щодо подальшої діяльності обирається стратегія АУЛБ.

Варто зазначити, що в умовах стабільного функціонування, стратегічною метою банку є розширення його діяльності через досягнення конкурентних переваг на фінансових ринках. Стратегічною метою реактивного антикризового управління ліквідністю є подолання стійкого дефіциту ліквідності всіма можливими способами, у тому числі і шляхом встановлення тимчасового мораторію на зростання активів та їх часткової реалізації на ринку, а також залучення зовнішнього фінансування з урахуванням принципу економічної доцільності.

Відповідно до обраної стратегії АУЛБ здійснюється конкретизація параметрів плану реагування на кризу, особливо у частині управлінської та фінансової складових. Проводиться оцінка загальної потреби банку у ліквідності та визначаються можливості щодо її задоволення.

З моменту ознайомлення персоналу банку з планом реагування на кризу, вводиться повна централізація управління та проводиться антикризове регулювання ліквідності банку шляхом реалізації плану заходів з подолання кризових явищ згідно з визначеним керівництвом банку графіком. Антикризове регулювання ліквідності повинно здійснюватися відповідно до розробленого плану з урахуванням принципів економічної доцільності витрат на покриття дефіциту ліквідності, оперативності фондування та мінімізації репутаційного ризику.

Антикризове регулювання ліквідності банку має бути спрямоване на забезпечення достатнього обсягу урівноважуючого потенціалу ліквідності й, відповідно, зниження дефіциту операційної ліквідності та повинне здійснюватися за наступними напрямками: управління активами; управління пасивами; управління витратами; управління інформацією.

Контроль забезпечує зворотній зв'язок між об'єктом та системою АУЛБ, а його результати дають можливість оцінити ефективність управління. З огляду на це, основними завданнями контролю як окремого етапу АУЛБ є:

дослідження стану об'єкта контролю та оперативне його коригування; перевірка на відповідність процедур АУЛБ розробленому плану заходів щодо подолання кризи ліквідності; оперативна ліквідація ідентифікованих відхилень від плану; формування сприятливих умов для досягнення запланованих показників ліквідності тощо.

За результатами контролю здійснюється оцінка ефективності АУЛБ, головним критерієм якої є подолання кризи ліквідності. Якщо кризу не було подолано у визначені планом строки і вона продовжує прогресувати, приймається рішення щодо зміни стратегії АУЛБ, а також здійснюється подальше антикризове регулювання ліквідності.

У разі якщо кризу ліквідності було подолано, проводиться глибокий аналіз діяльності банку в кризових умовах. Далі здійснюється оцінка ефективності реактивного АУЛБ за наступними критеріями: рівень досягнення цілей реактивного АУЛБ з урахуванням часових обмежень; рівень витрат, понесених у процесі антикризового регулювання ліквідності з точки зору їх економічної доцільності; рівень достатності отриманих результатів від реактивного АУЛБ для забезпечення стабільного розвитку банку; рівень впливу заходів з подолання кризи на репутацію банку тощо.

Крім того, визначаються причини неефективності системи превентивного АУЛБ, внаслідок яких реалізація процедур з попередження кризи не дала бажаного ефекту.

Результативність реактивного антикризового управління ліквідністю залежить від рівня організації даного процесу, який розпочинається із запровадження режиму підвищеної готовності або режиму діяльності в умовах явної кризи ліквідності та закінчується оцінкою ефективності АУЛБ (у тому числі реактивного та превентивного). Важливим є ув'язування зазначеного блоку АУЛБ з результатами превентивного антикризового управління ліквідністю, що забезпечує комплексний підхід до подолання кризи.

4.4. Державне регулювання та антикризове управління банківською діяльністю, щодо життєвого циклу розвитку банківської установи як економічної організації

Процеси появи та розвитку державного регулювання в макроекономічних системах з самого початку свого виникнення пов'язані з кризовим становищем саме фінансових інститутів, та, в першу чергу, банків. Розвиток форм державного регулювання, інструментів та важелів регуляторного впливу здійснюється від кризи до кризи, відповідно рівню нового стану фінансової систем щодо циклу розвитку. Вплив державного регулювання на грошово-кредитну систему тим більше результативний, чим більш відповідним є зв'язок циклу розвитку окремих фінансових інститутів із циклом розвитку фінансової системи в цілому. Необхідно розглянути можливості державного регулювання банківськими установами щодо етапів життєвого циклу їх розвитку.

Кризовий стан є невід'ємною складовою розвитку економічної системи. Історію розгортання економічних криз можна представити наступними чином: перша – 1825 року в Англії, наступна – криза 1836 року – охопила Великобританію і США, криза 1847 року охопила Англію, США, Францію, Німеччину. Першу світову кризу відносять до 1857 року, її ж характеризують як першу найглибшу кризу з початку капіталістичного розвитку [40, с. 25]. Наступні світові економічні кризи відбувалися в 1900-1903 роках, 1907 році, 1920 році, а також в 1929-1933 роках. Остання криза була найтривалішою та наймасштабнішою (загальний обсяг промислового виробництва скоротився на 11%). Її особливості полягають в тому, що депресія після кризи була довготривалою, а після незначного пожвавлення розпочалася нова криза, якій не передувала фаза підйому. Наступні економічні кризи відбувалися в 1937-1938, 1944-1946, 1947, 1948-1949, 1953-1954, 1957-1958, 1960-1961, 1969-1970, 1970-1971, 1974-1975, 1980-1981, 1982-1983, 1987, 1992-1993 та 1994 роках.

В Україні перша криза відмічається на початку 1870-х років. Вона була незначною за глибиною та позначилася здебільшого на розвитку залізничного

транспорту. Внаслідок економічної кризи у 1900-1903 роках в Україні збанкрутіли сотні дрібних підприємств, прискорився процес монополізації капіталу та виробництва. Депресія, що змінила кризу, тривала до кінця 1909 року. Наступний спад відбувся на початку 1917 року внаслідок скорочення виробництва засобів виробництва та зношування основних фондів. Найглибшою в Україні була криза 1990-х років. Так, протягом 1991-1999 років спостерігалось: різке зниження виробництва національного доходу, промислової продукції та продовольства, бурхливі темпи інфляції, різке погіршення життєвого рівня населення, швидке зростання безробіття, стрибкоподібне зростання дефіциту державного бюджету, різка поляризація суспільства [41, с. 140-141].

Економічний цикл визначають як періодичні коливання економічної активності суспільства; проміжок часу від початку однієї кризи до початку другої, який пов'язаний здебільшого з ростом та зниженням споживчого попиту, укладання контрактів, наявності замовлень [42, с. 443]. Сучасні економічні методи дозволяють виділити близько 1380 циклів. Так економічні цикли можна класифікувати за: тривалістю – коротко-, середньо- та довгострокові; сферою дії – промислові, аграрні, фінансові; специфікою вияву – нафтові, продовольчі, енергетичні, сировинні; формам розвитку – структурні, галузеві; сферою розповсюдження – національні, міжнаціональні тощо.

В розвитку циклу можна виділити чотири основні стадії: криза (спад), депресія (стагнація), поживлення, підйом (бум).

В цілому, вивчаючи теорії виникнення економічних циклів, їх можна виділити в дві основні групи:

1) теорії, що базуються на дії об'єктивних факторів: а) грошова теорія, яка пояснює цикл скороченням банківських кредитів, б) теорія нововведень, в) теорія сонячних плям – погоди – врожаю;

2) теорія, що побудовані на дії суб'єктивних факторів: а) психологічна теорія, яка пояснює цикл як результат хвиль песимістичного та оптимістичного настрою населення, б) теорія недоспоживання або недостатнього інвестування, в) теорія переінвестування.

Слід зауважити, що в умовах перехідної економіки класичне трактування економічних циклів потребує певних коригувань [43, с. 103]: цикли скоротилися до 5-8 (в окремих випадках до 2-4) років; більш частими є циклічні кризи; глибина та гострота криз, характерні для них спад виробництва та інші складові економічного розвитку знижуються в зв'язку з регулюючими заходами держави; змінилися умови виходу з кризи, скоротилися або випали фази депресії; замість зниження цін виникла стагфляція – поєднання росту цін, спаду виробництва, безробіття та інфляції; розширилися можливості науково-технічного прогресу щодо зниження витрат, забезпечення швидкого переходу від криз до підйомів; одночасно внаслідок інтенсифікації економічного росту та утримання підйомів скоротилися стадії підйомів та розширилися стадії пожвавлення; переплелася протікання циклічних та структурних криз, посилюються диспропорції в економічній структурі тощо.

Життєвий цикл організації в загальному вигляді відповідає схемі економічного циклу. Проте в економічній теорії та практиці життєвий цикл організації або цикл ділової активності прийнято деталізувати в більшій мірі.

Існує щонайменше 10 моделей розвитку організації, які виникли в США в 1967-1983 роках [44].

Модель А.Даунса «Русійні сили росту» (1967 р.) виникла на прикладі урядових комітетів та включає три основних стадії розвитку організації. Перша стадія – боротьба за автономію – виникає до формального народження або одразу після нього та характеризується отриманням законності та необхідних ресурсів для досягнення «порогу виживання». Друга стадія – стрімкого росту включає швидке розширення, яке характеризується значним рівнем інновацій. Остання стадія – уповільнення – характеризується формалізацією правил та процедур.

Модель Г.Ліппітта та У.Шмідта «Управлінська участь» (1967 р.) є однією з перших моделей життєвих циклів організацій, які функціонують у приватному секторі. Її автори запропонували три стадії розвитку: народження – створення управлінських систем та досягнення життєздатності; юність – розвиток

стійкості та репутації; зрілість – досягнення унікальності та здатності до пристосування в змінних умовах діяльності.

Модель Б.Скотта «Стратегія і структура» (1971 р.) описує три окремих типи організацій в історичній послідовності. Б.Скотт стверджує, що фірми розвиваються від неформальної («шоу однієї людини») до формалізованої бюрократії, і в подальшому до промислових конгломератів.

Основна передумова створення теорії Л.Грейнера «Проблеми лідерства на стадіях еволюції та революції» (1972 р.) полягає в тому, що майбутнє організації визначено її організаційною історією більшою мірою, ніж зовнішніми силами. На думку Л.Грейнера, життєвий цикл організації полягає в проходженні фірми через стадії, де кожний еволюційний період створює його власну революцію, яка потребує подолання відповідної кризи даного перехідного періоду.

В моделі У.Торберта «Ментальність членів організації» (1974 р.) організаційний розвиток тісно пов'язаний з розвитком почуття спільності персоналу. Розвиток відбувається від індивідуальності в групі до приналежності до колективу. При цьому не уточнюються механізми розвитку.

Автори моделі «Організаційна структура» (1978 р.) Д.Кац та Р.Кан будують свою модель розвитку організацій на розробці організаційної структури. Вони пропонують три основних стадії розвитку – стадія простих систем, стійка стадія організації та стадія розробки структур.

«Теорія життєвих циклів організації» (1979 р.) І.Адезиса концентрує увагу на двох найважливіших параметрах життєдіяльності організації: гнучкості та контрольованості (керованості). Молоді організації характеризуються високим рівнем гнучкості, проте слабо контрольовані, коли організація дорослішає – співвідношення змінюється. Процес організаційного розвитку представлений як поетапне та запрограмоване проходження обов'язкових фаз: зростання (від народження до дитинства, швидкого росту («давай-давай»), юності, розквіту, стабільності) та старіння (від стабільності до аристократизму, ранньої бюрократизації, бюрократизації та смерті) [45].

Модель Дж.Кімберлі «Зовнішній соціальний контроль, структура роботи та відношення з оточуючим середовищем» (1979 р.) побудована в результаті вивчення створення та розвитку медичних шкіл. Автор стверджує, що перша явна стадія виникає ще до фактичного створення організації. На цій стадії відбувається формування ресурсів та майбутньої ідеології. Друга стадія включає вибір «головних схем переміщення» та найом персоналу. Третя стадія передбачає формування організаційної ідентичності. На четвертій стадії організація стає більш консервативною, структура – формалізованою.

В 1983 році Р.Куїнн та К.Камерон запропонували «Інтегративну модель», яка стала узагальненням перелічених вище моделей. Основний акцент у виділенні чотирьох стадій розвитку вони роблять на ефективності діяльності організації та її критеріях на різних етапах.

Таким чином, зазначені вище моделі дозволяють виділити окремі параметри, що характеризують діяльність організації. Слід також зазначити, що жодним з авторів моделей не було проведено повноцінного та довгострокового експериментального дослідження, а виділення стадій базувалося на різних типах вже існуючих організацій або на стійких характеристиках організацій, які подолали різні стадії розвитку.

Теоретичний аналіз дозволяє виділити наступні етапи в життєвому циклі організації (вони можуть бути більш деталізовані): поріг нечутливості (виникнення організації), становлення (впровадження), розвиток (ріст), зрілість, насичення, спад, крах (банкрутство), ліквідація [40, с. 103].

Слід зауважити, що тривалість кожної зі стадій циклу є особливою для кожної окремої організації. Етапи життєвого циклу можна розділити на дві групи: статичну та динамічну. Статична група містить крайні етапи розвитку – виникнення та ліквідація організації. В цей час здійснюється підготовка документів для створення організації, її реєстрація, юридичне і фізичне створення, перетворення організації або її ліквідація. В ці періоду функціонування організації як виробника послуг чи товарів не відбувається. Динамічна фаза життєвого циклу містить усі проміжні фази – впровадження,

ріст, зрілість, насичення, спад, банкрутство. Здебільшого, на нашу думку, саме на динамічній фазі відбувається виникнення та розгортання різних видів криз.

З точки зору розвитку системи управління в організації, життєвий цикл може включати етапи: підприємництва, колективності, формалізації та управління, формулювання структури та упаду.

Американськими вченими Д.Міллером та П.Фрізенем [44] запропоновані критерії, за якими, на їх думку, можна визначити стадію розвитку підприємства (таблиця 4.11).

На нашу думку, у вітчизняній економіці, особливо для приватних організацій різних галузей, притаманне скорочення часової тривалості наведених вище критеріїв.

Найбільш повне і змістовне дослідження життєвого циклу організації може бути представлено наступним чином [46, с. 110-124]:

- 1) експлерентний етап – виникнення організації, формування її структури,
- 2) патієнтний етап – відповідає фазі розвитку,
- 3) віолентний етап – відповідає фазам зрілості та насичення,
- 4) комутантний етап – період занепаду, старіння,
- 5) леталентний етап – деструктуризація організації, припинення її існування в колишньому вигляді.

Таблиця 4.11

Критерії визначення стадії розвитку організації

Етапи життєвого циклу	Критерії
Виникнення	Вік організації молодше 10 років, має неформальну структуру, на чолі управління – менеджер-власник
Розвиток	Рівень продаж зростає більш ніж на 15%, функціонально організована структура, політика формалізована
Зрілість	Рівень продаж зростає, але приріст складає менше 15%, більш бюрократична організація
Насичення	Рівень продаж знову зростає більше ніж на 15%, використовуються складні системи контролю та планування
Спад	Скорочення обсягів виробництва, зменшення прибутку

З позиції оцінки змін загального інтегрального індексу життєвого циклу підприємства [47, с. 74], можна виділити наступні етапи: інтенсивний спад, помірний спад, незмінність рівня розвитку, помірний розвиток та інтенсивний розвиток.

На нашу думку, кожна з фаз розвитку організації має певні характеристики, які, в свою чергу, допомагають визначити найможливі причини появи кризових явищ.

Російськими вченими виділено найімовірніші точки кризових ситуацій [43, с. 112]:

ВИНИКНЕННЯ – А- СТАНОВЛЕННЯ – Б- РОЗВИТОК – В – НАЙВИЩА ТОЧКА – Г – СПАД / РЕОРГАНІЗАЦІЯ – БАНКРУТСТВО / САНАЦІЯ – ЛІКВІДАЦІЯ, де А, Б, В, Г – точки кризових ситуацій.

Комерційні банки, як і інші організації, мають аналогічний цикл ділової активності (рис.4.10).

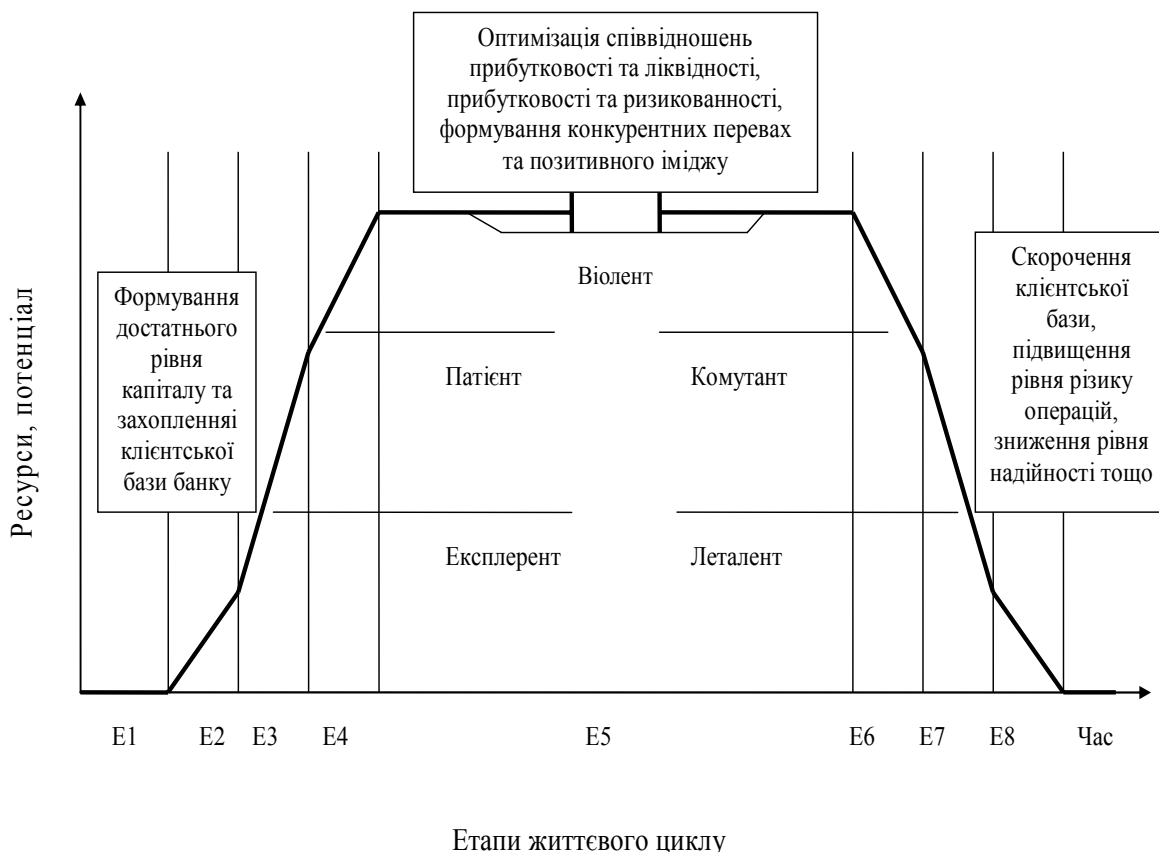

Рис. 4.10. Життєвий цикл банківської установи,

де E1 - поріг нечутливості (виникнення організації), E2 - становлення (впровадження), E3 - розвиток (ріст), E4 - зрілість, E5 - насичення, E6 - спад, E7 - крах (банкрутство), E8 – ліквідація.

Проте, життєвий цикл банку підлягає також жорсткому регулюванню з боку центрального банку. Кожну з фаз життєвого циклу банківської установи, на нашу думку, можна охарактеризувати наступним чином.

Фаза народження. Первинна мета на цьому етапі полягає у виживанні, а центральна проблема – у виході на ринок. Охарактеризуємо вхід банку на ринок банківських послуг. Банківський ринок має жорсткі бар'єри для входу: вимоги до статутного капіталу; ліцензування діяльності; вимоги до збільшення капіталізації; вимоги до виконання нормативів діяльності; висока конкуренція.

Продукція на банківському ринку представляє собою достатньо універсальний пакет послуг та продуктів. Його просто відтворити та повторити іншим учасникам ринку. Потреби клієнтів можна класифікувати та згрупувати за спільними ознаками, згідно з якими розроблювати послуги та нові продукти.

Банківська галузь характеризується високими вимогами до технологій, що використовуються. Так як продукція банків не матеріальна, а представлена у вигляді послуг, це підвищує вимогливість до надійності та якості технологій, техніки та обладнання.

Банківська діяльність пов'язана з високими ризиками. Прибутковість цієї галузі повністю залежить від якості активів, а також є залежною від політичної, соціальної ситуації в суспільстві.

Капіталізація банків залежить від строків діяльності, території діяльності, регулюється НБУ та підлягає обов'язковому нормуванню.

Рівень капіталізації — один із визначальних факторів, що впливає на фінансовий стан комерційних банків та перспективи їх розвитку[9]. Для того щоб більш наглядно розглянути питання капіталізації, визначимо її економічну сутність та роль у системі забезпечення розвитку банківського сектору.

Теоретичні аспекти, проблеми капіталізації банківської системи та пошук шляхів її підвищення розглянуто в працях ряду вітчизняних науковців: М.Алексеєнко, В. Гейця, О. Дзюблюка, В. Коваленко,

В Матвієнка, В Міщенко, А. Мороза, Г. Поченчука, Н. Слав'янської, К. Черкашина та ін.

Дослідження економічної суті поняття «капіталізація» є надзвичайно важливим у світовій системі господарювання, оскільки з її допомогою визначаються масштаби розвитку національних економік, регіонів, підприємств та організацій. Однак у сучасній економічній літературі все ще залишаються малодослідженими питання, пов'язані з визначенням понять капіталізація та рівень капіталізації. Як зазначає В. Геєць, використання різних визначень одного і того ж поняття для означення різних за своїм змістом процесів пов'язано з тим, що вони можуть бути різноманітними формами прояву одного і того ж, по суті, явища. Тому необхідно знайти таке визначення поняття капіталізації, яке забезпечить основу для подальшої його специфікації і конкретизації залежно від рівня та сфери прояву цього складного явища [48].

В загальному вигляді, враховуючи різні підходи до характеристики поняття, капіталізацію можна визначити як:

- а) перетворення прибутку в капітал;
- б) процес утворення фіктивного капіталу, обчисленого на основі доходу, отриманого від володіння цінними паперами;
- в) відшкодування одноразових витрат, що відображають вкладення капіталу за рахунок нагромадження річного прибутку;
- г) добуток котирування звичайних акцій компанії на загальну їх кількість [48, 49, 50, 51].

Капіталізацію можна розглядати як багаторівневий процес, який охоплює усю економіку і модифікується залежно від того, які завдання та проблеми вона досліджує. На наш погляд, важливим є розмежування двох взаємопов'язаних аспектів капіталізації: реальної та фіктивної. Реальна капіталізація відображає процес перетворення вартості, втіленої у матеріальних та інших реальних цінностях, у джерело її зростання. Дане визначення відображає відтворювальну сутність капіталу як засобу примноження вартості шляхом збільшення

капітальних потужностей суб'єктів господарювання за рахунок інвестування отриманого доходу.

Фіктивна капіталізація передбачає відображення реального капіталу в цінних паперах. Дане визначення трактує капіталізацію певного об'єкта як грошовий вираз вартості випущених ним цінних паперів, встановлений котируванням на фондовій біржі. Водночас фіктивна капіталізація відображає очікування потенційних інвесторів, які, відповідно до її рівня, формують власні стратегії забезпечення. Так, на основі вартості фіктивного капіталу, у країнах із розвинутою ринковою економікою визначається капіталізація фондової біржі як сумарна вартість реального капіталу, представленого в акціях чи інших цінних паперах, що обертаються на вторинному ринку [50].

Загальною рисою більшості вищевказаних визначень капіталізації є те, що вони визначають вартісну оцінку капіталу, по-перше, з точки зору витрат на його створення (відновлення), а по-друге, з точки зору його спроможності створювати додану вартість. Виходячи з цього, пропонується таке загальне визначення капіталізації: вартісна оцінка капіталу з точки зору витрат на його створення (відновлення) або його спроможності створювати додану вартість. Це загальне визначення набуває більш конкретного змісту залежно від контексту, в якому воно розглядається.

Важливим аспектом визначення капіталізації є методи її оцінки. На мікрорівні для оцінки капіталізації компанії з точки зору створення (відновлення) її капіталу використовуються облікові або бухгалтерські методи. Вони базуються на оцінці вартості активів компанії і відповідають розумінню капіталу як запасу (ресурсу). Необхідно відзначити, що облікові методи не враховують результатів роботи компанії, вони розглядають компанію не як суб'єкт господарської діяльності, а як цілісний майновий комплекс.

Для оцінки капіталізації компанії з точки зору спроможності капіталу створювати додану вартість використовуються дві групи методів: на основі оцінки створюваних доходів (дохідні методи) та на основі ринкової оцінки (ринкові методи).

Дохідні методи засновані на оцінці майбутніх доходів компанії. Існує два основні різновиди цих методів: метод дисконтованих грошових потоків і метод капіталізації доходів. У першому випадку рівень капіталізації компанії розраховується як чистий дисконтований грошовий потік на заданому інтервалі часу (підсумком, що наростає). У другому випадку рівень капіталізації компанії розраховується на основі середньої величини річного доходу, поділеного на ставку капіталізації.

Ринкові методи оцінки капіталізації компанії ґрунтуються на котируванні її акцій на фондовому ринку, аналогічних угодах на ринку, поправочних галузевих коефіцієнтах [48].

Банк, як і будь-який суб'єкт господарювання, має капітал, який втілений у різні види ресурсів. Рівень капіталізації банківських установ визначається величиною власного (статутного) капіталу та величиною запасів [50]. Варто зазначити ще одне поняття капіталізації, під яким мають на увазі власні кошти або власний капітал банку і його достатність для покриття ризиків. Цей термін широко використовується в міжнародній практиці та Базельських документах з банківського нагляду. Показник капіталізації визначає надійність певного банку, захищеність вкладів населення, підприємств і держави. Тобто показник капіталізації є основою, на якій ґрунтуються всі інші показники та який впливає на темпи загального економічного зростання. [52].

Ринкова капіталізація характеризується ринковою вартістю компанії або вартістю пакетів акцій, часток, паїв [53]. Потрібно наголосити, що для ефективного управління банком важливо знати саме ринкову вартість його капіталу, а не бухгалтерську [54]. Але оскільки на сьогодні лише вельми незначне число вітчизняних банків мають відкриту ринкову оцінку, цей показник застосовувати наразі складно. Часто під капіталізацією банківського сектора розуміються власні засоби або власний капітал банків і їхня достатність для покриття прийнятих ризиків [53].

Вище були приведені визначення поняття капіталізація, що представлені в літературі та різноманітних аналітичних виданнях. Як було виявлено

визначень поняття капіталізація велика кількість і відсутня єдина точка зору, зважаючи на це варто визначити яким чином визначає поняття капіталізація чинне законодавство. В процесі аналізу використовувалися нормативні акти, що стосуються банківської та інших сфер.

Законодавство України визначає капіталізацію як вартість компанії чи об'єкту [55,56, 57].

В нормативно-правових актах Національного банку України (далі НБУ) відсутнє чітке визначення поняття капіталізація. Закон України (далі ЗУ) «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 31.10.2008 № 639-VI зазначає, що «держава в особі Міністерства фінансів України може брати участь у формуванні та/або збільшенні статутних капіталів банків (далі - капіталізація банків) шляхом придбання акцій первинної емісії (часток у статутному капіталі) банку чи акцій додаткової емісії (додаткових вкладів) банків в обмін на державні облігації України та/або придбання зазначених акцій за кошти Державного бюджету України» [58]. Вищевказане недостатньо надає визначення поняття капіталізація, хоча б тому, що окрім держави, як суб'єкта капіталізації не наводяться інші можливі суб'єкти.

Не зважаючи на відсутність визначення поняття капіталізація, воно досить часто використовується в тексті нормативно-правових актів. Зокрема ЗУ «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. зазначає, що «формування та капіталізація банку здійснюються шляхом грошових внесків...», а також «Національний банк України (тимчасовий адміністратор) має право надавати Міністерству фінансів України інформацію, яка містить банківську таємницю щодо банків, участь у капіталізації яких бере держава» [59].

В листі НБУ «Щодо підвищення рівня капіталізації банків» від 22.07.2005 зазначено, що «Національний банк України постійно відслідковує ситуацію щодо фінансового стану банків, рівня їх капіталізації та вживає необхідні заходи щодо підвищення фінансової стійкості банків» [60].

Як бачимо з вищенаведеного матеріалу поняття капіталізації банківської системи досить активно використовується, що може бути пояснено важливістю ролі капіталізації в житті країни. Зокрема НБУ, контролюючи рівень капіталізації комерційних банків, має можливість своєчасно і адекватно реагувати на негативні його зміни.

У першу чергу змін зазнала Інструкція про порядок регулювання діяльності банків. У ній НБУ змінив мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1). Він складатиме 120 млн.грн абсолютно для всіх банків без існуючої сьогодні диференціації. Правда, центральний банк все-таки врахував її і встановив поетапний перехід для відповідності новою вимогою. Окрім нормативу Н1 важливим для сприяння підвищення капіталізації є норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2, його інколи також називають коефіцієнтом достатності капіталу). Приведемо порівняльну характеристику коефіцієнту достатності капіталу різних країн (таблиця 4.12) [61].

Таблиця 4.12

Коефіцієнт достатності капіталу різних країн

Група країн	Країна	Роки		
		2005	2006	2007
Найбільш розвинені країни	Японія	12,2	13,1	12,9
	Німеччина	12,2	12,5	X
	США	12,9	13,0	12,8
Азіатські країни	Гонконг	14,9	15,2	13,4
	Китай	2,5	4,9	7,3
Розвинені країни	Польща	14,5	13,2	11,8
	Чехія	11,9	11,4	11,5
Пострадянські країни	Росія	16,0	14,9	15,5
	Україна	15,0	14,2	13,9
	Казахстан	14,9	14,8	14,2

НБУ замінив економічний норматив адекватності основного капіталу (Н3) на "співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3)", який відображає розмір регулятивного капіталу, необхідний для здійснення банком активних операцій, і встановлює мінімальний коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до сумарних активів. Значення нормативу Н3 має

становити не менш ніж 9% (але тільки з 01.03.2009 року).

Проблемам капіталізації банківської системи України приділяється значна увага у працях вітчизняних та закордонних вчених.

Так, В. Марцин у своїй роботі порушував проблеми капіталізації банків, зокрема запропонував методику залучення і підтримки на достатньому рівні обсягу капіталу, М. Могильницька у своїй роботі приділяла увагу питанню нарощування ресурсної бази банків за рахунок зобов'язань і капіталу, А. Криклій та М. Боровікова розглядали чинники, які впливають на рівень капіталізації та пропонували шляхи підвищення рівня капіталізації вітчизняних комерційних банків. Більшість вчених наголошують на значенні банківського капіталу, адже він відіграє визначальну роль у ефективному функціонуванні комерційного банку. Але визначення впливу кількісних та якісних характеристик на банківську капіталізацію досліджено недостатньо [61].

Розглядаючи в цілому процес капіталізації виділяють макро- та мікрорівень стимулювання підвищення рівня капіталізації.

Виходячи з потреби випереджального нарощування основних складових банківського капіталу — статутного фонду і прибутку, його стимулюючий механізм можна подати таким чином (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

Механізм стимулювання нарощування банківського капіталу

Рівень стимулювання	Статутний капітал	Прибуток
Макрорівень	Регуляторні вимоги, фіскальні стимули Організаційні заходи	Фіскальні стимули Регуляторні важелі
Мікрорівень	Система залучення інвесторів, стимулювання колективу	Стимулювання колективу Менеджмент доходів і витрат банку

Основними чинниками, що можуть викликати кризу, є обмеженість ресурсів (фінансових, матеріальних, трудових). Найважливішими на цьому етапі, на нашу думку, є формування та підтримання достатнього рівня капіталу.

На цьому етапі найбільш характерними для банківської установи є розрахункові операції, якість надання яких в подальшому буде важливим

чинником, що обумовлює імідж банку на ринку банківських послуг. Організаційна модель, притаманна даній фазі, полягає у максимізації прибутку, а стратегія є підприємницькою.

Фаза становлення характеризується, перш за все, значним розширенням спектру банківських послуг. Так, розвиваються депозитні та кредитні операції головним чином за рахунок нових продуктів. Спостерігається розвиток філіальної мережі банку. Формується пакет конкурентних переваг кредитної організації. Основною метою є залучення найбільшої кількості клієнтів. Основними чинниками розвитку кризових явищ на даному етапі, на нашу думку, є недостатній рівень ефективності діяльності. Організаційна модель має вигляд оптимізації прибутку.

На початку **фази розвитку** відбувається конкурентне позиціонування банківської установи на ринку. На цьому етапі дуже важливі значитись щодо рівня конкуренції на банківському ринку, конкурентоспроможності та конкурентної позиції банку

На сьогодні наукові дослідження приділяють досить мало уваги питанням визначення і оцінки конкурентної позиції банку на ринку банківських послуг. У вітчизняній економічній літературі ще не вироблено єдиного підходу щодо визначення економічної сутності цієї категорії. Очевидним є досить низький рівень вживаності цього параметру у банківській практиці, що, в певній мірі, пояснюється умовами розвитку банківської системи країни. Адже становлення вітчизняної банківської системи відбувалося практично експериментальним способом: комерційні банки досить легко створювались і розпочинали свою діяльність, а теоретичне осмислення отриманих результатів їх діяльності відбувалося лише через деякий час (іноді лише при погіршенні фінансового стану банків).

У наукових працях загальноекономічного спрямування основна увага також приділяється не конкурентоспроможності банку та конкурентній позиції учасників ринку, а, насамперед, загальним питанням конкуренції в ринковій економіці, конкурентоспроможності та рентабельності товарів (послуг),

прибутковості, надійності та фінансовій стійкості фірм тощо. Можливо, на заваді стає вдавана очевидність змісту категорій конкурентоспроможності та конкурентної позиції для одних дослідників або їх близькість (а іноді — тотожність) для інших. Наявні публікації з цієї проблеми присвячені лише окремим напрямом і підходам до її визначення, що зумовлює потребу в розробці нових концептуальних підходів до визначення сутності конкурентної позиції банку [62].

Конкуренція – невід’ємний елемент ринкової економіки, тому до її характерних ознак відносимо: функціонування ринків із альтернативними, аналоговими можливостями; наявність множини покупців (продавців) то-варів, послуг; почергове розроблення та впровадження використання но-вих продуктів із боку суб’єктів ринку. Конкуренція в банківській сфері – це динамічний процес суперництва банків та інших кредитно-фінансових інститутів, в якому вони намагаються забезпечити для себе надійність і стійкість, підтримати рівень ліквідності, зберегти позиціонування на ринку.

Враховуючи те, що учасниками фінансового ринку є не лише банків-ські структури, саме таке конкурентне середовище підштовхує їх до по-шуку раціональних моделей поведінки на ринку з метою реалізації власних конкурентних переваг.

Відповідно, конкурентне середовище будемо розуміти як сукупність чинників, що спонукають банки до досягнення конкурентних переваг збереження міцних позицій на ринку, своєю чергою, це приводить до роз-роблення стратегії банків, спрямованої на збереження або розширення клієнтської бази.

Стосовно конкуренції у банківській сфері, то виділяють такі поняття:

- конкурентоспроможність банку;
- конкурентоспроможність на ринку банківських послуг;
- конкурентна позиція банку;

Конкурентоспроможність – це здатність суб’єкта ринкових відносин діяти на ринку нарівні з присутніми там аналогічними конкуруючими

суб'єктами. І. Фомін визначає: "Конкурентоспроможність банку – це більш складна ринкова характеристика банку, значно ширша від поняття його надійності. Вона відображає ступінь привабливості банку для реальних і потенційних клієнтів, що дає змогу отримати певні переваги у формуванні впливу на ринкову ситуацію у власних інтересах. Наголосимо, високий рівень конкурентоспроможності досягається лише за наявності конкурентного середовища"[63].

А. Криклій вважає, що поняття "конкурентоспроможність", до якого б суб'єкта економіки воно не застосовувалося, означає його потенційну або реальну можливість, уміння витримати конкуренцію та зазначає, що „конкурентоспроможність виступає як процес, який підлягає безперервному управлінню, може описуватися кількісними параметрами і бути системною категорією”. На його думку, важливою особливістю конкурентоспроможності є її еволюційна природа: “будь-яка фірма досягає високих конкурентних позицій не одномоментно, а лише у процесі змін, які можуть бути зупинені лише у разі відмови від конкурентної боротьби, що еквівалентно втраті конкурентних позицій чи навіть припиненню діяльності фірми”.

Конкурентоспроможність банківського продукту – відповідність запропонованих банківських послуг вимогам ринку, можливість використання його на конкретному ринку [64].

У працях вітчизняних вчених, таких як І. Ромашова, Т. Стубайло, Ю. Заруба, Г. Зарічна, Т. Прченко, І. Лютий, О. Юрчук, О. Черняк, А. Сайденов, С. Святое, В. Корнєєв, О. Падалко та Н. Рогова, основна увага приділяється дослідженню конкуренції на ринку банківських послуг, визначенню основних завдань у межах оптимізації їх конкурентної позиції на ринку і розробці заходів з досягнення банками певних конкурентних переваг.

Виходячи з того, що банк працює в умовах середовища, яке постійно змінюється, його керівництво для забезпечення сталої конкурентної позиції на ринку банківських послуг має постійно та оперативно адаптуватися до вимог клієнтів, підтримувати адекватну цінову політику, реагувати на зміни спектра

банківських продуктів та послуг, пропонувані конкурентами, враховувати загальні зміни економічної та політичної ситуації в країні.

Більш конкурентоспроможними на ринку банківських послуг є банки, які мають стабільну динаміку збільшення клієнтської бази і, як результат, депозитного, кредитного та інвестиційного портфелів, а також прибутковості банківської діяльності тощо.

На нашу думку, якість банківського продукту можна досліджувати з точки зору як клієнта, так і банку. З погляду клієнта, ознаками якості банківського продукту є швидкість обслуговування, строковість здійснення операцій, наявність помилок, режим і години роботи банку, якість консультування, комунікабельність працівників тощо. З позиції банку, ознаками якості його продукту є швидкість внутрішніх робочих процесів, обсяг витрат на виправлення помилок, продуктивність праці, рівень мотивації, ступінь банківського ризику тощо.

Критерії якості обслуговування клієнтів загальновідомі. Нехтування ними може призвести до обмеження клієнтської бази. Передусім ідеться про так званих разових клієнтів, або тих, які вперше звертаються до того чи іншого банку за послугою. Через низьку якість обслуговування перспективний клієнт може відмовитися від подальшого співробітництва з банком.

Головні чинники, від яких залежить якість обслуговування, — це майстерність обслуговуючого персоналу і стан матеріально-технічної бази. Вони й визначають загальні критерії конкурентоспроможності банку в сфері надання послуг [63].

Крім загальної орієнтації на підвищення якості обслуговування, банками широко використовується диференціація якості однотипних послуг залежно від ціни (наприклад, звичайна кредитна карта й карта GOLD), цільових клієнтів (масові й індивідуальні послуги), каналів збуту (послуги, що надаються індивідуально у вигляді консультацій, обслуговування у відділенні, банкоматі). Таким чином, на сучасному етапі відбувається поступова зміна акцентів банківської конкуренції на користь нецінової конкуренції.

Конкурентна позиція банку. На цей час в економічній літературі не сформувалася єдність поглядів на сутність категорії "конкурентна позиція". Так, у загальному значенні під конкурентною позицією розуміють певну позицію суб'єкта господарювання відносно його конкурентів. Розширене визначення конкурентної позиції наведено у роботі Г. Азоева, який пропонує розуміти цей термін як становище суб'єкта господарювання на ринку й ототожнює його з величиною ринкової частки того або іншого суб'єкта. У праці В. Шинкаренка, А. Бондаренко зазначено, що категорія "конкурентна позиція" відображає конкурентні відносини, результат конкурентної боротьби й основу для існування того чи іншого суб'єкта господарювання в конкурентному середовищі.

В. Пономаренко, О. Тридід та М. Кизим визначають конкурентну позицію як місце суб'єкта господарювання на конкретних сегментах ринку зовнішнього середовища стосовно конкурентів [65, 66]. Таким чином, конкурентна позиція є економічною категорією, призначена для оцінки результатів і стратегічного планування діяльності банку, вказує на місце та рейтинг банку на ринках збуту відповідно до результатів його діяльності, на його переваги й недоліки порівняно з іншими банками і небанківськими інститутами, які оперують на цих самих ринках.

Конкурентне позиціювання може бути націлене на досягнення трьох різних результатів:

1) на формування конкурентної позиції банку на новому сегменті ринку внаслідок диверсифікації ділової активності;

2) на збереження конкурентних переваг і утримання досягнутої раніше конкурентної позиції під натиском конкурентів, а також у зв'язку зі зміною умов ведення бізнесу (зміни політичної та економічної ситуації в країні, зміни попиту та споживчих очікувань, диверсифікації спектра банківських операцій та послуг, зміни вимог чинного законодавства, що регламентує банківську діяльність, тощо);

3) на зміцнення власної конкурентної позиції за рахунок послідовного або неочікуваного натиску на основних конкурентів і, як наслідок, ослаблення їх конкурентної позиції [65].

Власне конкурентна позиція банку може бути виміряна як у якісному, так і кількісному відношенні. З позиції якісної оцінки конкурентна позиція містить напрями і предмети ділової діяльності певного банку, наявність конкурентного потенціалу, сегмента ринку, що обслуговується, регіону, рентабельність бізнес-напрямів та банківської діяльності в цілому. У кількісному вимірі конкурентна позиція банку може бути виміряна кількістю бізнес-напрямів, спектром банківських операцій та послуг, масштабом конкурентного потенціалу і розміром його складових (ресурсним, кадровим, організаційним, управлінським потенціалом тощо), часткою ринку та рівнем рентабельності окремих бізнес-напрямів або банківської діяльності в цілому. Якісна та кількісна оцінка конкурентної позиції означає, що позиція банку на конкурентному ринку є вимірюваною та порівнянною. До того ж, конкурентна позиція банку має оцінюватися з урахуванням тенденцій її зміни у часі під впливом зовнішніх факторів. Знання таких факторів, сили їх впливу та наявність достовірних прогнозів щодо тенденцій їх зміни дозволяють спрогнозувати можливі зміни конкурентної позиції на певних сегментах ринку банківських послуг та вжити відповідних управлінських заходів.

Розглянуті категорії містять у собі комплекс економічних показників, які загалом характеризують ресурсні можливості банку, його фінансовий стан, перспективи, місце на ринку і суспільне становище. Множина цих показників, на мою думку, у певній мірі відображає економічну спроможність банку як суб'єкта ринку, його готовність успішно функціонувати в ринковій економіці, добиваючись поставлених цілей та вищих конкурентних позицій.

Для розвитку банківського бізнесу та управління ним важливо розробити методологію кількісної оцінки конкурентоспроможності та ефективності банку як учасника конкурентного ринкового середовища. Адже постійне зростання взаємозалежності фінансових ринків та їх учасників,

підвищення ризиків банківської діяльності, посилення ролі своєчасних і оперативних управлінських рішень обумовлюють пошук нових підходів до вирішення задач фінансового менеджменту, розробки ефективних методів моніторингу діяльності банківського сектору і окремих фінансових інститутів з метою прийняття рішень щодо тактики і стратегії подальшого розвитку, своєчасного відстеження моменту можливого настання фінансової кризи і здійснення ефективних заходів для виходу з неї.

Економічна наука і банківська практика володіють арсеналом методів функціонального, структурного і факторного аналізу та інтегральної оцінки загальних результатів діяльності банків. Комплексна оцінка діяльності банків — економічних систем складної структури, що мають стохастичну природу і множинну взаємозв'язаних елементів, вимагає застосування сучасних аналітичних прийомів і методів, які враховують специфіку банківської справи і фінансовий стан банку.

Оцінка конкурентної позиції банку базується на аналізі його конкурентоспроможності, характеру конкурентної стратегії та ефективності використання досягнутої конкурентоспроможності, вираженої в маркетинговій і фінансових сферах.

Маркетинговий аспект відображає ступінь значимості впливу банку на ринкову ситуацію і характеризується часткою банку на ринку банківських послуг.

Фінансовий аспект реалізованої конкурентоспроможності є свідченням досягнень певних фінансових результатів, які відображають ступінь конкурентного успіху банку [63].

Методи оцінки конкурентоспроможності, залежно від класифікаційної ознаки, пропонуються згрупувати в наступні групи:

а) за напрямом формування інформаційної бази:

- експертні (враховуються висновки та думки експертів);
- критерійні (за інформаційну базу беруться тільки абсолютні значення);

б) за способом відображення кінцевих результатів:

- графічні (кінцеві результати – у вигляді малюнків, графіків, діаграм);
- математичні (базуються на моделях, в основі яких лежить розрахунок єдиного інтегрального показника або декількох);

в) за наявністю або відсутністю математичних розрахунків:

- кількісні (припускають побудову економіко-математичних моделей, або виведення формули оцінки конкурентоспроможності);
- якісні (засновані на побудові матриць, результатом чого є вироблення адекватних напрямів підвищення конкурентоспроможності і розробка конкурентних стратегій).

До групи кількісних методів оцінки конкурентоспроможності відносять:

- індексний метод і його похідні;
- методи оцінки конкурентоспроможності за часткою ринку.

Базою для порівняння можуть виступати:

- галузеві показники;
- показники певного конкуруючого підприємства або підприємства – лідера ринку;
- ретроспективні показники оцінюваного підприємства.

Якісні методи оцінки конкурентоспроможності включають підходи, що лежать в основі розробки конкурентних стратегій.

До них можна віднести:

- матричний метод Бостонської консалтингової групи;
- LOTS – аналіз;
- метод Мак-Кінсі 7S;
- SWOT – аналіз;
- GAP – аналіз розриву між бажаними і досягнутими цілями;
- модель конкуренції М. Портера і тощо.

Матричний метод, розроблений Бостонською консалтинговою групою є якісним методом оцінки конкурентоспроможності підприємства.

В основі методу – аналіз конкурентоспроможності з урахуванням життєвого циклу. Сутність оцінки полягає в аналізі матриці, побудованої за

принципом системи координат: по горизонталі – темпи зростання або скорочення місткості ринку; по вертикалі – відносна частка підприємства на ринку. Самим конкурентоздатним вважається підприємство, яке охоплює значну частку на ринку, що швидко зростає, і навпаки.

В рамках даного методу є можливість розрахувати такий показник як відношення частки, яку займає фірма на ринку, до частки найбільшого конкурента:

$$D = d_i / d_j, \quad (4.13)$$

де d_i – частка, яку займає фірма на ринку;

d_j – частка найбільшого конкурента на ринку.

Якщо це співвідношення більше одиниці, то частка фірми вважається високою, якщо менше – низькою.

Методика оцінки конкурентоспроможності за ринковою часткою дозволяє за характером розподілу часток ринку виділити ряд стандартних положень його суб'єктів: аутсайтери; зі слабкою, середньою і сильною конкурентною позицією; лідери. Величина зміни ринкової частки дозволяє визначити групи господарюючих одиниць: з позицією, що швидко поліпшується; з позицією, що поліпшується; з позицією, що погіршується; з позицією, що швидко погіршується конкурентними позиціями. Перехресна класифікація розміру долей і їх динаміки дає можливість побудувати конкурентну карту ринку, на підставі якої легко встановити місце досліджуваного суб'єкта в структурі ринку, ступінь домінування на ринку, особливості розвитку конкурентної ситуації.

I. Парасій-Вергуненко пропонує оцінювати конкурентоспроможність банку за допомогою матриці, яка ґрунтується на загальноприйнятих методиках побудови матриць на кшталт матриці Бостонської консалтингової групи, McKinsey, «Маркон» та ін., де конкурентна позиція банку залежить від відносного значення окремих показників, що відображають досліджуване

явище. Для оцінки конкурентоспроможності банку використовують наступні показники:

- відносний рівень частки ринку;
- відносний рівень доходності активів;
- відносний темп зростання обох показників.

Матриця конкурентоспроможності розміром 4×4 включає 16 осередків. Для кожного осередку такої матриці розроблено характеристику конкурентоспроможності банків, які потрапляють в даний сегмент.

Кодування матриці здійснюється у такий спосіб: якщо відповідний показник перевищує середнє значення по групі банків, встановлюється код «1»; якщо воно буде нижче середнього значення – «0». При цьому пропонується наступну послідовність кодів у матриці:

- відносний рівень частки ринку;
- відносний темп зростання частки ринку порівняно із середнім темпом зростання по даній групі банків;
- відносний рівень доходності активів;
- відносний темп зростання доходності активів порівняно із середнім темпом зростання по даній групі банків.

Дана методика матричного аналізу дає можливість розгорнути інформацію в дворівневому просторі, що доповнює коефіцієнтний аналіз та посилює пошукову функцію стратегічного аналізу [67-69].

Недоліки методу: виключає проведення причинно-наслідкового аналізу результатів і ускладнює розробку управлінських рішень [69].

Конкурентна позиція банку визначається індивідуально, але її рівень при відсутності об'єкта для порівняння не має цінності для прийняття ефективних управлінських рішень. Конкурентну позицію банку необхідно порівнювати з аналогічними показниками банків конкурентів, тобто варто проводити паралельну оцінку об'єкта, який досліджується, з його конкурентами.

Кластерний підхід. В останні десятиліття теорії та методології кластерного підходу присвячена досить велика кількість робіт. Серед їх переліку варто відзначити праці зарубіжних вчених Є. Дахмана, Є. Лімера, М. Портера, С. Розенфельда, Д. Сольє, І. Толенадо, Е. Дж. Фезера, В. Фельдмана, М. Енрайта та інш., в яких були сформовані його класичні поняття.

Кластер, за М. Портером, – це група фірм чи галузей, взаємопов'язаних між собою та з фірмами, які географічно сконцентровані у певному місці, діють у певній сфері та взаємодоповнюють одна одну.

М. Портер вважає, що кластери утворюються завдяки таким економічним ефектам: 1) ефекту масштабу виробництва; 2) ефекту охоплення (використання одних і тих же факторів виробництва багатьма фірмами); 3) ефекту синергії (спільної або кооперативної взаємодії, що дає можливість малим підприємствам подолати нижню межу рентабельності); 4) триггерного ефекту (мінімізації витрат на освоєння нових технологій) [70].

У кластері підприємства мають можливість отримати додаткові конкурентні переваги, здійснюючи внутрішню спеціалізацію, стандартизацію, мінімізуючи витрати на впровадження інновацій. Особливо важливо те, що з'являються сприятливі можливості для упровадження інновацій без загрози жорсткої конкуренції. Більше того, у кластері найбільш конкурентоспроможні компанії передають по технологічному ланцюжку іншим його суб'єктам – проміжним і кінцевим споживачам – свої конкурентні переваги. При цьому державні чи приватні інвестиції приносять одночасну користь багатьом фірмам. А наявність у кластерах гнучких підприємницьких структур малого бізнесу, особливо венчурного, дає змогу формувати інноваційні “точки зростання”, упроваджувати нові форми і методи роботи з постачальниками і споживачами тощо [71]. Метод дозволяє визначити ступінь домінування на ринку комерційних банків, особливості конкурентної ситуації.

За своєю сутністю конкурентна позиція банку є класичним показником ефективності, який базується на співвідношенні результатів діяльності (конкурентоспроможності) та авансованих ресурсів (капіталу банку).

Зрозуміло, що результативність діяльності може характеризуватися лише реалізованою (досягнутою) конкурентоспроможністю:

$$E_{кп} = \frac{K_{д}}{K_{б}}, \quad (4.14)$$

де $E_{кп}$ - ефективність конкурентної позиції;

$K_{д}$ - досягнута конкурентоспроможність

$K_{б}$ - капітал банку.

Ця характеристика особливо важлива насамперед для основних акціонерів, які не можуть повністю покладатися на такий показник, як конкурентоспроможність, адже однакового її рівня можуть досягти банки з різними обсягами капіталу [63].

Метод рангів передбачає порівняння об'єкта оцінки з групою підприємств-конкурентів та дозволяє визначити його місце в конкурентній боротьбі. Конкурентна позиція оцінюється, як правило, шляхом порівняння з аналогічними показниками банків конкурентів.

Таким чином, можна стверджувати, що у літературі значна увага приділяється аналізу конкурентоспроможності організації, а методи оцінки конкурентоспроможності, і, відповідно, конкурентної позиції банку досліджені значно менше.

Існуючі методики мають не описовий, а конкретно-економічний, кількісний характер. Запропоновані різними авторами комплексні методики оцінки ще недостатньо удосконалені, складні в застосуванні та потребують доопрацювання.

Впродовж **фази розвитку** формується сталий перелік постійних клієнтів банку. Банк має змогу пропонувати унікальні послуги. Разом з тим, відбувається розширення кількості банківського персоналу. Операції банку характеризуються достатньо високим, але допустимим рівнем ризику. Найважливішими проблемами на цьому етапі є підтримання досягнутих темпів

росту та підвищення рівня капіталізації. Основними чинниками, що можуть викликати появу кризи, є, на нашу думку, вичерпання ресурсів та недостатня ліквідність. Організаційна модель – дотримання планового прибутку, стратегія – динамічного росту.

На перших трьох етапах життєвого циклу, як правило, застосовуються стратегії зростання та диверсифікації.

Фаза насичення характеризується досягненням збалансованого росту. Банк має власний унікальний імідж. Як правило, банк має можливість здійснювати якнайширший перелік операцій: розрахункові, кредитні, депозитні, документарні, операції з цінними паперами тощо. Можливі зміни в організаційній структурі банківської установи. Стабілізуються співвідношення прибутковості та ліквідності, прибутковості та ризикованості. Разом з тим, найбільш ймовірними є проблеми, пов'язані з забезпеченням високого рівня надійності, стійкості, платоспроможності банківської установи та його ліквідності.

Фаза насичення потребує використання механізмів стратегії підтримки і стабілізації [72].

Настання **фази спаду** є безпосереднім проявом кризи. Найбільш прийнятна на цьому етапі розвитку є стратегія реструктуризації. На цій стадії головна проблема постає у виявленні фази розвитку кризи [49]:

- 1) зниження прибутковості та обсягів прибутку (криза і широкому розумінні). Наслідком цього є погіршення фінансового стану, скорочення джерел та резервів розвитку;
- 2) збитковість;
- 3) вичерпання або відсутність ресурсів;
- 4) неплатоспроможність.

Етапи краху вимагають використання механізмів антикризового управління, санації та реструктуризації та, в разі їх неефективності, банкрутства.

З точки зору збереження життєздатності організації [73], в її розвитку можна виділити наступні стани:

1) повна життєздатність – достатній рівень ефективності, ліквідності, надійності та активності діяльності банківської установи;

2) криза ефективності – зниження нижче допустимого рівня ефективності діяльності при збереженні необхідного рівня інших параметрів;

3) криза платоспроможності – недостатній рівень ефективності та ліквідності банку, надійності та активності відповідають нормативним;

4) загроза банкрутства – дотримання необхідного рівня лише ділової активності комерційного банку;

5) загибель – невідповідність нормативним параметрам рівня прибутковості, ліквідності, надійності та активності банківської установи.

Недостатній рівень капіталізації банків, розвитку філіальної мережі і банківських технологій приведе основну частину банків до ситуації, коли вони повинні будуть піти з ринку - бути ліквідовані, або пройти процес трансформації шляхом злиття чи поглинання. Можлива масовість і стихійність першого варіанту розвитку подій неминуче задіє механізм національної банківської кризи.

Процеси ліквідації банківських установ достатньо поширені в світі. Основним завдання центральних банків є необхідність тримати їх під своїм контролем.

На початок 1984р. в США була 15 101 банківська установа. На кінець 2003р. кількість банків знизилась у 2 рази за рахунок, по-перше, злиття та поглинань, в результаті яких зникло 8122 банківські установи. По-друге, за рахунок банкрутства, коли було ліквідовано 2262 банка. Найбільша кількість банкрутств припала на 1987-1991 роки, коли щорічно у середньому 388 банків втрачали банківські ліцензії[74].

В українській банківській системі з 1991р. по 11.2004 було ліквідовано 104 банки та реорганізовано 6 банків [75].

Загрозою мінімізації витрат від банківських криз є фактична відсутність

законодавчого регулювання та практики ефективної процедури банкрутства банків [76]. Причому глобалізація фінансових процесів відбувається на фоні еволюції системи безпеки [77], в тому числі – безпеки банківської системи.

Відносно кризових негативних явищ необхідні реалізація стратегії Національного банку України[78], що полягає у формуванні концепції НБУ щодо запобігання кризи, а також доповнення її підготовкою і проведенням ряду попереджувальних заходів і альтернативних тактичних антикризових прийомів, тактики ліквідації банків.

З аналізу досвіду ліквідації банків: Україна, Слов'янський, Технобанк, Прем'єрбанк і інших необхідно відзначити наступні моменти:

- при виникненні кризової ситуації в Обласному управлінні НБУ за місцем перебування головного офісу ліквідованого банку призначається керівник тимчасової адміністрації кризового банку. Але одна людина, якими б знаннями і досвідом не володіла, не в змозі відновити ситуацію в банку. Особливо з огляду на часту протидію топ-менеджменту кризового банку. Тому майже немає позитивних прикладів відновлення платоспроможності українських банків.

- після невдалої спроби відновити платоспроможність кризового банку, НБУ приймає постанову про визнання банку банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури. Керівник тимчасової адміністрації кризового банку, як правило, стає його ліквідатором. Але відсутність дієвої допомоги ліквідаторові з боку керівництва банку і його структурних підрозділів не дозволяють ліквідаторові успішно завершити ліквідаційну процедуру.

У кращому випадку вдається задовольнити I і II чергу кредиторів, а інші категорії кредиторів (вкладників) і клієнтів залишаються з незадоволеними вимогами. У такий спосіб НБУ стає заручником недосконалості Закону України “Про банки і банківську діяльність”, самої процедури і відсутності цільових коштів на її проведення.[79].

Вихід з положення, що створилося, полягає в створенні при Обласних управліннях НБУ спеціалізованих груп штатних співробітників, у посадові

обов'язки яких буде входити проведення заходів щодо антикризового керування в проблемних банках. Це дасть можливість у бюджеті НБУ передбачити оплату відповідних робіт. Спеціалізація груп дозволить не відволікати співробітників від інших видів робіт та перекладати її на працівників, що залишилися у відділах, як це відбувається в даний час і викликає справедливі дорікання з боку виконавців. До того, ж процедура триває до 3-х років.

Однією з важливих умов є повне усунення від керівництва і процесів ухвалення рішення всього управлінського апарата кризового банку. По-перше, відсутність на кореспондентському рахунку банку засобів не дає можливість сплачувати їм заробітну плату, а по-друге, це може бути використано для протиправних дій з боку менеджерів банку з метою “виводу” коштів, що залишилися, і приховання попередніх документів та інше.

Основними складовими процесу управління банком в умовах тимчасового адміністрування є наступні види діяльності: робота по аналізу та поверненню негативно класифікованих активів; активна співпраця з вкладниками банку та залучення їх для повернення негативно класифікованих активів та взаємозалік однорідних вимог та зобов'язань між вкладниками та позичальниками з метою покращення балансу банку і відновлення його платоспроможності; співпраця з емітентами цінних паперів щодо їх найскорішого погашення або реструктуризації боргу; робота з акціонерами щодо збільшення капіталізації банківських установ; робота з потенційними портфельними та стратегічними інвесторами.

Можливим представляється використання декількох сценаріїв розвитку подій сприятливих відновленню платоспроможності фінансової установи. Поряд з такими розповсюдженими й на підприємствах реального сектору економіки, як реструктуризація боргів, реорганізація установи, продаж підприємства, є ще кілька варіантів, які відрізняють алгоритм антикризового управління банківською установою від управління «хворим» підприємством.

Основним і найбільш важливим з них є одержання траншів рефінансування з боку НБУ під заставу одержання прав вимоги по інших кредитах, які є в активах кризового банку, під заставу акцій банку (але це стосується тільки банків першої десятки,) під заставу нерухомості, яка належить банку. Другим варіантом відновлення платоспроможності банку є одержання від держави в особі КМУ траншів рекапіталізації, тобто націоналізації банківської установи, з її наступним (через кілька років) продажем іншій комерційній установі. Але всі вищевказані варіанти мають істотні недоліки у вигляді втрати повного або часткового впливу на долю фінустанови. Тому, що в цьому випадку вже держава, а не колишній власник буде розпоряджатися долею банку й визначати стратегію його розвитку.

Іншим і найбільш прийнятним сценарієм розвитку подій є участь акціонерів банку у відновленні його платоспроможності. Для цього їм потрібно вилучити кошти зі своїх підприємств і підвищити рівень капіталу банку. Але цей варіант, у свою чергу, не дуже прийнятний для акціонерів з тієї причини, що ефективність роботи підприємств, як правило, становить 40-60 % річних, тоді як у банківському бізнесі ефективність використання капіталу і його активів рідко досягає 1-13%. Тому акціонери не мають великого бажання сприймати факт необхідності збільшення капіталу їх банківської установи за рахунок зменшення прибутковості іншого належного їм бізнесу.

Життєвий цикл діяльності банківської установи також має певний вплив на життєві цикли окремих банківських продуктів, які мають наступний вигляд: 1) вихід продукту на ринок, 2) розвиток, 3) зрілість, 4) ухід з ринку. В залежності від фази розвитку банку до його продуктів можуть застосовуватися наступні стратегії: впровадження продукту, збільшення варіантності, підвищення престижності та підвищення доступності. Моделі економічних циклів, життєвих циклів продуктів та організацій мають аналогічний вигляд з точки зору стадій. Проте життєві цикли організацій, як правило, не збігаються з економічними циклами, життєвими циклами продуктів, життєвими циклами технологій і вимагають ретельних досліджень.

Особливість життєвих циклів банківських установ полягає, перш за все, у регулюванні їх діяльності центральними банками. Так, в Україні банки повинні дотримуватися нормативів діяльності, а для здійснення окремих операцій необхідні відповідні ліцензії або дозволи НБУ.

Крім того, як показує досвід, циклічний розвиток банківської системи обумовлює певною мірою і розвиток економіки в цілому. Визначення конкретної стадії циклічного розвитку банківської установи, на нашу думку, дасть змогу сформулювати пакет найбільш важливих проблем, притаманних окремими фазам циклу, та визначити найбільш прийнятну стратегію розвитку, що в свою чергу дозволить зменшити розриви між крайніми точками циклу та скоротити тривалість та глибину окремих стадій циклу.

РОЗДІЛ 5

РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ В БАНКАХ

5.1. Організаційні засади ризик-менеджменту в банках

Слід зазначити, що в Україні зарубіжні методології та моделі ризик-менеджменту вимагають перегляду позицій щодо прив'язки їх до існуючих економічних реалій. З цього приводу слід навести вислів керівника кредитного департаменту американського банку Chase: «Для нашого портфеля ми розробляємо сценарій глибокої економічної рецесії; для портфеля такого состава, которые в прошлом характеризовались наибольшими потерями, тестируем. Далее мы исходим из уровня дефолта наших клиентов (выше фактического в условиях рецесии) и оцениваем ситуацию по истечению двух лет, стараясь понять, насколько плохой она может быть в итоге» [1]. Тому, можна сказати, що ризик-менеджмент має результативність тільки при комплексному, системному підході до виявлення та мінімізації ризиків, що впливають на фінансову стійкість.

Система ризик-менеджменту повинна включати процес прийняття рішень, подальший моніторинг ризикових позицій, їх хеджування, порядок взаємодії суб'єктів, які сприяють забезпеченню фінансової стійкості банківської системи, та контроль за прийнятими ризиками. При аналізі ефективності системи ризик-менеджменту доцільно використовувати як основний методологічний інструмент системний підхід. Системний підхід уявляє собою всебічний підхід, який фокусує увагу не тільки на банківській системі, а і на навколишньому середовищі [2, с. 11]. При цьому центральним поняттям системного підходу є поняття «система», яке являє собою множину елементів, що знаходяться у взаємодії, відносинах, зв'язках та завдяки цьому являє собою цілісність [3]. Можна сказати, що система – це нова якість, яка виникає завдяки зв'язкам у системі, які здійснюють перенесення властивостей

кожного елемента системи до усіх інших елементів системи. Зазначені зв'язки мають назву інтегральних або системних. Ефективність системного підходу у формуванні положень ризик-менеджменту полягає в ефективній взаємодії між частинами системи.

Таким чином, система ризик-менеджменту уявляє собою сукупність взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів, кінцевою метою існування яких є мінімізація ризиків. Процес ризик-менеджменту у прийнятті рішень управління ризиками в системі стратегічного управління фінансовою стійкістю доцільно представити за наступними блоками: збір і обробка даних; якісний аналіз ризиків; кількісна оцінка ризиків; оцінка прийнятності ризику; оцінка можливості зниження ризику; вибір методів та формування варіантів зниження ризику; оцінка можливості збільшення ризиків; формування та вибір варіантів збільшення ризиків; оцінка доцільності зниження ризиків; оцінка доцільності збільшення ризику; вибір варіанта зниження ризику; реалізація проекту (прийняття рішень); відмова від реалізації проекту (уникнення ризику).

Слід зазначити, що блок – збір та обробка інформації за аспектами ризиків подані у як перший етап. Але в дійсності зазначена робота здійснюється протягом усього періоду прийняття рішень. В міру переходу від одного етапу до іншого може уточнюватися потреба у додатковій інформації.

Функціонування банківської системи як в цілому, так і окремого банку, здійснюється на основі прийняття стратегічних, тактичних і оперативних рішень. Однак їх реалізація знаходиться під впливом об'єктивно суттєвої невизначеності. Будь-який прояв невизначеності може затримати настання прогнозованих подій, змінити їх зміст або кількісну оцінку, викликати небажаний розвиток подій як очікуваних, так і неочікуваних.

Підсистема управління ризиком складається з об'єкта та суб'єкта управління. Як об'єкт управління виступають банківські установи та його конкурентні позиції на ринку банківських послуг. Змінною, якою управляють, є розрахункова величина – рівень ризику. Управляючою частиною, або суб'єктом управління, у даній підсистемі є підрозділ ризик-менеджменту, який на підставі

отриманої інформації, використовуючи різні методи теорії ризику, розробляє заходи керуючого впливу для зниження рівня ризику або утримання його на певному рівні.

Слід зазначити, що використання системного підходу при формуванні ризик-менеджменту у стратегічному управлінні фінансовою стійкістю банківської системи передбачає визначення зовнішніх та внутрішніх чинників виникнення проблем (рис.5.1.).

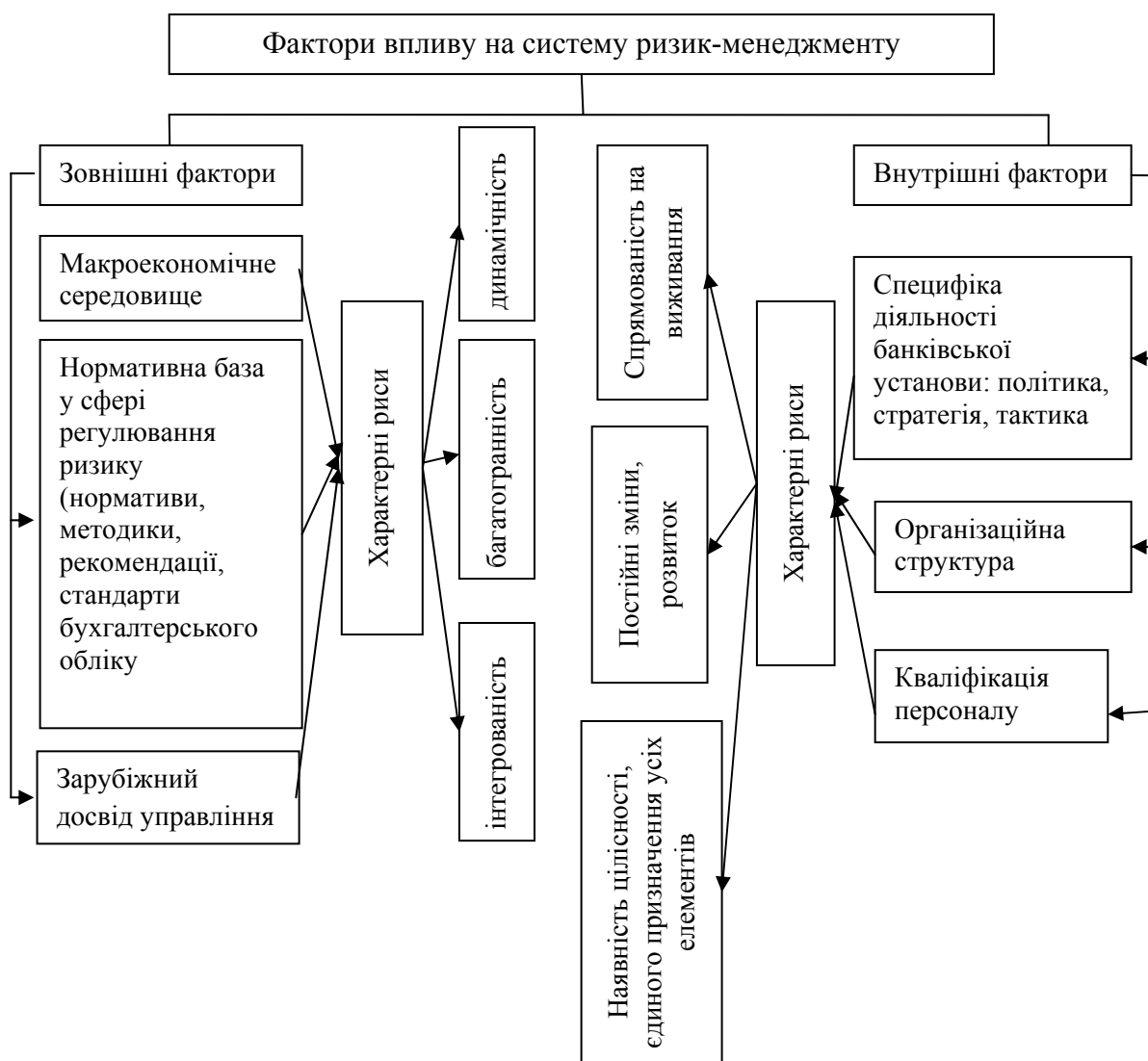

Рис.5.1. Зовнішні і внутрішні фактори впливу на систему ризик-менеджменту

Динамічність передбачає швидку зміну зовнішнього середовища, яке оточує функціонування банківської системи. Тому основною задачею є

створення адаптивної системи ризик-менеджменту, яка б не протистояла змінам зовнішнього середовища, а змінювалася відповідно до них.

Сучасна банківська система взаємодіє з великою кількістю суб'єктів: акціонерами, клієнтами, партнерами, органами влади, учасниками фінансового ринку, конкурентами – і в цьому полягає її багатогранність. Уся ця багатогранність ускладнюється тим, що всі суб'єкти пов'язані між собою великою кількістю взаємовідносин (економічних, інформаційних, політичних, адміністративних), тобто постійно впливають один на одного, а це свідчить про інтегрованість зовнішнього середовища. Відповідно, зміна взаємодії банківської системи з будь-яким із цих суб'єктів призводить до зміни відносин з іншими.

Сама по собі система ризик-менеджменту передбачає здійснення певних процесів та дій, які представляють елементи системи, а саме: ідентифікація та локалізація ризику, аналіз і оцінка ризику, способи мінімізації, моніторинг ризикових позицій.

Система ризик-менеджменту як складова управління фінансовою стійкістю банків повинна виконувати наступні функції:

- методологічна: розробка нормативних положень, системи вимог до звітності та документообігу, системи розподілу повноважень в процесі прийняття рішень;
- аналітична: створення єдиного інформаційно-аналітичного простору, оцінка можливих збитків та ймовірності їх настання;
- регулююча: управління активами і пасивами, ціноутворення банківських продуктів та послуг, реалізація кредитної політики, встановлення нормативів і лімітів;
- контрольна: моніторинг, аудит, фінансова безпека.

Виконання зазначених функцій можливе через реалізацію вказаних нижче етапів управління ризиками.

Виявлення ризику та причин його виникнення. Основним методом виявлення ризику виступає комплексний аналіз банківських операцій, яким

притаманний ризик, та аналіз зовнішніх факторів, що впливають на їх утворення та зміну ризику. В межах такого аналізу отримують уявлення про фінансову стійкість банківської системи, існуючих тенденцій її зміни, у тому числі при можливому негативному впливі зовнішнього середовища. Для досягнення мети повного і своєчасного виявлення ризиків банків економічний аналіз повинен базуватися на комплексному підході, який включає аналіз і прогнозування поведінки зовнішнього і внутрішнього середовища.

Оцінка ризику і можливих збитків. Залежно від типу банківських операцій здійснюється кількісна оцінка можливих збитків, а також визначається ймовірність настання небажаної події, яка призводить до збитків. На цьому етапі можливо використовувати методики: розрахунок чутливості вартості портфеля до ринкових ризиків – альфа, бета аналіз, аналіз дюрації; розрахунок ризикової вартості портфеля – облік кореляцій між фінансовими інструментами, які складають портфель; розрахунок кредитного ризику – кореляція між станом різних позичальників: ризик ліквідності та фондування – розрахунок геп-ліквідності; ризик ліквідності активів – визначення співвідношення розміру позиції банку до розміру усього ринку; операційний ризик – організація системи моніторингу операцій, що пов'язані з відмиванням (легалізацією) брудних грошей.

Прийняття рішень про облік або відмова від ризику. Оцінюється уся сукупність ризиків, які прийняті банками, а також можливість управління прийнятими ризиками.

Здійснення регулюючого впливу на ризик. Основними методами управління ризиками слугують:

1. Діагностика і моніторинг. Діагностика стійкості банків повинна здійснюватися під час проведення моніторингу стійкості банківської системи. В свою чергу фінансовий моніторинг банківської системи виступає частиною наглядових функцій центрального банку. Основна його мета – забезпечення органів державного управління і банківської системи

інформацією, що відображає результати діяльності банківської системи та вплив чинників, які визначають її стійкість [4, с. 193-199].

Основними завданнями фінансового моніторингу виступають: збір і накопичення інформації, яка віддзеркалює основні показники економічного розвитку країни у контексті динамічного функціонування банків; збір і накопичення інформації, яка віддзеркалює діяльність банківської системи; аналіз і прогноз показників фінансової стійкості національної банківської системи; оцінка системних ризиків банків; виявлення і оцінка ступеня впливу основних чинників, які визначають стійкість банків; оцінка ефективності заходів, які здійснюються у межах державного регулювання банківської системи.

2. Встановлення нормативів і лімітів. Це введення обмежень на величину фінансових операцій і наступний контроль за виконанням прийнятих рішень. Зазначений метод використовується для уникнення концентрації кредитних і ринкових ризиків та підтримки ліквідності банків на певному рівні.

Слід зазначити, що операції, які підлягають лімітуванню, доцільно згрупувати наступним чином: операції за конверсією однієї валюти; операції з цінними паперами; кредитно-депозитні операції на міжбанківському ринку; операції з похідними фінансовими інструментами.

3. Диверсифікація. Передбачає розподіл активів і пасивів за різними компонентами як на рівні фінансових інструментів, так і за їх складовими з метою зниження ризику.

Як основні форми диверсифікації можна використовувати: диверсифікацію портфеля цінних паперів, диверсифікацію кредитного портфеля, диверсифікацію валютного кошика, диверсифікацію джерел залучення коштів.

4.Формування резервів на покриття збитків. Зазначений інструмент дозволяє покривати ризик за рахунок власних коштів банків, що резервуються (резерв під кредитні операції, операції з цінними паперами, під дебіторську

заборгованість). Зазначені заходи спрямовані на забезпечення банками фінансової стійкості та дозволяють запобігти коливанням величини прибутку банків у зв'язку зі списанням збитків. При цьому зростання резерву збільшує витрати (зменшує капітал), а зменшення резерву, навпаки, збільшує доходи (капітал). Такий порядок виступає елементом фінансового планування в банківських установах. Це пов'язано, по-перше, з тим, що створені резерви по кредитах віднесені до більш високої групи ризику, і формуються за рахунок прибутку. При цьому банківські установи за допомогою сформованих резервів можуть штучно завищувати або занижувати власний фінансовий результат, а тому, і корегувати суму податку на прибуток.

5.Хеджування. Використання одного фінансового інструмента для зниження ризику, пов'язаного з негативним впливом ринкових факторів на ціну іншого, пов'язаного з першим інструментом. Таким чином, хеджування застосовується для зниження ризику збитків, пов'язаних зі зміною ринкових чинників (цін на фінансові інструменти, обмінних курсів валют, процентних ставок) шляхом застосування певних заходів. Такими заходами можуть бути: ф'ючерсні операції, опціони, операції своп, процентний арбітраж. Фактично хеджування означає створення зустрічних вимог та зобов'язань за операціями з цінними паперами, валютою та реальними активами. Вибір методів управління або їх комбінації здійснюється в залежності від виду ризику, специфіки діяльності банків, їх фінансового стану.

Організація процесу контролю. На даному етапі здійснюється наступний контроль за обсягом прийнятого фінансового ризику, рівнем збитків, дотриманням встановлених нормативів та лімітів, оцінюється ефективність управління окремими видами ризиків. Процес контролю є основним механізмом захисту від потенційних помилок та збитків.

Зазначена схема організації системи ризик-менеджменту за наведеними етапами відповідає класичній схемі управлінського процесу: аналіз – планування – формування регулюючого впливу – облік і контроль. Увесь

процес управління є безперервним, усі всі його етапи здійснюються одночасно для різних видів ризиків.

Система управління ризиками повинна бути зорієнтована на вирішення наступних завдань: забезпечення оптимального співвідношення між дохідністю банківських операцій та їх ризиковістю; підтримка ліквідності банківських надходжень на достатньому рівні за умови оптимізації обсягу прибутку; забезпечення встановлених норм достатності капіталу.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день найбільшу загрозу для банківських установ становлять такі види ризику, які прямо не пов'язані з проведенням банківських операцій. До них слід віднести ризики, пов'язані з репутацією банківських установ, з конкуренцією у банківській сфері та операційні.

Таким чином, при вирішенні проблем управління фінансовими ризиками, доцільно взяти за основу розробку методики управління окремими видами ризику з метою виявлення, локалізації, вимірювання та контролю над ризиками та мінімізації їх впливу.

Відповідно до міжнародної практики ведення банківського бізнесу основним документом, що дає класифікацію банківських ризиків, є стандарти Базельського комітету з банківського нагляду щодо здійснення ефективного банківського нагляду [5].

Забезпечення фінансової стійкості банків істотно залежить від удосконалення управління ризиками, яке полягає в реалізації сукупності методів і прийомів прогнозування появи ризикових подій та необхідності вживати відповідні заходи для ліквідації чи зменшення негативних наслідків таких подій [6].

Якщо розглядати систему ризик-менеджменту на конкретному банку, то слід визначити стратегічну мету банку, якою повинно бути управління співвідношенням «дохідність/ризиковість». Традиційний підхід до управління ризиками ґрунтується на виконанні регулятивних вимог Національного банку України, а також на апробації і впровадженні «кращої світової практики» в

частині оцінки та управління ризиками. Правління банку розуміє, що для забезпечення високих темпів зростання розвитку Банку потрібно розглядати ризики разом з прибутковістю відповідно до поставлених акціонерами завдань.

Основна стратегічна мета ризик-менеджменту - розвиток кількісної оцінки ризику з метою більш ефективного управління ризиками конкретних банківських операцій, а також контроль рівня загального ризику для зменшення його негативного впливу на інвестований акціонерами капітал.

Основне завдання ризик-менеджменту - профілактика виникнення ризиків, мінімізація негативних наслідків, заподіяних реалізацією ризиків, максимізація додаткового прибутку, який одержується в результаті ефективного управління ризиками.

Поставлені завдання в банку реалізується за допомогою: вивчення можливих наслідків діяльності в ризиковій ситуації та ідентифікація реальних ризиків для чіткого визначення об'єктів управління в усіх сферах діяльності банку; розробки заходів, які не допускають, запобігають або зменшують розмір збитку від впливу повністю неврахованих ризикових факторів, непередбачуваних обставин за допомогою аналізу негативного впливу «критичних» сценаріїв на діяльність банку в цілому; реалізації такої системи адаптації та толерантності до ризиків, за допомогою якої можуть бути не тільки нейтралізовані або компенсовані негативні ймовірні результати, а й максимально використані шанси на отримання високого доходу.

Управління банківськими ризиками здійснюється за допомогою щорічного проходження наступних етапів:

Етап 1: Постановка стратегічних і тактичних завдань на наступний рік, з регулярним аудитом «план-результат» і, за необхідності, проведення оперативної корекції тактичних завдань.

Етап 2: Перевірка ефективності організаційної структури Ризик-менеджменту для управління і контролю найбільш вагомих видів банківських ризиків.

Для ефективного управління групами ризику в банках функціонує така організаційна структура, яка розглянута на рисунку 5.2.

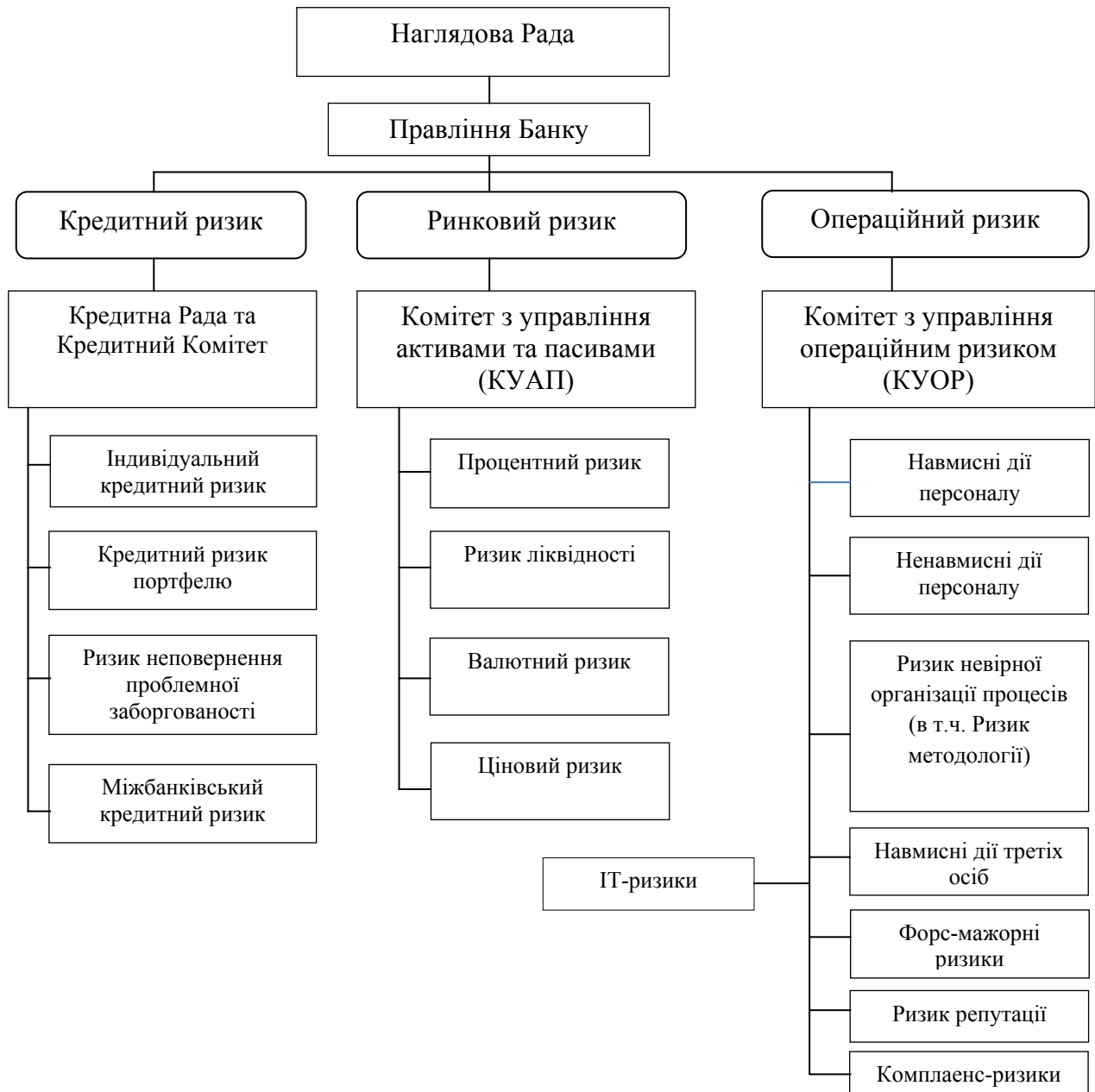

Рис. 5.2. Організаційна структура ризик-менеджменту в банку

5.2. Банківські ризики, їх класифікація

Загальновідомо, що банківська діяльність постійно супроводжується ризиками. Завжди існує ризик неповернення наданих клієнтам кредитів,

погіршення якості та знецінення вартості активів, в результаті чого виникає проблема своєчасного погашення депозитної заборгованості, оскільки частка власних коштів банків у структурі фінансових ресурсів є незначною. У вітчизняній та зарубіжній літературі банківські ризики класифікуються за різними критеріями. Ієрархія ризиків за ступенем їх важливості на той чи інший поточний момент вибудовується в залежності від ситуації, що склалася на відповідний момент в державі під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів.

Вітчизняні банки на сьогодні працюють в надзвичайних кризових умовах. Тому, найбільш вдалою, на наш погляд, і такою, що найбільш точно відповідає сучасному стану українських банків, є класифікація ризиків за Х. Ван Грюнінгом [7], відповідно до якої банківські ризики поділяються на чотири категорії: фінансові, операційні, ділові та надзвичайні.

Фінансові ризики, в свою чергу, включають два типи ризиків: чисті та спекулятивні. Чисті ризики, в т.ч. кредитний ризик, ризики ліквідності та платоспроможності, можуть при неналежному управлінні призвести до збиткової діяльності банку. Спекулятивні ризики, основою яких є фінансовий арбітраж, можуть також мати своїм результатом прибуток, якщо арбітраж виконується правильно. Основні види спекулятивного ризику – це процентний, валютний і ринковий (або позиційний).

Операційні ризики залежать від загальної ділової стратегії банку, його організаційної структури, функціонування внутрішніх систем, включаючи комп'ютерні та інші технології, узгодженості політики банку, а також від заходів, спрямованих на упередження шахрайства та помилок в управлінні.

Ділові ризики пов'язані із зовнішнім середовищем банківського бізнесу, в тому числі з макроекономічними й політичними факторами, правовими умовами та режимом регулювання, а також із загальною інфраструктурою фінансового сектору й системою платежів.

Надзвичайні ризики включають усі типи екзогенних ризиків, які в разі реалізації події можуть загрожувати діяльності банку або підірвати його фінансовий стан і достатність капіталу, що є характерним для нинішньої кризової ситуації у національній банківській системі.

Розглянемо іншу класифікацію, яку наводить Примостка Л.О. [8] з погляду сфер виникнення та можливостей управління банківські ризики поділяють на зовнішні та внутрішні (рис. 5.3).

Рис. 5.3. Класифікація банківських ризиків

До *зовнішніх* належать ризики, пов'язані зі змінами у зовнішньому щодо банку середовищі і безпосередньо не залежні від його діяльності. Це політичні, правові, соціальні та загальноекономічні ризики, що виникають у разі загострення економічної кризи у країні, політичної нестабільності, заборони на платежі за кордон, консолідації боргів, введення ембарго, відміни імпорتنих ліцензій, неадекватного правового регулювання тощо. Вплив зовнішніх ризиків на результативність роботи банку винятково високий, управління цими

ризиками найскладніше, а іноді й неможливе. Для їх оцінювання застосовуються в основному логічні методи аналізу.

До *внутрішніх* належать ризики, що виникають безпосередньо у зв'язку з діяльністю конкретного банку. Чим ширше коло клієнтів, партнерів, зв'язків банку, банківських операцій, послуг, тим більше внутрішніх ризиків супроводжує його роботу. Порівняно із зовнішніми внутрішні ризики краще піддаються ідентифікації та квантифікації. Завдання менеджменту полягають в тому, щоб виявляти, оцінювати, мінімізувати та постійно контролювати внутрішні ризики за допомогою відповідних методів. За сферою виникнення внутрішні ризики поділяються на фінансові та функціональні.

Ризик (з точки зору банку) [9]– це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути прямими (втрата доходів або капіталу) чи непрямими (накладення обмежень на здатність організації досягати своїх бізнес-цілей). Зазначені обмеження стримують здатність банку здійснювати свою поточну діяльність або використовувати можливості для розширення бізнесу;

Ризик (з точки зору Національного банку) – це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку [9].

Згідно методичним вказівкам щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту у банках України, затвердженим постановою Правління НБУ №104 від 24.03.2004 р. [10], відповідно до того чи є залежність між ризиками і доходами, ризики можна поділити на 2 групи:

а) *ризики, що піддаються кількісній оцінці* (фінансові ризики), наприклад, кредитний, ліквідності;

б) *ризики, що не піддаються кількісній оцінці* (нефінансові ризики), наприклад, юридичний, репутації.

Ризики, щодо яких є залежність між ризиками і доходами розглядаються як такі, що піддаються кількісній оцінці, управління цими ризиками полягає в

їх оптимізації. Ризики, щодо яких немає залежності між ризиком і доходами, кількісній оцінці не піддаються та управління ними зводиться до їх мінімізації. Ризики діяльності банку виникають на основі як внутрішніх (ендогенних), так і зовнішніх (екзогенних) факторів. Значна частина зовнішніх факторів перебуває за межами контролю з боку банку, і банк не може мати повної впевненості щодо результатів майбутніх подій, що можуть вплинути на банк, та часу їх виникнення.

Основними факторами, які впливають на рівень зовнішніх ризиків, є політичні та пов'язані з ними економічні. Усі інші фактори (демографічні, соціальні, географічні) розглядаються крізь призму політичних та економічних факторів. Серед великої кількості зовнішніх ризиків можна виділити п'ять основних груп:

а) ризик форс-мажорних обставин - пов'язаний з виникненням непередбачених обставин, які негативно впливають на діяльність банку та/або його партнерів (стихійні лиха та інше).

б) ризик країни - пов'язаний з можливістю настання несприятливих для діяльності банку умов в політичній, правовій, економічній сфері країни, в якій проводить свою діяльність банк;

в) зовнішньо-політичний ризик - обумовлений змінами міжнародних відносин, а також політичної ситуації в одній із країн, які впливають на діяльність банку або його партнерів (війни, міжнародні скандали, імпічмент главі держави, закриття кордонів);

г) правовий ризик - пов'язаний зі змінами законодавства різних країн;

д) макроекономічний ризик - виникає через несприятливі зміни кон'юнктури на окремих ринках або всієї економічної ситуації в цілому (економічна криза). Окремо слід виділити складову макроекономічного ризику - інфляційний ризик, який пов'язаний з можливою втратою первісної вартості активів.

З метою здійснення банківського нагляду Національний банк виділив дев'ять категорій ризику, а саме: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик

зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик. Ці категорії не є взаємовиключними; будь-який продукт або послуга може наразити банк на декілька ризиків. Однак для зручності аналізу Національний банк виявляє та оцінює ці ризики окремо.

Кредитний ризик - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком (його підрозділом) або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання. Кредитний ризик є в усіх видах діяльності, де результат залежить від діяльності контрагента, емітента або позичальника.

Ризик ліквідності визначається як наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання в належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат. Ризик ліквідності виникає через нездатність управляти незапланованими відтоками коштів, змінами джерел фінансування та/або виконувати позабалансові зобов'язання.

Ризик зміни процентної ставки - це наявний або потенційний ризик для надходжень або капіталу, який виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок. Цей ризик впливає як на прибутковість банку, так і на економічну вартість його активів, зобов'язань та позабалансових інструментів.

Ринковий ризик - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів та товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі.

Валютний ризик - це наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали.

Операційно-технологічний ризик - це потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи

внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів оброблення інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості і безперервності роботи.

Ризик репутації - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду. Це впливає на спроможність банку встановлювати нові відносини з контрагентами, надавати нові послуги або підтримувати існуючі відносини. Цей ризик може призвести банк (або його керівників) до фінансових втрат або зменшення клієнтської бази, у тому числі до притягнення до адміністративної, цивільної або кримінальної відповідальності.

Юридичний ризик - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення. Банківські установи наражаються на юридичний ризик через те, що мають відносини з великою кількістю зацікавлених сторін, наприклад, клієнтами, контрагентами, посередниками тощо, органами нагляду, податковими та іншими уповноваженими органами. Юридичний ризик може призвести до сплати штрафних санкцій та адміністративних стягнень, необхідності грошового відшкодування збитків, погіршення репутації, погіршення позицій банку на ринку, звуження можливостей для розвитку і зменшення можливостей правового забезпечення виконання угод.

Стратегічний ризик - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі.

Вищезазначена класифікація узгоджується з класифікацією ризиків за Методичними вказівками з інспектування банків "Система оцінки ризиків" [9], що дає змогу банкам мати чіткі та прозорі орієнтири щодо побудови системи

управління ризиками в банках, а також внутрішнього і зовнішнього аналізу ефективності її роботи.

Зазначена класифікація не є вичерпною і кожний банк може доповнити її відповідно до власного бачення ризиків, з якими він працює або планує працювати. У цьому разі банк має розробити власну нормативну базу щодо управління визначеними категоріями ризиків, у тому числі з урахуванням кращої світової та вітчизняної практики, зокрема Базельського комітету з банківського нагляду, а також Принципів корпоративного управління.

Організація системи ризик-менеджменту в банках

Успішна діяльність банку в цілому значною мірою залежить від обраної стратегії управління ризиками. Національний банк України рекомендує банкам дотримуватися Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту у банках України [10].

Управління ризиками – це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінку їх величини, здійснює їх моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків [10].

Ризик-менеджмент – це система управління ризиками, яка включає в себе стратегію та тактику управління, направлені на досягнення основних бізнес-цілей банку. Ефективний ризик-менеджмент включає: систему управління; систему ідентифікації і вимірювання; систему супроводження (моніторингу та контролю) [10].

Комплекс дій з ризик-менеджменту має на меті забезпечити досягнення таких цілей: ризики мають бути зрозумілими та усвідомлюватися банком та його керівництвом; ризики мають бути в межах рівнів толерантності, установлених спостережною радою; рішення з прийняття ризику мають відповідати стратегічним завданням діяльності банку; рішення з прийняття ризику мають бути конкретними і чіткими; очікувана дохідність має компенсувати прийнятий ризик; розподіл капіталу має відповідати розмірам

ризиків, на які наражається банк; стимули для досягнення високих результатів діяльності мають узгоджуватися з рівнем толерантності до ризику.

З точки зору ризик-менеджменту, банківська діяльність зводиться до прийняття ризику й отримання за це відповідної компенсації (економічної вигоди).

Мета управління ризиками – сприяти підвищенню вартості власного капіталу банку, одночасно забезпечуючи досягнення цілей багатьох зацікавлених сторін, а саме: клієнтів та контрагентів; керівників; працівників; спостережної ради й акціонерів (власників); органів банківського нагляду; рейтингових агентств, інвесторів та кредиторів; інших сторін.

Процес управління ризиками має охоплювати всі види діяльності банку, які впливають на параметри його ризиків та має бути безперервним процесом аналізу ситуації та оточення, в яких виникають ризики, і прийняття управлінських рішень щодо впливу на самі ризики та/або на рівень уразливості (експозиції) банку до таких ризиків.

Рішення щодо управління ризиками можуть передбачати, зокрема, уникнення ризику: відмову від його прийняття; його мінімізацію, у тому числі за рахунок пом'якшувальних факторів та/або передавання (трансферту) ризику на інших осіб (через похідні інструменти або страхування), установлення лімітів на експозицію банку та інші методи впливу на ризик (носія ризику) або рівень уразливості банку до нього.

Управління ризиками повинно відбуватися на тому рівні організації, де ризик виникає, а також за допомогою функцій незалежної перевірки і контролю ризиків – на найвищих рівнях управління і на рівні спостережної ради.

Банки повинні намагатися створити комплексну систему ризик-менеджменту, яка забезпечувала б надійний процес виявлення, оцінки, контролю та моніторингу всіх видів ризику на всіх рівнях організації, у тому числі з урахуванням взаємного впливу різних категорій ризиків, а також сприяла вирішенню питання конфлікту завдань між необхідністю отримання

доходу та мінімізацією ризиків. Процес управління ризиками складається з таких етапів [11]:

а) ідентифікація — усвідомлення ризику, визначення причин його виникнення та ризикових сфер;

б) квантифікація — вимірювання, аналіз та оцінювання величини ризику;

в) мінімізація — зниження чи обмеження ризиків за допомогою відповідних методів управління;

г) моніторинг — здійснення постійного контролю за рівнем ризиків з механізмом зворотного зв'язку.

Ідентифікація ризику полягає у виявленні областей (зон) ризику. Останні специфічні для різних видів ризику. Ідентифікація ризику передбачає не лише виявлення зон ризику, але також практичних вигод і можливих негативних наслідків для банку, пов'язаних з цими зонами.

Для ідентифікації ризику, як і інших елементів системи управління ним, велике значення має хороша інформаційна база, що складається із збору і обробки відповідної інформації. Річ у тому, що відсутність відповідної інформації — важливий чинник будь-якого ризику.

Складність практичної реалізації першого етапу процесу управління ризиками залежить від джерела виникнення та характеристики ризику. Механізм прийняття управлінських рішень в банківській установі має не лише ідентифікувати ризик, а й дозволяти оцінити, які ризики і якою мірою може взяти на себе банк, а також визначати, чи виправдає очікувана дохідність відповідний ризик. Ідентифікація й аналіз ризику на якісному рівні є необхідною, проте ще не достатньою процедурою.

Важливо виявити величину того чи іншого ризику, тобто провести його квантифікацію і це завдання вирішується на *другому етапі управління*. Для оцінки ступеня ризику використовується якісний і кількісний аналіз.

Якісний аналіз — це аналіз джерел і потенційних зон ризику, що визначається його чинниками. Тому якісний аналіз спирається на чітке

виділення чинників, перелік яких специфічний для кожного виду банківського ризику.

Кількісний аналіз ризику переслідує мету чисельно визначити, тобто формалізувати ступінь ризику. У кількісному аналізі можна виділити умовно декілька блоків: вибір критеріїв оцінки ступеня ризику; визначення допустимого для банку рівня окремих видів ризику; визначення фактичного ступеня ризику на основі окремих методів; оцінка можливості збільшення або зниження ризику надалі.

Критерії оцінки ступеня ризику можуть бути як загальними, так і специфічними для окремих видів ризиків.

Допустимий розмір ризиків різного вигляду повинен фіксуватися через стандарти (ліміти і нормативні показники), відбивані в документі про політику банку на майбутній період. Ці стандарти визначаються на основі бізнес-плану. До їх числа можна віднести: долю окремих сегментів в портфелі активів банку, кредитному портфелі, торговельному і інвестиційних портфелях; співвідношення кредитів і депозитів; рівень показників якості кредитного портфеля; питому вагу прострочених і пролонгованих позик; питому МБК в ресурсах банку; рівень показників ліквідності балансу і достатності капітальної бази; стандартні вимоги до позичальників банку (по тривалості участі в даній сфері бізнесу, відповідності середньогалузевим економічним показникам, ліквідності балансу і так далі).

Оцінка фактичного ступеня ризику банку може ґрунтуватися на двох прийомах — оцінка рівня показників ризику і класифікації активів по групах ризиків.

У основі класифікації показників ризику можуть лежати сфера ризику і вигляд показника.

Залежно від сфери ризику, яка пов'язана з об'єктом його оцінки, виділяються методи оцінки сукупного (портфельного) ризику банку, індивідуального ризику (пов'язаного з конкретним продуктом, послугою,

операцією, контрагентом), комплексного ризику (пов'язаного з певним напрямом діяльності банку).

Як показники оцінки ступеня ризику можуть використовуватися: коефіцієнти; прогнозований розмір втрат; показники сегментації портфелів банку (портфель активів, кредитний, депозитних ресурсів, інвестиційний, торгівельний портфелі і т. д.).

У процесі оцінювання ризиків вітчизняних банків найбільш вживаними та доступними для зовнішніх аналітиків залишаються непрямі показники ризикованості банку. Такими показниками можуть бути: мультиплікатор капіталу, рівень капіталізації, співвідношення власних і залучених коштів банку, залежність від міжбанківського кредитування, питома вага резервів на покриття кредитних ризиків в обсязі кредитного портфеля та ін. Основним методичним прийомом у процесі оцінювання ризику банку за допомогою непрямих показників є метод коефіцієнтів. Інформаційна база складається з даних фінансової звітності банків, статистичних даних та інших публічних (загальнодоступних) джерел інформації.

Однак і цей підхід має певні обмеження і не гарантує об'єктивного оцінювання всіх ризиків, на які наражається той чи інший банк у своїй діяльності, до того ж він заснований на ретроспективних даних. Зовнішні щодо банку суб'єкти ринку за браком більш об'єктивних даних вимушені задовольнятися непрямими показниками ризикованості. Менеджмент банку має можливість скористатися значно ширшою інформаційною базою та застосувати удосконалені підходи до оцінювання різних видів ризиків та прогнозування їхнього впливу на прибутковість банку.

У цьому разі переходять від узагальнюючих показників ризикованості діяльності банку до оцінки кожного конкретного виду ризику, на який наражається банк у процесі свого функціонування. Вибір показників визначається економічною сутністю та специфікою того чи іншого виду ризику. Наприклад, для валютного ризику таким індикатором вважають величину відкритої валютної позиції банку, для кредитного — обсяг резерву на покриття

можливих втрат від кредитних ризиків, для відсоткового — величину гепу (розриву між активами і пасивами банку, чутливими до зміни відсоткової ставки). Аналіз таких індикаторів у сукупності з урахуванням чинників зовнішнього середовища дозволяє прогнозувати вплив кожного з ризиків на діяльність банку та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Основу інформаційної бази для аналізу індикаторів банківських ризиків формують дані аналітичного бухгалтерського обліку, хоча за потреби можуть бути використані й інші інформаційні джерела.

Одним із важливих інструментів у процесі оцінювання й управління ризиками є аналіз сценаріїв — альтернативних варіантів, за якими можуть розвиватися події в майбутньому. Такий аналіз базується на оцінці періоду часу, протягом якого банк наражається на конкретний вид ризику, а також ступеня впливу ризику та ймовірності його реалізації. Наявність ризику означає існування кількох сценаріїв, які відрізняються як за ймовірністю настання події, так і за можливими наслідками. Самі сценарії мають бути описані та сформульовані на основі експертних оцінок, тобто суб'єктивними методами. Кількісні характеристики кожного з обраних сценаріїв визначаються із застосуванням об'єктивних методів (математичних, статистичних).

У процесі оцінювання банківських ризиків виявляють багатофакторні залежності з численними зворотними зв'язками, які нерідко не піддаються формалізації. Коли цим знехтувати, то сутність процесу може настільки спотворитися, що буде дискредитовано саму ідею застосування формалізованого підходу. Кількісні методи, як показує практика, дають змогу підвищувати ефективність управління ризиками в банківській справі лише до певної межі, а далі виникають невиправдані ілюзії і ризик зростає.

Кількісне оцінювання рівня ризику — це важливий етап процесу управління, який має включати оцінювання реального (фактичного) ризику, а також установлення меж допустимого ризику для окремих банківських операцій, організаційних підрозділів та фінансової установи в цілому. При

цьому слід оцінити й ризики освоєння нових ринків, банківських продуктів та напрямів діяльності.

На третьому етапі управління реалізуються процедури зниження ризиків за допомогою спеціальних методів.

Система внутрішніх механізмів нейтралізації банківських ризиків передбачає використання наступних основних методів:

1). *Уникнення ризику.* Це напрям нейтралізації ризиків є найбільш радикальним. Воно полягає в розробці таких заходів внутрішнього характеру, які повністю виключають конкретний вигляд банківського ризику. Наприклад, до основних з таких заходів відносяться: відмова від здійснення банківських операцій, рівень ризику по яких надмірно високий; відмова від використання у високих об'ємах власного капіталу; відмова від надмірного використання залучених засобів. Перераховані і інші форми уникнення банківського ризику, не дивлячись на свій радикалізм у відкиданні окремих їх видів позбавляє банк додаткових джерел формування прибутку, а відповідно впливає на темпи його економічного розвитку і ефективність використання власного капіталу. Тому в системі внутрішніх механізмів нейтралізації ризиків їх уникнення повинне здійснюватися дуже зважено за наступних основних умов:

- якщо відмова від одного банківського ризику не спричиняє виникнення іншого ризику вищого або такого ж рівня;
- якщо рівень ризику непорівнянний з рівнем прибутковості банківської операції за шкалою "прибутковість – ризик";
- якщо банківські втрати по даному вигляду ризику перевищують можливості їх відшкодування за рахунок власних засобів банку;
- якщо розмір доходу від операції, що генерує певні види ризиків, неістотний, тобто займає невідчутну питому вагу у формованому позитивному грошовому потоці банку;
- якщо банківські операції не характерні для діяльності банку, носять інноваційний характер і по ним відсутня інформаційна баз необхідна для

визначення рівня банківських ризиків і ухвалення відповідних управлінських рішень.

2). *Лімітація ризику.* Механізм лімітації банківських ризиків використовується зазвичай по тих їх видам, які виходять за межі допустимого їх рівня, тобто по банківських операціях, здійснюваних в зоні критичного або катастрофічного ризику. В ході поточної діяльності банку розробляються індивідуальні ліміти на контрагентів банку (як по активних, так і по пасивних операціях), а також поточні ліміти по всіх видах позицій банку, направлені на обмеження ринкових ризиків, і операційні ліміти, що визначають повноваження керівників і співробітників банку при здійсненні конкретних операцій. Лімітація є важливим прийомом зниження ступеня ризику.

3). *Хеджування.* Даний механізм є балансуючою трансакцією, націленою на мінімізацію ризику. Трансакції, що хеджують окремі позиції балансу, називаються мікрохеджуванням, а ті, що імунізують весь баланс банку – макрохеджуванням. У тих випадках, коли підбір інструментів хеджування здійснюється в рамках балансової позиції (наприклад, підбір активів і пасивів по тривалості) метод хеджування вважається природним. Синтетичні методи хеджування передбачають використання позабалансових видів діяльності.

4). *Диверсифікація.* Механізм диверсифікації використовується, перш за все, для нейтралізації негативних банківських наслідків несистематичних (внутрішніх) видів ризиків. Принцип дії механізму диверсифікації заснований на розділенні ризиків, що перешкоджає їх концентрації. Диверсифікація – це розсіювання банківського ризику. Проте вона не може звести ризик до нуля. Це пов'язано з тим, що на діяльність банку роблять вплив зовнішні чинники, які не пов'язані з вибором конкретних об'єктів вкладення або залучення капіталу, і, отже, на них не впливає диверсифікація. Тому використання цього механізму носить в банку обмежений характер. Диверсифікація є найбільш обгрунтованою і відносно менш витратним способом зниження банківського ризику.

5). *Розподіл ризику*. Даний механізм заснований на частковій їх передачі партнерам по окремих банківських операціях так, щоб можливі втрати кожного учасника були відносно невеликі. Міра розподілу ризиків, а, отже, і рівень нейтралізації їх негативних для банку наслідків є предметом контрактних переговорів банку з партнерами, очікуваних погодженими з ними умовами відповідних контрактів.

б). *Самострахування*. Механізм цього напряму нейтралізації банківських ризиків заснований на резервуванні банком частини банківських ресурсів, що дозволяє здолати негативні наслідки по тих або інших банківських операціях. Основними формами цього напряму є формування резервних, страхових і інших фондів. Основне завдання самострахування полягає в оперативному подоланні тимчасової скрути банківської діяльності. Використовуючи даний механізм, необхідно мати на увазі, що страхові резерви у всіх їх формах, хоча і дозволяють швидко відшкодувати фінансові втрати, що зазнало підприємство, "заморожують" використання досить відчутної суми банківських коштів. В результаті цього знижується ефективність використання власного капіталу банку, посилюється його залежність від зовнішніх джерел фінансування. Це визначає необхідність оптимізації сум резервованих банківських коштів з позицій майбутнього їх використання для нейтралізації лише окремих видів банківських ризиків.

Вище були розглянуті лише основні внутрішні механізми нейтралізації банківських ризиків. Вони можуть бути істотно доповнені з врахуванням специфіки діяльності банку і конкретного складу портфеля його ризиків.

Зовнішні джерела нейтралізації банківських ризиків мають на увазі страхування. Страхування банківських ризиків є захистом майнових інтересів банку при настанні страхової події (страхового випадку) спеціальними страховими компаніями (страховиками) за рахунок грошових фондів, що формуються ними шляхом здобуття від страхувальників страхових премій (страхових внесків). Сутність страхування виражається в тому, що банк готовий

відмовитися від частини своїх доходів, аби уникнути ризику, тобто він готовий заплатити за зниження ризику до нуля.

Якщо рівень ризику з якоїсь причини не вдається мінімізувати, керівництво банку може прийняти рішення про його обмеження. Обмеження ризику або його зниження до допустимого рівня досягається обмеженням обсягів операцій, у зв'язку з якими виникає ризик, і (або) скороченням періоду часу, протягом якого банк наражається на відповідний ризик. Обмеження обсягів операцій забезпечує зменшення можливих втрат, а скорочення ризикового періоду дає змогу знизити ймовірність настання негативної події.

У своїй діяльності банки можуть використовувати тактику уникнення ризику, відмовляючись від проведення певних фінансових операцій, освоєння нових ринків, упровадження нових послуг і продуктів та інших дій, які супроводжуються підвищеним ризиком. Але в банківській практиці, на відміну від решти видів бізнесу, такий підхід не завжди прийнятний. Якщо компанія може працювати без залучення кредитних ресурсів, розміщення коштів на депозитах, купівлі цінних паперів, проведення експортно-імпортних операцій і завдяки цьому уникнути багатьох видів ризиків, то для банку такий шлях неприйнятний. Адже більшість банківських операцій зумовлюється, насамперед, потребами клієнтів, без яких банк існувати не зможе.

Тому в процесі управління ризиками банк має якнайширше застосовувати методи їх мінімізації, удосконалювати відомі та шукати нові підходи до вирішення проблем ризикованості діяльності. Водночас банки наражаються й на такі ризики, вплинути на які вони не в змозі. У такому разі ризики оцінюються й беруться до уваги під час розрахунків загального рівня ризикованості банку. Може статися так, що доведеться знизити інші ризики, аби сукупний ризик банку не перевищував допустимого рівня.

На останньому, *четвертому етапі*, рівень банківських ризиків контролюють за допомогою систем *моніторингу*, спираючись на різні методики та щоденну діяльність конкретних підрозділів банку. Оперативний контроль за рівнем ризику належить до обов'язків менеджерів, тоді як стратегічний

контроль за діяльністю банку та самого оперативного керівництва може бути реалізований лише власниками — акціонерами банку. Якщо засновники банку не створюють дієвих механізмів контролю на рівні Ради директорів, то їхні шанси на досягнення очікуваних результатів істотно знижуються.

Моніторинг ризику — це процес функціонування регулярної незалежної системи оцінювання та контролю за ризиком з механізмом зворотного зв'язку. Моніторинг здійснюється завдяки інформаційним звітам структурних підрозділів та окремих посадових осіб, внутрішньому і зовнішньому аудиту й аналітичній діяльності спеціалізованих служб банку.

Процес моніторингу ризику включає: розподіл обов'язків по моніторингу ризику, визначення системи контрольних показників (основних і додаткових), методи регулювання ризику. Обов'язки по моніторингу ризику розподіляються між функціональними підрозділами банку, його спеціалізованими комітетами, підрозділами внутрішнього контролю, аудиту і аналізу, казначейством або іншим звідним управлінням банку, його менеджерами. При цьому функціональні підрозділи банку відповідають за управління комерційними ризиками, а комітети і звідні підрозділи — фундаментальними ризиками.

Круг контрольних показників включає фінансові коефіцієнти, ліміти по операціях, структурі портфеля активів і пасивів, їх сегментів, стандарти для контрагентів банку (наприклад, для позичальників, емітентів коштовних паперів, банків-партнерів).

Світовий і вітчизняний досвід комерційних кредитних організацій дозволяє сформулювати принципи побудови внутрішньобанківської системи ризикам-менеджменту:

- комплексність, тобто єдина структура системи управління для всіх видів ризиків;
- диференційованість, тобто специфіка вмісту окремих елементів системи стосовно типів банківських ризиків;
- єдність інформаційної бази;
- координація управління різними видами ризиків.

Для побудови ефективної системи управління банківськими ризиками необхідно:

1) з врахуванням вищезгаданих принципів побудови системи управління сформулювати у внутрішньобанківських документах стратегію і завдання управління;

2) встановити принципи визначення, оцінки і діагностики ризику як основи при постановці пріоритетних стратегій і завдань і забезпечити збалансований захист інтересів всіх осіб, що мають відношення до банку;

3) використовувати дані принципи як базу для створення найважливіших процедур управлінського контролю, у тому числі при створенні схеми організаційної структури, підготовці документів про делегування повноважень, а також технічних завдань;

4) визначити процедури забезпечення відповідальності, самооцінки і оцінки результатів діяльності відповідно до принципів управління ризиком і системи контролю, використовувати дані процедури як чинники вдосконалення процесу управління;

5) орієнтуючись на вищезазначені принципи і процедури, слід розробити механізм моніторингу і зворотного зв'язку в цілях забезпечення високої якості процедур, оцінки і перевірки їх дотримання.

Оцінка ризиків повинна здійснюватися та/або підтверджуватися незалежною службою - підрозділом з ризик-менеджменту, який має ресурси, повноваження та досвід, достатній для оцінки ризиків, тестування ефективності заходів з управління ризиками та надання рекомендацій щодо здійснення відповідних коригуючих дій.

До процесу ризик-менеджменту мають бути залучені такі функціональні та структурні підрозділи банку:

а) спостережна рада - у межах своїх функцій та відповідальності перед власниками банку, вкладниками/контрагентами та органами банківського нагляду;

б) правління банку - у межах своїх повноважень та відповідальності перед спостережною радою банку, вкладниками/контрагентами та органами банківського нагляду;

в) підрозділ з ризик-менеджменту - у межах своїх функцій щодо виявлення, кількісної та якісної оцінки, контролю та моніторингу ризиків;

г) бек-офіси - у межах своїх функцій контролю за дотриманням встановлених вимог;

д) фронт-офіси - у межах своїх функцій прийняття банком ризиків у рамках доведених повноважень.

Правління банку є виконавчим органом банку, який несе відповідальність за безпосередню організацію та реалізацію процесу ризик-менеджменту в банку, тобто за забезпечення виявлення (ідентифікації), оцінки, контролю та моніторингу ризиків, урахуваючи взаємний вплив ризиків.

Вітчизняні банки проблему створення ефективних систем управління ризиками ще мають вирішити. При цьому важливо використати міжнародний досвід і пам'ятати, що становлення практики управління ризиками ще не завершено. Створити універсальну методику побудови зазначених систем не можна в принципі, оскільки кожний банк по-своєму унікальний, орієнтований на власну ринкову нішу, можливості своїх працівників, усталені зв'язки. Механічне копіювання вдалої моделі управління ризиком, створеної конкретним банком, призведе швидше до негативних наслідків у іншому банку.

У розвинутих країнах центральні банки здійснюють контроль за дедалі меншою кількістю банківських ризиків, перекладаючи ці функції власне на банки. Адже життєдіяльність кожного банку істотно визначається досконалістю систем управління ризиками.

Стрес-тестування як метод ризик-менеджменту

Стрес-тестування є методом ризик менеджменту, який застосовується для оцінки потенційних впливів на фінансове положення банку унаслідок особливої події і/або змін в комбінації змінних ризику. Метод націлений на моделювання виняткових, але правдоподібних подій, які дійсно відбулися у

минулому, або є гіпотетичними. Існує цілий ряд методів стрес тестування. Проте, не існує єдино правильної методології або процедури стрес тестування. Стрес тестування оказує вплив на наступні процеси:

а) Розуміння структури ризику Банку: за допомогою реалізації особливих, але правдоподібних, сценаріїв, УРМ (управління ризик менеджменту) можуть визначити, яким діям може бути підданий Банк, вірогідність настання такої події, а також оцінити наслідки для прибутку, збитків, і балансу. Не менш важливим моментом є оцінка адекватності капіталу для покриття потенційних крупних збитків.

б) Встановлення або коректування лімітів: результати стрес тесту повинні бути частиною процесу ризик менеджменту для встановлення лімітів по всьому діапазону продуктів, різних змінних ринкового ризику і портфелів.

с) Оцінка стратегії Банку: ключових керівників слід регулярно інформувати про результати стрес тестування, з метою попередження про можливість крупних втрат, щоб було можливим зіставити результати бізнес планом і визначити необхідність вживання заходів, що коректували. Загалом і в цілому, стрес тестування дає можливість керівництву визначити, яким чином ступінь схильності ризикам співвідноситься з апетитом банку до ризиків.

д) Достатність капіталу: оцінка достатності рівня капіталу і забезпечення належної уваги до дії події стресового типу. Також стрес тестування може використовуватися для цілей розподілу капіталу.

Процес стрес тестування починається з визначення Банком істотних областей ризику, що надають значну дію на Банк. УРМ є відповідальним за виявлення ризиків подібного роду, а також за належне проведення відібраних тестів.

Нижче перераховані основні області ризику, які можуть бути істотними для банку, і які віднесені до зони відповідальності відділу ринкових ризиків:

- а) Ризик процентної ставки на рівні банківського портфеля;
- б) Ризик процентної ставки на рівні торгового портфеля;
- с) Ризик зміни курсу акцій (Equity risk);

- d) Валютний ризик (FX risk);
- e) Ризик волатильності портфелів опціонів;
- f) Ризик кредитового спреда облігацій (Credit Spread Risk of Bonds);
- g) Ризик ліквідності;
- h) Товарний ризик (Commodities risk);

Всі необхідні стрес-тести оцінюються з погляду їх практичної здійсненності і включаються в положення по стрес-тестуванню на стійкість до ринкових і кредитних ризиків.

Описувані чинники і сценарії ризиків відносяться до однієї з нижченаведених категорій:

- a) Активні: активно використовувані стрес тести;
- b) Нездійсненні: сценарій, який не може бути реалізований у зв'язку з недостатньою кількістю наявних даних або неадекватністю технічної інфраструктури;
- c) Непридатні: сценарій, який з причини, зафіксованої документально, вже не розглядається як правдоподібний.

Стрес тестування припускає застосування двох підходів:

- a) *Основне стрес тестування з подальшим комплексним аналізом всіх отриманих результатів.*

УРМ і вище керівництво повинні застосовувати скрупульозний і комплексний підхід стрес тестуванню. Щонайменше щокварталу, УРМ здійснює набір стрес-тестів.

Якщо УРМ не може надати відповідну інформацію з якої-небудь причини технічного характеру, відсутність інфраструктури або унаслідок того, що ризик, що приймається, є мінімальним, то про це необхідно повідомити Комітет з риск-менеджменту.

- b) *Проведення додаткових стрес тестів.*

Банк може реалізовувати додаткові, відмінні від основних, сценарії стрес тестування для цілей індивідуальної звітності.

Сценарії індивідуальних стрес тестів повинні в достатній мірі

враховувати особливості конкретних ринків або продуктів, у зв'язку з якими, Банк піддається ризиками, і які можуть проявляти різні характеристики і, отже, потребувати різних сценаріїв стрес тестування. Встановлені сценарії передаються на розгляд Комітету з ризик-менеджменту для остаточного затвердження, на підставі позитивної рекомендації УРМ.

Моделі стресс-тестирования розробляються і тестуються одним з відділів Управління ризик-менеджмента. Наочний обхват стрес сценаріїв повинен включати декілька чинників ризику, які можуть спричинити за собою надзвичайні збитки по позиціях Торгового, Банківського і Кредитного портфелів. Ці чинники включають події низької вірогідності і високого ступеня дії по всіх основних типах ризик. Нижче представлений детальний аналіз сценаріїв, вживаних Управлінням ризик-менеджменту банку.

Стрес тест на ступінь схильності валютним ризикам.

Валютний ризик виникає у зв'язку з відкритою позицією, у випадках великого об'єму покупок або продажів іноземної валюти, що створює ризик зміни відповідного курсу обміну. Даний вид ризику може виникнути унаслідок неспівпадання валюти утримуваних активів, і валюти зобов'язань, які служать джерелом їх фінансування, або у зв'язку з операціями спот, форвардними операціями або валютними свопами, валютними ф'ючерсами, валютними опціонами, нарахуваннями в іноземній валюті, які не співпадають (по розмірах і термінах) з компенсаційним договором

Обов'язковий до використання сценарій полягає в наступному:

-10% зміна курсу національної валюти по відношенню до інших іноземних валют. Розрахунок цього показника проводиться збільшенням на 10% сумарній відкритій позиції локальної валюти.

Стрес тест на схильність Банківського портфеля ризику зміни процентної ставки.

Процентний ризик виникає унаслідок коливання процентних ставок по активних і пасивних операціях (в результаті різниці в термінах закінчення договорів по активних і пасивних операціях з фіксованими ставками або

коливання плаваючих ставок по активах, пасивах і позабалансових інструментах). Джерела процентної ризику:

1. зміна базових ставок (ставу рефінансування НБУ, ставки по казначейських цінних паперах, середньоукраїнських депозитних (кредитових) ставок і т. д.);
2. можливість вибору (дострокове погашення кредитів, револьверні кредити, достроковий розрив депозитних договорів, опціони і ін.);
3. зміна попиту і пропозиції по фінансових інструментах в результаті несприятливої зміни процентних ставок;
4. зміна форми, нахилу кривої прибутковості (несинхронна зміна процентних ставок по активних і пасивних операціях).

1. *Позиція ризику по активним операціям (An asset-exposed position)* виникає у разі, коли перегляд цін на активи або настання терміну погашення, відбувається пізніше, ніж у пасивів, причому, утворюється прибуток у разі зниження процентних ставок, і збиток у разі їх підвищення.

2. *Позиція ризику по пасивних операціях (liability-exposed position)* виникає у разі, коли перегляд цін на пасиви або настання терміну їх погашення, відбувається пізніше, ніж у активів, причому, утворюється прибуток у разі підвищення процентних ставок, і збитки, у разі їх зниження.

Серед основних сценаріїв стрес-тестування, вживаних для тестування на схильність банківського портфеля ризикам процентної ставки можна виділити три основні сценарії:

1. Вплив на прибуток банку зміни (зростання і зниження) всіх ставок на 1 пп.
2. Вплив на прибуток банку зміни (зростання і зниження) ставки LIBOR на 0,5 процентних пункту
3. Вплив на прибуток банку зміни (зростання і зниження) на 1 пп. ставок по кредитних продуктах

Результати змін процентних ставок повинні відобразити їх вплив на фактичний прибуток (при діях до 1 року).

Стрес тест на достатність ліквідності банку.

Ризик ліквідності обумовлений неспівпаданням активів і пасивів по термінах погашення. Ліквідність - це відповідність зобов'язань і вимог банку по термінах. Одним з основних способів управління ліквідністю служить складання таблиці, в якій всі вимоги і зобов'язання рознесені на декілька діапазонів термінів від теперішнього моменту. Для кожного діапазону існує різниця між сумою активів і пасивів свого терміну. Ця різниця і називається розривом (GAP). Негативний GAP свідчить про те, що в даному терміні у банку існує дефіцит ліквідності. Позитивний GAP - надлишок ліквідності. Крім ситуації з ліквідністю на певних термінах, за допомогою таблиці можливо визначити накопичувальний GAP, який є сумою розривів всіх попередніх діапазонів термінів. Крім того, таблиця надає наочну інформацію про графік погашення активів і може бути використана у разі кризи ліквідності для визначення притоки засобів від повернень кредитів.

1. Моделювання впливу видачі нових кредитів. Згідно звітам про плановані видачі, що складаються в розрізі філій, валют і вірогідності, визначається потенційна сума видач найближчого місяця, для чого використовуються прогноз видач по колонці з великою часткою вірогідності.

2. Моделювання непогашення 20% кредитів на терміні до 3 місяців. У звичайному аналізі Банк розраховує на те, що 100% кредитів погашається згідно графіка. Частина непогашених кредитів переноситься в безстрокову категорію.

3. Моделювання падіння залишків на поточних рахунках до мінімального за 1 рік рівня і далі ще на 20% від поточного рівня.

4. Моделювання впливу дострокового розриву 20% депозитів на терміні від 4місяців до 2 років.

5. Моделювання скорочення на 10% внутрішньогрупових операцій на термінах до трьох місяців.

Результати всіх вказаних вище сценаріїв стрес-тесування входять до

складу стандартного щомісячного аналізу ліквідності, таким чином, відбувається комплексний і всесторонній аналіз ситуації і можливих змін.

Стрес тестування кредитного портфеля Банку

Кредитний ризик – існуючий або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає у зв'язку з нездатністю сторони, що узяла на себе зобов'язання, виконати умови фінансової угоди.

Стрес-тестуванню підлягають внутрішні кредитні ризики, а саме:

- ризик завершення операції (ризик невиконання контрагентом своїх зобов'язань в строк або із затримкою);
- ризик забезпечення кредиту у зв'язку із зниженням ринкової вартості забезпечення позики

Стрес-тестування кредитного портфеля передбачає розрахунок розміру впливу певних чинників ризику на суму можливих втрат в результаті реалізації стресових умов, а також на розмір адекватності капіталу.

З метою досягнення максимальної ефективності процесу, стрес-тестування доцільно здійснювати по декількох альтернативних сценаріях розвитку подій. Під час проведення стрес-тестування з використанням як історичних, так і гіпотетичних сценаріїв доцільне застосування різних ступенів впливу чинників ризику:

- помірний (оптимістичний варіант);
- середній (реалістичний варіант);
- значний (песимістичний варіант).

Стрес-тестування кредитного портфеля за першим сценарієм передбачає оцінку впливу збільшення рівня проблемних кредитів (NPL). В цьому випадку визначаються 2 варіанти (помірного і значного) можливого збільшення об'єму проблемних кредитів (NPL) на 20% і 30% непоproblemного кредитного портфеля в розрізі корпоративного/ комерческого бізнесу і індивідуального бізнесу. При цьому аналізується вплив погіршення якості кредитного портфеля як тільки по одному з бізнесів, так і сумісне погіршення.

Стрес-тестування кредитного портфеля за другим сценарієм передбачає оцінку впливу зниження вартості предметів застави/іпотеки.

В цьому випадку по трьом варіантам це падіння може складати 20%, 40% та 60% вартостей. Дане падіння відбивається на об'ємі резервів (згідно вимогам НБУ і МСФО) і враховується під час розрахунку показника адекватності регулятивного капіталу.

З метою досягнення максимальної ефективності процесу, доцільно здійснювати комбіноване стрес-тестування, тобто з'єднання умов обох вищезгаданих сценаріїв.

Результати стрес-тестування дозволяють спеціалістам порівнювати вплив різних факторів ризику, визначити важливість різних видів сценаріїв та робити оцінку впливу різних чинників на діяльність банку. Стрес-тести надають інформацію про зміни характеру факторів ризику та ступеня їх впливу протягом певного часу за умови їх регулярного проведення.

Аналіз результатів стрес-тестування є важливим не тільки з точки зору визначення запасу фінансової стійкості банку, а і з практичної можливості спостереження та контролю рівня ризиків, які наражають банк на небезпеку, та ідентифікації найбільш серйозних загроз.

5.3. Обґрунтування методів управління ризиками в банках

Система управління кредитним ризиком

Кредитний ризик - невизначеність фінансового результату банку, внаслідок можливих втрат, зумовлених нездатністю позичальників (юридичні та фізичні особи) погашати в зумовлені кредитними договорами терміни основну суму кредиту та нараховані за ним відсотки.

Кредитний ризик є домінуючим елементом ієрархічної системи банківських ризиків в банку та невід'ємною складовою сукупного банківського ризику.

Управління кредитним ризиком здійснюється за допомогою аналізу на рівні сукупного кредитного портфелю, окремого позичальника, продукту, операції, який проводиться системно та комплексно у взаємозв'язку з іншими видами ризику (процентний, операційний, валютний).

Процес управління кредитним ризиком банку реалізує наступні принципи:

- цілісність (розгляд елементів кредитного ризику як сукупної цілісної системи);
- відкритість (взаємозв'язок з іншими видами ризику);
- структуризація (процес має чітко визначену структуру, основною ознакою якою є сталість взаємозв'язків між її елементами, а також правила даних зв'язків);
- ефективність (забезпечення стратегічного співвідношення ризик/дохід);
- регламентованість (усі процеси, що виникають у системі управління кредитним ризиком, повинні мати чіткий регламент);
- узгодженість (стратегія управління кредитним ризиком узгоджується з загальною банківською стратегією розвитку бізнесу);
- інформованість (процес управління кредитним ризиком супроводжується наявністю об'єктивної, достовірної та актуальної інформації та звітами).

Система управління кредитним ризиком - процес, що послідовно реалізується через наступні етапи: ідентифікація ризику; оцінка наслідків настання ризиків; вибір управлінського рішення; контроль (моніторинг та облік, звітність, відповідальність).

Ідентифікація.

Ідентифікація кредитного ризику є базовим етапом в процесі управління системою кредитного ризику. Під ідентифікацією кредитних ризиків розуміється виявлення їх специфіки, прогнозування можливостей та особливостей реалізації, вимірювання ризику у часі, рівень взаємозв'язків з іншими ризиками, фіксування факторів, що впливають на кредитний ризик, який ідентифікується.

На даному етапі визначається рівень подібності ризикової позиції з її запланованими характеристиками, та в результаті цього формується рейтинг ризикової позиції, що аналізується, в залежності від того наскільки відрізняються кількісні та якісні параметри об'єкту, що розпізнається, від параметрів прийнятих банком.

Головна ціль ідентифікації - створення умов для третього етапу управління кредитним ризиком, під час якого відбувається безпосередній вибір управлінського рішення.

Оцінка.

Оцінці підлягають кредитні ризики, визначені на етапі ідентифікації, в розрізі наступних часових категорій:

– Дані минулих років. Проводиться збір статистичних даних, що дозволяє провести оцінку наслідків настання кредитного ризику та зробити висновки щодо статистичного характеру подій, пов'язаних з появою зазначених ризиків.

– Дані на дату оцінки. Проводиться збір даних, що дозволяє здійснити корегування оцінки, що побудована на історичних даних, з метою їх використання в дійсному часі, оскільки така інформація дає можливість врахувати часові зміни в операційному середовищі банку.

– Прогнозування майбутніх позицій. Проводиться збір даних, необхідних для прогнозування, а також інформації, що дозволяє врахувати майбутні зміни, що впливають на характеристики операційного середовища. В банку виокремлюються такі фактори кредитного ризику: фактори індивідуальних кредитних ризиків; фактори сукупного кредитного ризику.

Зазначений розподіл обумовлений можливістю здійснення аналізу кредитного ризику на рівні конкретного позичальника та на рівні кредитного портфелю в цілому. Фактори, що впливають на величину кредитного ризику розглянуті в таблиці 5.1.

Таблиця 5.1

Фактори, що впливають на величину кредитного ризику

Індивідуальний ризик	Сукупний ризик
Нестабільність економічної ситуації	
Зміна фінансового стану позичальника	Зміна грошово-кредитної політики НБУ (вимоги до резервування)
Кредитна історія позичальника	Зміна в кредитній політиці
Зміна якості забезпечення кредиту	Макроекономічний фактор
Якість управління підприємством-позичальником	Особистий фактор (Поведінковий)
Зміни умов кредитування	
Особистий фактор (Поведінковий)	

Управління ризиком

Головною метою управління кредитним ризиком є: запобігання ризику - досягається шляхом ліквідації передумов виникнення кредитного ризику; дотримання ризику на визначеному рівні; мінімізація ризику (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Методи управління кредитним ризиком

Метод	Характер впливу на ризик	Що включає
Запобігання ризику	Непрямий вплив	-Відбір і оцінка кредитних спеціалістів -Оптимізація процесу кредитування -Розвиток персоналу -Аналіз потенційного клієнта -Постійний моніторинг клієнта
Оцінка, вимірювання і прогнозування ризику	Непрямий вплив	-Оцінка кредитоспроможності позичальника -Оцінка якості кредитного портфеля -банку -Вимірювання кредитного ризику -Прогнозування кредитного ризику
Уникнення кредитного ризику	Прямий вплив	-Відмова у наданні кредиту ненадійному клієнту
Мінімізація ризику	Прямий вплив	-Раціоналізація кредитів -Диверсифікація кредитів -Резервування кредитів -Структурування кредитів

Продовження таблиці 5.2

Метод	Характер впливу на ризик	Що включає
Страховання ризику	Непрямий вплив	-Перерозподіл обов'язків щодо відшкодування кредитних втрат на страхову компанію
Утримання ризику	Непрямий вплив	-Створення структурних підрозділів по роботі з проблемними кредитами -Призупинення кредитної діяльності у високо ризикових галузях Пошук нових секторів кредитного ринку і розробка нових кредитних продуктів

Банк використовує експертні рейтингові моделі. Рейтинг встановлюється в залежності від фінансової стійкості позичальника і відображає експертну оцінку відносної можливості його дефолту. Для стандартизованих кредитних продуктів Банк використовує автоматизовані інструменти оцінки - скорингові моделі.

Оцінка кредитного ризику позичальника здійснюється у відповідності з внутрішніми нормативними документами. З метою зниження ризиків фінансування клієнтів з негативною репутацією, Банком впроваджена система перевірки даних щодо клієнтів (верифікація). За результатами ідентифікації та оцінки приймається рішення щодо управління кредитним ризиком. В банці визначають наступні стратегії управління кредитним ризиком:

– Стратегія уникнення застосовується у випадку, якщо вартість реалізації ризикової події перевищує оціночну вартість об'єкту, що наражається на ризик, при відсутності критичної необхідності у даному об'єкті.

– Стратегія прийняття і нехтування застосовується у випадку, якщо затрати на управління ризиковою позицією перевищують вартість реалізації ризикової події, а уникнення є неможливим.

– Стратегія прийняття і управління використовується при відсутності можливості застосування вищезазначених стратегій, шляхом використання спеціального інструментарію з управління банківськими ризиками.

Банк приймає одне з 3 рішень: відмова у наданні кредиту (уникнення); прийняття і управління (надання кредиту); прийняття з умовами мінімізації (встановлення додаткових вимог до позичальника, кредиту, застави, часткове затвердження параметрів кредиту).

Контроль.

Процес управління кредитним ризиком продовжується і після прийняття рішення щодо видачі кредиту до повного погашення тіла та відсотків.

Рівень кредитного ризику до змін здійснюється за допомогою моніторингу показників ризику (якість обслуговування боргу, фінансовий стан позичальника, виконання умов кредитного договору, стан та якість забезпечення тощо), їх динаміки для своєчасного управлінського реагування в разі раптових відхилень значень ризикової позиції від запланованих/бюджетних величин.

Для зниження рівня проблемних кредитів, контролю обсягів та динаміки прострочених зобов'язань, в банку побудовані аплікаційні скорингові моделі для продуктів роздрібного бізнесу та поведінкова скорингова модель для збору заборгованості фізичних осіб.

Управління ринковим ризиком

Напрямок «Ринкові ризики» включає в себе ризик ліквідності, валютний, процентний та ціновий ризики. Ринковими ризиками управляє Комітет управління активами та пасивами. Ринкові ризики - ризики виникнення у Банку фінансових втрат/збитків внаслідок зміни ринкової вартості фінансових інструментів торгового портфелю, процентних ставок, а також курсів іноземних валют та/або дорогоцінних металів. Відмінною рисою ринкових ризиків від інших банківських ризиків є їх залежність від кон'юнктури ринку.

Метою управління ринковими ризиками є підтримання прийнятого на себе Банком ризику на рівні, визначеному відповідно до власних стратегічних завдань.

У банку існує трирівнева система управління ризиком ліквідності.

Перший рівень складається з розробки стратегічних планів. Основні принципи стратегічного управління ліквідністю визначаються при складанні бізнес-плану у вигляді обсягів, структури активів і зобов'язань банку.

На другому рівні визначаються тактичні завдання і шляхи їх виконання. Тактичне управління ліквідністю здійснюється КУАП і складається з регулярного аналізу відповідної звітності та підготовки відповідних вказівок підрозділам банку, які безпосередньо впливають на обсяг і структуру операцій банку.

Управління третього рівня полягає в забезпеченні відповідності поточних виплат і надходжень грошових коштів і здійснюється на щоденній основі Казначейським управлінням.

Інструментами регулювання ринкових ризиків є:

- встановлення лімітів за фінансовими інструментами;
- управління дисбалансами (GAP) для утримання ризику в межах внутрішніх нормативів, встановлених Наглядовою Радою;
- прогноз очікуваних майбутніх грошових потоків з використанням сценаріїв, розроблених на основі статистичних даних про результати діяльності банків України в умовах фінансової кризи;
- забезпечення дотримання нормативів ліквідності НБУ;
- стрес-тестування окремих фінансових інструментів і портфелю в цілому з використанням сценарного підходу, а також аналіз чутливості фінансового результату до факторів ризику, оцінка волатильності і взаємозв'язків факторів ризику (кредитний, процентний, фондовий, валютний);
- розрахунок показника Value at Risk (VaR).

Ризик ліквідності.

Для обмеження рівня ризику ліквідності керівництво банку забезпечує диверсифіковані джерела фінансування на додаток до основної депозитної бази, шляхом управління активами і пасивами з урахуванням дотримання принципів ліквідності і щоденного контролю майбутніх грошових потоків і рівня ліквідності.

У процесі управління ліквідністю банк керується наступними основними принципами:

- управління ліквідністю здійснюється щоденно і безперервно;
- при прийнятті рішень банк дозволяє конфлікт між ліквідністю і прибутковістю на користь ліквідності;
- кожна угода, що впливає на стан ліквідності, повинна бути прийнята до уваги ризику ліквідності. При розміщенні активів у різні фінансові інструменти банк суворо враховує строковість джерела ресурсів і його обсяг.

З метою аналізу ризику втрати ліквідності проводиться аналіз залежності Банку від операцій на міжбанківському ринку, операцій великих клієнтів, концентрації кредитних ризиків. Для управління загальною ліквідністю Банк аналізує розриви в термінах погашення вимог і зобов'язань.

Процентний ризик.

Управління процентним ризиком полягає в забезпеченні оптимальної структури (включаючи за термінами переоцінки) чутливих до змін процентних ставок активів і пасивів. Управління структурою чутливих до процентних змін активів і пасивів банку здійснюється шляхом ціноутворення за прибутковими активами і платними зобов'язаннями в залежності від їх виду, валюти та строковості.

Управління ринковим ризиком включає в себе такі елементи: прогноз можливих втрат від зміни ціни інструменту при величині позиції на дату

прогнозу; порівняння прогнозних втрат із встановленими лімітами; за необхідності зміна позиції за інструментом таким чином, щоб прогнозні втрати не перевищили ліміт.

Тактичне управління ринковим ризиком здійснює Комітет управління активами і пасивами (КУАП) шляхом розробки вказівок підрозділам, які впливають на розмір і структуру відкритих валютних позицій, портфелю цінних паперів, а також активів і пасивів банку. Банком проводиться аналіз строковості переоцінки активів і пасивів і моделювання отримання процентних доходів у випадку паралельного зміщення кривої прибутковості. Результати даного аналізу є основою для прийняття ризик-управлінських рішень в частині управління ринкового ризику КУАП. КУАП встановлює базові процентні ставки, а також встановлює чіткі межі зі зміни даних процентних ставок шляхом делегування відповідних повноважень та здійснює щомісячний контроль відповідності фактичних процентних ставок встановленому рівню базових ставок.

Валютний ризик

Управління валютним ризиком здійснюється за допомогою щоденного моніторингу валютної позиції. Рівень валютного ризику оцінюється за допомогою оцінки ризикової вартості і стрес-тестування значних коливань курсів валют.

У банку операційний ризик визначається як імовірність настання події, яка може призвести до фінансових збитків або вплинути на досягнення стратегічних цілей Банку, з причини неадекватної роботи систем і технологій, недосконалості процесів, внутрішнього і зовнішнього шахрайства або реалізації форс-мажорів. Це потенційний ризик для існування Банку, який посилюється кумулятивним впливом поєднання різних факторів операційного ризику.

У банку діє «Єдиний Класифікатор операційного ризику», який визначає перелік та ідентифікує основні ризики, притаманні банківським процесам.

Система управління операційним ризиком реалізується при проходженні таких етапів:

- ідентифікація (знання Класифікатору ризиків, потенційні загрози і можливі події операційного ризику - за допомогою листів-нагадувань, інформаційних листів);

- виявлення - процес виявлення вже фактично реалізованої події (створення зацікавленості працівників у виявленні та реєстрації подій);

- оцінка на місці виникнення (проводиться при заповненні полів форми для реєстрації операційних ризиків);

- консолідована оцінка та складання управлінської звітності для розгляду Підкомітетами (співробітники Управління ринкових та операційних ризиків щотижнево консолідують дані, отримані від Ризик-офіцерів, оцінюють події, контролюють якість внесених даних, а також складають регулярні звіти і супроводжують засідання Комітет з управління операційним ризиком (КУОР) і його Підкомітетів);

- реагування на подію: обов'язкова розробка заходів для мінімізації подій з урахуванням рівня ризику та їх впровадження на місцях виникнення ризику (прийняття рішень на Підкомітетах та контроль їх виконання, а також оцінка ефективності проведених заходів);

- контроль ефективності вжитих заходів (аналіз результатів на чергових засіданнях КУОР і його Підкомітетів, а також порівняння статистики).

Як би не була виявлена подія, вона підлягає внесенню до бази даних операційних подій, форма якої є єдиною для всього Банку.

У банку проводиться щотижнева консолідація виявлених операційних подій серед всіх структурних підрозділів Банку.

Єдина база даних подій операційного ризику формується співробітниками Управління ринкових та операційних ризиків. Головне завдання консолідованої бази подій операційного ризику - це розуміння Керівництвом, з якими видами операційного ризику стикаються структурні

підрозділи, щоб приймати своєчасні та ефективні рішення щодо мінімізації/ліквідації/необхідності проведення профілактичних заходів для недопущення збільшення кількості реалізованих подій операційного ризику певної категорії або їх появи в майбутньому (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Підходи щодо консолідованої оцінки операційного ризику (далі – ОР)

Оцінка (підходи для визначення рівня ризику)	Контроль (підходи для регулярного моніторингу)
Збір статистики інцидентів в базу ОР	Контроль збитків/витрат
Щорічна самооцінка рівня ОР керівниками підрозділів	Контроль витрат
Аналіз процесів з оцінкою чутливості до факторів ОР	Контроль кількості подій за період
Визначення рівня ОР для контролю (ризик-апетит);	Контроль певних показників ризику КІРів
Стрес-тестування «критичних» ОР	

Основна вимога до результатів використовуваних підходів - це можливість співставлення результатів в єдину карту ризику.

За результатами оцінки і контролю складаються звіти, які мають форму, затверджену КУОР, і відповідають основним критеріям управлінської звітності: інформативність, об'єктивність, правильність, порівнюваність, своєчасність, ретроспективність.

Для оперативного управління та реагування на зафіксовані операційні ризику на основі КУОР доцільно створити 4 підкомітети для управління одним з чотирьох факторів операційного ризику.

Підкомітет «Персонал» - питання навмисних і ненавмисних дій персоналу/помилки персоналу, оцінка кваліфікації та достатності персоналу тощо.

Підкомітет «Процеси» - питання організації процесів, якості комунікацій, ефективності існуючих процесів і необхідності оптимізації тощо.

Підкомітет «Зовнішні чинники» - питання навмисних дій третіх осіб (у тому числі шахрайство, проникнення в електронні бази даних, спроби

порушити цілісність, безпеку, конфіденційність банку) та ліквідація наслідків форс-мажорів та навмисне завдання шкоди репутації банку.

Підкомітет «Системи» - питання якості роботи інформаційних систем, формування єдиного розуміння ІТ-ризиків і розробка збалансованих рішень щодо Інформаційної безпеки та ІТ- ризиків, з урахуванням специфіки та інтересів бізнес-підрозділів банку.

Оскільки існує безліч проявів операційного ризику, реальною можливістю впровадження ефективного контролю є аналіз банківського процесу «поетапно», виявлення справжньої причини реалізації події та подальша розробка заходів щодо недопущення повторення події (за допомогою перевірки наявності/правильності складання технологічних карт, зміни послідовності виконання етапів, встановлення додаткових контролів на різних етапах процесу).

При управлінні операційним ризиком банк періодично переглядає встановлені рівні операційного ризику (т.зв. ризик-апетити) і свою стратегію управління ризиками. Для всіх типів операційного ризику необхідно прийняти рішення: прийняти; передати/страхувати; зменшити; уникнути.

Для забезпечення безперервної діяльності та мінімізації збитків у банку розроблений і затверджений План безперервної діяльності. Практична сторона розробки Плану - це розгляд «критичних» стрес-сценаріїв розвитку події операційного ризику, в результаті чого будуть визначені критичні процеси, системи та ключові посади.

Залежно від профілю операційного ризику банк може використовувати такі методи управління операційним ризиком:

- Тестування існуючих продуктів/процесів/ресурсів (у тому числі ІТ-ресурсів) з позиції чутливості до негативного впливу чинників операційного ризику і впроваджуваних/стратегічних процесів/продуктів/ресурсів.
- Пошук найкращих управлінських рішень (best practices). У зв'язку з недостатнім розвитком кількісної оцінки ризику за допомогою

якісних підходів до оцінки можна визначити «слабкі» місця процесу та запровадити кращі методи оптимізації або контролю (наприклад, «подвійної пари очей»).

- Лімітування ризику. Встановлення граничних значень ризику, а також затвердження лімітів відповідальності для прийняття рішень.
- Страхування.
- Передача/трансфер ризику, передача ризикованих процесів на аутсорсинг.
- Формування резервів для компенсації непередбачених збитків.
- Уникнення ризику за допомогою скасування ризикованих операцій, процесів, продуктів, систем.
- Регулярний внутрішній контроль і аудит. Внутрішній контроль - це інструмент превентивних дій, а не констатації фактів минулих подій.

Дії «прямого» контролю реалізуються за допомогою наявності таких умов: відповідальність кожного співробітника чітко визначена і зрозуміла; доступ (фізичний і системний) контролюється Компетентними підрозділами; впроваджена адекватна процедура самоконтролю і постконтролю керівником або наступним підрозділом в ланцюжку процесу; транзакції авторизуються; транзакції записуються; політики, процедури, обов'язки документуються; передбачено постійне навчання нового та підвищення кваліфікації існуючого персоналу; аналіз процесів на адекватність/обґрунтованість поділу обов'язків (уникнення дублювання функцій); регулярна інвентаризація ресурсів: враховані активи порівнюються з наявними.

Моніторинг проводиться на рівні структурних підрозділів та/або в усьому банку. З метою підтримки «проактивного» управління розроблені індикатори раннього попередження (ключові індикатори ризику - КІРи) для відображення потенційних джерел загроз для реалізації операційного ризику. Частота моніторингу визначається значимістю індикатора і складністю процесу моніторингу. Індикатори визначаються експертами Компетентних підрозділів. Такі індикатори є основними показниками ризику для чутливості діяльності банку до факторів операційного ризику.

5.4. Методологічні підходи до оптимізації методики оцінки банками кредитоспроможності позичальнів – корпоративних клієнтів.

У банківській практиці існує значна кількість підходів до оцінки кредитоспроможності позичальника - юридичної особи.

Комерційні банки користуються різноманітними системами оцінки кредитоспроможності, що відрізняються між собою складовими фінансового аналізу.

Серед найбільш розповсюджених методів оцінки кредитоспроможності виділяють наступні: коефіцієнтний аналіз; статистичні методи; комплексні методи (на основі експертних оцінок) [12, с113-114].

В основі коефіцієнтного аналізу лежить добір оптимальних показників для конкретних позичальників та їх подальший аналіз, який проводиться шляхом:

- порівняння фактичного значення коефіцієнта з встановленими нормативними або оптимальними значеннями (нормативний метод);
- порівняння коефіцієнтів з середньогалузевим значенням (порівняльний аналіз);
- порівняння розрахованих значень коефіцієнтів конкретного підприємства з аналогічними показниками підприємств, що є провідними у даній галузі (бенчмаркінг);

Серед основних коефіцієнтів, що використовуються при аналізі кредитоспроможності можна виділити наступні: фінансової стійкості, коефіцієнти ліквідності, рентабельності, ділової активності та показники грошового потоку підприємства.

Коефіцієнтний аналіз дуже простий у використанні та, як правило, не потребує спеціального інформаційного забезпечення. За допомогою коефіцієнтів можна проаналізувати різноманітні аспекти фінансового стану позичальника. Однак, незважаючи на переваги, даний метод оцінки кредитоспроможності має ряд недоліків:

- коефіцієнти не в повній мірі характеризують кредитоспроможність підприємства, також не можна віддавати перевагу одному з розрахованих показників;
- нормативні значення багатьох коефіцієнтів не враховують фактичний стан економіки та фази ділового циклу, відсутня єдина база рекомендованих значень;
- розраховані показники відображають лише сучасний стан, не враховуючи при цьому динамічні зміни, що підвищує ризик при кредитуванні.
- на основі окремих значень коефіцієнтів дуже важко зробити однозначний висновок про кредитоспроможність та вивести інтегрований показник, так як одні показники можуть знаходитись у критичній зоні, а інші бути цілком задовільними.

До статистичних методів оцінки належать бально-рейтингові системи оцінки і моделі прогнозування банкрутств, що базуються на множинному дискримінантному аналізі.

Бально-рейтингові системи оцінки базуються на емпіричному підході з використанням факторного аналізу. Ці системи ґрунтуються на історичних даних про банківські позики з низьким, помірним та високим ступенем ризику.

Рейтингову модель проводять у за декількома етапами. На першому етапі відбувається збір та аналіз вхідної інформації за конкретний проміжок часу. Далі відбувається обґрунтування системи показників, що будуть використовуватися для аналізу та проводиться їх класифікація. На основі визначених критеріїв розраховується рейтингова оцінка фінансового стану підприємства.

Таким чином, для того щоб визначити клас позичальника необхідно лише розрахувати певний набір фінансових коефіцієнтів та зважити їх. Дану методику використовують більшість українських банків.

В основі моделей прогнозування банкрутств, що використовуються для оцінки кредитоспроможності лежать статистичні методи, найрозповсюдженішим з яких є множинний дискримінантний аналіз.

За допомогою дискримінантної функції всі компанії (залежно від фінансового стану) можна поділити на дві групи – з високою і низькою вірогідністю банкрутства у найближчій перспективі.

Базовий алгоритм багатофакторної дискримінантної моделі для розрахунку інтегрального показника фінансового стану позичальника є таким:

$$Z = a_1 * K_1 + a_2 * K_2 + a_3 * K_3 + a_4 * K_4 + a_5 * K_5 + a_n * K_n - a_0, \quad (5.1)$$

де Z – базовий інтегральний показник фінансового стану боржника – юридичної особи;

K_1, K_2, \dots, K_n – фінансові коефіцієнти, що розраховуються на базі фінансової звітності боржника;

a_1, a_2, \dots, a_n – параметри, що визначаються з урахуванням вагомості та розрядності фінансових коефіцієнтів на підставі даних фінансової звітності боржників – юридичних осіб;

a_0 – вільний член дискримінантної моделі.

Слід підкреслити, що параметри дискримінантної функції та значення вільного члена визначаються емпіричним шляхом [13, с.155-158].

Даний метод оцінки кредитоспроможності на разі запропонований Національним банком України в Положенні про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями від 25.01.2012 № 23. Положенням передбачено 18 моделей розрахунку інтегрального показника у розрізі позичальників, які належать до суб'єктів малого бізнесу та до великих і середніх підприємств. Залежно від значення отриманого показника визначається клас [14]. Точність класифікації фірм за ймовірністю банкрутства становить близько 90%, що є безперечним плюсом використання статистичних моделей.

До основних недоліків статистичних моделей можна віднести переоцінку ролі кількісних чинників і недооцінку якісних факторів, не контрольованість

вибору системи базових кількісних показників, висока чутливість до викривлення (недостовірності) вихідних даних (зокрема фінансової звітності, що найбільш характерно саме для українських підприємств-позичальників), порівняна громіздкість, вплив на факт визнання фірми банкрутом багатьох чинників, що не піддаються обліку.

Доволі розповсюдженими серед зарубіжних банків являються моделі комплексного аналізу, що базуються на експертних оцінках аналізу економічної доцільності надання кредиту. Вони в більшій мірі дозволяють врахувати кількісні та якісні характеристики позичальника.

Проаналізувавши діючі банківські методики, щодо оцінки фінансового стану клієнта та нові вимоги законодавства, нами було встановлено ряд переваг та недоліків та запропоновано власну методику оцінки кредитоспроможності, яка на нашу думку дозволяє удосконалити існуючі підходи до аналізу та оцінки кредитоспроможності позичальника – юридичної особи.

Нами в першу чергу пропонується в якості попередньої оцінки кредитоспроможності ввести експрес аналіз клієнта, що базувався б на нових вимогах законодавства, щодо оцінки кредитоспроможності, закріплених у Положенні про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями від 25.01.2012 № 23.

Виконавши попередній аналіз за даною методикою банк зможе визначитися з фінансовим класом підприємства, категорією ризику за даним кредитом, розміром резерву, що необхідно було б сформувати під дану позичку. На основі перелічених даних банк зможе проаналізувати перспективи подальшої співпраці з даним клієнтом, та необхідності проведення поглибленого аналізу кредитоспроможності. Додатково, під час експрес аналізу нами пропонується аналізувати окремі показники діяльності позичальника на предмет відповідності кредитній політиці конкретного банку, наприклад строк існування підприємства, вид та сфера діяльності, резидентність, структура власності, організаційно-правова форма та ін.

В результаті позитивного рішення по результатам попереднього експрес аналізу постає необхідність проведення поглибленої оцінки кредитоспроможності.

Після проведення експрес аналізу нами пропонується диференціювати методику оцінки кредитоспроможності за терміном запозичення коштів на короткострокову та довгострокову кредитоспроможність, а також виділити окремі підходи за масштабами діяльності позичальника - кредитоспроможність позичальника великого та середнього бізнесу та кредитоспроможність позичальника малого бізнесу.

При оцінці довгострокової кредитоспроможності більше уваги необхідно приділяти таким чинникам, як: інфляційні очікування, макроекономічні прогнози, стан виробничих потужностей і ринку збуту позичальника. При оцінці короткострокової кредитоспроможності – структурі балансу, доходам і витратам, грошовим потокам.

При оцінці великих компаній повинні враховуватися особливості їх організаційних структур управління, роль у групі бізнесу (дуже часто з метою оптимізації оподаткування, розвитку регіональної мережі, компенсації сезонності окремих видів бізнесу та диверсифікації ризиків, власниками бізнесу створюються пов'язані підприємства, наприклад - активи обліковуються на одній компанії, виробництво – на другій, торгівля – на третій).

Першим етапом в проведенні поглибленого аналізу фінансового стану клієнта є детальний аналіз фінансової звітності (форми №1 «Баланс» та форми №2 «Звіт про фінансові результати»), контроль якості відображення окремих статей та виявлення факту ведення управлінської звітності, що як правило носить широкий інформативний характер та більш об'єктивно може свідчити про реальний фінансовий стан підприємства.

Після перевірки звітності підприємства планується виконати аналіз його діяльності за п'ятьма основними блоками:

I. Ліквідність та платоспроможність (аналіз активів за групами ліквідності та аналіз пасивів; платіжний надлишок або нестача, аналіз показників ліквідності)

II. Фінансова стійкість; (визначення типу фінансової стійкості на - поточну, короткострокову та довгострокову перспективу; розрахунок показників незалежності, фінансової стійкості, автономії).

III. Ділова активність;

Аналіз ділової активності проводиться на основі розрахунку тривалості фінансового циклу.

Формулу розрахунку фінансового циклу можна представити наступним чином:

$$\text{Тривалість фінансового циклу} = \frac{З + \text{Дб. з.} - \text{Кр. з.}}{\text{ЧД}} \times 365 \quad (5.2)$$

де З – запаси, Дб.з. – дебіторська заборгованість, Кр.з. – кредиторська заборгованість, ЧД – чистий дохід.

Використовуючи приведену формулу можна проаналізувати обґрунтованість суми кредитування заявленої позичальником.

IV. Рентабельність;

Для оцінки рентабельності рекомендується розраховувати показники рентабельності фінансових ресурсів та рентабельності продаж. Рентабельність підприємства рекомендовано порівнювати з середнім значенням в галузі, а також з показником рентабельності основних конкурентів та лідерами ринку.

Додатково для аналізу ефективності діяльності підприємства рекомендується розраховувати показник EBITDA (Earnings before interest, tax, depreciation and amortization), тобто прибуток до сплати фінансових витрат, податків та амортизації. Показник використовується при проведенні порівняння з галузевими аналогами, дозволяє визначити ефективність діяльності компанії незалежно від її заборгованості перед різними кредиторами і державою, а також від методу нарахування амортизації.

V. Грошові потоки;

Аналіз оборотів проводиться на основі розрахунку показників достатності оборотів у банку та достатності оборотів за всіма рахунками використовуючи формулу показника достатності грошових потоків для погашення боргу :

$$\text{Д.г.к.} = \frac{\text{НП} + \text{ЧП} + \text{А}}{\text{З.т.к.}} \quad (5.3)$$

де Д.г.к.- достатність грошових коштів, НП – нерозподілений прибуток, ЧП – чистий прибуток, З.т.к – зобов'язання по погашенню тіла кредиту, А - амортизація.

Для проведення аналізу можливості використати амортизацію в якості додаткового джерела погашення кредиту необхідно розрахувати коефіцієнт зносу основних засобів.

$$\text{Коефіцієнт зносу} = \frac{\text{Накопичений Знос}}{\text{Первісна вартість основних засобів}} \quad (5.4)$$

Рекомендоване значення коефіцієнта зносу – менше 0,5. Високе значення даного коефіцієнту є свідченням того, що розглядати амортизацію, як додаткове джерело погашення кредиту не зовсім доцільно.

Формула розрахунку достатності грошових коштів має наступний вигляд:

$$\text{Д.г.к.} = \frac{\text{НП} + \text{ЧП}}{\text{З.т.к.}} \quad (5.5)$$

Якщо показник достатності оборотів в даному банку знаходиться на досить низькому рівні, при кредитуванні клієнта, банку належить в якості додаткового забезпечення повернення кредиту зобов'язати клієнта проводити по рахунках, відкритих у даному банку, більшість операцій.

Таблиця 5.4

Диференціація аналізу в залежності від сегменту бізнесу клієнта та строку кредитування

Сегмент кредитування		Тип кредитоспроможності	
		Короткострокова	Довгострокова
1		2	3
1. Аналіз ліквідності			
Малий бізнес	Аналіз обмежується розрахунком коефіцієнтів ліквідності	Проводиться додатковий аналіз на основі групування активів та пасивів	
Середній та великий бізнес	Аналіз ліквідності проводиться в повному обсязі		
2. Аналіз фінансової стійкості			
Малий бізнес	Аналіз проводиться на основі розрахунку коефіцієнтів та визначення типу фінансової стійкості на поточну та короткострокову перспективу	Додатково визначається тип фінансової стійкості на довгострокову перспективу.	
Середній та великий бізнес			
3. Аналіз ділової активності			
Малий бізнес	Розраховується термін обороту запасів, та оцінюється співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості	Розраховується тривалість фінан- сового циклу та оцінюється динаміка за кілька періодів, оцінюється обґрунтованість необхідної суми кредитування.	
Середній та великий бізнес	Аналіз проводиться в повному обсязі. В окремих випадках при низькому ступені ризику, визначеного за результатами експрес аналізу допускається аналіз підприємств середнього бізнесу на короткострокову перспективу аналогічно аналізу малих підприємств		

Сегмент кредитування	Тип кредитоспроможності	
	Короткострокова	Довгострокова
1	2	3
4. Аналіз рентабельності		
Малий бізнес	Розраховуються показники рентабельності	Додатково на основі показника EBITDA оцінюється ефективність діяльності підприємства
Середній та великий бізнес	Аналіз проводиться в повному обсязі.	
5. Аналіз грошових потоків		
Малий бізнес	Розраховуються показники достатності оборотів в банку за всіма рахунками, достатність грошових коштів як правило розраховується за формулою	Додатково розраховується коефіцієнт зносу та відповідно показник достатності грошових коштів.
Середній та великий бізнес	Розраховуються показники достатності оборотів в банку та за всіма рахунками. Достатність грошових коштів розраховується виходячи із значення коефіцієнту зносу.	

При кредитуванні підприємств в іноземній валюті нами додатково рекомендується проводити стрес-тести, зокрема:

I. Зниження курсу гривні до іноземної валюти на 20%

Дане значення було взято з урахуванням динаміки валютного курсу за останні роки [15].

II. Зниження абсолютного розміру чистого прибутку на 25%.

Крім того, слід було б додатково розраховувати показник оцінки достатності валютних надходжень для погашення кредиту:

$$Д.в.н = \frac{Д.ін.}{З.ін.} \quad (5.6)$$

де Д.в.н. – достатність валютних надходжень, Д.ін – доходи в іноземній валюті, З.ін. – зобов'язання в іноземній валюті.

У зв'язку з вимогами НБУ – 50% іноземної виручки повинна реалізовуватися, оптимальне значення даного показника повинно бути більше 1,5.

VI. Аналіз якісних факторів.

Нами рекомендується розглядати та аналізувати наступні якісні фактори:

1. кредитну історію;
2. ділову репутацію засновників;
3. позиція на ринку (частка);
4. рівень конкуренції;
5. динаміку розвитку ринку.
6. інші фактори, які прямо або опосередковано впливають на кредитоспроможність.

На цьому процес аналізу кредитоспроможності підходить до свого логічного завершення.

Підсумковим етапом аналізу кредитоспроможності позичальника є експертний висновок аналітика щодо можливості надання кредиту.

На кожному етапі аналізу ми враховували позитивні моменти існуючих банківських методик та запропонували додаткові показники оцінки кредитоспроможності. Серед основних нововведень можна виділити:

- аналіз ліквідності на основі групування активів за ступенем їх ліквідності у напрямку зменшення, а пасиви – за терміном погашення в напрямку збільшення терміну,
- аналіз фінансової стійкості на основі групування активів та пасивів на поточний стан, короткострокову та довгострокову перспективу, розрахунок таких додаткових показників як коефіцієнт фінансової стійкості, тривалість фінансового циклу, за допомогою якого можна проаналізувати обґрунтованість суми кредитування заявленої позичальником, показника ефективності діяльності EBITDA, показника достатності грошових коштів та коефіцієнту зносу.

Крім цього було запропоновано проводити стрес-тест для позичальників, що кредитуються в іноземній валюті, та введено показник достатності валютних надходжень.

З метою диференціації позичальників нами рекомендується розподілити їх на 4 категорії (табл.5.5)

Запропонована методика поєднує найновіші вимоги законодавства – Постанова НБУ №23, та найкращі переваги існуючих банківських методик оцінки кредитоспроможності позичальника, а тому носить вичерпний характер і здатна досить глибоко оцінити кредитоспроможність підприємств різного типу на поточний час.

Виходячи з вищевикладеного можна зробити висновок, що на сьогоднішній день існує велика кількість методів оцінки кредитоспроможності, кожен з яких має свої переваги та недоліки. Вибір конкретної методики залежить від рівня економічної і політичної стабільності в державі, можливостей самого банку, його кредитної політики, пріоритетів у роботі та безпосередньо від сегментів з якими ведеться співпраця.

Таблиця 5.5

Характеристика можливості та умов надання кредиту різним категоріям позичальників банку

№	Категорія позичальника	Характеристика можливості надання кредиту і попередні умови кредитування
1	Висока кредитоспроможність	Прибуткова фінансова діяльність, що свідчить про можливість своєчасного виконання зобов'язань за кредитними операціями, зокрема погашення основної суми боргу та відсотків за ним відповідно до умов кредитної угоди. Фінансові показники позичальника свідчать про високий рівень платоспроможності і мають позитивну динаміку розвитку, існує мінімальний ризик неповернення кредиту. Вимоги до забезпечення не високі.
2	Середня кредитоспроможність	Позичальник характеризується стійкою платоспроможністю і має в цілому стабільний фінансовий стан з чіткою тенденцією до економічного розвитку. Аналіз коефіцієнтів фінансового стану позичальника може вказувати на негативні тенденції в його діяльності. Існують потенційні недоліки, що ставлять під загрозу достатність надходжень коштів для обслуговування кредиту. Забезпечення кредитної операції має не викликати жодних сумнівів, кредит може бути наданий на загальних підставах
3	Низька кредитоспроможність	Фінансова діяльність задовільна. Позичальник характеризується неоднозначною платоспроможністю. Рівень ризику неповернення кредиту є прийнятним. Однак, надходження коштів свідчить про ймовірність несвоечасного погашення кредитної заборгованості в повній сумі й у строки, передбачені договором. Одночасно спостерігається можливість управління ситуації і покращення фінансового стану позичальника. Кредит може бути наданий з підвищеною відсотковою ставкою, включаючи премію за ризик, пред'являються високі вимоги до забезпечення.
4	Некредитоспроможний тип	Позичальник має виражену тенденцію зниження платоспроможності, ймовірність повного погашення кредитної заборгованості та відсотків за нею є низькою. Кредит як правило не видається.

Головним аспектом розробки власної методики оцінки кредитоспроможності в кожному банку має стати оптимізація складу наявної на сьогодні великої кількості різноманітних показників, на основі значень яких визначається якість фінансового стану підприємства. У сукупності дані показники повинні відповідати вимогам комплексної характеристики як поточного стану суб'єкта господарювання, так і тенденцій, щодо його подальшого розвитку.

5.5. Аналіз підходів до розрахунку кредитного ризику як складової оцінки достатності капіталу банку

Проблема управління кредитними ризиками у вітчизняних банках не втрачає своєї актуальності. Вагомим фактором, що забезпечує ефективність банківського нагляду, є розвиток ризик-орієнтованих підходів до визначення достатності капіталу банку та їх застосування під час оцінювання стійкості банку на засадах збалансованого поєднання оцінки ступеню дотримання банками пруденційних норм, встановлених Національним банком України, з оцінкою рівня прийнятих банком ризиків та якості управління цими ризиками.

Належна організація банком процесу оцінки достатності капіталу, який би забезпечував адекватне покриття кредитного ризику, ґрунтується на розробці методології оцінки кредитного ризику як за окремими позичальниками, так і на рівні портфелю.

Інтеграція банківської системи України до європейського співтовариства обумовлює потребу в подальшому наближенні методичних підходів оцінки достатності капіталу положенням Базельського комітету з банківського нагляду, зокрема в частині врахування кредитного ризику відповідно до «Міжнародної конвергенції виміру капіталу і стандартів капіталу: нові підходи» (Базель II).

Ризики є невід’ємною складовою діяльності банків. Тому необхідно належним чином управляти рівнем ризиків та контролювати його. Ризики також мають оцінюватись банками з погляду на їхнє значення. Таке оцінювання має проводитись постійно [9]. Саме тому національні органи нагляду запроваджують показники оцінки достатності капіталу, спрямовані на обмеження потенційної невизначеності під час виміру ризиків, на які наражаються банки, та уникнення самофінансування банків за рахунок позичкового капіталу. Основним ризиком, на який наражаються банки в своїй діяльності, є кредитний ризик.

Основні принципи ефективного банківського нагляду, розроблені Базельським комітетом з банківського нагляду (далі – БКБН), та які стали міжнародним стандартом надійного пруденційного регулювання і нагляду за банками, передбачають, що органи нагляду повинні встановлювати для банків розумні та відповідні мінімальні вимоги щодо достатності капіталу, що відображають ризики, на які наражається банк [16].

З метою запобігання неправильному розподілу ресурсів і втраті капіталу через ризики, що притаманні банківській діяльності, Національний банк України (далі – НБУ) встановлює порядок визначення обов’язкових до виконання всіма банками економічних нормативів. Одним із них є норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) [17], який відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватись за своїми зобов’язаннями, визначає вимоги щодо мінімального обсягу регулятивного капіталу банку з метою покриття кредитного та валютного ризиків. Він розраховується за формулою:

$$H2 = \frac{PK}{A_p + C_{вп}} * 100\% \geq 10\%, \quad (5.7)$$

де PK – регулятивний капітал банку;

A_p – активи і певні позабалансові інструменти, зменшені на суму створених резервів за активним операціями і зважених за ступенем кредитного ризику;

$C_{вп}$ – сукупна сума відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами і банківськими металами [17].

На сьогодні розрахунок нормативу (Н2) в Україні в частині покриття капіталом кредитного ризику базується на підходах Базелю I, згідно з яким активи банку, залежно від їх виду та виду позичальника, поділяються на п'ять категорій із відповідними значеннями вагових коефіцієнтів ризику (0%, 10%, 20%, 50% та 100%) [17; 18].

Враховуючи, що НБУ засвідчені наміри щодо реалізації заходів, спрямованих на подальшу адаптацію банківської практики України до міжнародних стандартів та досягнення відповідності з Основними принципами ефективного банківського нагляду та положеннями БКБН [19], та оскільки кредитний ризик є одним із найбільш значних у діяльності банку (кредитні операції становлять основну частину активів банку, а проценти, отримані від кредитної діяльності, становлять основну частину доходів банку), розглянемо детальніше можливі шляхи вдосконалення розрахунку нормативу (Н2) в частині його врахування банками.

Кредитний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди з банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання. Кредитний ризик є в усіх видах діяльності банку, де результат залежить від діяльності контрагента, емітента або позичальника. Він виникає кожного разу, коли банк надає кошти, бере зобов'язання про їх надання, інвестує кошти або іншим чином ризикує ними відповідно до умов реальних чи умовних угод, незалежно від того, де відображається операція, на балансі чи поза балансом [9].

Базельською угодою «Міжнародна конвергенція вимірювання капіталу та стандартів капіталу: нові підходи» (Базель II) [20] надається можливість вибору найбільш оптимального способу розрахунку вимог до капіталу під кредитний ризик, який задовольнятиме характеру, обсягу та складності операцій банків. Зокрема, пропонується вибір між стандартизованим підходом та підходом на основі внутрішніх рейтингів (IRB-підхід).

Оскільки зазначені підходи є більш чутливими до кредитного ризику, розглянемо їх на предмет можливості застосування в національній банківській практиці.

I. Стандартизований підхід до оцінки кредитного ризику.

Під час визначення вагових коефіцієнтів ризику банки можуть використовувати оцінки, засновані на поточних єдиних оцінках ризику країн експортних кредитних агентств (ЕСА), що беруть участь в «Угоді про офіційно підтримувані експортні кредити» (містяться на веб-сайті ОЕСР (<http://www.oecd.org/trade/exportcredits/crc.htm>)), або на оцінках зовнішніх рейтингових агентств, визнаних прийнятними наглядовим органом, виходячи зі встановлених критеріїв прийнятності [20].

Вимоги, зменшені на суму спеціальних резервів (фактично сформованих банком резервів на покриття очікуваних збитків за конкретною вимогою), зважуються за рівнем ризику.

1. Розглянемо детальніше підхід до оцінки кредитного ризику на основі поточних єдиних оцінок ризику країн експортних кредитних агентств (ЕСА).

Залежно від виду, активи банку поділяються на п'ять груп ризику (таблиця 5.6):

Таблиця 5.6

Розподіл активів за групами ризику

№ з\п	Групи ризику	I	II	III	IV	V
	Категорії ризику ЕСА	0-1	2	3	4-6	7
	Вагові коефіцієнти ризику за вимогами:					
1	- до держав та центральних банків	0%	20%	50%	100%	150%
2	- до визначених міжнародних банків розвитку	0%				
3	- до решти міжнародних банків розвитку	100%				
4	- до банків та фінансових установ, підприємств державного сектору	20%	50%	100%	100%	150%
5	- до корпорацій та страхових компаній	100%				

№ з\п	Групи ризику		I	II	III	IV	V
6	- включеними в роздрібні портфелі	Строкові	75%				
		прострочені понад 90 днів	100%, якщо сума сформованого резерву > 20% непогашеної суми кредиту				
			150%, якщо сума сформованого резерву < 20% непогашеної суми кредиту				
7	- забезпеченими житловою нерухомістю	Строкові	35%				
		прострочені понад 90 днів	100%, якщо сума сформованого резерву > 20% непогашеної суми кредиту				
			150%, якщо сума сформованого резерву < 20% непогашеної суми кредиту				
8	- забезпеченими комерційною нерухомістю	Строкові	100%				
		прострочені понад 90 днів	100%, якщо сума сформованого резерву > 20% непогашеної суми кредиту				
			150%, якщо сума сформованого резерву < 20% непогашеної суми кредиту				
9	- щодо венчурного фінансування та інвестицій в акції приватних компаній		150%				
10	- сек'юритизаційними		100%				
11	- позабалансовими	< 1 року	20%				
		> 1 року	50%				
		з умовами безумовного анулювання	0%				
		за операціями РЕПО	100%				
		за короткостроковими товарними акредитивами	20%				

Категорії ризику ЕСА, визначені в таблиці 5.6, пов'язані з мінімальними страховими преміями, що відповідають певному ваговому коефіцієнту ризику.

До міжнародних банків розвитку, зазначених у пункті 2 таблиці 5.6, відносяться Банк міжнародних розрахунків, Міжнародний валютний фонд, Європейський центральний банк, Світовий банк, Європейський банк реконструкції і розвитку, Європейський інвестиційний банк тощо.

Вагові коефіцієнти ризику за вимогами до банків та фінансових установ, зазначені в пункті 4 таблиці 5.6, засновані на вагових коефіцієнтах країни реєстрації.

Вагові коефіцієнти ризику за позабалансовими вимогами, зазначені в пункті 11 таблиці 5.6, конвертуються в кредитні вимоги з використанням коефіцієнтів кредитної конверсії. До позабалансових вимог з умовами безумовного анулювання відносяться зобов'язання, які можуть бути банком безумовно анульовані в будь-який час без попереднього повідомлення, або які підлягають автоматичному анулюванню в разі зниження кредитоспроможності боржника. До позабалансових вимог за операціями РЕПО відносяться операції з надання цінних паперів банку в кредит або розміщення цінних паперів як застави, у т.ч. за операціями РЕПО. Позабалансовими вимогами за короткостроковими товарними акредитивами є такі товарні акредитиви, що самоліквідуються (наприклад, документарні акредитиви, забезпечені поставками).

В рамках стандартизованого підходу для визначення вагового коефіцієнту ризику операції, забезпеченої прийнятною фінансовою заставою, банки можуть використовувати простий або всеохоплюючий підхід (таблиця 5.7).

Тобто, визначаючи рівень ризику активних операцій, банки можуть застосовувати різні методики зниження кредитного ризику. Такі методики можуть бути визнані прийнятними наглядовим органом у разі відповідності таким умовам:

- застосування методики зниження кредитних ризиків не повинно призводити до підвищення вагових коефіцієнтів ризику активу;
- результати зниження кредитного ризику не повинні враховуватись двічі;
- застосування методики зниження кредитного ризику не повинно призводити до зростання остаточних ризиків, що призводить до неефективності заходів щодо загального зниження ризиків. Тому необхідно, щоб банки

застосовували надійні процедури та процеси контролю цих ризиків, у т.ч. контроль перехідних ризиків, управління ризиком концентрації, що виникає в результаті застосування методик зниження кредитного ризику, а також взаємодію з загальним профілем банківських кредитних ризиків. Якщо ці ризики банком не враховані, орган нагляду може вимагати від банку додаткових відрахувань з капіталу;

Таблиця 5.7

Визначення вагового коефіцієнту ризику активу, забезпеченого прийнятною фінансовою заставою

Простий підхід	Всеохоплюючий підхід
Ваговий коефіцієнт ризику контрагента замінюється ваговим коефіцієнтом ризику застави	На суму прийнятної фінансової застави знижується сума вимог до контрагента
Ваговий коефіцієнт ризику застави не може бути меншим 20% (виключення, з коефіцієнтом 0%, становлять деякі низько ризикові операції: цінні папери держав або підприємств державного сектору, що за стандартизованим підходом мають ваговий коефіцієнт ризику 0% тощо)	З метою врахування ефекту наданої фінансової застави, банки повинні розраховувати скоригований ризик на контрагента, застосовуючи під час оцінки метод дисконтування. Застосовуючи дисконти для врахування потенційних змін у котируваннях ринкових цінних паперів та іноземних валют впродовж терміну дії операції, сума застави зменшуватиметься і, у відповідних випадках, сума вимог збільшуватиметься.
	Результат розрахунку – скоригована сума вимоги, тобто вартість під ризиком з урахуванням факторів її зниження (E*).
	Банки можуть використовувати дисконти, встановлені БКБН, або, за умови відповідності кваліфікаційним критеріям, покладатись на власні оцінки дисконтів

- забезпеченість банку правовою санкцією в усіх відповідних юрисдикціях та її безперервність впродовж дії вимоги;

- термін врахування вартості застави повинен бути не меншим терміну дії вимоги, при цьому повинна здійснюватись переоцінка вартості предмету застави з періодичністю щонайменше один раз на шість місяців;

- кредитна якість контрагента та вартість забезпечення не повинні мати суттєвих позитивних кореляцій;

- банк повинен мати чіткі та надійні процедури своєчасної реалізації забезпечення.

Прийнятними для цілей зменшення кредитного ризику активу можуть визнаватись такі види застави, як а) грошові кошти на депозитному рахунку в обслуговуючому контрагента банку; б) золото; в) боргові зобов'язання, емітовані країною з рейтингом не нижче 4 категорії; г) боргові зобов'язання, емітовані підприємствами державного сектору з рейтингом не нижче 4 категорії.

Також під час розрахунку вимог до капіталу банкам дозволяється, за умови відповідності мінімальним операційним умовам, враховувати такий вид кредитного захисту, як забезпечення вимоги гарантією третьої сторони. Зокрема, така гарантія (контр-гарантія) має бути прямою вимогою до гаранта, пов'язаною з конкретною вимогою, безвідзивною та мати юридичну беззаперечність.

Прийнятним вважається кредитний захист таких гарантів, як державні установи, підприємства державного сектору та інші установи, що мають коефіцієнт ризику $\leq 20\%$ або нижчий коефіцієнт ризику порівняно з контрагентом.

Захищена частка вимоги отримує ваговий коефіцієнт ризику гаранта. Незабезпечена – отримує ваговий коефіцієнт ризику контрагента згідно з таблицею 1. Наглядовий орган може застосовувати нижчий коефіцієнт ризику на державні зобов'язання та зобов'язання центрального банку, або вимоги, ними гарантовані, якщо вимоги деноміновані в національній валюті.

2. Щодо використання під час оцінки кредитного ризику оцінок зовнішніх рейтингових агентств, визнаних прийнятними наглядовим органом виходячи зі встановлених критеріїв прийнятності.

Згідно з положеннями БКБН рейтингове агентство з метою його прийнятності має задовольняти таким критеріям, як 1) об'єктивність методології присвоєння кредитного рейтингу; 2) політична та економічна незалежність; 3) міжнародний доступ/прозорість застосовуваної методології; 4)

розкриття інформації щодо методології присвоєння рейтингів, в т.ч. визначення дефолту, часового горизонту та значення кожного рейтингу, реальні рівні дефолтів за кожною з категорій рейтингів, переміщення рейтингів; 5) достатність ресурсів для якісних оцінок кредитних рейтингів, заснованих на поєднанні кількісних та якісних підходів; 6) достовірність, у т.ч. така, що підтверджується базуванням незалежних сторін (інвесторів, страхових компаній, торгових партнерів) на зовнішніх кредитних рейтингах рейтингових агентств [20;21].

Однак, виходячи з основних тенденцій та змін, пов'язаних із управлінням ризиками, що відбулись у сфері нагляду та сформувались в останні кілька років потрясінь на фінансових ринках, БКБН були сформульовані основні негативні фактори, пов'язані з застосуванням зовнішніх рейтингів під час оцінки кредитного ризику, серед яких:

- надмірне покладання банків на зовнішні рейтинги при одночасному ігноруванні власних внутрішніх оцінок ризику;
- можливість використання зовнішніх рейтингів без урахування консервативних оцінок при регулюванні мінімальних вимог достатності капіталу стимулювала зацікавленість емітентів та інвесторів в отриманні високих рейтингів;
- зацікавленість банків в отриманні високих, або не нижче допустимих рівнів, рейтингів та, в зв'язку з цим, застосування ними відповідних стимулюючих заходів. Оскільки рейтингові агентства є приватними комерційними установами, орієнтованими на отримання прибутку, а оплату здійснює безпосередньо суб'єкт господарювання – замовник рейтингу, зазначена мета досить легко досягалась.

З огляду на негативні наслідки надмірного покладання банків на оцінки рейтингових агентств, а також з метою забезпечення достовірності оцінок кредитних ризиків, БКБН при опрацюванні положень Базелю III розглядалось питання щодо виключення з Базелю II положень, що передбачали застосування зовнішніх рейтингів. Проте, враховуючи непередбачуваність наслідків таких

обмежень для фінансового сектору, БКБН було прийнято рішення про запровадження заходів, спрямованих на послаблення залежності банківських установ від зовнішніх рейтингів за умови одночасного посилення вимог до діяльності рейтингових агентств. Серед таких заходів – вимоги до банків більшою мірою покладатись на власні внутрішні оцінки, а також, з метою використання зовнішніх рейтингових оцінок під час розрахунку достатності капіталу, доповнення критеріїв прийнятності для рейтингових агентств ключовими елементами Кодексу поведінки Міжнародної організації комісій з цінних паперів (IOSCO) [22].

Тобто, БКБН було визнано надмірну залежність банківських установ від оцінок зовнішніх кредитних рейтингових агентств, що призвело до недооцінки кредитних ризиків. Відповідно положеннями Базелю III передбачено встановлення наглядовим органом вимог до банків здійснювати власні внутрішні оцінки зовнішньо прорейтингованих кредитних ризиків.

Таким чином, світовий досвід довів недосконалість підходу, який базується на оцінці кредитних ризиків, виходячи з зовнішнього кредитного рейтингу контрагента. З урахуванням зазначеного, а також враховуючи нерозвинутість вітчизняного сектору рейтингування, можемо констатувати, що даний підхід до оцінки кредитного ризику на сьогодні для застосування в українській банківській практиці є неприйнятним. З цієї причини вважаємо недоцільним здійснювати його детальний аналіз в рамках виконуваного дослідження.

II. Підхід до оцінки кредитного ризику на основі внутрішніх рейтингів (IRB-підхід) [20]. Даний підхід є більш чутливим до кредитного ризику і стимулює подальший розвиток та вдосконалення внутрішніх рейтингових систем банків.

1. Застосування зазначеного підходу передбачає використання банками власних внутрішніх оцінок за компонентами кредитного ризику та його розрахунку з метою покриття капіталом. Компонентами кредитного ризику є показники: ймовірності дефолту (PD); питомої ваги збитків у разі дефолту

(LGD); вартості під ризиком дефолту (EAD) та ефективних строків погашення (M).

На їх основі розраховується вага окремих активних операцій з метою подальшого зважування активів за ступенем ризику. Зважені за ступенем ризику активи зіставляються з обсягом капіталу банку.

Здійснення банківською установою оцінки кредитного ризику банку на основі IRB-підходу передбачає можливість застосування одного з двох підходів: *фундаментального* або *вдосконаленого*.

В рамках *фундаментального* підходу банки за правилами, встановленими наглядовими органами, подають власні оцінки ймовірності дефолту (PD) контрагентів та покладаються на наглядові оцінки для інших компонентів ризику (LGD, EAD та M).

В рамках *вдосконаленого* підходу банки, за умови відповідності мінімальним стандартам, встановленим наглядовим органом, подають власні оцінки ймовірності дефолту (PD), питомої ваги збитків у разі дефолту (LGD), вартості під ризиком дефолту (EAD), а також розраховують ефективний строк погашення (M) (зазначені оцінки мають певні виключення з загальних правил, наприклад для підкласів спеціалізованого кредитування або за класом вкладень у капітал (акції)).

Тобто, однією з основних передумов впровадження застосування банками IRB-підходу є використання власної методики розрахунку показника PD та її погодження наглядовим органом, як такої, що найбільш оптимально задовольняє кількісним та якісним критеріям щодо диференціації відносних ступенів ризику, виражених у показнику PD.

2. В рамках IRB-підходу кредитні вимоги банків розподіляються за класами, яким відповідають певні базові характеристики ризиків (таблиця 5.8), та які узгоджуються з усталеною банківською практикою.

Кожному з класів активів притаманні:

- компоненти ризику – оцінки параметрів ризику, надані банками (деякі з них є оцінками органу нагляду);

Класифікація активів в рамках IRB-підходу залежно від базових характеристик ризику

класи активів банку				
Корпоративні вимоги	Суверенні вимоги	Банківські вимоги	Роздрібні вимоги	Вкладення в капітал (акції)
підкласи спеціалізованих форм кредитування (SL)				
Проектне фінансування	-	-	Вимоги, забезпечені житловою нерухомістю	-
Об'єктне фінансування			Револьверні (поновлювальні) роздрібні кредити	
Товарне фінансування			Інші роздрібні вимоги	
Прибуткова нерухомість			прийнятна придбана дебіторська заборгованість*	
Високоризикова комерційна нерухомість				
прийнятна придбана дебіторська заборгованість*				

* - може бути допустимою в разі дотримання встановлених умов прийнятності.

- функції зважування за ризиком – засіб, що забезпечує трансформацію компонентів ризику у зважені за ризиком активи, та відповідно у вимоги до капіталу;

- мінімальні вимоги – мінімальні стандарти, які мають бути дотримані з метою використання банком IRB-підходу.

3. Підхід IRB заснований на обчисленні неочікуваних збитків (UL) та очікуваних збитків (EL). Функції вагових коефіцієнтів ризику визначають вимоги до капіталу на покриття неочікуваних збитків. Очікувані збитки (EL) розраховуються окремо, як $EL = PD \times LGD$.

Банки на постійній основі покривають свої очікувані збитки (EL) шляхом формування резервів та списання безнадійних кредитів. Відповідно, регулятивний капітал повинен покривати тільки неочікувані збитки (UL).

Компоненти ризику є ввідними для функцій вагових коефіцієнтів ризику, розроблених для різних класів активів. Розгляд кожного з класів активів

починається з подання відповідної функції вагових коефіцієнтів ризику, після чого розглядаються компоненти ризику та інші суттєві фактори, у т.ч. такі, як інструменти зменшення кредитних ризиків.

У тих випадках, коли підхід IRB не вимагає іншого, вагові коефіцієнти ризику для інших вимог дорівнюють 100% і вважається, що відповідні зважені за ризиком активи відображають тільки непередбачувані збитки (UL).

4. Щоб отримати дозвіл наглядового органу на використання IRB-підходу банки мають задовольняти наступним мінімальними вимогам:

(1) склад мінімальних вимог. Зазвичай, такі вимоги подаються банком у формі цілей, які мають досягатись відповідними внутрішньобанківськими рейтинговими системами вимірювання ризиків. Увага акцентується на спроможності банку послідовно та надійно ранжирувати ризики.

Водночас, орган нагляду має розробити власні детальні процедури аналізу рейтингових систем і оцінки ризику банків, спрямовані на отримання підтверджень адекватності банківських систем управління і контролю для застосування IRB-підходу;

(2) відповідність мінімальним вимогам. Для отримання дозволу наглядового органу на застосування IRB-підходу банк має продемонструвати свою відповідність складу мінімальних вимогам від початку і на постійній основі;

(3) структура рейтингової системи. Включає методи, процедури, системи контролю та збору даних, а також інформаційні системи, що забезпечують надійну та якісну оцінку кредитного ризику, визначення внутрішніх рейтингів і кількісну оцінку ймовірності дефолту і збитку. Для різних класів активів можуть застосовуватись різні методології/системи рейтингів;

(4) функціонування рейтингової системи. Рейтинг мають отримувати всі позичальники і гаранті. Кожна вимога в рамках кредиту повинна отримувати рейтинг інструмента, а кожна роздрібна вимога – розподілятися до пулу. Банк має розробити підходи до визначення рейтингу контрагентів, що входять до взаємопов'язаної групи, виробивши правила, відповідно до яких однаковий

рейтинг може або не може призначатись усім або декільком із афілійованих структур;

(5) корпоративне управління і нагляд. Всі суттєві аспекти процесу визначення рейтингів та оцінки мають затверджуватись радою директорів або відповідним комітетом ради директорів і вищим менеджментом, які розуміють структуру і функціонування рейтингової системи і санкціонують суттєві різниці між встановленими процедурами та практикою. Внутрішні рейтинги мають стати невід'ємною частиною внутрішньої звітності, яка повинна містити структуру ризику за класами, міграцію між класами, оцінку відповідних параметрів класів і порівняння фактичних рівнів дефолтів із очікуваними;

(6) використання внутрішніх рейтингів. Рейтинги, а також оцінки дефолтів та збитків повинні використовуватись банком не тільки як елементи розрахунку достатності капіталу в рамках IRB-підходу, але й під час прийняття рішень про надання кредитів, управління ризиками, внутрішнього розподілу капіталу та корпоративного управління в банках тощо. Банки повинні мати докладну історію використання внутрішньої рейтингової інформації, обґрунтування, що застосовувані ними рейтингова система, оцінки та використання LGD і EAD задовольняють мінімальним вимогам як мінімум упродовж трьох років до погодження наглядовим органом;

(7) кількісна оцінка ризиків. Банки повинні оцінювати PD для кожного внутрішнього класу корпоративних, суверенних, банківських вимог і кожного пулу роздрібних вимог (не вимагається розробки власних оцінок PD для окремих вкладень у пайові цінні папери та вимог, що належать до підкласів спеціалізованого кредитування (SL)). Внутрішні оцінки PD, LGD і EAD повинні враховувати всі релевантні, суттєві і доступні дані, інформацію та методи.

Оцінки мають бути репрезентативними для довгострокових періодів, засновані на історичному досвіді та емпіричних даних, а не на виключно суб'єктивних або оціночних судженнях. Підлягають перевірці щорічно або частіше. Економічні або ринкові умови, на яких базуються оцінки, мають бути релевантними поточним і прогностичним умовам. Вимоги до вибірки та періодів

даних, що застосовуються для кількісної оцінки, мають бути достатніми для обґрунтованої впевненості банку в точності і надійності його оцінок. Методика має надавати прийнятні тестові результати поза вибіркою;

- (8) перевірка внутрішніх оцінок. Банк повинен:
 - мати надійну систему перевірки точності та послідовності рейтингових систем, процесів та оцінки всіх релевантних компонентів ризику;
 - продемонструвати органу нагляду, що внутрішній процес перевірки дозволяє йому послідовно і обґрунтовано оцінювати їх ефективність;
 - регулярно порівнювати реалізовані рівні дефолтів з оціночними PD для кожної категорії рейтингів із тим, щоб підтвердити, що фактичні рівні дефолтів знаходяться в межах очікуваного діапазону для відповідної категорії. Подібний аналіз має застосовуватись банками в рамках удосконаленого IRB-підходу для своїх оцінок LGD і EAD на підставі історичних даних за максимально довгий період. Методи і дані, що використовуються банком для таких зіставлень, мають бути чітко задокументовані і оновлюватись не рідше ніж раз на рік;
 - внутрішньобанківські оцінки ефективності внутрішніх рейтингових систем мають бути засновані на довгостроковому періоді даних, що покривають широкий діапазон економічних умов, бажано – один або більше ділових циклів. Зміни в методах і даних повинні документуватись;
 - мати чітко сформульовані внутрішні правила для ситуацій суттєвих відхилень реалізованих PD, LGD і EAD від прогнозних, які мають враховувати ділові цикли і аналогічну системну змінність рівнів дефолту. В разі подальших перевищень реалізованих значень над очікуваними, банки мають переглянути оцінки в бік підвищення;
 - якщо банк покладається на оцінки, рекомендовані органом нагляду, він має порівнювати реалізовані LGD і EAD зі встановленими органами нагляду;
- (9) рекомендовані органами нагляду оцінки LGD і EAD. Застосовуючи фундаментальний підхід, тобто використовуючи оцінки LGD і EAD

наглядового органу, дотримуються мінімальних вимог щодо прийнятного фінансового забезпечення, передбачених для стандартизованого підходу.

Поряд із прийнятним фінансовим забезпеченням, що визнається в стандартизованому підході, в рамках фундаментального IRB-підходу визнаються прийнятними такі види застави як дебіторська заборгованість, визначена комерційна та житлова нерухомість тощо. Для прийняття додаткових видів застави потрібна відповідність додатковим вимогам, зокрема:

- погашення зобов'язання не повинно залежати від грошових потоків, що генеруються предметом застави. Переважним фактором має бути спроможність позичальника погашати кредит з інших джерел;
- вартість предмету застави не повинна суттєво залежати від фінансових потоків позичальника, враховуючи умови, за яких макроекономічні фактори одночасно впливають і вартість застави, і на фінансові результати позичальника;
- (10) вимоги до визнання оренди (лізингу);
- (11) розрахунок вимог до капіталу під вкладення в пайові цінні папери;
- (12) вимоги до розкриття інформації. Невиконання банками мінімальних вимог до розкриття інформації згідно з третьою компонентою Базелю II позбавляє їх права на використання IRB-підходу.

Отримавши дозвіл наглядового органу на використання IRB-підходу, банки можуть повернутися до стандартизованого тільки за виключних умов, наприклад, у разі продажу банку, і тільки з дозволу наглядового органу.

В цілому IRB-підхід є більш прийнятним для використання банками, які в своїй діяльності наражаються на більш складні ризики і якими розроблені більш сучасні системи вимірювання ризиків. Оскільки внутрішні дані базуються на великому обсязі даних минулих періодів, вони підлягають постійній перевірці.

Тобто, застосування банками IRB-підходу з метою оцінки кредитного ризику потребує попереднього проведення ними ґрунтовної підготовчої роботи

в цьому напрямі. Також бажано мати практичний досвід у застосуванні менш складних методів оцінки кредитного ризику з метою поступового та обережного переходу на ускладнені моделі. Тому розглядати доцільність його застосування доречно за наявності напрацьованого досвіду застосування стандартизованого методу оцінювання кредитного ризику.

Таким чином, із урахуванням проведеного аналізу міжнародних підходів до оцінки кредитного ризику, найприйнятнішим із точки зору запровадження в українській банківській практиці та визначення потреб банку в його покритті капіталом є стандартизований підхід, який базується на поточних єдиних оцінках ризику країн експортних кредитних агентств (ЕСА), що беруть участь в «Угоді про офіційно підтримувані експортні кредити».

З огляду на те, що положення Базелю III з урахуванням негативного світового досвіду використання підходу до оцінки кредитних ризиків, який базується на зовнішніх кредитних рейтингах контрагентів, скеровують наглядові органи країн в напрямі запровадження вимог до банків здійснювати власні внутрішні оцінки кредитних ризиків (Базельським комітетом з банківського нагляду було визнано надмірне покладання банківських установ на оцінки кредитних рейтингових агентств, що в підсумку призвело до недооцінки банками власних кредитних ризиків [22]), вважаємо, що даний підхід на сьогодні для застосування в українській банківській практиці є неприйнятним.

Що стосується IRB-підходу, то, вочевидь, він є значно більш трудомістким порівняно зі стандартизованим та, відповідно, менш прийнятним: це, зокрема, стосується відсутності для його застосування і потрібної статистики щодо позичальників за минулі роки, і методологічної бази, яка б дозволяла здійснювати розрахунок внутрішніх рейтингів і ймовірності дефолтів, і розуміння наслідків застосування вдосконалених підходів, в тому числі витрат часу, трудових та матеріальних витрат.

Водночас, запропоноване вдосконалення формули розрахунку нормативу (Н2) в частині оцінки кредитного ризику за стандартизованим підходом, що

базується на поточних єдиних оцінках ризику країн (ECA), забезпечує відповідність оцінки достатності капіталу банку найкращій міжнародній банківській практиці та спрямоване убезпечення банків від дестабілізуючих процесів внаслідок прийняття кредитного ризику.

Крім того, беручи до уваги, що однією з основних передумов впровадження застосування банками IRB-підходу є використання погодженої наглядовим органом власної методики розрахунку показника ймовірності дефолту (PD), з метою започаткування підготовчої роботи щодо поступового накопичення досвіду та впровадження у вітчизняну банківську практику IRB-підходу, є доцільним започаткування наглядовим органом збору інформації від банків щодо рівнів дефолтів за групами активів з метою її накопичення, узагальнення та обчислення агрегованих даних в цілому по банківській системі. Такі дані в подальшому можуть бути використані в якості бази для розрахунку індикаторів, з якими співвідноситимуться дані банків щодо фактичних рівнів дефолтів за відповідними групами активів.

5.6. Регулювання грошових потоків банківської установи інструментами ризик-менеджменту

Серед головних проблем, з якими стикаються банківські установи різних країн, виділяють нерівномірність та неефективність формування і регулювання грошових потоків. Традиційна концепція ризик-менеджменту передбачає обмежений спектр фінансових інструментів і технологій. Сучасні фінансові інструменти і технології включають актуальні адаптивні механізми моніторингу та регулювання грошових потоків, тому їх застосування особливе актуально в сучасних умовах функціонування банків.

Управління грошовими потоками входить до складу ризик-менеджменту та здійснюється в рамках фінансової політики сучасного банку, що розуміється

як загальна фінансова ідеологія, якої дотримується банк для досягнення стратегічної мети діяльності.

Раціональне формування грошових потоків сприяє ритмічності операційного циклу банку, забезпечує зростання обсягів пасивів при раціональному розподілі активів. Слід зазначити, що навіть у банківських установах, які успішно працюють на ринку та генерують достатню величину прибутку, порушення платіжної дисципліни, зниження ліквідності або платоспроможності може виникати внаслідок незбалансованості різних видів грошових потоків у часі та сумах.

Управління грошовими потоками є важливим чинником прискорення руху капіталу. Це відбувається за рахунок скорочення тривалості операційного циклу деяких банківських продуктів, більш ощадливого використання грошових ресурсів і зниження ризиків.

Отже, ефективність роботи банку залежить від організації системи управління грошовими потоками. Запропонована система створюється для забезпечення виконання короткострокових і стратегічних планів, збереження платоспроможності і фінансової стабільності, більш раціонального використання активів і джерел фінансування, а також мінімізації витрат на фінансування операційної діяльності.

Грошовий потік – це кошти, під якими розуміються депозитні рахунки та готівкові кошти, що одержуються банком від усіх видів діяльності, та витрачаються на забезпечення подальшої діяльності. Крім того, до розрахунків коштів можуть включатися короткострокові високоліквідні цінні папери, наприклад, державні казначейські векселі, банківські депозитні сертифікати, внески в інвестиційні фонди відкритого типу та привілейовані акції із плаваючої відсотковою ставкою [23,24].

Головним фактором формування грошового потоку є оплата клієнтами вартості отриманої послуги. Вихідні показники для розрахунків грошових надходжень – це валовий дохід та прибуток від продажів. Обидва показника мають велике значення для оцінки фінансового стану банку[25]. Саме наявність

або відсутність грошових ресурсів визначає можливості та напрямку розвитку банку; перевищення грошових надходжень над платежами забезпечує можливість вкладення грошових коштів з метою одержання додаткового прибутку. Однак зазначимо, що банку необхідно дотримуватись нормативів готівкового ліміту коштів.

Узагалі, зазначимо, що поняття грошового потоку досить широке і охоплює всі види діяльності банків, адже будь-яка операція неодмінно супроводжується рухом коштів. Тому поняттю грошового потоку можна надати лише загальне тлумачення, але для кожного банку воно буде мати свою специфіку, яка залежатиме від таких факторів, як тип власності, вид діяльності, особливості розрахунків, облікової політики тощо. З метою забезпечення ефективного цілеспрямованого управління грошовими потоками виникає необхідність певної їх класифікації та в залежності від неї цілеспрямовано здійснювати облік, аналіз, регулювання та планування грошових потоків різних видів.

Головні складові грошового обігу: готівково-грошовий та безготівковий обіг. Таким чином, грошові потоки банку мають різну природу, іноді різноспрямовану [26].

Аналіз, регулювання та контроль руху грошових потоків - це визначення моментів і величин припливів і відтоків готівкових коштів. Головною метою аналізу та контролю грошових потоків є аналіз фінансової стабільності та прибутковості банку.

До основних елементів системи управління грошовими потоками належать фінансові методи та інструменти, нормативно-правове, інформаційне і програмне забезпечення [27].

Серед фінансових методів, що виявляють безпосередній вплив на організацію, динаміку та структуру грошових потоків банку, можна виділити систему розрахунків з дебіторами та кредиторами; взаємини із засновниками (акціонерами), контрагентами, державними органами управління та надзору;

контрагентів кредитування; фінансування; фондоутворення; інвестування; страхування; оподатковування; та інших взаємовідносин діяльності банку.

Фінансові інструменти поєднують грошові та кредитні кошти, податкові інструменти, започатковані форми розрахунків, інвестиційні кошти, інструменти цінової політики, вексельні розрахунки та інші інструменти фондового ринку, норми амортизації, дивідендну політику, депозитарні та інші інструменти, склад яких визначається особливостями організації фінансів банку.

Нормативно-правове забезпечення банку складається із системи державних законодавчо-нормативних актів, внутрішніх норм і нормативів банку, статуту господарюючого суб'єкта, внутрішніх наказів і розпоряджень, юридично розробленої системи договірної бази.

В сучасних умовах необхідною складовою успіху діяльності є своєчасне одержання інформації та оперативне реагування на неї, тому важливим елементом керування грошовими потоками банку є внутрішньофірмова інформація.

Використання прикладних бухгалтерських, аналітичних, інформаційних програм забезпечує співробітників банківська установа обліковою та аналітичною інформацією. Тому таке програмне забезпечення повинно відповідати критеріям надійності, вірогідності та прозорості інформації, гнучкості в налаштування під особливості бізнесу банку, а також відповідати чинному законодавству.

Важливою частиною фінансового планування в економічних умовах сучасного сьогодення є формування прогнозних сценаріїв та резервних варіантів руху грошових коштів. До стандартних інструментів регулювання можна віднести аналіз розривів в русі строкових коштів, який зазвичай описують за допомогою розривів ліквідності:

$$g(t, w) = A(t, w) - L(t, w) \quad (5.8)$$

де: $A(t, w)$ — активи, які мають на момент часу t строк погашення, приналежний w - тимчасовій корзині;

$L(t,w)$ - пасиви, які мають на момент часу, t строк погашення, приналежний w -ї тимчасовій корзині;

t - момент часу;

w – тимчасова корзина.

Джерелами виникнення строкових вимог і зобов'язань є договори, укладання яких може бути ініційовано клієнтами або банками-контрагентами. Операції, проведені згідно із цими договорами, умовно назвемо екзогенними, тобто «породженими» поза банком. Прикладом екзогенних операцій є кредитні та депозитні операції. Серед можливих параметрів (обсягів і строків) договору, які пропонуються банком, клієнт обирає найбільш близькі до необхідних параметрів.

Враховуючи сказане, усі розриви, пов'язані з строковими активами та пасивами, а також із прирівняними до строкових, можуть бути розділені на ендогенні (внутрішні) та екзогенні (зовнішні):

$$g(t, w) = g^{\text{endo}}(t, w) + g^{\text{exo}}(t, w) \dots \dots \dots (5.9)$$

$$g_{\text{ни}}(t, w) = g_{\text{ни}}^{\text{endo}}(t, w) + g_{\text{ни}}^{\text{exo}}(t, w) \dots \dots \dots (5.10)$$

де: верхній індекс endo означає розриви, пов'язані з ендогенними операціями;

індекс exo - розриви, пов'язані з екзогенними операціями;

нижній індекс ни — розриви, пов'язані з одержанням і сплатою відсотків по договорах.

Отже, невизначеність грошових потоків концентрується в екзогенних операціях. Оскільки в більшості випадків банк не може остаточно спрогнозувати обсяги і терміни погашення за цими операціями. Тому саме екзогенні операції викликають найбільший інтерес.

Слід відзначити, що банки зазвичай розраховують лише загальні розриви ліквідності. Для виявлення джерел невизначеності в грошових потоках доцільно вести облік строкових операцій у розрізі екзогенних (клієнтських) і ендогенних (власних) операцій.

Зупинимось докладніше на особливостях динаміки розривів, які породжуються екзогенними операціями, продовжуючи пошук джерел невизначеності строкових операцій. Для спрощення записів далі по тексту у формулах верхній індекс endo опущений. Динаміку розривів ліквідності, пов'язаних із строковими екзогенними вимогами та зобов'язаннями, представимо у вигляді:

$$g(t, w) = g(t-1, w+1) + G(t, w) \dots \dots \dots (5.11)$$

де: $g(t, w)$ — розриви ліквідності на момент часу t зі строками погашення, що належать w -ї тимчасовій корзині, пов'язані зі зміною обсягів строкових екзогенних активів і пасивів;

$g(t-1, w+1)$ - розриви ліквідності, пов'язані з «пасивною еволюцією» - рухом екзогенних вимог і зобов'язань по тимчасовій корзині, відповідно до умов вже укладених договорів;

$G(t, w)$ — розриви ліквідності, які з'явилися внаслідок укладання нових екзогенних договорів на момент часу t зі строками до погашення, що належать w -ї тимчасовій корзині.

Для того щоб продемонструвати ефективність процедури регулювання екзогенних договорів, необхідно встановити закономірності появи нових розривів, і слід розглянути часовий ряд розривів ліквідності, який являє собою історію їх руху, а не один профіль ліквідності, складений на певну дату.

Зазначимо, що для коректного аналізу розривів ліквідності необхідно звернути увагу на наступне. Історію руху розривів необхідно представити таким чином, щоб вибуття термінових активів і пасивів, які належать певній тимчасовій корзині, після закінчення певного інтервалу часу відповідало повному переходу цих активів і пасивів до наступної тимчасової корзини.

Виходячи із вище сказаного, система управління грошовими потоками банку — це сукупність методів, інструментів та специфічних технологій цілеспрямованого, безперервного впливу на різноманітні рухи грошових коштів притаманні різним напрямкам банківської діяльності для досягнення поставленої мети.

Грошові потоки банківської установи обслуговують різні види банківської діяльності. Якість організації грошових потоків визначає ступінь фінансової рівноваги банку, в процесі його розвитку, ритмічність здійснення операційного процесу, пропорції власних і позикових джерел фінансування, швидкість обороту його фінансових коштів. Особливості механізму регулювання грошових потоків як в окремому банку, так і в банківській системі, мають певні відмінності, які обумовлені галузевою специфікою, зовнішніми та внутрішніми умовами функціонування банку.

Проблематика практичної реалізації концепції формування системи управління грошовими потоками банківської установи полягає в тому, що потокова структура являє собою актуальну інформаційну базу, на підставі якої, можливо аналізувати та планувати практично всі фінансові показники банку, об'єктивно оцінювати результати його діяльності та параметри фінансової стабільності.

Слід відзначити, що запропонована система управління грошовими потоками, базується на наявності оперативної та достовірної облікової інформації, сформованої на базі бухгалтерського та управлінського обліку. При цьому в кожному банку самостійно визначається формат надання, періодичність збору інформації, схему документообігу.

Але головна роль у керуванні грошовими потоками приділяється забезпеченню їх збалансованості за видами, обсягами строкових інтервалів та іншими істотним характеристикам. Щоб успішно розв'язати це завдання, потрібно впроваджувати в банках інтегровану систему планування та контролю грошових потоків. Формування системи регулювання діяльності банку в цілому та руху грошових потоків зокрема, суттєво підвищує ефективність управління грошовими потоками, що приводить до:

- скорочення поточних потреб банку, на основі збільшення оборотності грошових активів і пасивів, а також вибору раціональної структури грошових потоків;

- ефективного використання тимчасово вільних коштів (у тому числі страхових залишків) шляхом здійснення фінансових інвестицій;

- забезпечення профіциту коштів і необхідної платоспроможності банку в поточному періоді, шляхом синхронізації позитивного і негативного грошового потоку в розрізі кожного тимчасового інтервалу.

Проведення дослідження дозволяє зробити висновки що, управління грошовими потоками — найважливіший елемент фінансової політики банку, воно пронизує всю систему фінансового управління банку. Важливість і значення управління грошовими потоками в банку важко переоцінити, оскільки від його якості та ефективності залежить не тільки стабільність банку в конкретний період часу, але й здатність до подальшого розвитку, досягнення фінансового успіху у довгостроковій перспективі.

5.7. Роль кредитних дефолтних свопів на фінансовому ринку

Одним з основних факторів що спричинив настання фінансової кризи багато дослідників називають широке використання кредитних дефолтних свопів у механізмах фінансового ринку розвинених країн. Необхідно проаналізувати які функції виконує або може виконувати кредитний дефолтний своп в сучасному фінансовому ринку і є вигоди від використання цього інструменту у фінансовій системі України.

Дослідження відчизняних вчених Азаренкової Г.М., Говорушко Т., Дзюблюка О.В., Марчука В.П., Примостки О.Л., іноземних - Давида Менгеля, Адама Звадовського та інших авторів в першу чергу розглядають кредитні дефолтні свопи як механізм хеджування дефолтних ризиків і та спекуляцій на фінансовому ринку.

Кредитні дефолтні свопи є одним з видів деривативів, що з'явився в останні десятиліття і швидко набув великої популярності на світовому фінансовому ринку.

Банківська енциклопедія під редакцією Арбузова С.Г. дає визначення кредитного деривативу (свопу), як угоди, згідно з яким покупець на основі разових або регулярних внесків платить премію за кредитний ризик емітенту, який бере на себе зобов'язання погасити виданий покупцем кредит третій стороні у разі неможливості погашення кредиту боржником (дефолт третьої сторони). Покупець свопу отримує цінний папір, який гарантує обов'язкове повернення суми виданого кредиту або купленого боргового зобов'язання. У разі дефолту, покупець передає емітенту боргові папери (кредитний договір, облігації, векселі), а в обмін отримує від емітента компенсацію на суму боргу плюс неоплачені відсотки, а також ті, що мають бути нараховані до дати погашення

Схожі визначення ми можемо знайти і в інших джерелах. Таким чином, економічна наука розглядає кредитні дефолтні свопи в першу чергу як механізм хеджування ризиків власники базових активів або активів, пов'язаних з базовими активами.

Різні джерела по-різному вказують на те хто саме придумав кредитні дефолтні свопи, вказуючи наприклад на одне з працівників банку JPMorgan, але в інформаційному листі банку JPMorgan вказується на те, що Міжнародна асоціація свопів і деривативів вже з 1991 року надавала можливість укладати угоди кредитних дефолтних свопів в рамках стандартизованих контрактів. [28]

Перша офіційна згадка про кредитні дефолтні свопи відбулася в серпні 1996 року в листі департаменту контролера грошового обігу Держказначейства США. У цьому листі кредитні дефолтні свопи віднесені до кредитних деривативів - нових фінансових інструментів які дозволять ефективно управляти кредитними ризиками. Кредитний дефолтний своп у листі розглядався як угода, за якими одна сторона покупця захисту від ризику (покупець кредитного захисту) платить винагороду іншій стороні, а інша сторона повинна виплатити за договором суму якщо певне « зобов'язання має відношення до цієї угоди » збанкрутує. У листі зазначено, що зобов'язання зазначено в угоді є борговими і зазвичай має відношення до організації, яка

купує кредитний захист. Банк може знизити кредитні ризики не маючи безпосередніх угод з позичальниками шляхом продажу кредитного ризику через кредитний дефолтний своп. У листі також згадуються два методи за якими повинна виплачуватися сума продавцем кредитного захисту в разі банкрутства зобов'язання має відношення до угоди, а саме:

1) фіксована сума, яка була зафіксована при укладенні своп угоди ;

2) сума, яка буде визначена після дефолту як ціна подібних облігацій на корпоративному ринку облігацій. [29]

Зовні ця угода дуже схожа на угоду зі страхування виплат по кредиту або облігаціями. Різниця між договором страхування на кредитними дефолтними свопами наведена в дослідженні англійської адвоката Робіна Поттса, у виконаному за замовленням Міжнародної Асоціації свопів і деривативів (ISDA).

Робін Поттс зробив висновок, що кредитні деривативи не повинні бути охарактеризовані як договори страхування, так як вони передбачають виплату в у разі настання дефолту або іншої кредитної події, незалежно від того, отримав покупець кредитного захисту втрат чи ні. Договір, таким чином, спрямований на захист страхового інтересу з боку одержувача.

Міркування Роберта Поттса основувались на англійському загальному праві, яке визначає страховий поліс, як договір на відшкодування застрахованій у зв'язку з деяким інтересом, який він проти небезпек, які він розглядає це буде нести відповідальність".

Незважаючи на те що "економічний ефект від деяких похідних кредитних інструментів може бути схожим на економічний ефект від договору страхування," Поттс дійшов висновку, що CDS контракти не є договорами страхування, тому що не було страхового інтересу і вимогою відшкодування втрат. [30]

Адвокати Міжнародної асоціації свопів і деривативів, вчені та регулятори, як в Сполученому Королівстві так і в Сполучення Штатах досі використовують аргумент Роберта Поттса або інші аналогічні міркування. У

2000 році Департамент страхування штату Нью - Йорк США, відповідаючи на запитання, є кредитний дефолтний своп договором страхування, заявив, що визначення втрат є суттєвою ознакою договору страхування, і відмовився відносити кредитні дефолтні свопи до договорів страхування. [31]

Укладення угод про кредитні дефолтні свопи відбувається з використанням стандартних контрактів та строків оприлюднених Міжнародною асоціацією свопів і деривативів.

Міжнародна асоціація свопів і деривативів (ISDA) визначає кредитний дефолтний своп - як двосторонню угоду мета якої передачі кредитного ризику від однієї особи іншій, в рамках якої одна сторона (покупець захисту) платить періодичні плати іншій стороні (продавцеві захисту) в обмін на компенсацію дефолт (або іншу аналогічну кредитну подію) певного базового активу. [32]

У даній угоді базовим активом може бути кредит або облігації.

Якщо об'єкт захисту є одиничним активом то такий кредитний дефолтний своп називається одиничним (single name), якщо об'єктом є де кілька активів то корзинний (basket names).

Якщо покупець захисту є власником базового активу, то такі кредитні дефолтні свопи називають покриті (covered), якщо ні то голими (naked).

Схематично механізм роботи кредитного дефолтного свопу наведено на рис.5.4.

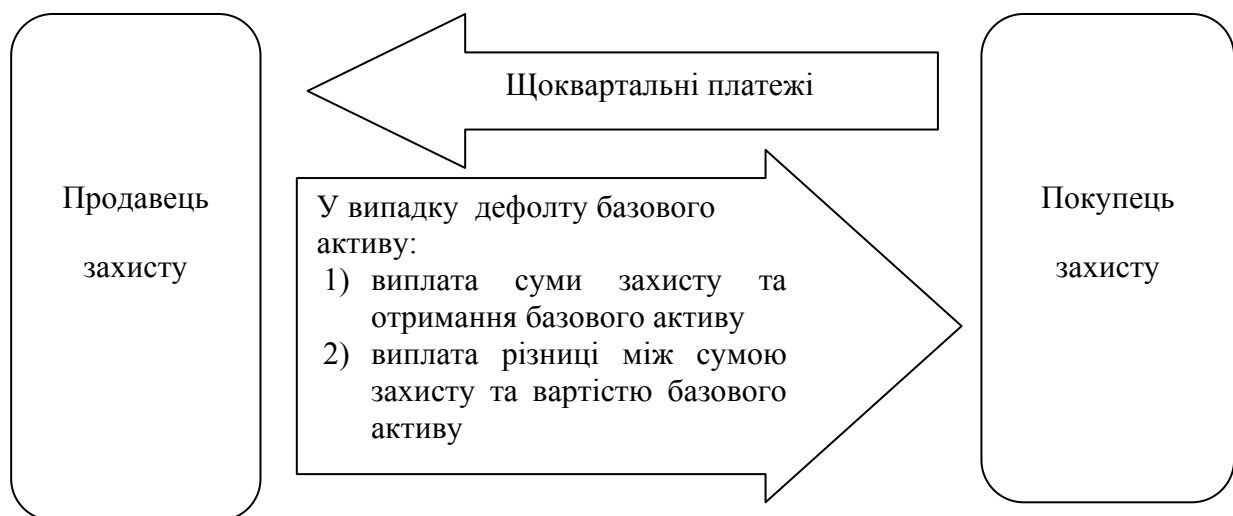

Рис.5.4. Схема роботи кредитного дефолтного свопу

Покупець захисту сплачує продавцю захисту щоквартальні платежі, а покупець захисту зобов'язується при настанні страхового випадку виплатити суму захисту і отримати базовий актив або виплатити різницю між сумою захисту і вартістю базового активу.

Наявність страхового випадку має бути оголошено Міжнародною асоціацією свопів і деривативів.

12 березня 2009 було надруковано так званий « Big Bang Protocol » яким були додатково стандартизовані деякі правила і стандартні умови кредитних дефолтних свопів.

Так, наприклад, розмір спреда було обмежено двома стандартними сумами 100 і 500 базових пунктів.

Тепер стандартизовані ISDA контракти на кредитні дефолтні свопи передбачають чотири основні дати початку і закінчення кредитного захисту : 20- е Березня / Червня / Вересня / Грудня з корекцією на звичайний бізнес календар, в якому 360 днів. Так, наприклад, угода для першого кварталу 2012 року терміном на 1 рік має бути укладена в період з Понеділок 19 грудня 2011 по Неділю 18 березня 2012 року, розпочнеться у Понеділок 20 березня 2012 і закінчитися у Вівторок 19 березня 2013.

Платежі покупця захисту продавцеві називають купонними платежами. Сума купона калькулюється в базисних пунктах (б.п.), які дорівнюють 1б.п. = $1\% * 0,01$ від суми угоди і називається також спредом. Стандартний контракт крок середу в 100 або 500 базисних пунктів. Платежі здійснюються щоквартально в день початку операції або в першій робочий день з дня початку угоди і їх розмір щоквартальних платежів розраховується за формулою:

Платіж = платіжний купон/360 * кількість днів в періоді розрахунку

Кількість днів у періоді розрахунку завжди вважається як кількість днів від передбачуваної дати початку дії контракту до наступної квартальної дати мінус 1 день.

У таблиці 5.10 наведено приклад розрахунку платежів угоди кредитного дефолтного свопу сумою 36 млн. дол.. США терміном 1 рік купленого в лютому 2009 року зі спредом 100 б.п. з датою погашення у суботу 20.03.2010 року.

Таблиця 5.10

Приклад розрахунку платежів за кредитним дефолтного свопу [34]

Купон	Дата початку	Дата закінчення	Кол-во дней	Платіж, тис. дол.США	Дата платежу
1	Пн.22.12.2008	Чт.19.03.2009	88	88,0	Пт.20.03.2009
2	Пт.20.03.2009	Вс.21.06.2009	94	94,0	Пн.22.06.2009
3	Пн.22.06.2009	Вс.20.08.2009	91	91,0	Пн.21.09.2009
4	Пн.21.09.2009	Вс.20.12.2009	91	91,0	Пн.21.12.2009
5	Пн.21.12.2009	Сб.20.03.2010	90	90,0	Пн.22.03.2009

На рис. 5.5 наведено динаміку номінального обсягу кредитних дефолтних свопів в світі за останні п'ять років. Номінальний обсяг склав 25,1 трлн дол..США станом на 1 січня 2013 року, це в 2,3 раза нижче показника на 01 січня 2008 року

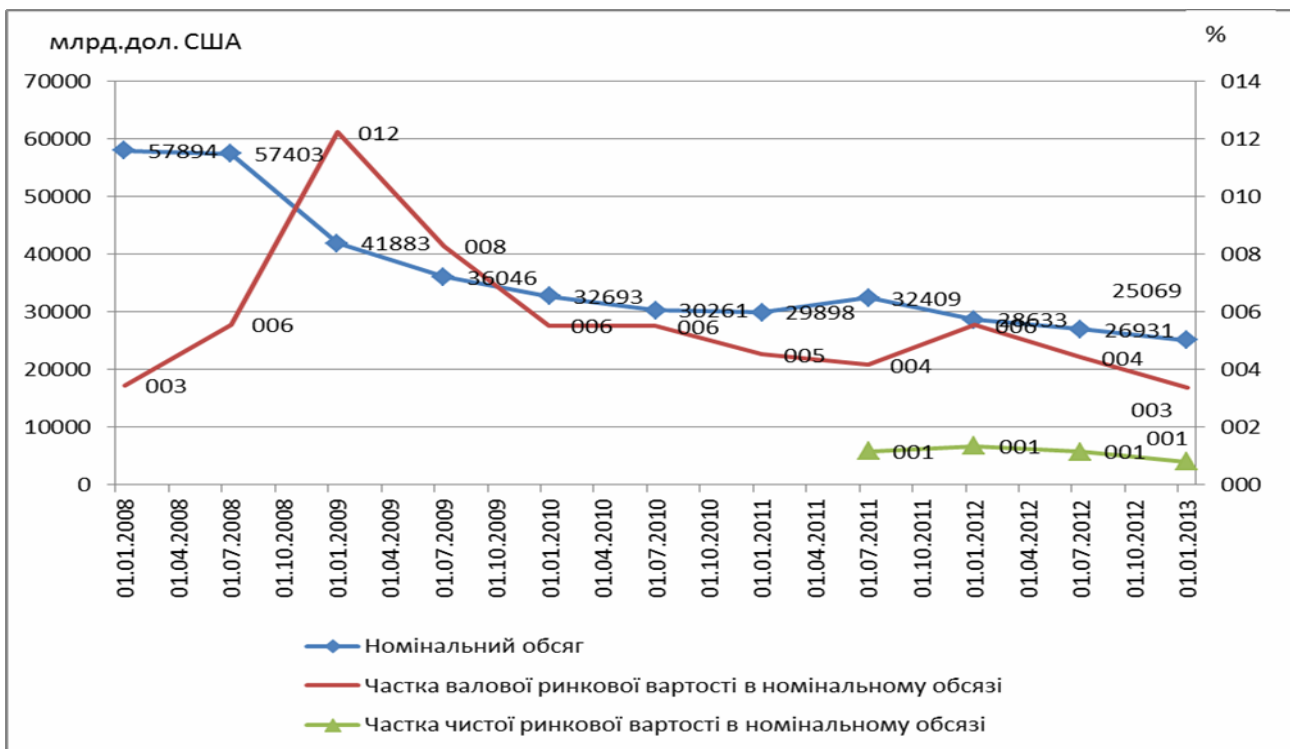

Рис.5.5. Динаміку номінального обсягу кредитних дефолтних свопів світі за 2008-2012 роки [34]

Криза та ймовірність дефолтів у 2008 році привели до різкого зростання частки валової ринкової вартості кредитних дефолтних свопів до 12,2 % в номінальному обсязі, з подальшим різким зниженням у наступні роки.

Частка чистого ринкової вартості також мала тенденцію до зниження знизившись на 31,0 % за останні два роки. Однак, навіть 0,80% від номінального обсягу становлять значну суму платежів у розмірі 201 млрд. доларів.

Однак, необхідно розрізняти номінальний обсяг (*notional amounts outstanding*) кредитних дефолтних свопів, валову ринкову вартість (*gross market value*) і чистий ринкову вартість (*net market value*). Номінальний обсяг включає в себе всі позиції відкриті усіма учасниками ринку. Так, наприклад, стандартний кредитний дефолтний своп на суму в 10 млн. дол. буде відображатися в звітності регуляторів як кредитні дефолтні свопи з номінальним обсягом 20 млн дол (позиції двох учасників свопу по 10 млн.дол.) і з валовим ринковим обсягом 10 млн.дол. Чистий ринковий обсяг у цьому випадку складе різницю яку один учасник повинен виплатити іншому.

Статистичні дані Базельського банку міжнародних розрахунків дають можливість розглянути динаміку зміни номінального обсягу кредитних дефолтних свопів у розрізі учасників ринку, яка наведена на рисунку 5.5

З наведених даних видно домінуюча роль дилерів, тобто від 50 до 60 % угод за останні 7 років проходили через спеціалізованих посередників. Під терміном « дилери» розуміються учасники ринку, які не є кінцевими споживачами фінансового продукту. В основному це банківські установи. У таблиці 5.11 наведені дані розподілі продажів на кінець червня 2010 року серед найбільших дилерів. Як видно з даних таблиці 96 % найбільших дилерів - це банківські установи.

Розподіл продажів на кінець серед найбільших дилерів червня 2010 [28]

Дилери	Частка, %
J.P. Morgan	12,2
Bank of America	11,3
Deutsche Bank	11,3
Morgan Stanley	10,5
Goldman Sachs	10,1
Barclays	6,8
Citigroup	5,8
UBS	5,6
Credit Suisse	5,4
BNP Paribas	5,2
RBS	4,5
Société Générale	4,5
HSBC	2,6
Wells Fargo	0,3
Другие диллеры	4,0
Всего	100,0

Відображене на рисунку 5.6 зменшення частки спеціалізованих компаній (special purpose vehicles - SPVs, SPCs, or SPEs) в чотири рази пов'язано, в першу чергу, зі скороченням обсягів видачі кредитів гарантованих кредитними дефолтними свопами емітованими даними компаніями.

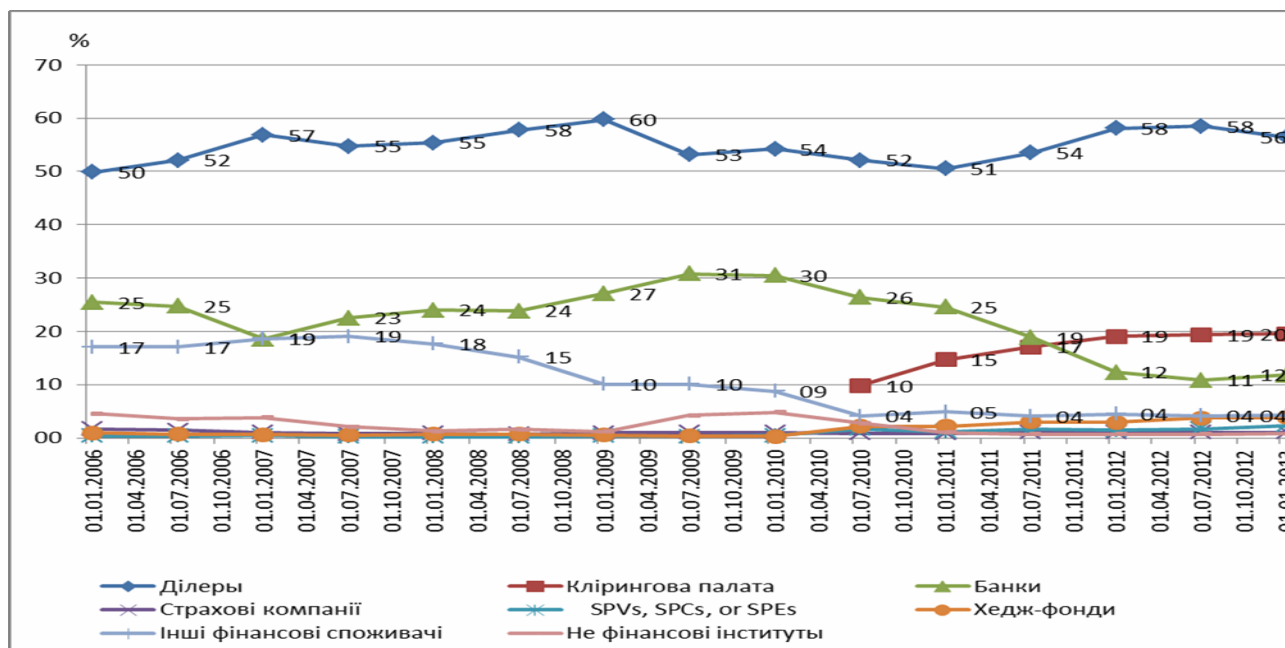

Рис.5.6. Динаміка номінального обсягу кредитних дефолтних свопів за видами учасників за 2006-2012 роки

Крім того, необхідно відзначити зниження частки банків як кінцевих споживачів кредитних дефолтних свопів, що можливо пов'язано із зменшенням ролі останніх у регулюванні нормативів банківського капіталу.

Необхідно також відзначити зростання з липня 2010 року частки клірингових палат в угодах з кредитними дефолтними свопами.

Даний зростання пов'язане з тим, що в 2008 році Форум фінансової стабільності рекомендував перехід до операцій з кредитними деривативами через спеціальні клірингові палати (central counterparties - CCPs). Замість двосторонніх контрактів учасники ринку тепер укладають два контракти з кліринговою палатою. Асоціація свопів і деривативів виділяє трьох основних учасників ринку - клірингові палати TriOptima (Стокгольм) і Creditex (Нью Йорк) and Markit (Лондон) [33]

Однак, досягнута кліринговими палатами частка в 20 % свідчить про те що тільки п'ята частина операцій з кредитними дефолтними свопами проходить через системи централізованих заліків. Інші угоди так і залишаються двосторонніми між учасниками ринку.

Решта учасників займають незначну частку ринку. Виняток становить зростання частки хедж -фондів до 4,2 % за останні два роки.

На рисунку 3 представлена динаміка зміни валової ринкової вартості кредитних дефолтних свопів у розрізі учасників ринку за період з 2006 по 2012 роки.

Використання валової ринкової вартості при оцінці обсягу угод дозволяє проаналізувати угоди між учасниками ринку без накладення багаторазових незакритих перепродажів фінансових інструментів, відображених у показниках номінального обсягу.

З даних відображених на рисунку 5.7 видно домінуюча роль дилерів, тобто основний обсяг угод припадає на банківські установи у вигляді посередницьких операцій. Частка банків як кінцевих споживачів знизилася за останні два роки більш ніж у два рази, що також свідчить про зниження покупок банками кредитних дефолтних свопів для власних потреб.

Частка інших фінансових споживачів також знизилася за останні 7 років з 14,3 % до 2,3 %, тобто майже в 7 разів.

Одночасно зростає частка хедж-фондів з 0,2 % 01.07.2010 року до 3,0 % 01.01.2013 року і клірингової палати з 2,6 % 01.07.2010 року до 6,1 % 01.01.2013 року.

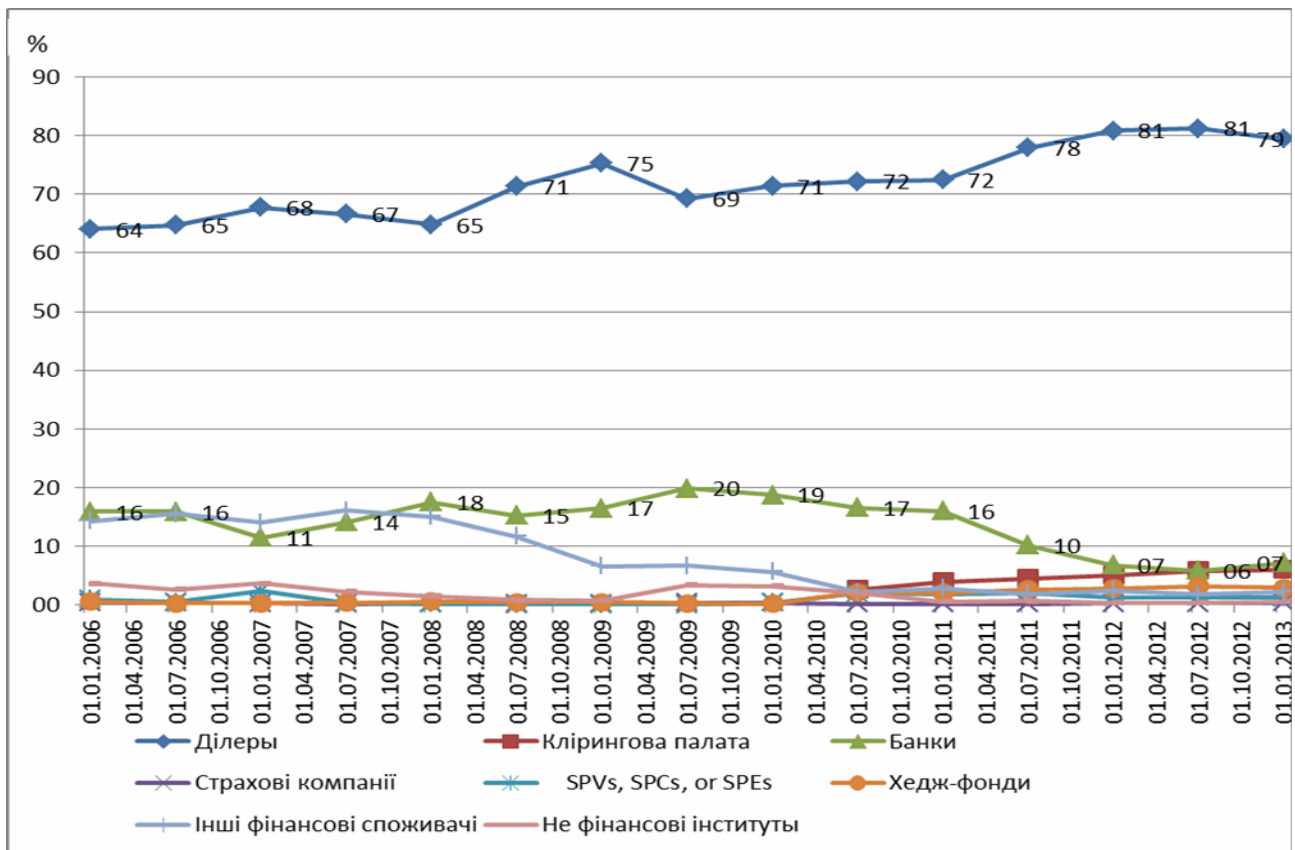

Рис. 5.7. Частка основних угод за фінансовими посередниками

Тож станом на 01.01.2013 року номінальний обсяг кредитних дефолтних свопів у світі становив 25069 млрд.дол., Валовий ринковий обсяг становив 848 млрд. дол., а чистий ринковий обсяг усього 201 млрд.дол. [34].

Розглянемо напрями використання кредитних дефолтних свопів як фінансового інструменту

Купуючи кредитний дефолтний своп, така компанія розраховує на передачу базового активу продавцю свопу в обмін на грошову компенсацію в разі дефолту емітента базового активу. В якості базового активу виступають, як правило, облігації суверенних емітентів і корпорацій, банківські кредити.

Динаміка валової ринкової вартості на рисунку 5.6 показує, що використання кредитних дефолтних свопів в якості механізму хеджування становить невеликий обсяг від усього обсягу відкритих позицій : станом на 01.01.2013 року банки 7,2%, страхові компанії 0,4 %, SPVs, SPCs, or SPEs 1,2%, хедж -фонди 3,0%, інші фінансові споживачі 2,3 %, не фінансові інститути 0,6 %, разом 14,6 %. Таким чином, використання кредитних дефолтних свопів в якості механізму хеджування є не значним.

Порівнюючи дані відображені на рисунках 5.6 і 5.7 помітно, що частка кінцевих споживачів в номінальному вираженні набагато нижче частки в валової ринкової вартості. Це пов'язано з тим, що при розрахунку номінального обсягу беруться до уваги всі незакриті угоди на певну дату, а при розрахунку валової ринкової вартості враховуються зустрічні угоди, які можуть бути згорнуті за допомогою заліку.

Таким чином, значна частина кінцевих споживачів, які використовували кредитні дефолтні свопи в якості механізму хеджування, для закриття хеджирующего позиції за свопами відкрили балансують операції, тобто купили або продали своп з аналогічним терміном і сумою.

Наступний напрямок використання кредитних дефолтних свопів - це спекуляція.

З рисунків 5.6 і 5.7 видно, що частка кінцевих споживачів невелика, отже спекулятивними є велика частина відкритих позицій. І основними учасниками цих операцій є найбільші банки світу.

Спекулятивні операції можна розділити на декілька напрямів: маржинальна торгівля, зниження вартості базових активів за рахунок кредитних дефолтних свопів або їх дефолт базових активів, що балансують операції для продажу базових активів, продаж кредитних дефолтних свопів за активами з низькою ймовірністю дефолту, продаж кредитних дефолтних свопів у сумі багаторазово перевищує суму базових активів.

Маржинальна торгівля здійснюється за рахунок відкриття ванільною позиції щодо купівлі або продажу кредитного дефолтного свопу та

отримання доходу (маржі) від збільшення або зменшення вартості активу.

Спекуляції на зниженні вартості базових активів були розкриті в ході розслідування причин фінансової кризи.

Як було встановлено, в результаті розслідування Комісією Сенату США з розслідування причин фінансової кризи після покупки захисту у корпорації AIG великі банки почали гру на пониження вартості проданих облігацій і зажадали від корпорації передачу застави у зв'язку з пониженням вартості облігацій. У результаті корпорації було надано допомогу з державного бюджету США у розмірі 182 млрд. дол. США, з яких 621 млрд. дол. США було виплачено відповідно до кредитно- дефолтними свопами. [35]

Більш того, встановлено, що поява кредитних дефолтних свопів підвищує ризик дефолту базового активу в два рази. [36]

Можливо тому, 1 листопада 2012 вступив в силу Директива ЄС « Короткі продажі і деякі аспекти кредитно -дефолтних свопів », яка забороняє короткі продажі непокритих (голих) кредитних дефолтних свопів по суверенних боргах на європейському економічному просторі (ЄЕП; 27 країн ЄС, а також Ісландія, Ліхтенштейн та Норвегія). [37]

Спекуляція на продажу базових активів через купівлю або продаж кредитних дефолтних свопів, було описано в дослідженні про продаж облігацій американських компаній. Автори дослідження показали, що інвестори найчастіше використовують ринок кредитних дефолтних свопів для відкриття балансуєчої операції в випадки низької ліквідності базових облігацій. Було встановлено, що розмір відкритих позицій на ринку кредитних дефолтних свопів обернено пропорційний ліквідності облігацій, які використовуються в якості базового активу, і цей ефект тим більше проявляється, ніж менш ліквідним є базовий актив. [38].

Продаж кредитних дефолтних свопів на активи з низькою ймовірністю дефолту була популярна до фінансової кризи. Так, наприклад, в США, володіючи рейтингом AAA, одним з великих продавців кредитних дефолтних

свопів стала корпорація AIG. У Європі кредитні дефолтні свопи активно продавала її дочірня фірма AIG Financial Product. Вартість захисту становила 0,12 % від номінальної вартості свопу щорічно або 0,6 % за п'ять років. Настільки низькі ставки пропозиції кредитної захисту призвели до різкого зростання продажів кредитних дефолтних свопів корпорацією AIG : з 20 млрд.дол.США у 2002 році до 211 млрд.дол.США у 2005 році і до 533 млрд.дол.США у 2007 році. Дохід від платежів за проданими кредитних дефолтних свопів склав 4,4 млрд.дол.США або 29 % від загального доходу корпорації AIG в 2005 році.

Спекуляція на продажу ванільних кредитних дефолтних свопів полягає в тому що обсяг продажів ванільних свопів в 5-10 разів перевищує обсяг відповідного базового активу. Таким чином сума щоквартальних платежів покупця базового активу може в загальному обсязі перевищити суму самого активу. [39]

Необхідно також відзначити, що при аналізі ринку кредитних дефолтних свопів складно відокремити хеджування від спекуляції. Розглянемо приклад. Наприклад, до дилера звертається клієнт, який бажає хеджувати 10 млн.дол. США. Однак у дилера в даний момент є відкриті позиції тільки на 6 млн. дол США. І тоді дилер відкриває спекулятивну позицію на 4 млн. дол.США. Тепер дилер може знайти нового клієнта на 4 млн. дол.США і угода знову перестає бути спекулятивною. Таким чином, грань між спекулятивними операціями та операціями хеджування досить примарна. [38]

Третім напрямком використання кредитних дефолтних свопів крім хеджування і спекуляції є покупка даних інструментів банками для зниження резервних вимог регулятора до капіталу банку.

Так, наприклад, кредитний ризик хеджований кредитно дефолтними свопами знижує резервні вимоги регулятора до американського банку згідно з вимогами Базеля II з 8% до 1,6 %.

У 2005 році тільки корпорація AIG продала кредитних дефолтних

свопів на 107млрд.долл. США для зниження резервних вимог, в основному європейським банкам, а в 2007 році ця цифра вже становила 379 млрд.дол. США. [38]

Проект правил Базель III визнає хеджування банками ризиків за допомогою за кредитних дефолтних свопів, хоча і накладає певні обмеження за суб'єктивним складом емітентів і якщо сума кредитного деривативу більше суми базового зобов'язання, то сума допустимого хеджування не може перевищувати 60% суми базового зобов'язання. Крім того, банк повинен відображати відповідне зниження справедливої вартості базового активу (наприклад через збільшення резервів).

Таким чином, незважаючи на те, що за останні 7 років знизилася використання банками кредитних дефолтних свопів зниження резервних вимог за виданими кредитами, проте правила Базель III не виключають таку можливість. [38]

Четвертий напрямок використання кредитних дефолтних свопів - випуск кредитних дефолтних свопів спеціальною компанією (special purpose vehicles - SPVs, SPCs, or SPEs) одночасно з емісією облігацій. Компанії створювалися великими банками, але з самостійним радою директорів, що по ідеї повинно було забезпечити незалежність цієї компанії від материнського банку, однак рахунки компанія відкривала саме в материнському банку.

Компанія випускає облігації і на виручені гроші купує заставу - високоліквідні, але низькодохідні облігації, наприклад казначейські облігації. Вони у відповідності зі свопом активів передаються в материнський банк, який натомість виплачує ставку за облігаціями + спред за більш дохідних активів, які були передані натомість у відповідності зі свопом активів. У наслідку, такими облігаціями стали різні секюритізовані облігації, що формуються інвестиційними банками.

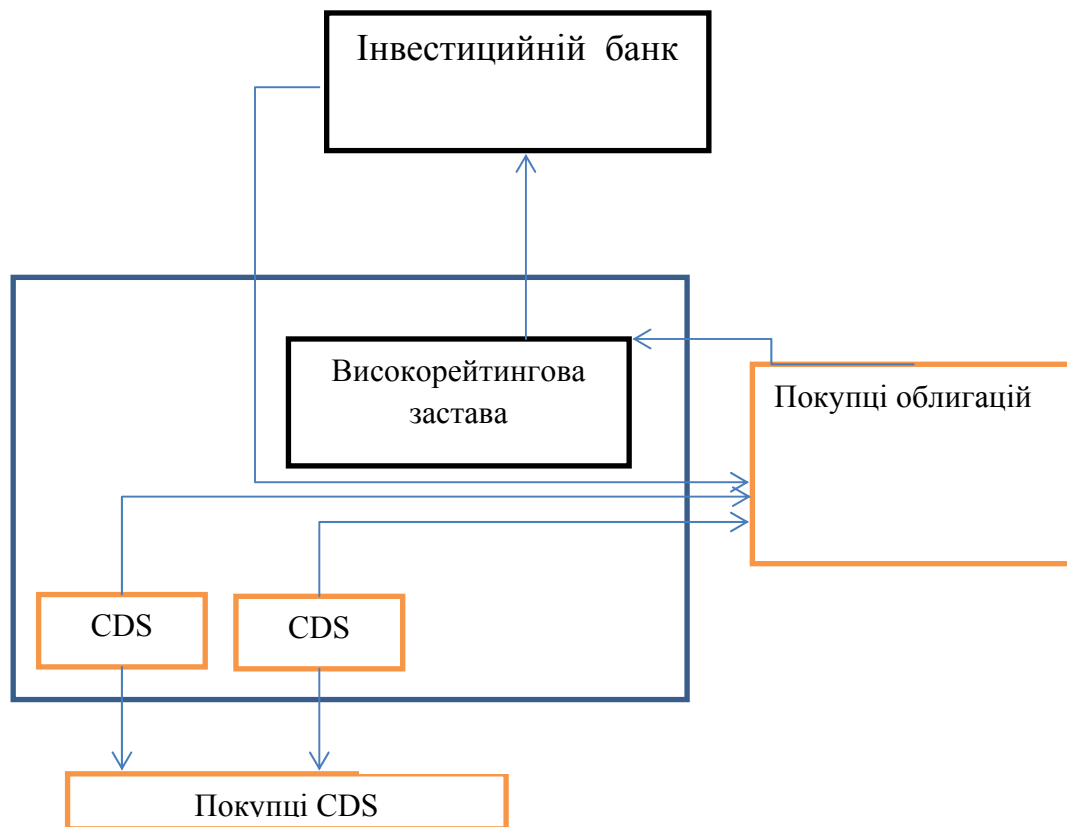

Рис.5.8. Використання кредитних дефолтних свопів при випуску облигацій, забезпечених заставою

Одночасно спеціальна компанія продає кредитні дефолтні свопи на випущені облигації. У разі дефолту за облигаціями, компанія продає високоліквідні активи і викупує облигації, а також продає їх власникам свопів.

П'ятий напрям використання кредитних дефолтних свопів - це залучення грошових коштів учасників ринку за допомогою застави.

У таблиці 5.12 наведені дані про частку угод з кредитно - дефолтними свопами із застосуванням застави.

Таблиця 5.12

Частка угод кредитно -дефолтних свопів з використанням застави за період 2011-2009 рр. [34]

Дата	Всі угоди	15 основних учасників
2011	93,2%	95,8%
2012	93,4%	96,1%
2013	83,0%	96,3%

Можна виділити два напрямки залучення грошових коштів.

Перший, це коли продавець кредитного дефолтного свопу надає заставу покупцеві в розмірі можливого збитку по свопу. У цьому випадку, чим більше ймовірність дефолту, тим більшу суму продавець свопа повинен передати покупцеві.

Так наприклад, у випадку з Lehman Brothers, облігації торгувалися за ціною більш ніж 80 % від їх номінальної вартості менш ніж за два тижні до дефолту, відповідно маржа становила близько 20 % від номінальної вартості CDS. У дні після дефолту вартість облігацій впала до 30% від номіналу, що привело до вимог збільшити заставу до 70% від номіналу. Коли в процесі врегулювання було проведено аукціон, вартість облігацій знову впала до 13% від номіналу, тому маржа була 87%. Оскільки остаточна розрахункова ціна була 8,625 % від номіналу, то продавцям залишилося доплатити всього 4 %.

Другий спосіб стосується покупців і продавців ванільних свопів, які надають маржинальну заставу. При зміні спреду свопів покупець або продавець повинен надати додаткову заставу або навпаки їм повертається раніше внесений заставу.

Залучення застав в обох випадках дозволяє залучити вільні грошові кошти учасників фінансового ринку.

Шостий напрямок використання кредитних дефолтних свопів - це інформування учасників фінансового ринку про можливий дефолт базового активу.

Розмір спреду кредитних дефолтних свопів виражений у базисних пунктах означає суму 0,01% від суми щорічного купонного платежу за кредитно- дефолтного свопу. Чим більше ризик, тим вище премія за ризик, відповідно своп торгується з більшою премією.

Крім перерахованих вище напрямів використання кредитно -дефолтних свопів Давид Менгель, керівник відділу досліджень Міжнародної асоціації свопів і деривативів, виділяє додаткові напрямки застосування :

1. Використання продажу кредитних дефолтних свопів в якості альтернативи кредитними операціями або продажу облігацій.

2. Збільшення ліквідності ринку як за рахунок відкриття спекулятивних позицій, так і за рахунок коштів, наданих учасниками в якості покриття спреда.

В даний час багато бачать причини фінансової кризи саме у використанні фінансовими інститутами кредитних дефолтних свопів. Однак, тут, необхідно привести висновок комісії Сенату США про причини фінансової кризи: «Звинувачувати кредитні дефолтні свопи в тому що одна компанія не займалася управлінням своїми ризиками, все одно що звинуватити кредитування в тому, що банк збанкрутував». У висновку комісії в якості прикладу наводиться банк Lerman Brothers, що збанкрутував, однак при цьому не мав істотних втрат по кредитних дефолтних свопів, в тому числі і за відкритими на сам банк.

У ході проведених досліджень було вироблено узагальнення існуючих напрямків використання кредитних дефолтних свопів у світовій фінансовій системі.

Було встановлено, що кредитні дефолтні свопи застосовуються для хеджування, спекуляції, зниження розміру банківських резервів, в якості зустрічних угод з продажу низько - ліквідних зобов'язань, забезпечення інформаційної безпеки його учасників.

Цікавим є перспектива застосування кредитних дефолтних свопів для страхування банківських депозитів і в якості альтернативи банківського кредитування.

Надалі необхідно досліджувати помилки попереднього досвіду застосування кредитних дефолтних свопів і сформулювати пропозиції державним регуляторам, з одного боку, з їх застосування, з іншого боку, щодо створення системи стримувань і противаг для безпечного їх застосування.

РОЗДІЛ 6

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК В БАНКАХ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

6.1. Розвиток методичних підходів до організації бухгалтерського обліку в банках України

У всьому світі бухгалтерський облік сприймають як універсальну ділову мову. У той же час на його методику та організацію впливають соціальні, економічні та культурні чинники кожної країни.

Мета організації бухгалтерського обліку визначає найголовніше його завдання – формування повної, достовірної інформації про господарські процеси та результати діяльності установи, необхідного оперативного керівництва та апарату управління, а також для її використання іншими зацікавленими органами, а саме інвесторами, кредиторами, податківцями тощо.

Можемо повністю погодитися з Л.М. Кіндрацькою, що правильно сформована бухгалтерська інформація виконує важливу функцію в системі захисту комерційного банку від банкрутства, підвищуючи якість керування ним та активно впливаючи на коригування управлінських рішень відповідно до умов конкуренції, нестабільності фінансових ринків [1].

А. В. Шайкан зазначає, що в останні роки склався новий підхід до визначення облікової системи банку. Бухгалтерський облік вийшов за рамки традиційного і є засобом, що активно використовується усіма ланками управління банку. Облікові завдання є управлінськими за своїм змістом. Поступово стираються межі між управлінським обліком, менеджментом та аналізом діяльності [2].

Згідно Постанови Національного банку України № 566 «Про затвердження Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України» [3] в банківських установах відокремлюються наступні

підсистеми обліку: фінансовий, управлінський та податковий облік. Об'єкти управлінського обліку характеризують зміст, обсяг і зміни будь-якої інформації, яка стосується ведення діяльності банку, а виокремлення об'єктів фінансового обліку орієнтовано на розв'язання питань управління активами, пасивами та капіталом банку.

Фінансовий облік забезпечує своєчасне та повне відображення всіх банківських операцій та надання користувачам інформації про стан активів і зобов'язань, результати фінансової діяльності та їх зміни. На основі даних фінансового обліку складається фінансова звітність, яка не є комерційною таємницею, регулюється державою, стандартами різних рівнів і відкрита для користування.

Управлінський облік ведеться з метою забезпечення керівництва банку та його підрозділів оперативною фінансовою і нефінансовою інформацією у визначеній ними формі для планування, оцінки, контролю й використання своїх ресурсів. Управлінський облік ведеться банком для забезпечення внутрішніх потреб в інформації, виходячи зі специфіки та особливостей діяльності і структури управління. Банки самостійно обирають метод обліку затрат та калькулювання собівартості послуг (робіт), визначають зміст внутрішньої звітності, а також строки її подання на різні рівні управління. При організації управлінського обліку повинна забезпечуватися ідентичність інформації і розрахунків, здійснених на основі фінансового обліку. На відміну від фінансового обліку, який регулює закон та національні чи міжнародні стандарти, управлінський облік суб'єкти господарювання ведуть самі, враховуючи особливості діяльності, структуру й розміри підприємства, потреби та вимоги управління.

В свою чергу, податковий облік складається з правил ведення бухгалтерського обліку, яких вимагають дотримуватися урядові органи, що наділені повноваженнями збору податків.

Опрацювання інформації про господарські операції банку здійснюється за допомогою загальновизнаних інструментів бухгалтерського обліку:

документація, інвентаризація, визнання і оцінка елементів фінансової звітності, система рахунків, подвійних запис, звітність, але методики їх обліку побудовано за правилами, що витікають із застосування в обліковому процесі базових принципів міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, а саме: переваги економічної сутності над юридичною формою, нарахування доходів та витрат та їх відповідності звітним періодам, критеріїв визнання та методів оцінки активів, зобов'язань, доходів і витрат згідно з концептуальною основою МСФЗ.

Ефективне управління банком і банківською системою залежить від доцільності та достовірності інформації про банківські операції, наявність фінансових ресурсів, їх використання, результати діяльності банку, які підсумовуються в звітності. Завершальним етапом в бухгалтерському обліку є складання і подання звітності. Звітність складається на основі інформації про фінансовий стан, результати діяльності, на основі даних різних облікових систем, які розкривають діяльність кожного суб'єкта господарювання.

У загальному розумінні під звітністю банку розуміють систему фінансової, статистичної, управлінської та податкової звітності, яка відображає результати банківської діяльності та інформацію, що стосується господарських операцій банку.

Реформування вітчизняної системи бухгалтерського обліку відповідно до вимог міжнародних стандартів призвело до істотної зміни методології бухгалтерського обліку і необхідності перегляду питань його організації. В даний час міжнародні стандарти не тільки узагальнюють накопичений досвід різних країн, а й активно впливають на розвиток національних систем бухгалтерського обліку та звітності.

Трансформація бухгалтерського обліку відповідно до міжнародних стандартів, створення нової нормативної бази бухгалтерського обліку вимагає рішення цієї проблеми на національному рівні. Основні передумови необхідності удосконалення бухгалтерського обліку банків відповідно до міжнародних стандартів наведені на рисунку 1 [4]:

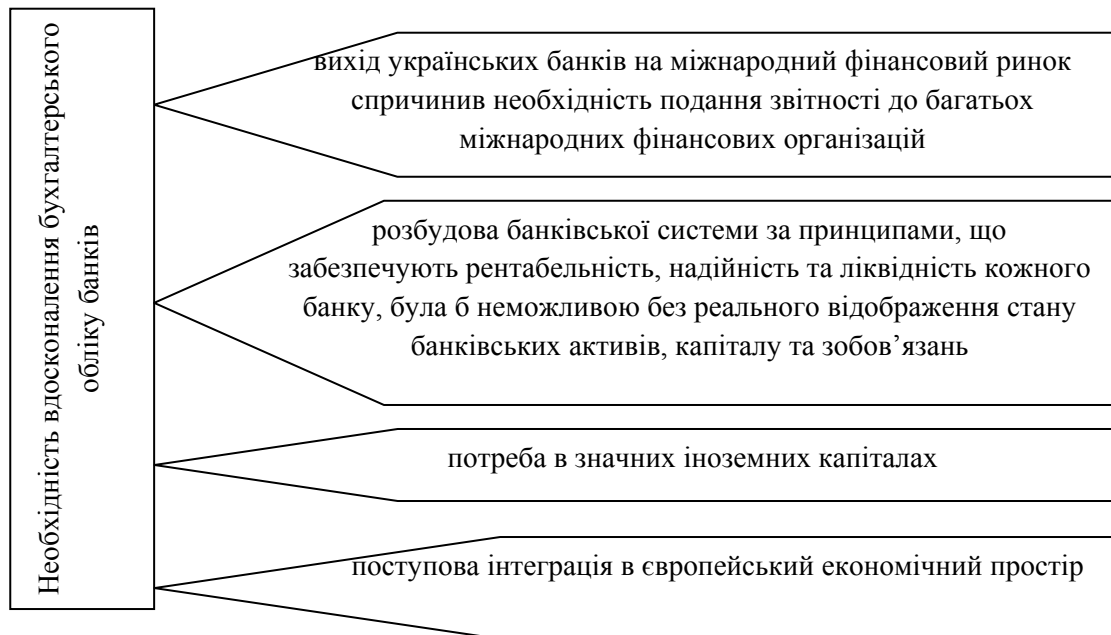

Рис. 6.1. Причини вдосконалення бухгалтерського обліку в банківському секторі України відповідно до вимог МСБО

Обравши концепцію реформування системи бухгалтерського обліку, який викликаний включенням країни до світових інтеграційних процесів, Національний банк України здійснює методологічну роботу, спрямовану на перегляд нормативних документів у зв'язку із змінами МСФЗ.

Саме звітність, складена відповідно до міжнародних стандартів викликає більшу довіру у іноземних інвесторів та можливих партнерів. МСФЗ надають можливість об'єктивно розкривати існуючі фінансові ризики. Це є досить важливим, оскільки Україна інтегрується у Європейське співтовариство і визнання українських банків на міжнародній арені сприятиме зміцненню вітчизняної економіки, відкриттю нових можливостей для іноземних інвесторів, покращенню рівня життя населення.

Головною метою складання фінансової звітності є надання користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан і діяльність банку для прийняття економічних рішень. Згідно з МСФЗ під час складання фінансової звітності необхідно враховувати принципи відкритості, прозорості і підзвітності. Однак ринкові відносини в банківській

системі формуються за умов агресивної конкуренції, що виявляється як у відкритих, так і у прихованих формах. Боротьба з конкурентами потребує постійної уваги, ретельного аналізу і контролю керівництва банку всіх напрямів банківської діяльності, тому такий принцип як прозорість заходить у суперечність із потребою закрити певні аспекти діяльності. Закритість інформації надає можливість керівництву банку приховати некомпетентність тих, хто несе відповідальність за прийняті рішення, а також приховати реальні результати стратегії розвитку банку.

Для розуміння сучасного стану та напрямів розвитку бухгалтерського обліку в банківській системі України варто розглянути його становлення в історичному ракурсі.

Система бухгалтерського обліку в банках України, яка функціонувала до 1997 року, була сформована методологічно виходячи з потреб централізованого управління економікою у межах колишнього СРСР. Коли головною метою організації бухгалтерського обліку було забезпечення контролю за виконанням Державного плану. Тобто, після проголошення Україною незалежності, у період становлення Національного банку України як центрального банку, методологія бухгалтерського обліку в банківській системі України характеризувалася повним відтворенням принципів соціалістичної системи господарювання. В той же час, перехід до ринкових відносин обумовив жорстку ломку планово-командної системи господарювання, що не могло не вплинути на критерії формування та розкриття економічної інформації, яка характеризувала всі економічні процеси. Таким чином, реформування обліку стало об'єктивно необхідним і неминучим.

Науковці відправною точкою реформи бухгалтерського обліку в Україні вважають Указ Президента України від 23.05.1992 р. «Про перехід України до загальноприйнятої у міжнародній практиці системи обліку та статистики [5,6,7,8]. З метою виконання даного Указу було розроблено Концепцію побудови національної статистики України та Державну програму переходу України на міжнародну систему обліку і статистики (постанова Кабінету

Міністрів України від 04.05.1993 № 326). Першим документом Національного банку України, що започаткував реформування системи бухгалтерського обліку в банківській системі України, був наказ № 46 від 03.08.1992 року «Про організацію роботи по переходу банків України на міжнародну систему бухгалтерського обліку і статистики», потім його замінив наказ № 82 від 13.08.1993 року «Про організацію роботи по переходу України на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку і статистики». Дані накази окреслювали заходи, спрямовані на виконання програми обліку в банках. В продовження руху до зміни методології обліку в банківській системі було затверджено програму реформування бухгалтерського обліку і звітності Національного банку України (постанова Правління НБУ № 272 від 17.10.1996 р.) та програму реформування бухгалтерського обліку і звітності комерційних банків України (постанова Правління НБУ № 315 від 29.11.1996 р.), які визначали стратегію реформування. Як зазначають П.М. Сенищ та В.І. Ричаківська, в рамках реалізації даної стратегії було:

- проведено інвентаризацію наявних форм звітності;
- переглянуто існуючу нормативно-правову базу на відповідність МСБО;
- визначено основні сегменти нормативної бази, які потребують першочергової заміни та окреслено перелік необхідних інструкцій;
- розроблено проекти планів рахунків бухгалтерського обліку операцій НБУ та комерційних банків, які адаптовано до вимог МСБО та потреб банків;
- створено нову систему аналітичного обліку;
- проведено міжнародну експертизу підготовлених до затвердження проектів;
- погоджено наявні проекти з Міністерством фінансів України та іншими міністерствами і відомствами;
- розроблено нормативні документи, що регламентують порядок обліку основних фінансових інструментів, які суттєво впливають на баланс банку [7].

Це, в свою чергу, дозволило змодельовати нову систему формування та розкриття економічної інформації, яка б забезпечувала потреби всіх користувачів: внутрішніх (менеджери, власники), зовнішніх (інвесторів, клієнтів, НБУ, органи статистики та інші), а бухгалтерський облік побудувати таким чином, щоб забезпечити його розвиток як єдиної інформаційної системи, на основі якої повинна формуватися фінансова, статистична, податкова та управлінська звітності.

Логічним завершенням даного етапу розвитку було 1 січня 1998 року, яке було визначено постановою Правління НБУ № 452 від 24.12.1997 р. «Про порядок переходу на новий план рахунків бухгалтерського обліку, форми фінансової і статистичної звітності та режим роботи в перехідний період» датою переходу на систему обліку та звітності відповідно до міжнародних стандартів. Вимоги даної постанови були успішно реалізовані банківськими установами України, тобто з 1 січня 1998 року банківська система України розпочала впровадження МСБО.

Наступний етап розвитку бухгалтерського обліку в банках України, пов'язаний з формуванням нових умов господарювання, загальним переосмисленням організаційних, процедурних та інших аспектів функціонування банківських установ, коли банки набули ознак складної організації з багатоцільовим характером діяльності та високим ризиком її здійснення. Банківська система України на початку становлення працювала за новими принципами бухгалтерського обліку в рамках старих вимог до його організації. У свою чергу, це обумовило необхідність розробки «Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банківських установах України», затвердженого Постановою Правління НБУ № 566 від 30.12.98 р. [3].

Змінюється економічна ситуація в Україні, розвиваються ринки, з'являються нові, складніші банківські продукти, збільшується частка іноземних інвестицій в капіталах банків України, розширюється співробітництво банків України з міжнародними організаціями, кредитними установами на валютному, фондовому, інвестиційному ринках світу.

Відповідно, це вимагає перегляду чинних та розробки нових нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку, їх подальшої інтеграції з вимогами МСБО, інформація має відповідати загальноприйнятим принципам щодо її розкриття. Змін потребує не лише план рахунків, формується необхідність розробки та реалізації технічного інструментарію – відповідних інструкцій, методик, процедур, впроваджуються концептуально нові принципи обліку [8], а саме:

- нарахування та відповідність доходів і витрат - для визначення фінансового результату звітного періоду потрібно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів. Доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів, тобто операції та їх результати визнаються в міру того, як вони відбулися, а не тоді, коли отримано або сплачено грошові кошти, що дозволяє визначати реальний фінансовий результат не лише по закінченні дії фінансового інструменту, а й у процесі його використання;

- застосування методу ефективної процентної ставки в бухгалтерському обліку фінансових інструментів банків;

- обачність - застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, відповідно до яких активи та/або дохід не завищуватимуться, а зобов'язання та/або витрати - не занижуватимуться. Принцип обачності орієнтовано на визнання всіх можливих збитків на протипагу максимальним прибутком;

- для регулювання вартості активів і зобов'язань банки використовують метод переоцінки, пов'язаний з зміною ринкової вартості активів та зміною офіційного обмінного курсу гривні щодо іноземних валют та банківських металів;

- з метою покриття можливих втрат у зв'язку з ризиковими банківськими операціями використовується механізм формування резервів під знецінення активів. Формуються резерви під зниження реальної вартості кредитів, депозитів, цінних паперів, дебіторської заборгованості;

- розробляється методологічний інструментарій щодо змісту облікової політики банку. Основне призначення облікової політики визначається як: упорядкування облікового процесу в установі; забезпечення методологічного та методичного відображення майна банку, фінансово-господарських операцій та результатів його діяльності; надання бухгалтерському обліку планомірності та цілеспрямованості; забезпечення ефективності обліку. Кожен банк самостійно розробляє облікову політику. Цим документом встановлюється порядок ведення бухгалтерського обліку операцій, які здійснює банк згідно з чинним законодавством. Важливим аспектом формування облікової політики є розкриття методики ведення обліку окремих фактів господарської діяльності, стосовно яких чинні стандарти та інші нормативні акти не містять конкретних рекомендацій щодо правил їх обліку. Тому банки зобов'язані самостійно встановити відповідний спосіб ведення обліку з конкретних питань на підставі чинних положень та використовуючи професійне судження провідного управлінського персоналу. Фактично облікова політика має відображати всі особливості обліку конкретного банку. При встановленні облікової політики банку важливо визначитися, за якою вартістю обліковуватимуться фінансові активи. Перевага надається методу обліку активів та зобов'язань за справедливою вартістю.

- у складі бухгалтерського обліку виокремлюють фінансовий та управлінський облік, які ґрунтуються на єдиній інформаційній базі, відрізняючись формою та періодичністю розрахунку даних. Окремо від фінансового та управлінського обліку банки ведуть податковий облік [9].

Тобто, даний етап розвитку бухгалтерського обліку характеризувався рухом до застосування банківськими установами України вимог МСФЗ як норми прямої дії та коригуванням нормативно-правової бази з бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності до повної відповідності вимогам МСФЗ.

У червні 2011 року Верховна Рада України прийняла зміни до Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», відповідно до яких

публічні акціонерні товариства та фінансові установи повинні подавати звіти за МСФЗ з 2012 року. Було внесено зміни до Законів України «Про банки і банківську діяльність» та «Про Національний банк України». Відповідно до ст. 68 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [10]: банки організовують бухгалтерський облік відповідно до внутрішньої облікової політики, розробленої на підставі правил, встановлених Національним банком України відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, у свою чергу, відповідно до ст. 41 Закону України «Про Національний банк України» [11]: Національний банк встановлює обов'язкові для банківської системи стандарти та правила ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності, що відповідають вимогам законів України та міжнародним стандартам фінансової звітності. Тобто, з 2012 року банки України повинні застосовувати вимоги МСФЗ як норми прямої.

У той же час з огляду на міжнародні тенденції щодо глобалізації економічних процесів, розвиток і вдосконалення міжнародних стандартів фінансової звітності, їх конвергенції, необхідно чітко усвідомлювати, що процес розвитку бухгалтерського обліку в банківській системі України буде вимагати постійної гармонізації з вимогами МСФЗ. Зокрема, у широкому розумінні гармонізація обліку характеризує відповідність та злагодженість, дотримання принципів ведення бухгалтерського обліку та складання звітності. В контексті основних завдань можливо визначити формування поглиблених знань з питань впливу розвитку та конвергенції стандартів фінансової звітності та методологію обліку та формування звітності банківських установ України, формування ґрунтовної теоретичної та методичної бази, необхідної для вільного володіння сучасними методиками оцінки та обліку, а також опанування основних підходів щодо вибору, обґрунтування та реалізації найбільш ефективних рішень в умовах необхідності формування професійного судження щодо облікових процедур, що в свою чергу вимагає наявності відповідних сучасних професійних знань у галузі бухгалтерського обліку, економіки, фінансів, права, інформаційних технологій.

Система МСФЗ на сьогоднішній день дуже швидко змінюється. Міжнародні стандарти, що є дійсними на сьогодні, досить мінливі. Наприклад, Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності (IASB) оновила стандарт МСФЗ (IFRS) 9 «Фінансові інструменти», виправивши в ньому пункт про терміни введення в дію. Тепер ефективною датою значиться 1 січня не 2013, а 2015 року.

МСФЗ (IFRS) 9, який був виданий по результатах першого блоку проекту Ради з МСФЗ щодо заміни МСБО (IAS) 39, застосовується до класифікації та оцінки фінансових активів і зобов'язань. В ході наступних етапів Рада з МСФЗ розгляне облік хеджування та знецінення фінансових активів. МСФЗ 9 призведе до більш раннього визнання кредитних збитків у фінансовій звітності, що вважається послідовнішим підходом з огляду на практику ціноутворення на кредитні та подібні продукти (кредитори також включають у величину номінальної процентної ставки премію та ризик, яка покликана покривати майбутні кредитні ризики).

МСФЗ 10 (IFRS) «Консолідовані фінансові звіти» передбачає єдину модель контролю, яка застосовується до всіх типів компаній, включаючи компанії спеціального призначення. Зміни, які вносяться стандартом МСФЗ (IFRS) 10, вимагатимуть від керівництва значно більшого обсягу суджень при визначенні того, які з компаній контролюються і, відповідно, мають консолідуватися материнською компанією, ніж при застосуванні вимог МСБО (IAS) 27. МСФЗ (IFRS) 10 також передбачає спеціальні вказівки щодо застосування його положень в умовах агентських відносин МСФЗ (IFRS) 10 замінює вимоги відносно консолідації, які містяться в ПКІ 12 та МСБО (IAS) 27 «Консолідована та окрема фінансова звітність».

МСФЗ (IFRS) 11 виключає можливість обліку компаній під спільним контролем з використанням методу пропорційної консолідації. Натомість компанії під спільним контролем, які відповідають визначенню спільних підприємств, обліковуються за методом дольової участі. МСФЗ (IFRS) 11 замінює МСБО (IAS) 31 «Участь у спільній діяльності» і ПКІ 13 «Компанії під

спільним контролем - немонетарні внески учасників». Банки повинні оцінити можливий вплив застосування МСФЗ (IFRS) 11 на його фінансовий стан та результати діяльності.

МСФЗ (IFRS) 12 «Розкриття інформації про частки участі в інших суб'єктах господарювання» застосовується до річних звітних періодів, які починаються 1 січня 2013 року. МСФЗ (IFRS) 12 об'єднує вимоги до розкриття інформації, які раніше містилися у МСБО (IAS) 27 в частині консолідованої фінансової звітності, а також в МСБО (IAS) 31 та МСБО (IAS) 28. Указані вимоги до розкриття інформації відносяться до часток участі компанії у дочірніх компаніях, спільній діяльності, асоційованих та структурованих компаніях. Уведений також ряд нових вимог до розкриття інформації відносно таких компаній. Банк буде змушений розкривати більше інформації про компанії, які є консолідованими чи неконсолідованими структурованими компаніями, в діяльності яких він бере участь або які він спонсорує. Але стандарт не вплине на фінансовий стан чи результати діяльності банку.

МСФЗ (IFRS) 13 об'єднує в одному стандарті всі настанови відносно оцінки справедливої вартості згідно МСФЗ. МСФЗ (IFRS) 13 не вносить зміни в те, як компанії зобов'язані використовувати справедливу вартість, а містить настанови відносно оцінки справедливої вартості відповідно до МСФЗ, в тих випадках, коли використання справедливої вартості вимагається або дозволяється у відповідності з іншими стандартами у складі МСФЗ. Стандарт застосовується відносно річних звітних періодів, які починаються 1 січня 2013 року. Дострокове застосування дозволяється. Прийняття МСФЗ (IFRS) 13 впливає на оцінку активів і зобов'язань банку, які обліковуються за справедливою вартістю.

В результаті опублікування МСФЗ (IFRS) 10 та МСФЗ (IFRS) 12, МСБО (IAS) 27 тепер містить настанови щодо обліку дочірніх, під спільним контролем та асоційованих компаній тільки в окремій фінансовій звітності.

В результаті опублікування МСФЗ (IFRS) 11 та МСФЗ (IFRS) 12 застосування методу часткової участі здійснюється не лише відносно

інвестицій в асоційовані компанії, але також і відносно інвестицій у спільні підприємства. Поправка набуває чинності для річних звітних періодів, які починаються 1 січня 2013 року.

Для вчасного запровадження змін в стандартах суб'єктам господарювання необхідно мати достатню кількість інформації, якісне методологічне забезпечення та потужні інформаційні технології. Саме тому необхідно завчасно вивчати нові вимоги стандартів. Це дасть змогу сформувавши ефективний план дій щодо їх запровадження.

На сьогодні, банківськими установами здійснюється розрахунок нормативів максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9) та максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10). Проте поняття «інсайдер», що визначається Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні, не повністю відповідає поняттю «пов'язана сторона», що міститься в МСБО 24 «Розкриття інформації про зв'язані сторони». Інформації щодо виконання нормативів Н9 та Н10 недостатньо для представлення об'єктивної, зрозумілої та достовірної інформації щодо ризиків з пов'язаними особами. Таким чином, необхідно удосконалити систему ризик-менеджменту шляхом здійснення аналізу ризиків з пов'язаними особами та розроблення заходів щодо їх мінімізації.

Системою ризик-менеджменту в банку також має детально досліджуватися інформація про існування контролю та суттєвого впливу між банком та іншими суб'єктами господарювання з метою виявлення пов'язаних осіб.

Системою ризик-менеджменту повинні своєчасно виявлятися негативні тенденції у фінансовому стані пов'язаних осіб та оцінюватися суттєві зміни в результаті процесів придбання та перепродажу об'єктів власності. Оцінка ризику операцій з пов'язаними особами має проводитися з урахуванням суттєвості впливу на фінансові показники банку.

Отже, слід зазначити, що реформування системи бухгалтерського обліку і гармонізація принципів формування звітності з вимогами МСФЗ сприятиме удосконаленню бухгалтерського обліку в банках України, розвитку євроінтеграційних процесів в Україні, розвитку міжнародного співробітництва, участі у міжнародному розподілі та кооперації праці, залученні іноземних інвестицій в економіку України. Це дасть змогу поліпшити вітчизняний облік, допоможе бути відкритим та зрозумілим внутрішнім і зовнішнім користувачам бухгалтерської інформації.

6.2. Вплив глобалізаційних процесів на методологію бухгалтерського обліку в банках

У кожній окремій країні склалися власні підходи, що регулюють діяльність банків, сформувалася власна система бухгалтерського обліку під впливом економічних, політичних, географічних та національних особливостей. Під впливом глобалізації відбулося поєднання міжнародних та національних стандартів регулювання обліку в банківських установах.

Погано розвинута банківська система або фінансова нестабільність однієї держави може негативно вплинути на фінансовий стан інших країн. У зв'язку з цим, було розроблено спільні норми, положення і нормативні акти щодо регулювання бухгалтерського обліку банківських установ.

Намір України стати повноправним учасником ринкових процесів у світі та повноправним членом ЄС вимагає від неї створення прозорої та зрозумілої для всього світу системи розкриття інформації та контролю за діяльністю суб'єктів господарювання. У свою чергу, глобалізація економіки та формування міжнародної системи бухгалтерського обліку визначають необхідність адаптації принципів і методів бухгалтерського обліку банківських установ України до міжнародних стандартів.

Вивченням впливу глобалізації на методологію обліку займалися такі вітчизняні вчені: Ф. Бутинець, С. Голов, Г. Кірейцев, В. Жук, В. Костюченко,

Н.Малюга,О. Петрук, В. Сопко, М. Пушкар, В. Пархоменко, О. Білорус, М.Шигун та ін.

За кордоном даному питанню приділяли увагу Д. Уїтні, Е. Джен кінс, Є Річард, Д. Баррі, Б. Лева, С. А. Діпіаза, Р. Екклз, А. Бекоєв, В. Білолипецький, У. Бек, Л. Лесков та інші.

У наукових дослідженнях прослідковуються два основні напрями: перший - це безапеляційна участь у глобальній конвергенції, другий позиція щодо обережної стандартизації бухгалтерського обліку, коли превалює думка щодо неможливості врахування національних напрацювань, особливостей та специфіки діяльності окремих галузей економіки при універсалізації облікових процедур у світових масштабах.

При цьому гармонізація розглядається як приведення національних стандартів у відповідність до існуючих міжнародних вимог, а конвергенція як узгоджене зближення національних, регіональних та глобальних стандартів і систем обліку [12].

Вивчення проблем впровадження в Україні Міжнародних стандартів фінансової звітності дозволило зробити висновки про необхідність системного підходу та подальшого розвитку конвергенції національних та глобальних стандартів.

Глобалізація - це неминучий (об'єктивний) соціально-економічний процес, який не знищує, а транслює національні особливості на весь світ, тобто відбувається взаємопроникнення і взаємозбагачення у глобальному масштабі [13]. Вона має об'єктивний і безповоротний характер. Російський вчений С. Ю. Глазьев стверджує: “Сучасний етап глобалізації являє собою процес формування єдиного світового економічного, фінансового, інформаційного та гуманітарного простору, обумовлюючий зниження ролі державних бар'єрів на шляху руху інформації, капіталів, товарів та послуг та зростання ролі наднаціональних інститутів регулювання економіки” [14].

Тобто в умовах глобалізації відбувається формування наднаціональної системи бухгалтерського обліку, а глобальна конвергенція стандартів

фінансової звітності означає зближення стандартів фінансової звітності у всьому світі.

На думку С. Діпіаза та Р. Екклз, “в корпоративному світі найближче до Всесвітніх стандартів фінансової звітності (ВСФЗ) знаходяться Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ)” [15].

МСФЗ Міжнародні стандарти фінансової звітності (IFRS - International Financial Reporting Standards) - стандарти, що затверджуються Радою і Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (IASB - International Accounting Standard Board). МСФЗ характеризуються як стандарти, що ґрунтуються на принципах (principles based standards), тобто вони не деталізують усі процедури фінансового обліку, а в багатьох випадках вимагають особистих професійних суджень.

На сьогодні більше ніж 100 країн вимагають або дозволяють використання МСФЗ, або знаходяться у стадії конвергенції зі стандартами Ради з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (РМСБО). В. Жук зазначає, що “якщо США і Японія приймуть МСФЗ, ці стандарти в усіх відношеннях стануть глобальними” (табл. І) [12, с. 21].

Таблиця 6.1

Частка визначальних світових систем стандартизації фінансової звітності, які використовуються в бухгалтерському забезпеченні глобальних ринків капіталу

№	Світові бухгалтерські системи	Частка бухгалтерського забезпечення глобальних ринків капіталів, %
1	GAAP US	52
2	МСФЗ	25
3	GAAP Японія	9
4	Інші	14

РМСБО та Рада зі стандартів фінансового обліку США (US Financial Accounting Standards Board (FASB)) працюють у напрямку конвергенції МСФЗ та US GAAP. У вересні 2002 року IASB та FASB формалізували свої наміри та

домовленості у Меморандумі про порозуміння між радами, відомому як Норвальська угода [16]. Мета – конвергенція двох найбільших систем стандартизації та запровадження єдиних глобальних стандартів фінансової звітності. У 2006 році IASB та FASB визначено Дорожню карту конвергенції стандартів. З 2007 року в США звіти, складені за МСФЗ, визнаються повністю. У 2008 р. SEC (Security Exchange Commission) оприлюднила детальний план впровадження IFRS. Компанії США можуть готувати свої звіти за МСФЗ починаючи зі звіту за 2009 рік.

До переваг застосування МСФЗ відносять наступні:

- а) можливість отримання необхідної інформації для прийняття управлінських рішень;
- б) забезпечення зіставності звітності різних організацій, незалежно від того, резидентом якої країни вони є і на якій території здійснюють господарську діяльність;
- в) можливість залучення іноземних інвестицій і позик, а також виходу на зарубіжні ринки;
- г) престижність, більша довіра з боку потенційних партнерів;
- д) надійність інформації;
- е) прозорість інформації завдяки дотриманню правил її складання, а також поясненням до звітності.

В той же час, використання вимог МСФЗ може призвести до потенційних ризиків, які можемо виділити у 3 групи, пов'язаних із впливом на фінансову стабільність банку:

- а) недостатня достовірність та надійність показника справедливої вартості, відповідно до вимог МСФЗ справедлива вартість має вимірюватися з точністю, враховуючи можливі діапазони оцінок, експертні судження та досвід у виборі прийнятої вартості;
- б) недостатнє економічне підґрунтя для обліку результатів хеджування, порядок обліку та звітності має більш чітко відображати економічну ситуацію

та економічну природу інструментів хеджування, належним чином враховуючи за документальною практикою управління ризиками;

в) вразливість підходів до формування резервів, запровадження стандартів щодо формування резервів для покриття потенційних ризиків не повинно викликати виконання циклічності в діяльності банків, тобто незбалансованість певних напрямів діяльності та збільшення непередбачених ризиків, які обумовлюють недосконалість обліку чи викривлення інформації.

Необхідність вирішення цих проблем обумовлює можливість розробки напрямів відповідності вимогам облікових стандартів вимогам забезпечення фінансової стабільності, а також визначення ступеня такої відповідності стосовно банківського сектору.

До таких напрямів можна віднести:

- використання надійних і достовірних облікових величин;
- визначення розподілу та масштабу ризиків;
- забезпечення умов для порівняння показників фінансової звітності;
- забезпечення чіткої та зрозумілої фінансової звітності;
- відображення фінансового стану банків на основі оцінки рівнів платоспроможності, прибутковості та ліквідності;
- приведення до взаємної відповідності правил обліку та практики належного управління ризиками;
- стимулювання позитивного впливу та уникнення негативної дії зовнішніх чинників розвитку банківського сектору;
- поліпшення корпоративного управління та рівня довіри з боку ринку.

З метою забезпечення ефективного впливу фінансової звітності на фінансову стабільність шляхом удосконалення управління ризиками облікові стандарти мають:

а) надати вищому керівництву банку можливість об'єктивно визначити профіль ризиків, певні ліміти та стандарти, приймати відповідні внутрішні нормативні документи, проаналізувати їх дотримання та виконання;

б) забезпечити чіткі процедури кількісного вимірювання ризиків, їх оцінювання, моніторинг та контроль;

в) стимулювати адекватну підзвітність та розмежування повноважень, функцій та обов'язків посадових осіб, функціональних підрозділів банку;

Гармонізація в бухгалтерському обліку досягається шляхом встановлення і розробки певних правил, дотримання яких надає характеру порівнюваності. Проте вона можлива не лише у тому випадку, коли побудова національної системи здійснюється з урахуванням міжнародних стандартів, а й коли певний рівень її досягається всередині країни, таким чином, мова уже іде про уніфікацію окремих аспектів обліку.

Так, при підготовці звітності, відповідно до МСФЗ, важливого значення набуває професійне судження бухгалтера. На відміну від українських правил бухгалтерського обліку, які достатньо жорстко регламентовані, застосування професійними бухгалтерами судження і оцінки при підготовці міжнародної звітності відіграє важливу роль.

Прикладом може бути сукупність підходів до визначення справедливої вартості, де потрібне професійне судження при складанні фінансової звітності за МСФЗ. Тобто достовірність показників фінансової звітності значною мірою залежить від об'єктивності визначення справедливої вартості активів та пасивів банку. У свою чергу, МСФЗ 13 вводить в дію розширені вимоги до розкриття інформації, щоб допомогти користувачам фінансової звітності зрозуміти техніку оцінки, яка була використана при визначенні справедливої вартості та обґрунтуванні її впливу на фінансові результати діяльності банку. Справедлива вартість домінує майже у всіх інструктивних документах з обліку фінансових інструментів. Її зміни прямо пов'язані із порядком формування резервів під операції банків з цінними паперами, формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями. По суті йдеться про реальну оцінку активів та оцінку ризиків за активами. Саме у даному випадку обійти професійне судження працівників банку, відповідальних за цю ділянку роботи практично неможливо. Більше того, до облікового процесу тут залучено

багато фахівців (не бухгалтерів), які займаються просуванням на ринку конкретних банківських продуктів. Тому не слід категорично стверджувати про цілковиту суб'єктивність оцінки за справедливою вартістю.

Професійне судження знаходить документальне відображення на рівні банку у Положенні про облікову політику. Статті, стосовно яких існує необхідність застосування професійного судження зображені на рисунку 2.

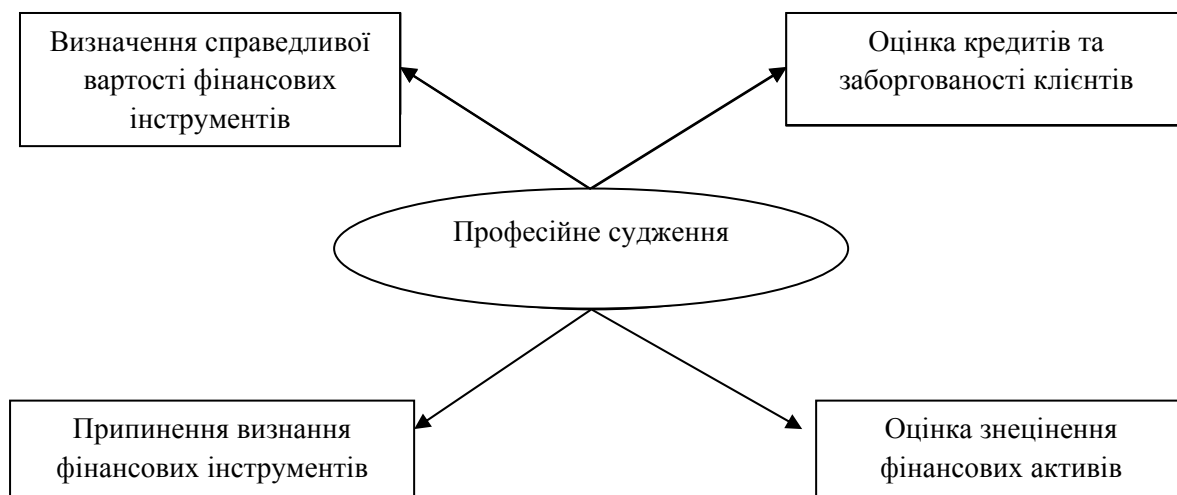

Рис. 6.2. Напрями, за якими існує необхідність формування професійного судження

Таким чином, на основі викладеного матеріалу можна зробити висновок, що професійний бухгалтер повинен адаптуватися до всіх змін, що відбуваються в міжнародних стандартах. Чим більш кваліфікований бухгалтер, тим більш об'єктивним є його професійне судження, що надасть можливість скласти фінансову звітність максимально правильно у відповідності до МСФЗ.

На рисунку 6.3 наведено випадки, коли застосовується професійне судження.

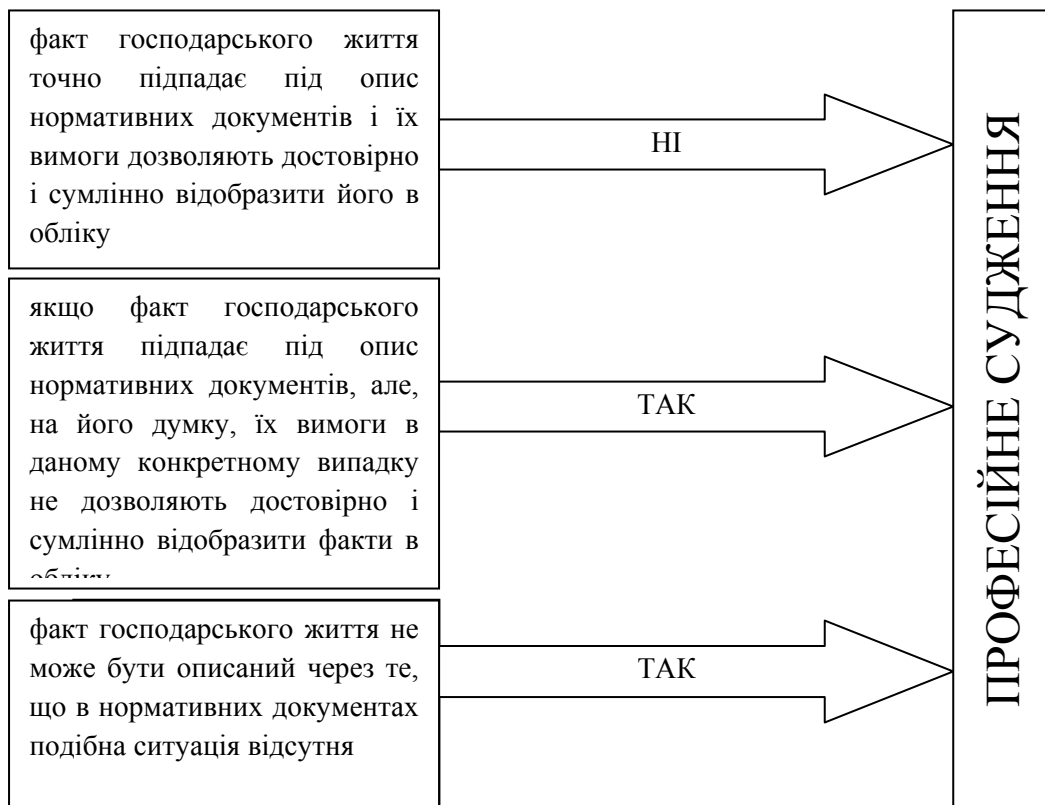

Рис. 6.3. Умови застосування професійного судження

Розвиток професійного судження та застосування його на практиці є унікальним засобом, за допомогою якого, по-перше, лібералізують систему бухгалтерського обліку; по-друге, удосконалюють нормативну систему бухгалтерського обліку і звітності; по-третє, усувають протиріччя, закладені в законодавстві; по-четверте, підвищується статус бухгалтера на окремому банку та в суспільстві в цілому.

Значно менше уваги приділено процесу трансформації системи стандартів України, управлінському аспекту зближення інформаційних систем різних країн. Організували роботу в даному напрямку Національний банк України, Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку та Міністерство фінансів України.

Концепції пов'язані з сумісністю та злагодженістю державних систем мають свою структурну серцевину в фінансовій звітності і бухгалтерському обліку. Інші частини інформаційного поля також мають значення для розвитку

світових економічних відносин, та «фінанси і бухгалтерський облік» є найбільш пріоритетними.

Підсумовуючи, цілком зрозумілим є рух до застосування банківськими установами України вимог МСФЗ як норми прямої дії та необхідність підготовки нормативно-правової бази з бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності у повній відповідності до вимог МСФЗ.

Отже, реформування національної системи бухгалтерського обліку на основі МСФЗ повинно спонукати вітчизняних вчених до розробки пропозицій щодо їх подальшого вдосконалення та розвитку. У свою чергу, основою формування методології бухгалтерського обліку в умовах глобалізації повинна бути конвергенція, яка визначатиме єдині принципи професійної підготовки фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Література до розділу 1

1. Енциклопедія банківської справи України : ред. В. С. Стельмах; НБУ, Ін-т незалежних експертів. - К.: Молодь: Ін Юре, 2001. - 680 с. (додаток "Моральний кодекс банкіра").
2. Костюченко О. А. Банківське право України: підручник / О.А. Костюченко. – 3-тє вид. – К: Вид-во А.С.К., 2003. – 928 с.
3. Банковская система России: Настольная книга банкира. / под ред. А. Г. Груновой и др. - М., 1995. - Т. I. - 600 с.
4. Банки кредити: Історія банківського дела [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.banks-credits.ru/>. – Загл. с екрана.
5. Канценеленбаум З.С. Учення о деньгах и кредите / З.С. Канценеленбаум. – М.: Эконом. Жизнь, 1927. – 391 с.
6. Тамплиеры: мифы и реальность [Електронний ресурс]: обзор работ Х. Николсон, М. Барбера, Э. Лорд и Дж. Райли-Смита. - Режим доступу: http://www.templiers.info/templiers/index.php?id=tainy_i_mify&tainy_i_mify=mify_i_realnost01. – Загл. с екрана.
7. Прилуцький О.В. Організаційно-правові засади діяльності комерційних банків в Україні: дис. ... кандидата юрид. Наук: 12.00.07 / Прилуцький О.В. – Х., 2008. – 192 с.
8. Влияние новых требований Базель-3 для Украины неоднозначно [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrbanks.info>.
9. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс]: закон України від 24 липня 2009 року №1617 – VI. Офіційний сайт ВР України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
10. Дзюбик О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки / О.В. Дзюбик. –К: Поліграф книга, 2000-512с.
11. Аржевітін С.М. Перші 10 років банківської справи в Україні / С.М. Аржевітін – К: Діалог Прессе, 2001- 123с.

12. Лютий І.О. Грошово - кредитна політика в умовах перехідної економіки: Монографія / І.О. Лютий – К: Атака, 2000- 240с.
13. Вовчак О.Д. Банківська справа: Навчальний посібник / О.Д. Вовчак, Н.М. Руцишин – Львів: «Новий Світ- 2000», 2010 – 560с.
14. Матвієнко П.В. Динаміка розвитку вітчизняної банківської системи / П.В. Матвієнко // Економіка та держава, №6 2007-с.44-49.
15. Кириченко О.А. Банківський менеджмент: Навчальний посібник / О.А. Кириченко – 3-є видання - К: Знання – Прес, 2002- 438с.
16. Рябініна Л.М. Банківські операції: Навчальний посібник / Л.М. Рябініна, Н.Ю. Няньчук, Л.І. Ухлічева – Одеса: ОНЕУ, 2011-519с.
17. Спіфанов А.О. Операції комерційних банків: Навчальний посібник / А.О. Спіфанов, Н.Г. Маслак, І.В. Сало - Суми: Університетська книга, 2007- 288с.
18. Банківська система України : монографія / В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 187 с.
19. Немцов В.Д. Стратегічний менеджмент: Навчальний посібник / В.Д. Немцов, Л.Є. Довгань, - К: ТОВ «УВПУ» Ексоб. – 2001 – 560с.
20. Кузнєцова Л.В. Вплив глобалізації на розвиток банківської системи України / Л.В. Кузнєцова – Одеса: Видавництво «Атлант», 2011- 517с.
21. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]: Національний банк України, Режим доступу : [http://www.bank.gov.ua / Bank_supervisison / dynamics.htm](http://www.bank.gov.ua/Bank_supervisison/dynamics.htm).
22. Аналітичний огляд банківської системи України за 2012 рік. [Електронний ресурс]: Національне рейтингове агентство, Режим доступу: [http:// www. rurik.com.ua](http://www.rurik.com.ua).
23. Банківська система України в 2012 році: стан і тенденції розвитку. [Електронний ресурс]: Рейтингове агентство «IBI-Rating Agency», Режим доступу: <http://www.ibi.com.ua/ru/ratings-analiticheskie-obzory/>

24. Алексеев Л. М. Экономический словарь: банковская сфера, фондовый рынок (украинско-английско-русский терминологический словарь) [сост. Л. М. Алексеев, В. М. Олексюк, А. И. Юркевич]. – К.: Издательский дом «Максимум»; Т.: Экономическая мысль, 2000. – 592 с.
25. Алексеев П. В. Философия: учебник. Изд. 2-е, перераб. и доп. / П. Алексеев, А. Панин – М.: "Проспект", 1998. – 568 с.
26. General system theory: new approach to unity of science. Human biology [Электронный ресурс] / [Bertalanffy L. von, Hempel G.G., Bass R.F., Jonas H.]. – 1951. – Режим доступа: [http://bib.tiera.ru/DVD-026/Bertalanffy_L.V._The_History_and_Status_of_General_Systems_Theory_\(1972\)\(en\)\(21s\).pdf](http://bib.tiera.ru/DVD-026/Bertalanffy_L.V._The_History_and_Status_of_General_Systems_Theory_(1972)(en)(21s).pdf)
27. Бир Ст. Кибернетика и управление производством / Ст. Бир; [пер. с англ.: под ред. А.И. Берга]. – М.: Физматгиз, 1963. – 276 с.
28. Иванов В.В. Славянские языковые моделирующие семиотические системы. (Древний период) / В. Иванов, В. Топоров – М.: Наука, 1965 – 251 с.
29. Месарович М.Д. Общая теория систем / М. Месарович; [пер. с англ. В.Я. Алтаева, Е.Л. Наппельбаума] – М.: издательство "МИР", 1966. – 186 с.
30. Холл А. Определение понятия системы / А. Холл, Р. Фейджин // Исследования по общей теории систем / Под ред. В.И. Садовского и Э.Г. Юдина. – М.: Наука, 1969. - С.254 – 261.
31. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем / А.И. Уемов – М.: Мысль – 1978. – 272 с.
32. Математика и кибернетика в экономике: словарь-справочник. – М.: Экономика, 1975. – 486 с.
33. Аверьянов А.Н. Системное познание мира: Методологические проблемы / А. Аверьянов – М.: Политиздат, 1985. – 263 с.
34. Алексеев П. В. Философия: учебник. Изд. 2-е, перераб. и доп. / П. Алексеев, А. Панин – М.: "Проспект", 1998. – 568 с.

35. Кохановский В. П. Философия и методология науки / В. Кохановський – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. - 576 с.
36. Социологический энциклопедический словарь / [ред.-упоряд. Г. И. Осипова] – М.: НОРМА, 2000. - 488 с.
37. Егорова Н. Е. Предприятие и банки: Взаимодействие, экономический анализ, моделирование: учеб.-практ. пособ. / Н. Е. Егорова, А.М. Смулов. – М.: Дело, 2002. – 456 с.
38. Белый О.В. Архитектура и методология транспортных систем. Монография. / О.В. Белый, О.Г. Кокаев, С.А. Попов – СПб.: "Элмор", 2002. – 256 с.
39. Шарапов О.Д. Системний аналіз: Навч. посібник / О.Д. Шарапов, Л.Л. Терехов, С.П. Сіднев. – К.: Вища шк., 1993. – 303 с.
40. Акофф Р.Л. Планирование в больших экономических системах / Р. Акофф; [пер. с англ.: под. ред. И. А. Ушакова]. – М.: МИР, 1980. – 319 с.
41. Гідулян А. Державна фінансово-кредитна політика в площині розвитку банківської системи України / А. Гідулян. // Вісник Національного банку України. – 2009. – №10 (164). – С. 35-40.
42. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / [уклад. Б. Райзберг, Л. Лозовский, Е. Стародубцева]. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 496 с.
43. Большой экономический словарь / [ред. А. Н. Азрилияна] – 4-е изд. доп. и переработанное. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 574 с.
44. Большой юридический энциклопедический словарь / [авт.-уклад. Барихин Ф. Б.]. – М.: Книжный мир, 2000. – 720 с.
45. Деньги, кредит, банки: учебн. [для студ. высш. учебн. завед.] / под. ред. О. И. Лаврушина. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 464 с.
46. Енциклопедія банківської справи України / [уклад. В. С. Стельмах та ін.]. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.

47. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / [под общ. ред. А. Г. Грязновой]. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.
48. Банківські операції: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / [А.М.Мороз, М. І.Савлук, М.Ф.Пуховкіна та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
49. Матвієнко В. П. Філософсько-економічні погляди. / В. Матвієнко, П. Матвієнко – Київ: «Наукова думка», 2003 р. – 304 с.
50. Масленников В.В. Национальная банковская система/ В.В. Масленников, Ю.А. Соколов. – М: «Элит-2000», 2003. – 352 с.
51. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації. / О. Орлюк – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 240 с.
52. Вешкин Ю.Г. Банковские системы зарубежных стран: курс лекций / Ю.Г. Вешкин, Г.Л. Авагян. – М.: «ЭКОНОМИСТЪ», 2004. – 400 с.
53. Тавасиев А.М. Антикризисное управление кредитными организациями: [учеб.пособие для студ.вузов] /Ахсар Мухаевич Тавасиев. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. — 480с.
54. Селищев А.С. Деньги. Кредит. Банки [учебник]/ Александр Сергеевич Селищев. – СПб: Питер, 2007. – 432 с.
55. Сенищ І.П. Еволюція банківської системи України / І.П. Сенищ // Регіональна економіка. – 2007. - №2. – С. 209-215
56. Денежно-кредитный энциклопедический словарь / [авт.-уклад. Моисеев. С. Р.] – М.: Дело и Сервис, 2006. – 384 с.
57. Онищенко Ю.І. Банківська система як об'єкт системних досліджень / Ю.І. Онищенко // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». Збірник наукових праць Луцький національний технічний університет. Випуск 5(20). – Ч. 2. – Редкол.: відп. ред. д.е.н., професор Герасимчук З.В. – Луцьк, 2008. – 368с. – С. 72-79
58. Онищенко Ю.І. Банківська система як складова фінансової системи / Ю.І. Онищенко // Науковий вісник ОДЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих

- науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2009. – №8 (86) – 246 с. – Мови укр., рос. – С. 95-104
59. Система национальных счетов - инструмент макроэкономического анализа: Учеб. пособие / [Ю.Н. Иванов, Л.А. Карасева, С.Е. Казаринова и др.]; Под ред. Ю.Н. Иванова. - М.: Финстатинформ, 1996. – 282 с.
60. Розвиток банківської системи України / за ред. д-ра екон.наук О. І. Барановського. – К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2008. – 584 с.
61. Daly G.G. Financial intermediation and the theory of the firm: An analysis of savings and loan association behavior [Електронний ресурс] / George G. Daly // Southern Economic Journal. – Jan., 1971. – Vol. 37, № 3. – P. 283-294. – Режим доступу до журн.: <http://www.jstor.org/stable/1056180>
62. Benston G. J. Smith A Transactions Cost Approach to The Theory of Financial Intermediation [Електронний ресурс] / George J. Benston, W. Clifford // The Journal of Finance. – May, 1975. – Vol. 31, №2. – P. 215-231. – Режим доступу до журн.: <http://www.jstor.org/stable/2326596>
63. Hodgman Donald R. Reviewed work(s): Commercial Bank Loan and Investment Policy [Електронний ресурс] / Donald R. Hodgman // The Journal of Finance. – Sep., 1964. – Vol. 19, No. 3. — P. 586-588. – Режим доступу до журн.: <http://www.jstor.org/stable/2977955>
64. Stephen R. King. Monetary Transmission: Through Bank Loans or Bank Liabilities [Електронний ресурс] / Stephen R. King // The Journal of Money, Credit and Banking. – Aug, 1986. – Vol. 18, №3. – P. 290-303. – Режим доступу: <http://www.jstor.org/stable/1992382>
65. Campbell T. S. Information Production, Market Signalling, and the Theory of Financial Intermediation [Електронний ресурс] / Tim S. Campbell, William A. Kracaw // The Journal of Finance. – Sep, 1980. – Vol. 35, №4. – P. 863-882. Режим доступу до журн.: <http://www.jstor.org/stable/2327206>
66. Diamond, Douglas W. Financial Intermediation and Delegated Monitoring [Електронний ресурс] / Douglas W. Diamond // The Review of Economic

- Studies. – Jul., 1984. – Vol. 51, No. 3. — P. 393-414. – Режим доступа до журн.: <http://www.jstor.org/stable/2297430>.
67. James C. Some evidence on the uniqueness of bank loans. / Christopher James // Journal of Financial Economics. – December, 1987. – Vol. 19, Issue 2. — P. 217-235.
68. Scott John T. Nonprice Competition in Banking Markets [Электронный ресурс] / John T. Scott // The Journal of Finance. – Jan, 1978. – Vol. 44, №3. – P. 594-605. – Режим доступа до журн.: <http://www.jstor.org/stable/1057213>
69. Edwards Franklin R.. Managerial Objectives in Regulated Industries: Expense-Preference Behavior in Banking [Электронный ресурс] / Franklin R. Edwards // The Journal of Political Economy. – Feb, 1977. – Vol. 85, №1. – P. 147-162. – Режим доступа до журн.: <http://www.jstor.org/stable/1828333>
70. Fisher. I. The Theory of Interest, as determined by Impatience to Spend Income and Opportunity to Invest it [Электронный ресурс] / Irving Fisher. - New York: Macmillan, 1930. - 551 p. Режим доступа: http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1416&Itemid=27.
71. Brealey and Myers. Principles of Corporate Finance [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cevdetkizil.brinkster.net/cevdetchess/tr/admin/editor/sayfalar/princf.pdf>.
72. Про Національний банк України [Электронный ресурс]: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. – Режим доступа: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
73. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс;. Пер. с англ. // Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. — М.: Прогресс, 1986. — 432 с.
74. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Йозеф Алоиз Шумпетер; [предисл. В.С.Автономова; пер. с нем. В.С.Автономова, М.С.Любского, А.Ю.Чепуренко; пер. с англ. В.С.Автономова, Ю.В.Автономова, Л.А.Громовой и др.]. – М.: Эксмо, 2008. – 864 с.

75. Богданов А.А. Тектология. Всеобщая организационная наука. В двух книгах / А.А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1. – 304 с.
76. Богданов А.А. Тектология. Всеобщая организационная наука. / А.А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 2. – 351 с.
77. Prebisch R. International trade and Payments in an Era of Coexistence: Commercial Policy in the Underdevelopment countries / R. Prebisch // American Economic Review. – 1959. – May. – №49. – P. 251-273.
78. Дзьобань О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (методологія дослідження та забезпечення): Монографія. // Олександр Петрович Дзьобань – Харків: Константа, 2006. – 440 с.
79. Driscoll M. Monetary Policy under Uncertainty // Risk and Uncertainty in Economics: Essays in Honour of James L. Ford // David G. Dickinson, Michael J. Driscoll, Somnath Sen. – Elgar, Edward Publishing, Inc., 1995. – 240 p. – P. 103.
80. Giordano Fr. The Political Economy of Monetary Union. Towards the Euro. / Fr. Giordano, Sh. Persaud. – London; New York: Routledge, 1998. — 79 p.
81. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Герман Хакен. – М.: Мир, 1985. – 414 с.
82. Mayes D. G. Evolving Voluntary Rules for the Operation of the European Central Bank/ David G. Mayes // Bank of Finland Discussion Papers. – №2. – 1998.– 35 p.
83. Shiller. J. R. Can the Federal Reserve Control Real Interest Rates? / Robert J. Shiller // Rational Expectations and Economic Policy. Fischer S. (ed.) – Chicago; National Bureau of Economic Research and University of Chicago Press, 1980. – P. 117- 156.
84. Кузнецова Л. В. Організація планування фінансової діяльності банку: монографія / Л. В. Кузнецова, Ю. К. Маслов // Одеський держ. екон. ун-т. – О.: Пальміра, 2006. – 247 с.

85. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит [пер. с англ.; предисл. В.С.Афанасьева]. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
86. Моисеев Н. Человек и ноосфера / Никита Николаевич Моисеев. – М.: Молодая гвардия, 1990. – 352 с.
87. Jakob A. Bikker. Measures of Competition and Concentration in the Banking Industry: a Review of the Literature / Jakob A. Bikker, Katharina Haaf // Economic and Financial Modeling. – Summer, 2002. – 46 p.
88. Зверяков М. І. Пізнавальний потенціал політичної економії / М. І. Зверяков // Економічна теорія. – 2012. – № 3. – С. 5–14.
89. Praet Peter. The Introductory Statement to the Press Conference following the ECB's Governing Council meeting of 4 July // VoxEU.org on 6 August 2013 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ecb.int/press/key/date/2013/html/sp130806.en.html>.
90. A macro stress-testing framework for bank solvency analysis // ECB. Monthly Bulletin. – 2013. – August. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://www.ecb.int/Adobe Acrobat Reader. URL: art2_mb201308en_pp93-11en.pdf](http://www.ecb.int/Adobe%20Acrobat%20Reader/art2_mb201308en_pp93-11en.pdf).
91. Алексеенко Л. М. Інституціональна трансформація просторових фінансових інновацій у системі забезпечення стійкого розвитку банківського сектора / Л. М. Алексеенко, Є. А. Соколовський // Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. «Інноваційна теорія Йозефа Шумпетера: сучасне звучання економічних та управлінських ідей», 29–30 листопада 2012 р. / Київський націон. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ, 2012. – С. 270–274.
92. Мировая экономика. Лагард призывает к действиям без промедления, чтобы 2012 год стал «Годом исцеления» // Обзор МВФ. – 2012. – 23 января. – 4 с.
93. Бернанке Б. Речь Председателя ФРС от 17.04.2009 г. [Електронний ресурс] / Б. Бернарке. – Режим доступу: <http://www.fedspeak.ru>.

94. Алексеенко Л. М. Інституціональна трансформація просторових фінансових інновацій / Л. М. Алексеенко, Г. М. Лацик // Фінанси України. – 2012. – № 8. – С. 69–77.
95. Tufano P. Financial Innovation / P. Tufano // Handbook of the Economics of Finance (Volume 1a: Corporate Finance). – Elsevier, Amsterdam, 2003. – P. 307–336.
96. Chou Yuan K. Chin Financial Innovations and Technological Innovations as Twin Engines of Economic Growth / Yuan K. Chou, Martin S. Chin // University of Melbourne. – 2004. – January 9.
97. Miller M. H. Financial innovation: the last twenty years and the next / M. H. Miller // Journal of Financial and Quantitative Analysis. – 1986. – № 21 (4). – P. 459–471.
98. Содействие поиску многосторонних решений для глобального мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: iMFdirect: <http://blog-imfdirect.imf.org/2012/08/30/promoting-multilateral-solutions-for-a-globalized-world/> Базовая страница блогов iMFdirect: <http://blog-imfdirect.imf.org/> [30 августа 2012 года].
99. Каваи Масахиро. Финансовый регионализм. Региональные механизмы формируют новую международную финансовую архитектуру и способствуют мировой финансовой стабильности / Каваи Масахиро, Ломбардии Доменико // Финансы и развитие. – 2012. – Вып. 49. – № 3 (Сентябрь). – С. 23–25.
100. Козиков А. А. Умные имитаторы: как, повторяя опыт других компаний, получить прочные конкурентные преимущества: Монография / А. А. Козиков // Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2012. – 143 с.
101. Алексеенко Л. М. Впровадження технологій фінансового маркетингу у процесі відбору інвестиційних проектів для інституційних інвесторів / Л. М. Алексеенко, М. В. Стецько, Н. В. Радова // Наукові записки. Серія «Економіка» зб. наук. праць / Національний ун-т «Острозька академія». – Острог, 2012. – Вип. 19. – С. 291–294.

102. Алексеенко Л. М. Технології фінансового маркетингу, бюджетування і страхування в усуненні дисбалансів економічних систем / Л.М.Алексеенко, А. О. Двігун // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Фінансовий потенціал суб'єктів господарювання як чинник сталого розвитку ринкової економіки», 1 лютого 2013 р. / Харківський націон. ун-т імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2013. – С. 207–210.
103. Алексеенко Л. М. Фінансові ресурси недержавних пенсійних фондів, страхових компаній і інститутів спільного інвестування в розвитку бізнес-процесів / Л. М. Алексеенко, М. Д. Алексеенко // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль, 2013. – Вип. 2. – С. 25–31.
104. Raffaele Della Croce. Trends in Large Pension Fund Investment in Infrastructure. – OECD, France. – 2012. – No 29. – 7 Dec. – 39 p.
105. 19. The Role of Funded Pensions in Retirement Income Systems. Issues for the Russian Federation. – OECD, France. – 2012. – No 27. – 19 Oct. – 37 p.
106. Identification and Assessment of Publicly Available Data Sources to Calculate Indicators of Private Pensions. – OECD, France. – 2012. – No 21. – 1 July. – 109 p.
107. Негосударственные пенсионные фонды в России: текущее состояние, проблемы и пути развития // Информационно-аналитический бюллетень. – 2004. – № 62. – 49 с.
108. Фінанси: Підручник / За ред. С. І, Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2012. – 687 с. (Алексеенко Л. М. – розділ «Фінансовий ринок»).
109. Сравнение показателей доходности негосударственных пенсионных фондов. – М.: Пенсионные и Актуарные Консультации, 2012. – 18 с.
110. Васильченко Е. Негосударственные пенсионные фонды ждут доверия / Е.Васильченко // Портмоне. – 2011. – № 8 (115). – 26 апреля.
111. Binet Gérard. Bancassurance – quo vadis? IVth Bancassurance Congress. – Warsaw. – 2012. – October 25. – 18 p.

112. Sarvanakumar S., Punitha U., Gunasekaran S., Sankar S. Flourishing Bancassurance Business: an Indian Perspective // International Journal of Multidisciplinary Research. – 2012. – Vol.2. – Issue 2. – February. – P. 269–279.
113. Gupta Shivani, Dr. Ajay Jain, Anubha. A a new Feasible Strategy in Banking & Insurance Sector moving fast in India // International Journal of Research in IT & Management. – 2012. – Volume 2. – Issue 2. – February. – P. 771–780.
114. Financial Services. Securing a bright future China's insurance sector and the evolution of bancassurance. – 2012. – 39 p.
115. Алексеєнко Л. М. Аналіз фінансових активів інститутів спільного інвестування в структурній модернізації економіки / Л. М. Алексеєнко, М. В. Стецько // Економічний аналіз / Тернопільський націон. екон. ун-т. – Тернопіль, 2012. – Вип. 10. – Част. 2. – С. 10–12.
116. Алексеєнко Л. М. Фінансиалізація у парадигмі розвитку глобальної економіки / Л. М. Алексеєнко, О. Б. Веретеннікова // Матеріали Звітної наук.-практ. конф. проф.-викл. складу та студентів «Соціально-економічний розвиток в умовах глобалізації», 25 березня 2013 р. «Дні науки ІФІМ ТНЕУ» / Тернопільський націон. екон. ун-т. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 66–69.
117. Готлиб Джефф, Импавидо Грегорио, Иванова Анна. Налогообложение финансов. Многие европейские директивные органы склоняются к идее расширения налогообложения финансового сектора // Финансы и развитие. – 2012. – Вып. 49. – № 3 Сентябрь. – С. 44–47.

Література до розділу 2

1. Хмелярчук М.І. Інституціональне середовище формування реалізації монетарної політики в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/texts/2009_27/09_27_35.pdf.

2. Вовчак О. Інституційні детермінанти формування монетарної політики в Україні / О.Д.Вовчак, М.Хмелярчук // Вісник Національного банку України. - 2010.- №9.- С.3-10.
3. Статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57896. – Національний банк України.
4. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В.С. Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень НБУ; УБС НБУ, 2009. – 404 с.
5. Лепушинський В.О. Проблема вибору оптимального монетарного режиму //Економіка України: інвестиційно-інноваційні проблеми розвитку: монографія / за ред. В.Ф.Бєсєдіна, А.С. Музиченка. – К.: НДЕІ, 2006. – С.510-518.
6. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : закон України від 20.05.1999 №679-Х / Офіційний сайт ВР України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
7. Монетарний огляд за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/docscatalog/document?id=503712>. – Офіційний сайт Національного банку України.
8. Коваленко Д.І. Гроші та кредит: Навч. посібник./ Д.І. Коваленко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 320с.
9. Монетарний огляд за 2006 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/docscatalog/document?id=60893>. – Офіційний сайт Національного банку України.
10. Міщенко В. Методологічні та методичні проблеми запровадження таргетування інфляції / В. Міщенко // Вісник Національного банку України. – 2005. - №5. – С. 40-45.
11. Сомик А. Особливості дії трансмісійного механізму грошово-кредитної політики в період кризи: канали цін активів, обмінного курсу та

- очікувань суб'єктів ринку / А. Сомик // Вісник Національного банку України.- 2010.- №11.- С. 21-30.
12. Хмелярчук М.І. Інституціональне середовище формування реалізації монетарної політики в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pprbsu/texts/2009_27/09_27_35.pdf.
13. Храпкіна В.В. Основні інструменти грошово-кредитної політики України в сучасних умовах / В.В. Храпкіна, В.В. Крутушкіна // Фінанси, банки, інвестиції. – 2011. - №1. – С. 16-20.
14. Забезпечення фінансової стабільності в Україні в умовах посткризової економіки: аналітична доповідь / За редакцією д. е. н., с. н. с., Я. В. Белінської. - Національний інститут стратегічних досліджень. - К.: НІСД, 2011. - 38 с.
15. Національний банк України. Ділові очікування підприємств України. IV квартал 2010 року. – С. 3. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/Publication/research/Pub0410.pdf>.
16. Монетарний огляд за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=104460>.
17. Макроекономіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57896. – Офіційний сайт Національного банку України.
18. Береславська О. Дисбаланси валютного ринку України / О. Береславська // Вісник Національного банку України. - 2013. - №3. – С. 3-9.
19. Валютные резервы НБУ достигли критического уровня - эксперт. - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minfin.com.ua/2012/11/26/685794/?u>.
20. Перестороги та обмеження для України на шляху відновлення. - [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/yurchyshyn_post-crisis_V-2012.pdf.
21. Грошово-кредитна статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44579.

22. Експерти погіршили прогноз зростання ВВП України більш ніж у два рази / Дзеркало тижня. Україна.2012. — 26 листопада. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http:// news.dt.ua/ECONOMICS/eksperti_pogirshili_prognoz_zrostannya_vvp_ukrayini_bilsh_nizh_u_dva_razi-112746.html](http://news.dt.ua/ECONOMICS/eksperti_pogirshili_prognoz_zrostannya_vvp_ukrayini_bilsh_nizh_u_dva_razi-112746.html).
23. Hansen J. Estimation of Real Equilibrium Exchange Rates / J. Hansen, W. Roeger // European Commission. Economic Papers. — September 2000. - No 144. P. 24-25.
24. Основні засади грошово-кредитної політики на 2013 рік. - [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=127394>.
25. Монетарний огляд за перше півріччя 2013 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=2384652..>
26. Крючкова І.І. Фундаментальні чинники зміцнення реального ефективного обмінного курсу гривні / І.І. Крючкова // Вісник Національного банку України. — 2005. - № 1. — С. 16-25.
27. Деньги, кредит, банки / под ред. Лаврушина О.И. - М.: Финансы и статистика, 1998. — 448 с.
28. Гроші та кредит: підручник / за ред. Савлука М.І. — К.: КНЕУ, 2006. — 742 с.
29. Лагутін В.Д. Гроші та грошовий обіг / В.Д. Лагутін. - К.: Тов. Знання, 1998. — 169 с.
30. Рябинина Л.Н. Сущностные особенности современных денег и их функций // Экономика Украины. — 2011. - № 6. - С. 40-49.
31. Райзберг Б.А. и др. — Современный экономический словарь. - М.: ИНФРА-М, 1999. — 479 с.
32. Рябініна Л.М. Безготівковий та платіжний обороти країни та їх роль в розвитку її економіці // Вісник соціально-економічних досліджень, Зб. наукових праць ОДЕУ. - 2010. - № 40. - С. 286-292..

33. Рябініна Л.М. Готівковий оборот та його роль в економіці України / Л.М. Рябініна, О.П. Русева // Вісник соціально-економічних досліджень, Зб. наукових праць ОДЕУ. - 2010. - № 39. - С. 294-302..
34. Бюлетень Національного банку України,. - 2013,. - № 3. - 189 с.
35. Васильченко З.М. Теоретичні основи управління грошовими потоками банку Васильченко З.М., Пірог Д.В. //Вісник. Економіка. Проблеми економічного становлення. - №1. - 2010. – С.44-48.
36. Бланк И.А. Финансовый менеджмент : учебный курс / И.А. Бланк. – [изд. второе, перераб. и доп.]. – К. : Эльга, Ника–Центр, 2006. – 653 с.
37. Кот О.С. Грошові потоки як відображення фінансової стабільності банків[Електроний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.nbu.gov.ua>.
38. Ковальов В.В. Финансы предприятий. [Текст] / В.В.Ковалев, Вит.В.Ковалев. – М.: ООО «ВИТРЭМ»; 2002. – 352 с.
39. Банківська система України: Монографія / [В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль]. – ДВНЗ УАБС НБУ, 2010. – 187 с.
40. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm.
41. Офіційний сайт ПАТ «Кредобанк» [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kredobank.com.ua/>
42. Офіційний сайт ПАТ «Сведбанк» [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.swedbank.ua/>
43. Офіційний сайт ПАТ «СЕБбанк» [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.seb.ua/>
44. Офіційний сайт ПАТ «Укрсоцбанк» [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unicredit.com.ua/>
45. Олексіч Д.В. Чистий грошовий потік банківського бізнесу [Електроний ресурс]. – Режим доступу: // <http://mer.fem.sumdu.edu.ua>.
46. USING ICTs TO ACHIEVE GROWTH AND DEVELOPMENT. IMPACT OF ICTs ON BUSINESS SECTORS Background paper by the UNCTAD

- Secretariat Expert Meeting in Support of the Implementation and Follow-up of WSIS. Geneva, 4–5 December, 2006 [Electronic recourse]. – Accessed mode : www.unctad.org.
47. Innovation in Financial Services and Payments. Conference summary. Payment cards center, Federal Reserve Bank of Philadelphia, May 16–17, 2002.
48. Калянов Г. Н. Теория и практика реорганизации бизнес-процессов / Г. Н. Калянов. – М. : СИНТЕГ, 2010. – 212 с.
49. Исаев Р. Методика построения эффективной системы регламентации банка и ее практическое применение [Электронный ресурс] / Р. Исаев. – Режим доступа : <http://betec.ru/index.php?id=06&sid=127>.
50. Нили Э. Призма эффективности: Карта сбалансированных показателей для измерения успеха в бизнесе и управлению / Э. Нили, К. Адамс, М. Каннерли. – М. : Баланс-Клуб, 2006. – 398с.
51. Worldwide Analysis, Modeling, and Design Tools Forecast and Analysis, 2002–2006 (2010) [Electronic recourse]. – Accessed mode : <http://www.idc.com>

Література до розділу 3

1. Арбузов С.Г. та ін.. Банківська енциклопедія [Текст] /С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. – 504 с.
2. Вешкин Ю.Г., Авагян Г.Л. Банковские системы зарубежных стран [Текст]: Курс лекций. – М.: Экономиста, 2004. – 400 с.
3. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество [Текст] /Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 602 с.
4. Дзюблюк О.В., Малахова О.Л. Банки і підприємства: кредитні аспекти взаємодії в умовах ринкової трансформації економіки [Текст]: Монографія. – Тернопіль: Вектор, 2008. – 324 с.

5. Долан Э.Дж. и др. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика [Текст] /Пер. с англ. В.Лукашевича и др.; Под общ. ред. В.Лукашевича. – М.: Туран, 1996 – 448 с.
6. Друкер П. Ф. Энциклопедия менеджмента [Текст] /Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 432 с.
7. Євразійські перспективи розвитку банківських систем [Текст]: монографія /за заг. ред. О. Костюка, М. Лін, Г. Омета. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 157 с.
8. Жарковская Е. П. Финансовый анализ деятельности коммерческого банка [Текст]: учебник. – М.: Издательство «Омега-Л», 2010. – 325 с.
9. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 07.12.2000 №2121–III / Офіційний сайт ВР України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
10. Иванов В.А. Настольная книга по немецкому банковскому делу [Текст]. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1996. – 168 с.
11. Кейнс Дж. М. Конец laissez-faire [Текст] // Истоки. Вып. 3. М.: ГУ-ВШЭ, 2001. – с. 260-279
12. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] /Пер. с англ. Н. Любимов. – М.: Гелиос АРВ, 2012. – 352 с.
13. Костюк А.Н. Корпоративное управление в банке [Текст]: монография. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 332 с.
14. Костюченко Н.С. Анализ кредитных рисков [Текст] /Н.С. Костюченко. – СПб.: ИТД«Скифия», 2010. – 440 с.
15. Ларионова И.В. Управление активами и пассивами в коммерческом банке [Текст]. – М.: Издательство «Консалтбанкир», 2003. – 272 с.
16. Малахова О.Л., Михайлюк Р.В. Управління фінансовою стійкістю банків [Текст]: Навчальний посібник. – Тернопіль: Вектор, 2011. – 300 с.
17. Мизес Л. Всемогущее правительство: Тотальное государство и тотальная война [Текст] /Пер. с англ. К.Г. Пинскера; под. ред. А.В. Куряева; комментарии В.В. Кизилова. – Челябинск: Социум, 2006. – 466 с.

18. Мизес Л. Либерализм [Текст] /Пер. с англ. А.В. Куряева. – Челябинск: Социум, 2007. – 344 с.
19. Миллер Р.Л., Ван-Хуз Д.Д. Современные деньги и банковское дело [Текст] /Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 856 с.
20. Моисеев С.Р. Денежно-кредитная политика: теория и практика [Текст]: учеб. пособие. – М.: Московская финансово-промышленная академия, 2011. – 245 с.
21. Роуз П.С. Банковский менеджмент [Текст] /Пер. с англ. со 2-го изд. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 768 с.
22. Самуэльсон П. Экономика [Текст] /Пер. с англ. – Севастополь: «Ахтиар», 1995. – 384 с.
23. Синельникова-Мурылева Е.В. Инновации в сфере денежных платежей и спрос на деньги в России [Текст]. – М.: Издательство Ин-та Гайдара, 2011. – 224 с.
24. Фридман М. Капитализм и свобода [Текст] /Пер. с англ. В. Козловский; ред. И. Пильщиков. – М.: Новое издательство, 2006. – 240 с.
25. Фридман М., Фридман Р. Свобода выбирать: Наша позиция [Текст] /Пер. с англ. Т. Югай; ред. Б. Пинскер. – М.: Новое издательство, 2007. – 356 с.
26. Хайек Ф. Частные деньги [Текст] /Пер. с англ. Б. Верпаховский. – М.: Институт национальной модели экономики, 1996. – 240 с.
27. Хайек Ф. Дорога к рабству [Текст] /Пер. с англ. М. Гнедовский и И. Пильщиков. – М.: Новое издательство, 2005. – 264 с.
28. Хайлбронер Р. Философы от мира сего [Текст] /Пер. с англ. И. Файбисович. – М.: Изд-во «Колибри», 2008. – 432 с.
29. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход [Текст] /Пер. с англ.; общ. ред. Р.М. Нуреева. – М.: Директ-Медиа, 2007. – 644 с.
30. Хикс Дж. Теория экономической истории [Текст] /Пер. с англ.; общ. ред. Р.М. Нуреева. – М.: НП «Журнал Вопросы экономики», 2003. – 224 с.
31. Хикс Дж. Стоимость и капитал [Текст] /Пер. с англ. – М.: Прогресс, 2005. – 488 с.

32. Енциклопедія фінансового ризик-менеджменту [Текст] /Под ред. А. А. Лобанова и А. В. Чугунова. – М: Альпина Паблишер, 2003. – 786 с.
33. Суржинський М. Поняття і сутність банківського регулювання та банківського нагляду в Україні / Суржинський Максим // Юридичний журнал, 2004. - №8. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу : justinian.com.ua/article.php?id=1365.
34. Орлюк О. П. Банківське право : навч. посіб. / О. П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 376 с.
35. Центральний банк та грошово-кредитна політика : підручник / кол. авт. : А. М. Мороз [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 2005. – 556 с.
36. Гудзь Т. П. Банківський нагляд : навч. посіб. / Т. П. Гудзь. – К. : Ліра-К., 2008. – 380 с.
37. Фінансове право України : підручник / за ред. М. П. Кучерявенка. – К. :Юрінком Інтер, 2006. – 320 с.
38. Коваленко М. М. Сутність і складові механізми державного регулювання банківського сектору економіки / М. М. Коваленко // Теорія та практика держ. упр.: зб. наук. пр. – Х. : Магістр, 2011. – Вип. 2 (33). – С. 182 – 191.
39. Міщенко В.І. Банківський нагляд: підручник / В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, Університет банківської справи НБУ, 2011. – 498 с.
40. Національний Банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності / О.С. Любунь, В.С. Любунь, І.В. Іванець. – Київ: Центр навч. л-ри УН-т екон. та права “КРОК”, 2004. – 351с.
41. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : закон України від 20.05.1999, №679-Х / Офіційний сайт ВР України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
42. Романишин В. О. Центральний банк та грошово-кредитна політика :навч. посіб../ В. О. Романишин, Ю. М. Уманців. – К. : Атіка, 2005. – 480 с.

43. Табачук Г. П. Основні цілі, завдання та принципи організації банківського регулювання й нагляду / Г. П. Табачук, О. Б. Бус // Вісник університету банківської справи. – 2011. – № 2 (11). – с. 156.
44. Кузьмін О. Є. Теоретичні та прикладні засади менеджменту: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», «Інтелект-Захід», 2002. – 228 с.
45. Сало І. В. Фінансовий менеджмент банку: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / І. В. Сало, О. А. Криклій. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 314 с.
46. Гуляєва Л. Регіональні аспекти функціонування комерційних банків / Л. Гуляєва // Вісник ТДЕУ. – 2006. – № 1. – С. 26–32.
47. Лансков П. Развитие инфраструктуры финансового рынка и оптимизация его регулирования / П. Лансков // Рынок ценных бумаг. – 2008. – №9. – С. 14–18.
48. Банковские системы в реформирующихся экономиках. Россия в контексте зарубежного опыта. – С.-Петербург, ДБ, 2001. – 747с.
49. Cole R. A. and Gunther J. W. Predicting Bank Failures: A comparison of on- and off-site monitoring systems // Journal of Financial Services Research, 13:2,1998.
50. Kane, Edward J. (1996d). «Ethical Conflicts in Managing the S&L Insurance Mess». Social Economics: Premises, Finding, and Policies, In Edward J. O'Boyle, ed. London: Routledge, P. 125-144.
51. Алексеенко Л. М. Ринок фінансового капіталу: становлення, проблеми, перспективи розвитку: монографія / Людмила Михайлівна Алексеенко. – К.: Вид. буд-к «Максимум»; Т.: Економічна думка, 2004. – 424с
52. Герасимович А.М. Глобальні трансформації і стратегії розвитку / Анатолій Михайлович Герасимович. – К.: Ін-т світ. екон. і міжн. від-н, 2006. – 416 с.

53. Кочетков В.М. Організація управління фінансовою стійкістю банку в ринкових умовах: монографія / Володимир Миколайович Кочетков. – К.: Вид-во Європ.ун-ту, 2003. – 300 с.
54. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / за ред. В. С. Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.
55. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): монографія / Валерій Михайлович Опарін. – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 240 с.
56. Алексеєнко Л. М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний словник) [уклад. Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко, А. І. Юркевич]. – К.: Видавничий будинок «Максимум»; Т.: Економічна думка, 2000. – 592 с.
57. Словник іншомовних слів [уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с.
58. Загородній А. Г. Фінансовий словник / [А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко]. – Вид. 4-те, випр. та доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, Л.: Вид-во Львів. банк. ін-ту НБУ, 2002. – 566 с.
59. Денежно-кредитный энциклопедический словарь / С. Р. Моисеев. – М.: Дело и Сервис, 2006. – 384 с.
60. Грюнинг Х. Ван. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском / Х. Ван Грюнинг, Братанович Соня Брайович; пер. с англ. сл. д.э.н. К.Р.Тагирбекова – М.: Издательство «Весь Мир»; 2003. – 304с.
61. Міщенко В. І. Банківський нагляд: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / [В. І. Міщенко, А. П. Яценюк, В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва]. – К.: Знання, 2004. – 406 с.
62. Розвиток банківської системи України / за ред. д-ра екон. наук О. І. Барановського. – К.: Ін-т екон. та прогнозув., 2008. – 584 с.

63. Рид Э. Коммерческие банки / [Э. Рид, Р. Коттер, Э. Гилл, Р. Смит; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1983. – 501 с.
64. Основні принципи ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс]. - Базельський комітет з питань банківського нагляду. Банк міжнародних розрахунків.: Базель. – Жовтень 2006 р. – Режим доступу: [//www.bis.org](http://www.bis.org).
65. Грушко В. І. Банківський нагляд: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / [В. І. Грушко, С. М. Лаптев, О. С. Любонь, К. Є. Раєвський.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 264 с
66. Гудзь Т. П. Банківський нагляд: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Тетяна Павлівна Проблеми реформування банківської системи України в контексті європейської інтеграції. Інформаційно-аналітичні матеріали. Випуск 8/[В. І. Міщенко, А. В. Шаповалов, В. В. Крилова, В. В. Ващенко та ін.]. – К. : Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2007.– 266 с.
67. Проблеми реформування банківської системи України в контексті європейської інтеграції. Інформаційно-аналітичні матеріали. Випуск 8. [В. І. Міщенко, А. В. Шаповалов, В. В. Крилова, В. В. Ващенко та ін.]. – К. : Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2007.– 266 с.
68. Господарський Кодекс України [Електронний ресурс]: кодекс України, затверджений Верховною Радою України від 16 січня 2003р. №436-IV. – Режим доступу: [// http://zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua).
69. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]: Закон України від 20 вересня 2001 р. № 2740-III зі змінами та доповненнями (від 24 липня 2009 року № 1617-VI). – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
70. Стратегія застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2007 р. № 911. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=86024.

71. Петренко К. І. Банківська діяльність та механізм її регулювання в умовах ринкової трансформації: Автореф. дис. канд. екон. наук: спец.08.04.01. - К., 2004. - 19 с.
72. Бренд Р. Банковская система и контроль за банковской деятельностью в условиях рыночной экономики / Р. Бренд. – Мюнхен, 1994. – 426 с.
73. Гацька Л. Інституційний підхід до реформування системи оподаткування в Україні / Л. Гацька // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – Сер.: економічна. – Вип. 103–3. – Донецьк: ДонНТУ. - 2005. – С. 144–147.
74. Основні засади грошово-кредитної політики на 2008 рік [Електронний ресурс]: Схвалені рішенням Ради Національного банку України від 28 листопада 2007 р. № 18. – Режим доступу: // www.bank.gov.ua
75. Про додаткові заходи щодо діяльності банків [Електронний ресурс]: Постанова Правління Національного банку України від 11 жовтня 2008р. №319 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.bank.gov.ua/inf_mat/Of_Pov/2008/11.10.2008_319.htm
76. Про окремі питання щодо діяльності банків в період фінансово-економічної кризи [Електронний ресурс]: Постанова Правління Національного банку України від 22 липня 2009 року № 421. – Режим доступу: <http://capitaltimes.com.ua/news/8241.html>.
77. Циганов С. А. Генезис банківських систем у трансформаційних економіках: структурно-функціональний аналіз / Сергій Андрійович Циганов. – К.: Академпрес, 2006. – 412 с.
78. Шевцова О.Й. Професійна діяльність банків-емітентів на фондовому ринку / О.Й.Шевцова. //Вісник ДНУ.Економіка.Вип.1. – № 12/2.-2007.-С.67-73.
79. Чернявський О. П. Фінансова політика в умовах соціально-економічної трансформації / [О. П. Чернявський, Н. А. Шикіна, Е. М. Ганевич, С. С. Краснощок]. – О.: ОДЕУ, 2006. – 235 с.
80. Григорьев Л. П. Финансовая архитектура: экстренный ремонт / Л. П.Григорьев // Россия в глобальной политике. – 2009. – № 4. – С.8–21.

81. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: монографія / Олексій Хаб'юк. – Івано-Франківськ: ОППО; Снятин: ПрутПринт, 2008. – 260 с.
82. Скотар М. Я. Деякі аспекти адміністративно-правового регулювання національним банком України у сфері банківського кредитування / М. Я. Скотар // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4. – С. 340–345.
83. Кузнєцова Л. В. Проблеми кредитування банками інноваційної діяльності підприємств / Л.В.Кузнєцова // Економіка і регіон: зб. наук. праць / Полтавський НТУ імені Ю. Кондратюка. – Полтава, 2007. – Вип. 2 (13). – С. 73–80.
84. Кузнєцова Л. В. Фінансове право підр.[для студ.внз] / за ред. І.С.Пахомова; [П.Н.Говенко, О.С.Кравченко, Л. В. Кузнєцова та ін.] /Х.:ООО «Одиссей», 2007. – 328с.
85. Симановский А. Ю. Перспективы банковского регулирования: отдельные аспекты / А. Ю. Симановский // Деньги и кредит. – 2009. – № 7. – С. 23–26.
86. Жидко К. Нові вимоги Базельського комітету до визначення капіталу, адекватного ризикам / К.Жидко // Вісник НБУ. - 2005. - №11. - С. 63-65.
87. Коваленко В.В. Банківський нагляд: Навчальний посібник. / В.В. Коваленко – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 198 с.
88. Basel II: Revised international capital framework [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbsca.htm>.
89. Банківське право: українське та європейське: навчальний посібник [П.Д.Біленчук, О.Г. Диннік, І.О.Лютий, О.В. Скороход / За ред. П. Д. Біленчука. - К.: Атіка. 1999 - 390 с.
90. International Monetary Fund [Electronic of resource]. – October, 2012. - It is access mode: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/02/index.htm>
91. Ворочек В.Г. Перспективи застосування «Базеля III» як інструменту попередження фінансових криз / В.Г. Ворочек. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20110225/ek2_vorocek.php

92. Кочетков В.М. Рекомендації базельського комітету як основа для зміцнення фінансової стійкості банків / В.М. Кочетков, В.О. Мазурков [Електронний ресурс]. – режим доступу: [http:// www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VUABS/texts/2009 /](http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VUABS/texts/2009/).
93. Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері [Електронний ресурс]: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 № 569-р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>.
94. Вожжов А., Клименко О. Капітал комерційних банків як складова ресурсів банківської системи // Банківська справа. – 2003. – № 4. – С. 83-95.
95. Алексеєнко М.Д. Капітал банку: питання теорії та практики. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.
96. Постанова Правління Національного банку України Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України та Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України від 17.06.2004 N 280
97. Організаційно-методичні підходи до запровадження в НБУ системи оцінки стійкості фінансової системи: Інформаційно-аналітичні матеріали / За редакцією д.е.н., проф. В.І. Міщенко, к.е.н., доц. О.І. Кірєєва і к.е.н. М.М. Шаповалової – Київ : Центр наукових досліджень НБУ, 2005. – 97с.
98. Смирнов А. В. Управление ресурсами и финансово-аналитическая работа в коммерческом банке. – М.: Издательская группа „БДЦ-пресс”, 2002. – 176 с.
99. Щербакова Г. Н. Анализ и оценка банковской деятельности (на основе отчетности, составленной по международным и российским стандартам) / Галина Щербакова. – М.: Вершина, 2006. – 464 с.
100. Кротюк В. Базель II: розрахунок мінімально необхідної величини капіталу згідно з Першою компонентою / Кротюк Володимир, Куценко Олексій. – Вісник Національного банку України. – 2006. – №5. – С. 16-22.

101. Косова Т. Д. Аналіз банківської діяльності: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / Тетяна Косова. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 486 с. – С. 21-50.
102. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс] : інструкція затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001р., №368. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>. – Вся база «Загальне законодавство».
103. Показатели финансовой устойчивости Руководство по составлению. - Международный Валютный Фонд. – 2007 г. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fsi/guide/2006/pdf/rus/guide.pdf>
104. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798.
105. МВФ оценивает новую эру денежно-кредитной политики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/Russian/pubs/ft/survey/so/2013/POL051613AR.htm>.
106. Інформація про здійснення Національним банком України державної регуляторної діяльності у 2012 році [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>.
107. Внукова Н. Ипотечный рынок: теория і практика : [м-я] / Н. Внукова, О. Бажанов. – Харків: ІНЖЕК, 2008. – 192 с.
108. Конституція України: від 19.09.2013 р. за № 586–7/2013 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>. – Назва з екрану.
109. Про здійснення банками фінансового моніторингу [Електронний ресурс]: положення, затверджене постановою Правління НБУ від 31.01.2011 № 22. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>.

110. Кручок С. Іпотечне кредитування: європейська практика та перспективи розвитку в Україні : [м-я] / С. Кручок. – К. : «Урожай», 2003. – 208 с.
111. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання проведення оцінки для цілей оподаткування та нарахування і сплати інших обов'язкових платежів, які справляються відповідно до законодавства» від 04 березня 2013 року № 231 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-13>.
112. Об'єм кредитов в сфері нерухомості за півроку виріс на 73% [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.banki.ua/infolineview/default.aspx?itemid=19998>.
113. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здешевлення вартості іпотечних кредитів для забезпечення доступним житлом громадян, які потребують поліпшення житлових умов» від 25 квітня 2012 р. № 343 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/343-2012-п>.
114. Зниження НБУ облікової ставки може зробити житло доступнішим [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ipoteka.gov.ua/node/1805>.
115. Лобунь О. Іпотечне кредитування / О. Лобунь, О. Кіреєв, М. Денисенко. – К.: ЦВЛ, 2005. – 392 с.
116. Косарева Н. Основы ипотечного кредитования / Н. Косарева. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 576 с.
117. Логинов М. Теоретические аспекты синергетики в системе ипотечных услуг [Електронний ресурс] / М. Логинов. – Режим доступу: <http://vestnik.uara.ru/issue/2009/04/02/>. – Назва з екрану.
118. Мироненко В. Перспективи розвитку національної системи іпотечного кредитування з урахуванням зарубіжного досвіду / В. Мироненко, Г. Мироненко // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 5. – С. 38-41.

119. Mortgage Rates Fall as U.S. Homebuyers Get Fed Reprieve // Elizabeth Dexheimer. – Sep. 19, 2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bloomberg.com/news/2013-09-19/mortgage-rates-fall-as-u-s-homebuyers-get-fed-relieve.html>.
120. Євтух О. Т. Іпотечна криза в Україні як індикатор економічних проблем / О. Т. Євтух, О. О. Євтух, Л. Сітовська // Вісник НАН України. – 2011. – № 10. – С. 29-35.
121. Гринько О. Ресурсне забезпечення банківського іпотечного кредитування (питання теорії, методики, практики) : [м-я] / О. Гринько. – Сев-ль : Сев НТУ, 2006. – 273 с.
122. Бублик С. Іпотечний ринок України: обмеження та перспективи розвитку / С. Бублик, В. Корнеєв // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 4. – С. 76-85.
123. Бобиль В. Сек'юритизація банківських активів у контексті управління портфельним кредитним ризиком / В. Бобиль, М. Соловей // Вісник НБУ. – 2010. – № 1. – С. 22-25.
124. Базилевич В. Іпотечний ринок : [м-я] / В. Базилевич, Н. Погорельцева. – К. : В-во «Знання», 2008. – 717 с.
125. Азізова К. М. Сучасний стан іпотечного кредитування в Україні / К. М. Азізова, М. Ю. Ходаківська // Комунальне господарство міст. Серія «Економічні науки». – 2012. – Вип. 102. – С. 287-291.
126. Глущенко В. Фінансові інструменти іпотечного ринку / В. Глущенко // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2010. – № 2 (9). – С. 9-15.
127. Ткаченко Н. В. Формування конкурентних переваг у боротьбі за споживачів іпотечних кредитів / Н. В. Ткаченко // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2011. – № 3 (12). – С. 52-56.
128. Лацик Г. Перспективи диверсифікації фінансового інструментарію на іпотечному ринку України / Г. Лацик // Світ фінансів. – 2009. – № 4 (21). – С. 156–164.

Література до розділу 4

1. Косован К.С. Трансфертное ценообразование в коммерческом банке / К.С. Косован // Деньги и кредит. – 1999. - №11. – С.28-34.
2. Селезнёва В.Ю. Механизм трансфертного ценообразования в многофилиальном коммерческом банке / В.Ю. Селезнева // Экономический журнал высшей школы экономики. – 2002. - №1. – С. 68-84.
3. Хорнгрен Ч. Управленческий учёт / Хорнгрен Ч, Фостер Дж., Датар_Ш.; пер. с англ. О. А. Пинус, М. М. Каверин и др. [10-е изд]. – Спб.: Питер, 2007. – 1008 с.: ил. – (Серия «Бизнес-класс»).
4. Друри К. Управленческий учёт для бизнес-решений: учебник; [пер. с англ. В. Н. Егорова] – М: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 655 с. – (Серия «Зарубежный учебник»).
5. Масленченков Ю.С. Экономика банка. Разработка по управлению финансовой деятельностью банка. / Ю.С. Масленченков, А.П Дубанков. – М.: Издательская группа «БЦД пресс», 2002 г. – 168с.
6. Зубарев А.В. Внутренний хозрасчет в банке, трансфертное ценообразование [Электронный ресурс]. – Режим доступа // <http://www.cfin.ru>.
7. Кенжалиев А.Дж. Контроллинг в банках [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.bankclub.ru/library.htm?id=18>
8. Колисник М.В. Точка невозврата или Как управлять ценами продуктов [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.strategy.com.ua/Articles/Content?Id=566>.
9. Ансофф И. Стратегическое управление: Пер. с англ.. – М.: Экономика, 1989. – 519 с.
10. Global Economic Prospects [Electronic resource] / Commodities at the Crossroads. 2009. –Washington : The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. –196 p. – Mode of access : <http://www.worldbank.org>.

11. Корнєєв В.В. Антикризовий менеджмент стабілізації фінансових ринків / В.В. Корнєєв // XII Всеукраїнська науково-практична конференція (12-13 листопада 2009 р.): тези доповідей. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – Т.1. – С. 69-73.
12. Атаманчук Г. Государственное управление: учебное пособие / Г. Атаманчук. – М.: ОАО «НПО Экономика», 2000. – 302с.
13. Хомутенко Л.І. Світовий досвід упровадження антикризових заходів у протидії наслідкам фінансової кризи / Л.І. Хомутенко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2012. - №3 (15). – С. 49-53.
14. Troubled Asset Relief Program [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.cbo.gov/publication/21942>.
15. Programs for Systemically Significant Failing Institutions [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.sourcewatch.org/index.php?title=Systemically_Significant_Failing_Institutions_Program.
16. Institutions_Program.
17. The Temporary Liquidity Guarantee Program [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.fdic.gov/regulations/resources/TLGP/index.html>.
18. The Commercial Paper Funding Facility Program [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.newyorkfed.org/markets/cpff_faq.html.
19. Мозговий О. Глобальна фінансова криза: теорія і практика подолання наслідків фінансових потрясінь / О. Мозговий, Н. Стукало // Ринок цінних паперів України. – 2008. – № 11–12. – С. 31–36.
20. Ермаков С. Л. Мировой фінансово-банковський кризис, его влияние на экономическое развитие / С. Л. Ермаков // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1(3). – Т. 1. – С. 118–126.
21. Коваленко В.В. Антикризове управління у забезпеченні фінансової стійкості банківської системи: монографія / В.В. Коваленко, О.В. Крухмаль. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 198с.

22. Довгань Ж.М. Антикризіві заходи як інструмент забезпечення фінансової стійкості банківської системи / Ж. М. Довгань // Інноваційна економіка: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – №25[8]. – С.238–241.
23. Ходанчик Г.Э. Совершенствование антикризисного управления в российской банковской сфере: диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05, 08.00.10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://diss.rsl.ru/>.
24. Батковський В. Політика процентних ставок центральних банків у кризових умовах / В. Батковський, В. Домрачев // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 9. – С. 14-16.
25. Барановський О. Антикризіві заходи урядів і центральних банків зарубіжних країн / О. Барановський // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 4. – С. 8-19.
26. Відновлення фінансової стійкості банківської системи України: антикризіві заходи // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 5. – С. 3-12.
27. Міщенко В. Реструктуризація кредитів в умовах кризи: світовий досвід і можливості застосування в Україні / В. Міщенко, В. Крилова,
28. М. Ніконова // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 5. – С. 12-17.
29. Про додаткові заходи щодо діяльності банків [Електронний ресурс]: постанова Національного банку України від 11.10.2008 № 319. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0319500-08>.
30. Про здійснення діагностичного обстеження банків 2, 3 та 4 груп [Електронний ресурс]: постанова Національного банку України від 19.02.2009 № 80. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0080500-09>.
31. v0080500-09.
32. Про окремі питання діяльності банків [Електронний ресурс]: постанова Національного банку України від 04.12.2008 № 413. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0413500-08>.

33. Коваленко В. В. Науково-методологічні основи фінансової стабільності системи та індикатори її оцінки / В. В. Коваленко // Фінанси України. – 2008. – № 7. – С. 111–122.
34. Арбузов С. Г. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов,
35. В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України : Знання, 2011. – 504 с.
36. Белінська Я. В. Механізм забезпечення фінансової стабільності: структура, інструменти, напрями розвитку / Я. В. Белінська, В. П. Биховченко // Стратегічні пріоритети. – № 1 (22). – 2012. – С. 72–84.
37. Коваленко В. В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківською системою України : дис. на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук : 08.00.08 / Коваленко Вікторія Володимирівна. – Одеса, 2011 – 523.
38. Гармидаров П. П. Знаходження середньозважених оцінок груп нормативів банку / П. П. Гармидаров // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 2(45). – С. 68–72.
39. Саати Т. Аналитическое планирование. Организация систем : пер. с англ. / Т. Саати, К. Кернс. – М. : Радио и связь, 1991. – 224 с.
40. Ребрик Ю.С. Особливості сучасних підходів до діагностики кризових явищ у банку / Ю.С. Ребрик // Формування ринкових відносин в Україні : збірник наукових праць. – Київ, 2012. – Випуск 12 (139). – С. 117-122.
41. Ребрик Ю.С. Стрес-тестування як інструмент оцінки ризику ліквідності банку / Ю.С. Ребрик // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник наукових праць – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – Випуск 25. – С.338-342.
42. Фінансовий механізм управління ліквідністю банку : монографія /
43. [І. М. Бурденко, Є. Є. Дмитрієв, Ю. С. Ребрик, Ю. С. Серпенінова]; за заг. ред. Ю. С. Серпенінової. – Суми : Університетська книга, 2011. – 136 с.

44. Ребрик Ю. С. План заходів з антикризового управління ліквідністю банку / Ю. С. Ребрик // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 1 (10) – С. 249–252.
45. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством/В.О. Василенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с.
46. Економічна енциклопедія: У 3-х томах. Т.2. / Ред. кол. С.В. Мочерний та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 848 с.
47. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь/Б.А. Райзберг. – М.: Инфра-М, 2002. – 480 с.
48. Зоидов К.Х. Кризисная цикличность и методология антикризисного регулирования переходной экономики России // Экономическая наука современной России. – 2001. - № 2. – с. 96-110.
49. Управление компанией / Под ред. Лиса Ф., Мильнера Б.З. – М.: Экономика, 2001. – 264 с.
50. Филонович С.Р. Е.И. Теория жизненных циклов организации И.Адизеса и российская действительность /С.Р. Филонович, Е.И. Кушелевич // Социс. – 1996. - № 10. – С. 63-71.
51. Антикризисное управление / Под ред. Короткова Э. М. – М.: Инфра-М, 2000. – 432 с.
52. Дайновський Ю.А. Фінансовий аналіз життєвого циклу підприємства/
53. Ю.А. Дайновський, С.В. Корягіна // Фінанси України. – 2003. - № 10. – С. 66-75.
54. Горячук В. Ф. Теоретичні аспекти державного регулювання процесу капіталізації в умовах трансформації економіки / В. Ф. Горячук // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. - № 2(36).
55. Диба М. І. Капіталізація банківської системи як чинник підвищення надійності економіки України / М. І. Диба, Є. С. Осадчий // Фінанси України. – 2008. - № 6. – С. 77-88.

56. Козоріз М. А. Основні напрями підвищення рівня капіталізації і ліквідності банківських установ / М. А. Козоріз, І. М. Лис // Регіональна економіка. - 2009. - № 2. - С.95-102.
57. Лис І. М. Дослідження рівня капіталізації українських банків / І. М. Лис. // Економіка і регіон. – 2008. - № 4(19). – С. 131-135.
58. Свечкіна А. А. Капіталізація як визначальний чинник ефективного функціонування вітчизняного банківського сектору / А. А. Свечкіна,
59. О. І. Хомич // Економіка та держава. – 2009. - № 5. – С. 29-32.
60. Пересунько В. В. Напрями підвищення рівня капіталізації вітчизняних банків / В. В. Пересунько // Вісник київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2008. - № 102. – С. 67-68.
61. Конопатська Л. В. Основні напрями підвищення рівня капіталізації банківської системи України / Л. В. Конопатська // Фінанси, облік і аудит. – 2008. - № 12. – С. 52-59.
62. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» [Електронний ресурс] / Постанова від 10 вересня 2003 р. № 1440 / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
63. Про оцінку земель: редакція від 15.12.2009 [Електронний ресурс] / ЗУ від 11 грудня 2003 №1378-IV / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
64. Про схвалення проекту Положення про функціонування фондових бірж [Електронний ресурс] / Рішення ДКЦПФР від 23 листопада 2005 р. №683. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
65. Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: редакція від 31.12.2009 [Електронний ресурс] / ЗУ від 31.10.2008 № 639-VI / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
66. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України: редакція від 06.08.2008 [Електронний ресурс] / Постанова від

- 06.08.2008 № 228 / Національний банк України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/>
- 67.Щодо підвищення рівня капіталізації банків: редакція від 22.07.2005 [Електронний ресурс] / Лист від 22.07.2005 № 43-512/4853-7334 / Національний банк України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
- 68.Свечкіна А. А. Капіталізація як визначальний чинник ефективного функціонування вітчизняного банківського сектору / А. А. Свечкіна,
- 69.О. І. Хомич // Економіка та держава. – 2009. - № 5. – С. 29-32.
- 70.Криклій А. С. Конкурентоспроможність і ефективність як критерії економічної спроможності банків на ринку фінансових послуг /
- 71.А.С. Криклій, І.О. Лютий, О.М. Юрчук // Економіка та держава. – 2008. – № 11. – С.16 – 18.
- 72.Фомін І. Рейтингова оцінка комерційного банку в системі діагностики його конкурентоспроможності / І. Фомін // Вісник Національного банку України. – 2002. –№4. – С. 11–13.
- 73.Гірченко Т.Д. Управління конкурентоспроможністю банківської системи України / Т.Д. Гірченко, А.Я. Кузнєцова // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – № 1(20). – С. 43 – 49.
- 74.Тридід О. Аналіз конкурентної позиції банків у сучасних умовах ведення банківського бізнесу / О. Тридід, В. Вовк //Банківська справа. – 2009. – №4. – С. 26 – 37.
- 75.Кизим Н. Моделирование банкротства коммерческих банков / Кизим Н., Благун И., Зинченко В., Чанг Хонг Вен. – Х.:ИНЖЭК, 2003. – 220 с.
- 76.Мірошніченко О. В. Методи оцінки конкурентоспроможності банку /
- 77.О. В. Мірошніченко // Економіка Криму. – 2009. – № 28. – С. 42–47.
- 78.Мірошніченко О.В. Методичні засади оцінки конкурентоспроможності банку з урахуванням взаємозв'язку факторів зовнішнього та внутрішнього середовища / О. В. Мірошніченко // Вісник української академії банківської справи. – 2010. – №2 (29). – С. 99 – 108.

- 79.Чепурна О. Деякі аспекти оцінки конкурентоспроможності суб'єктів господарювання / О. Чепурна // Вісник СевНТУ: Економіка і фінанси. – 2009. – Вип. 98 – С. 180 – 185.
- 80.Баумгартен Л.В. Анализ методов определения конкурентоспособности организаций и продукции / Л.В. Баумгартен // Маркетинг в России и за рубежом. –2005. –№4. – С. 72–85.
- 81.Захарченко В. Кластерний підхід до аналізу і підвищення конкурентоспроможності економіки України та її регіонів / В.Захарченко, С. Захарченко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 5. – С. 53–57.
- 82.Шершньова З. Є. Стратегічне управління/ З.Є. Шершньова. – К.: Академія, 1999. – 384 с.
- 83.Лавизина О.В. Некоторые аспекты управления жизненным циклом организации, понимаемой как социальная система/ О.В.Лавизина // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. - № 5. – с.
- 84.FDIC. An Update in Emerging Issues in Banking, May 18. 2004. PP. 1-2.
- 85.Окремі дані про банки України//Бюлетень НБУ.-2005.-№1.-С.137-138.
- 86.Концепція фінансової безпеки України (проект)// Фінансовий ринок України.-2004.-№6-7.-С.40-78.
- 87.Барановський О. Проблеми фінансової безпеки в умовах інтеграції України в світовий фінансовий простір/ О.Барановський//Вісник НБУ.-2003.-№10.- С.18-19.
- 88.Стратегія Національного банку України щодо реструктуризації та реорганізації банків у стані фінансової скрути. Затв. Постановою Правління НБУ №502 від 01.12.1998.
- 89.Методичні рекомендації про порядок реорганізації, реструктуризації комерційних банків. Затв. Постановою Правління НБУ №395 від 09.10.2000р.

Література до розділу 5

1. Lenzer R. Meet the New Michel Milken [Електронний ресурс] / R Lenzer // Forbes Magazine.– 2000 – April, 17. – Режим доступу : <http://www.forbes.com/forbes/2000/0417/6509198a.html>.
2. Егорова Е.Е. Еще раз о сущности риска и системном подходе /
3. Е.Е. Егорова // Управление риском. – 2002. – №2. – С. 9–12.
4. Cihak Martin “Stress testing: A review of key concepts” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.defaultrisk.com/pp_test_05.htm.
5. Коваленко В.В. Методичні підходи до діагностики і моніторингу фінансової стійкості банківської системи / В.В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2006.– № 11. – С. 193–200.
6. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: a Revised Framework Basle Committee on Banking Supervision [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbs107.htm>.
7. Меренкова О. Інтервальні оцінки ризиків в інноваційних банківських проектах / О. Меренкова // Вісник Національного банку України. – 2008. – №1. – С. 40–42.
8. Грюнинг Х. Анализ банковских рисков. Система оценка корпоративного управления и управления финансовым риском / Пер. с англ.; вступ. сл. д.э.н. К.Р. Тагирбекова / Х. Грюнинг.-М: Издательство «Весь мир», 2007. – 304 с.
9. Примостка Л. О. Банківський менеджмент. Хеджування фінансових ризиків: Навч. Посібник / Л. О. Примостка.— К.: КНЕУ, 1998. — 108 с.
10. Методичні вказівки з інспектування банків “Система оцінки ризиків” [Електронний ресурс]: методичні вказівки, затверджені постановою Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104.– Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – база «Загальне законодавство».
11. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту у банках України [Електронний ресурс] : методичні

- рекомендації, затверджені постановою Правління Національного банку України від 02.08.2004 № 361. – Режим доступу: [http:// www. zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi](http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi). – база «Загальне законодавство».
12. Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України [Електронний ресурс]: методичні вказівки, затверджені постановою Правління Національного банку України від 6.08.2009 № 460.– Режим доступу: [http:// www. zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi](http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi). – база «Загальне законодавство».
 13. Бордюг В.В. Теоретичні основи оцінки кредитоспроможності позичальника банку / В.В. Бордюг // Вісник університету банківської справи національного банку України. - 2008. - № 3. - С.112-115.
 14. Шило Ж.С. Проблеми оцінки кредитоспроможності корпоративних клієнтів банку / Ж.С. Шило. - Серія: "Зайнятість та соціальна інфраструктура". - Луцьк : "Надстир'я". - Випуск XVII. - 2011. - № 4. - С.154-163.
 15. Про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями [Електронний ресурс]: положення, затверджене постановою правління Національного банку України від 25.01.2012 № 23. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0231-12>.
 16. Волянська М.І. Передумови й наслідки зміни валютного курсу гривні і вплив на них проблем банківського сектору // Актуальні проблеми економіки. – 2011. - №3. – С. 209 – 215.
 17. Основні принципи ефективного банківського нагляду (Core principles for effective banking supervision) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=45216.
 18. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс]: Інструкція Національного банку України від 28.08.2001 № 368. – Режим доступу: «Ліга Закон».

19. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards (published 1988, updated to 1996) // Bank for International Settlements [Electronic resource]. — 1998. — Mode of access : <http://www.bis.org/>.
20. Лист Національного банку України від 30.12.2004 № 42-412/4010.
21. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: A Revised Framework. November 2005 // www.bis.org.
22. Директива 2006/48/ЄС європейського парламенту та ради від 14.06.2006 про започаткування та здійснення діяльності кредитних установ (виправлене видання) / Офіц. переклад Міністерства юстиції України //Офіційний вісник Європейського Союзу.
23. Strengthening the resilience of the banking sector // Bank for International Settlements [Electronic resource]. — December 2009. — Mode of access : <http://www.bis.org>.
24. Абрамова М.А. Финансы и кредит– М. Юриспруденция, 2003. – 448 с.
25. Димитриади Г.Г. Риски управления банком. / Г.Г. Димитриади / – М.:ЛКИ, 2010. – 240 с.
26. Банковское дело: учебник / [О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева и др.]; под ред. засл. деят. науки РФ, д-ра экон. наук, проф. О.И. Лаврушина. – 6-е изд., стер. - М.: КНОРУС, 2008. - 768 с.
27. Консалтинг и автоматизация в области управления эффективностью банковского бизнеса: официальный сайт Intersoft Lab [Электронный ресурс] – Режим доступа – <http://www.iso.ru/cgi-bin/main/public.cgi?id=247>.
28. Функціональна достатність ресурсного потенціалу банків: методи оцінювання та напрями забезпечення: Монографія / [В.В. Коваленко, Ж.І. Торяник]. – К.: УАБС НБУ, 2010. – 153 с.
29. The J.P. Morgan Guide to Credit Derivatives. J.P. Morgan, and. The RiskMetrics Group. 1999, 88с
30. Бюллетень департамента контролера денежного обращения Госказначейства США. 08-1996. Электронный ресурс <http://www.occ.gov/news-issuances/bulletins/1996/bulletin-1996-43.html>.
31. /news-issuances/ bulletins/1996/bulletin-1996-43.html.

32. Robin Potts QC, Credit Derivatives Opinion delivered to ISDA, Erskin Chambers, Lincoln's Inn, 24.06.1997.
33. CN.Y. Ins. Dept. Op. Off. Gen. Couns., 2000 NY Insurance GC Opinions LEXIS 144
34. Сайт международной ассоциации свопов и деривативов. [Электронный ресурс]. – режим доступа: [http://www.isdacdsmarketplace.com/about_cds_](http://www.isdacdsmarketplace.com/about_cds_market)
35. market.
36. Caroline Bradley. Swaps: standardization, clearing and margin. INTERNATIONAL FINANCE - SPRING 2013. Электронный ресурс [http://blenderlaw.umlaw.net/wp-content/uploads/2012/11/intfinmats2013](http://blenderlaw.umlaw.net/wp-content/uploads/2012/11/intfinmats2013_creditdefault.pdf)
37. creditdefault.pdf
38. BIS over-the-counter derivatives statistics: data at end-December 2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bis.org/>.
39. David Mengle, The Economic Role of Speculation (ISDA Research Notes, Issue 2, 2010)
40. Subrahmanyam, Marti G. and Tang, Dragon Yongjun and Wang, Sarah Qian, Does the Tail Wag the Dog? The Effect of Credit Default Swaps on Credit Risk (December 21, 2012). HKIMR Working Paper No.29/2012.
41. Official Journal of the European Union 2304.2012. Электронный ресурс [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:086:0001:](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:086:0001:0024:en:PDF)
42. 0024:en:PDF.
43. Oehmke Martin and Adam Zawadowski, "The Anatomy of the CDS Markets," Boston University, Working Paper, 2012.
44. Markose, S., Giansante, S. and Shaghghi, A. R., 2012. 'Too interconnected to fail' financial network of US CDS market : topological fragility and systemic risk. Journal of Economic Behavior & Organization, 83 (3), 627–646.

Література до розділу 6

1. Кіндрацька Л. М. Зміст програми реформування бухгалтерського обліку в банківських установах України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/65/7/>.
2. Шайкан А.В. Інформаційна економіка і бухгалтерський облік [Текст] / А.В. Шайкан // Науковий вісник Державної академії статистики, обліку і аудиту. Вип. 3(20).- К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». - 2008р. - С. 56-60.
3. Про організацію бухгалтерського обліку і звітності в банківських установах України [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління НБУ від 30.12.1998 р. № 566. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=220389
4. Белова І. Впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності в облікову систему банків України: історичний аспект [Текст] / І. Белова, І. Рикова // Десята Всеукраїнська наукова Internet-конференція студентів та молодих вчених, присвячена видатним вченим в галузі бухгалтерського обліку, фінансового аналізу та контролю. Секція 4. «Історичні аспекти формування і розвитку бухгалтерського обліку, фінансового аналізу та контролю» [Електронний ресурс] : / Житомирська наукова бухгалтерська школа Франца Бутинця. – Режим доступу : <http://zsas.zhitomir.org/ua>.
5. Облік та аудит у комерційних банках / А.М. Герасимович, Т.В. Кривов'яз, О.А. Мазур та ін. Навчальний посібник. За редакцією А.М. Герасимовича. – Львів: Видавництво «Фенікс», 1999. – 512 с.
6. Кіндрацька Л.М. Фінансовий та управлінський облік у банках : Підручник / Л.М. Кіндрацька. – К. : КНЕУ, 2008. – 816 с.
7. Сенищ П.М., Ричаківська В.І. Реформа, що за значущістю не поступається грошовій /П.Н. Сенищ, В.І. Ричаківська // Вісник НБУ. – 2007. - № 11. - С. 3-7.
8. Жигайло Г. Без технічного інструментарію реалізувати масштабний проект було б неможливо / Г. Жигайло // Вісник НБУ. - 2007. - № 12. - С. 8-18.

9. Коваленко В.В., Коренєва О.Г. Становлення та розвиток бухгалтерського обліку в банках України / Сучасний бухгалтерський облік, аналіз і аудит: галузевий аспект : колективна монографія у 2 т. Ї за ред.. П.Й. Атамас. – Дніпропетровськ : «Герда», 2013. – Т. 1. – С. 288-294.

10. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 07.12.2000 р. № 2121 – III. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=411001.

11. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : закон України від 20.05.1999 № 679-XIV – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.

12. Жук В. До проблем стратегії запровадження МСФЗ в Україні / В. Жук // Бухгалтерський облік і аудит. - 2010. - № 10. - С. 16-20.

13. Сопко В. Глобалізаційні процеси та їх вплив на бухгалтерський облік / В. Сопко // Бухгалтерський облік і аудит. - 2009. - № 10. - С. 2-11.

14. Глазьев С. Ю. Место России в меняющихся отношениях центра и периферии мировой экономики / С. Ю. Глазьев // Экономическая теория на пороге XXI века 7: Глобальная экономика / под ред. Ю. М. Осипова, С. Н. Бабурина, В. И. Белолипецкого, Е. С. Зотовой. - М. : Юристъ, 2003. - 992 с. - С. 20.

15. Дипиаза С. Будущее корпоративной отчетности. Как вернуть доверие общества /С. Дипиаза, Р. Экклз. - М. : Альбина Паблишер, 2003. - 212 с.

16. Memorandum of Understanding “The Norwalk Agreement” [Електронний ресурс] //International Accounting Standards Board. - Режим доступу : <http://www.iasb.org/NRrdonlyres/6F81606f-6182-4D27-A2C9>.

17. Міжнародні стандарти фінансової звітності [Електронний ресурс] : / Міністерство фінансів України. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410&cat_id=92408.

18. Про бухгалтерський облік та звітність в Україні [Електронний ресурс] : закон України від 16.07.1999 р. №996-XIV – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=996>.

**БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ І НАГЛЯД:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПРАКТИКА**

Монографія

За редакцією професора В.В. Коваленко

Підписано до друку 18.10.2013. Формат 60*84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк.. 28,66
Тираж 300 прим. Замовлення № 1018

Друкарня «Атлант» ВОІ СОІУ
65029, м. Одеса, Ольгіївський узвіз, 8
Свідоцтво ДК №3564 від 31.08.2009
Тел.: 728-45-71
e-mail: ev_atlant@mail.ru